کاروان

گوڤاری ئەمینداریتی گشتیی ڕۆشنبیریو لاوانە
17
شوباتی . ساڵی دووەم 1984

کاروان

گۆڤارێکی رۆشنبیری مانگانەیە
ئەمینداریێتی گشتی ی رۆشنبیری ولاوان
بەزمانی کوردی وعەرەبی دەری دەکا

شوباتی 1984 **17** سالی دووەم

لەم ژمارەیەدا

سەرنووسەر
محمد امین محمد احمد

*

جێگری سەرنووسەر
حسین عارف

*

سکرتێری نووسین
سەردار حمید میران

*

دەستەی نووسەران
حسین رەشوانی
دوکتۆر شكريە رسول
زبير بلال اسماعيل
جلال مدحت خۆشناو
ناصر يوسف
فيصل مصطفى

*

دەرهێنانی هونەری
محمد زادە

*

سەرپەرشتی چاپ
جعفر بەرزنجی

ئەدرەس هەولێر ـ ئەمینداریێتی گشتی ی رۆشنبیری ولاوان ـ گۆڤاری «کاروان» ـ ت 20882

کۆمەڵەی گەلان

«عصبة الأمم»

د . کەمال مەزهەر

کورتەیەك دەربارەی سیاسەت :

مرۆڤ لەوەتەی هۆشی بەبەردا هاتووەو کەوتۆتە بیرکردنەوە فێری سیاسەت ، یا وەك دەڵێن رامیاری ی ، بووە[1] . ئەو فێڵو فەرەجەی بۆ گوزەرانو پاروەو نانێك بەکاری دەهێنا یەکەم ڕووی ساکاری ی سیاسەت بوو لە ژیانیدا .

وەك هەر دیاردەیەکی تری ژیان سیاسەتیش لەوەتەی پەیدا بووە بێ وچان لە ئاڵوگۆڕو بەرەوپێش چووندایەو دەبێ . دەمێکە سیاسەت بۆتە پیشەو هونەرو زانست . لەو کاتەوەی کۆمەڵو دەوڵەت پەیدا بوون سیاسەت بۆتە ئەرکی یەکەمی سەر شانی زۆربەی دامودەزگاو کاربەدەستانیانو هەر لەبەر ئەوەشە وشەی « پۆلیتیکا » ی گریکی ی کۆن کە واتای کاروباری کۆمەڵ یا دەوڵەت دەبەخشێ بە مانای (سیاسەت) تێکەڵ بە زمانە ئەوروپایی یەکان بووە[2] .

دوای دەوڵەت پەیدابوونی ئایینیش دەوری گەورەی لە بەرەوپێش بردنی سیاسەتدا بینی . ئایین بێ سیاسەت نەیدەتوانی بڵاوببێتەوەو پەرە بسێنێ . لە سەرەتای سەدەی چوارەمینەوە ئایینی عیسایی‌و دەوڵەت تێکەڵ بەیەك بوونو پاش ماوەیەکی کەم پاپای وا پەیدا بوو دەشیا لە سیاسەتبازیدا ببێتە مامۆستای دەیان میرو پاشای ڕۆژگاری خۆی . پێغەمبەری خۆشمان ، درودی خوای لێبێ ، هەر لە یەکەم ڕۆژی هەڵهاتنی خۆری ئیسلامەتی یەوە توند توند سیاسەتو ئایینی پێکەوە بەست . نامە بەناوبانگەکانی بۆ پاشایانی ڕۆمو فورسو حەبەش یەکەم نموونەی پێوەندی ی دیپلۆماسی ی جیهانی نوێی موسڵمانن .

وەك گوتمان سەرەتا سیاسەت یەکجار سادەو ساکار بوو . لەگەڵ پەیدابوونی دەسەڵاتو دامەزراندنی دامودەزگای میری‌و ئاییندا سیاسەت ڕووی لە وردەکاری‌و ئاڵۆزی کرد . بەرژەوەندی یەکانی ژیانی ڕۆژانەو پەرەسەندنی تێکەڵی یەك بوونی گەلانی دراوسێو لێك نزیك لە ڕۆژگاری کۆنەوە بوونەتە هۆی پەیدابوونی پێوەندی ی لە نێوان دەزگا میری یەکانی جیهانی پێشکەوتووی ئەوساکەدا . سەرەتاو تا ماوەیەکی دوورو درێژ ئەو پێوەندی یەش ساکارو بێ گرێ بوو . هەرکاتێك پێویست بوایە وەفدی وڵاتێك بۆ بەستنی پەیمانێك یا بردنی دیاری یەك یا گەیاندنی ڕاسپاردەیەك یا بۆ خوازبێنی

شازادەیەك ڕووی دەكردە وڵاتێكی‌ترو لەگەڵ جێ‌بەجێ كردنی كارەكەیدا بەرەو نیشتمان دەگەڕایەوە . هەرچەندە ئەركی سەر شانی ئەو جۆرە وەفدانە ئاسان‌و بێ ئەمسەرو ئەوسەر بوو ، بەلام جێ‌بەجێ كردنی ماوەیەكی زۆری پێ‌دەویست كە جاری وا هەبوو لە مانگان تێدەپەڕی‌و دەچووە خانەی سالانەوە . چون‌و گەڕانەوەی وەفدە بەناوبانگەكەی هارونە ڕەشید بۆ لای شارلەمانی گەورە نزیكەی ساڵێكی خایاند . ئەركی وەفدی ناوبراو بریتی بوو لە گەیاندنی نامەیەك‌و سەعاتێكی خەلیفەی موسڵمانان بە پاشای گاوران . پاش دەوروبەری چوار سەدە كاتێك ماركۆ نیكۆلۆ پۆلۆی ناسراو لەگەڵ باوكی‌و مامی لەسەر داوای فەرمانڕەوایانی ڤێنیسیای ئیتالیا چووە خزمەت خانی چین‌و ماچین پاش 24 ساڵی ڕەبەق ئینجا گەڕایەوە نیشتمان ، ساڵی 1271 ڕۆیشت‌و ساڵی 1295 گەڕایەوە(3) . ماركۆ پۆلۆ بە نزیكەی سێ ساڵ‌و شەش مانگ ڕێگەی نێوان ڤێنیسیای ئەوروپاو پەكینی(4) ئاسیای بڕی‌و تەنانەت خاكی ئێمەش بەشێك بوو لەو ناوچەو وڵاتانەی پیایاندا تێپەڕی .

لەگەڵ پەیدابوونی ڕژێمی سەرمایەداری‌و دروست بوونی ژمارەیەك دەوڵەتی گەورەو دەسەلاتدارو چاوچنۆك قۆناغێكی نوێ لە ژیانی سیاسی‌ی گەلاندا دەستی پێ‌كرد . هیچ كامێك لەو دەوڵەتە گەورە ئەوروپایی‌یانە بە سنووری خۆی ڕازی نەدەبوو ، هەر یەكەیان چاوی بڕیبووە خاك‌و سامانی گەلانی‌ترو لەناو یەكیشدا دەستیان نابووە بیناقاقای یەكتر . هەر ئەوەندەت دەزانی كڵپەی ئاگری شەڕ بەرز دەبووەوە بە هەزاران‌و بە دەیان هەزار دەبوونە قوچی قوربانی . ئەو شەڕانەی ئەوروپا لە ڕۆژگاری ناپلیۆن بۆناپارتدا ، واتە سەرەتای سەدەی نۆزدەمین ، گەیشتنە پلەیەكی ترسناكی ئەوتۆ كە مێژوو تا ئەو سەردەمە لە وێنەی بەخۆیەوە نەبینیبوو . زیانە زۆرەكانی ئەو شەڕانەو وەڕس بوونی بێ‌ئەندازەی گەلانی ئەوروپا پاڵیان نا بە فەرمانڕەوایانی ئەو كیشوەرەوە زیاتر بكەونە سۆراخی ڕێبازی چارەسەركردنی ئاشتی‌یانەی كێشە نێودەوڵەتی‌یەكان . لەبەر ئەوە سیاسەتكاران بە پێویستیان زانی دەزگایەكی بالا بۆ چاودێری‌كردنی پێوەندی‌ی نێوان دەوڵەتە گەورەكان دابمەزرێنن ، ئەوان هاتبوونە سەر ئەو بیرەی دەشێ ئەوی بە چەك‌و شەڕو خوێن‌و فرمێسك دەبڕێتە سەر بە گفتوگۆو لێدوان‌و لێكدانەوەش هەمووی نەبێ بەشێكی زۆری جێ‌بەجێ بكرێ . بۆ ئەو مەبەستە دوای كەوتنی ناپلیۆن كۆنگرەی ڤیەنا بڕیاری دامەزراندنی جۆرە كۆڕێكی دا كە جاروبار نوێنەرانی ژمارەیەك دەوڵەتی گەورە بۆ لێدوان لە باسە گرنگەكانی جیهان دەیانبەست .

دوای كۆنگرەی ڤیەناو بەتایبەتی پاش ئەوەی لە حەفتاكانی سەدەی نۆزدەمینەوە وڵاتە سەرمایەدارە پێشكەوتووەكان گەیشتنە قۆناغی ئیمپریالیزم ، سیاسەت‌و پێوەندی‌ی نێوان دەوڵەتان كەوتنە بارو دۆخێكی نوێی یەكجار وردو ئالۆزەوە كە تا دەهات گرێ كوێرەكانیان زیاترو باریان قورستر دەبوون‌و ئەنجام كار گەیشت بەوەی فەرمانڕەوایان پەنا بەرنە بەر چەك وەك دوا هیواو ئاواتی چارەسەركردنی كێشەو بێنەوبەرە زۆرەكانی وڵاتەكانیان . بەو جۆرە سەرەتای ئابی ساڵی 1914 شەڕێك بەرپا بوو كە مێژوو تا ئەو كاتە لە وێنەی بەخۆیەوە نەبینیبوو ، شەڕێكی ئەوتۆ كە هەموانی گرتەوەو بە ڕەوایی ناوی لێ نرا « شەڕی یەكەمی جیهان » .

زیانەكانی شەڕی یەكەمی جیهان كوشندەو جەرگبڕ بوون . تەنها ئەوانەی بە بەرگی سەربازی‌یەوە لە شەڕگەكاندا كوژران ، ژمارەیان خۆی دەدا لە نزیكەی (10) ملیۆن كەس . ئەوانەش كە لە جەنگەی شەڕدا بریندار بوون (20) ملیۆن دەبوون كە سێ ملیۆن‌و نیویان تا مردن بە كەفتەكاری مانەوە . لە صەدا پەنجای لاوو(5) هەزار گوندو (23) هەزار كارگەو كانە ئاسن‌و خەڵوزو (550) هەزار خانووبەرەو (58) هەزار كیلۆمەتر ڕێگەوبانی تەنها فەرەنسە(6) بووە خۆراكی ئاگری شەڕی یەكەمی جیهان كە بە لایەنی كەمەوە (360) ملیار دۆلاری زێڕی تێ‌چوو ، واتە گەلێك لەو پارەیە زیاتر كە هەموو شەڕەكانی پێشووی جیهان بەسەر یەكەوە هەڵیان لووشی .

ئەم ڕاستی‌یە ترسناكە دەبوو دەروونی هەموان بهەژێنێ‌و لە گۆڕەپانی سیاسەتدا گەلێك سەرنج‌و هەڵسەنگاندنی نوێ بهێنێتە ئاراو كایەوە كە دامەزراندنی « كۆمەڵەی گەلان » یەكێك لە ئەنجامە سەرەكی‌یەكانیان بوو .

دامەزراندنی « كۆمەڵەی گەلان » :

بەر لەوەی شەڕی یەكەمی جیهان تەواو بێت بە ماوەیەك

کاربەدەستانی ژمارەیەك لە دەوڵەتە گەورەکان کەوتنە سۆراخی دامەزراندنی ڕێکخراو یا دەزگایەکی باڵای نێودەوڵەتی بۆ جیهانی دوای شەڕ . بۆ ئەو مەبەستە فەرەنسەیی‌یەکان لیژنەیەکی تایبەتی‌یان بە سەرۆکایەتی وەزیری کار دامەزراند . فەرمانڕەوایانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە هەموان زیاتر بایەخیان دایە ئەو باسە . ئەوان کە شەڕ بووە خێرو بەسەریاندا ڕژاو گەلێك لە جاران دەوڵەمەندو بەتواناتر بوون دەیانویست لە جیهانی سیاسەتی پاش شەڕدا ئەو ڕێکخراوە بکەنە داردەستی خۆیان .

هەرچۆن بێ لەگەڵ تەواو بوونی شەڕدا دامەزراندنی « کۆمەڵەی گەلان » (عصبة الامم ـ League of Nations) بووە دروشمێکی ڕەخسیو ، بۆیە « کۆنگرەی ئاشتی‌ی پاریس » کە ڕۆژی (18) ی کانوونی دووەمی ساڵی (1919) کرایەوە بەتایبەتی بایەخی پێداو ڕۆژی (25) ی کانوونی دووەمی هەر ئەو ساڵە جێبەجێ کردنی سپاردە لیژنەیەکی بەرز بە سەرۆکایەتی ویدرۆ ویلسنی سەرەك کۆماری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا .

دیارە دەوڵەتە سەرکەوتووەکان هەر یەکەیان دەیویست پرۆگرامی «کۆمەڵەی گەلان » بە جۆرێك بێ کە لە هەموو سەرێکەوە لەگەڵ ئامانجو پلانو بەرژەوەندی‌یەکانی خۆیدا بگونجێ . فەرەنسەیی‌یەکان سوور بوون لەسەر ئەوەی کۆمەڵە ببێتە چەقڵی چاوی ئەڵەمانەکانی هاوسێیان کە بە چاوی دوژمنی باوەکوشتە سەیریان دەکردن . ئەوان داوای دامەزراندنی هێزێکی سەربەخۆیان بۆ کۆمەڵە دەکرد چونکە دەیانزانی لەبەر ئەوەی لەشکری سوارەو پیادەی ئەوسای فەرەنسە گەورەترین هێزی چەکداری جیهان بوو ئەو هێزە دەبێتە دەسکەلای خۆیان ، بەلام بە ناوی گشت دەوڵەتە گەورە سەرکەوتووەکانەوە .

پرۆگرامی ئینگلیزەکان دامەزراندنی ڕێکخراوێکی فراوانی ڕەچاو نەدەکرد ، ئەوان دەیانویست کۆڕێکی تایبەتی بۆ نوێنەرانی وڵاتە گەورەکان دابمەزرێنن کە دەبوو کاری بەرودوای بریتی بێ لە پاراستنی دۆخی نوێی جیهان . ئینگلیزەکان لەبەر ئەوەی هەرچی‌یەکیان ویستبوو بەهۆی شەڕەوە دەستیان کەوتبوو بە « بەشی خۆیان » قایل بوونو دژی ئەوە بوون کەس دەست بخاتە ناو کاروباری خۆیان و وڵاتە ژێردەستەکانیانەوە کە ئەوساکە پێوانەیان خۆی دەدا لە (35) ملیۆن کیلۆمەتری چوار گۆشەو ژمارەی دانیشتوانیان دەگەیشتە (450) ملیۆن کەس .

لە باسی دامەزراندنو پرۆگرامی « کۆمەڵەی گەلان » دا ئەمەریکایی‌یەکان بە جۆرێکی تر هاتنە دەست . واشنگتۆن دەیویست ڕێکخراوێکی جیهانی فراوان دابمەزرێنێو هەموان ببنە ئەندامی تاوەکو ببێتە شوێنی تۆژینەوەی باری وڵاتان ، تەنانەت دژی ئەوەش بوو ئەڵەمانیای بەزیو نەبێتە یەکێك لە ئەندامانی چونکە دەیویست لەو ڕێگەیەوە لە سەرکێشی ئینگلیتەرەو تایبەت لە سەرکێشی فەرەنسە کەم بکاتەوە . لەوەیش زیاتر ، نوێنەرانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەو ڕۆژانەدا تا ڕادەیەکی زۆر « لایەنگری » دیارکردنی مافی چارەنووسی گەلان بوون ، دەیانویست « کۆمەڵەی گەلان » ئەو مافە بکاتە دروشمێکی سەرەکی‌ی خۆی . هەروەها لەگەڵ بازرگانی‌ی سەربەستو بێ قۆرتدا بوون ، لەو بارەیەوە دروشمی « دەروازەی کراوە » یان(*) هەڵکرد . مەبەست لە « دەروازەی کراوە » ڕێگەدانی دامەزراندنی پەیوەندی‌ی ئابووری‌ی ئازاد بوو بە هەموان بێ جیاوازی . بەو دروشمەیان فەرمانڕەوایانی واشنگتۆن قایم لە دەرگا داخراوەکانیان دەدا !

ئەو ویستو داخوازی‌یانەی ئەمەریکایی‌یەکان کە تا ڕادەیەکی زۆر لەگەڵ چاکەو بەرژەوەندی نەتەوە پچووکەکانی جیهاندا دەگونجان لە خۆڕا نەبوون ، هەموویان دەسکردی سیاسەتێکی وردو دووربین بوون کە خزمەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئامانجی سەرەکی‌و یەکەمی بوو . سامانی نەتەوەیی ئەو وڵاتە بەهۆی شەڕەوە لە ئەندازە دەرچوو ، بازاڕی نیوەی ڕۆژئاوای جیهان بە تەنها ئیتر دادی بەرهەمی پیشەسازی‌و بەروبوومی کشتوکاڵو پارەی کۆبووەی زۆری ئەوی نەئەدا . ڕەنگبێ هێندە بەس بێ گەر بڵێین لەگەڵ تەواو بوونی شەڕی یەکەمدا لە 40٪ ی هەموو پاشەکەوتی زێڕی جیهان کەوتە بانکەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە ، کە قەرزی ئەو وڵاتە بەسەر ئینگلیتەرەو فەرەنسەو ژمارەیەك وڵاتی سەرمایەداری ترەوە گەیشتە (14) ملیار دۆلار ، لە کاتێکدا بەر لەوەی شەڕ هەڵگیرسێ ئەو ساڵی (200) ملیۆن دۆلار قەرزانەی دەدایە ئەو وڵاتانە . کەچی ئەو

وڵاتە یەکجار دەوڵەمەندە لە بەروبوومی وڵاتە ژێردەستەکان بێبەری بوو . پێوانەی ئەو مەڵبەندو ناوچانەی کەوتبوونە ژێر ڕکێفی ئەوەوە کەمێك لە چارەکە ملیۆنێك کیلۆمەتری چوارگۆشە زیاتر بوون . بەرامبەر بەوە فەرەنسەیی‌یەکان نزیکەی دوازدە ملیۆن کیلۆمەتری چوارگۆشەی خاکی گەلانیان بە ئارەزووی خۆیان دەرووتاندەوە . هەر ئەوساکە پێوانەی وڵاتە ژێردەستەکانی ئینگیلتەرە لە (35) ملیۆن کیلۆمەتری چوارگۆشە تێدەپەڕی کە ژمارەی دانیشتوانیان ، وەك گوتمان ، خۆی دەدا لە (450) ملیۆن کەس ، واتە ئەو خاکەی بەدەست فەرەنسەوە بوو نزیکەی (45) هێندو ئەوەی بەدەست ئینگیلتەرەوە بوو نزیکەی (135 — 140) هێندی ئەو خاکە بوون کە بەدەست وڵاتە یەکگرتووە کانی ئەمەریکاوە بوو . کەوابێ دەبوو واشینگتۆن هەوڵ بدات هەرچۆن بێ درزێك بکاتە دیواری ئەو قەڵا سەختەی هاوپەیمانەکانی دوێنێ‌یەوە . بەپێی پرۆگرامی ئەمەریکایی‌یەکان « کۆمەڵەی گەلان » دەیتوانی لەو کارەدا دەورێك ببینێ .

بەڵام نە تەرازووی هێزی چەكو نە تەرازووی توانای ئابووری ئەو ڕۆژگارە بواریان نەئەدا هیچ کامێك لەو پرۆگرامانە بەتەواوەتی پارسەنگ بێت ، بۆیەکا ئارەزووی هەموان لە دامەزراندنی « کۆمەڵەی گەلان » دا تێکەڵ بەیەك بوو ، ئەوەش بۆ خۆی بووە هۆی یەکەمی بە لاوازی لەدایك بوونی کۆمەڵە .

لیژنە تایبەتی‌یەکەی ویدرۆ ویلسن کارەکانی خۆی تەواو کردو لە (26) خاڵی سەرەکیدا پێڕەوی بۆ « کۆمەڵەی گەلان » دانا . ئەو (26) خاڵە بوونە بەشی یەکەمی هەموو ئەو پەیمانانەی لە کۆنگرەی ئاشتی‌ی پاریس مۆر کران‌و کە « پەیمانی ڤێرسای » نێوان ئەڵەمانیاو هاوپەیمانەکان لە هەموویان گرنگتر بوو .

ئەندامەتی‌و دامودەزگاکانی « کۆمەڵەی گەلان »

بەو جۆرە ساڵی (1919) لە کۆنگرەی ئاشتی‌ی پاریس « کۆمەڵەی گەلان » دامەزرێنراو جنێڤی پایتەختی سویرە کرایە بارەگای‌و ئینگلیزی‌و فەرەنسی بوونە زمانی گفتوگۆو تۆماری بەڵگەکانی . ئەندامانی کۆمەڵە دوو جۆر بوون ـ دامەزرێن‌و هەڵبژێردراو . ئەندامانی دامەزرێن بریتی بوون لەو دەوڵەتە هاوپەیمانانەی پێڕەوی « کۆمەڵەی گەلان » یان لە پاریس مۆر کرد ، هەروەها ئەو دەوڵەتانەش کە لە ساڵانی شەڕی یەکەمدا بێ لایەن بوون‌و بێ هیچ مەرجێك لە ماوەی دوو مانگدا ئەوانیش هەمان پێڕەویان مۆرکرد . ژمارەی ئەندامانی دامەزرێنی کۆمەڵە بریتی بوو لە (44) دەوڵەت کە (31) یان دەوڵەتە هاوپەیمانەکان‌و (13) یان دەوڵەتە بێ لایەنەکانی وەك سویسرەو سویدو نەرویج‌و دانیمارك‌و ئیسپانیاو ئێران‌و ئەرجەنتین بوون . ژمارەیەك دەوڵەتی تر یەك لە د وای یەك بۆ ئەندامەتی کۆمەڵە هەڵبژێردران ، وەك ئەڵەمانیا کە ساڵی (1926) و عیراق کە ساڵی (1932) و یەکیەتی سۆڤیەت کە ساڵی (1934) و میسر کە ساڵی (1937) هەڵبژێردران . تا هەڵگیرسانی ئاگری شەڕی دووەمی جیهان ژمارەی ئەندامانی « کۆمەڵەی گەلان » گەیشتە (58) دەوڵەت .

دەزگاکانی کۆمەڵە بریتی بوون لە کۆمیتەی گشتی کە هەموو دەوڵەتە بەشدارەکانی کۆمەڵە ئەندامی بوون‌و دەبوو بەلایەنی کەمەوە ساڵی جارێك لە مانگی ئەیلولدا کۆببێتەوە . وەفدی هەر دەوڵەتە یەك دەنگی هەبوو ، هەرچەندە دەشیا ژمارەی بەشدارانی وەفدەکە بگاتە سێ کەس . لەسەر داوای زۆرینەی ئەندامان لە کاتی پێویستدا دەبوو کۆمیتەی گشتی کۆببێتەوە . هەموو بڕیارە گرنگەکانی دەزگاکانی تری کۆمەڵە دەخرانە بەردەمی کۆمیتەی گشتی کە دوا بڕیاری وەرگرتنی ئەندامی نوێ‌و هەڵبژاردنی سکرتێری گشتی‌ی کۆمەڵەش لە مافە سەرەکی‌یەکانی بوون .

هەرچەندە بەپێی پلە ئەنجومەن دووەم دەزگای « کۆمەڵەی گەلان » بوو ، بەڵام کاروباری لە هەموان زۆرو بایەخدارتر بوو . ئەنجومەن لە ڕاستیدا هێزی بزوێنی کۆمەڵە بوو .

سەرەتا بڕیار وابوو ئەنجومەن لە (9) ئەندام پێکبێ ، پێنجیان نەگۆڕو چوارەکەی تریان کاتی بن . ئەندامە نەگۆڕەکان نوێنەری دەوڵەتە گەورە هاوپەیمانە سەرکەوتووەکان بوون ، واتە ئینگیلتەرەو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو فەرەنسەو ئیتالیاو ژاپۆن . چوار ئەندامەکەی‌تر بە نۆرە هەڵدەبژێردران .

ئەو بڕیارە وەك خۆی نەچووە سەرو چەند ئاڵوگۆڕێکی بەسەردا هات . لەبەر گەلێك هۆ ، کە دوایی بە کورتی باسیان دەکەین ، ولاتە یەککرتووەکانی ئەمەریکا نەبووە ئەندامی « کۆمەڵەی گەلان »[6]، بۆیەکا شوێنی لە ئەنجومەن و کۆمیتەی گشتیدا بە بەتاڵی مایەوە . بەر لە شەڕی دووەمی جیهان بە چەند ساڵێك ژمارەی ئەندامانی ئەنجومەنی کۆمەڵە بووە پازدە کە نۆیان ئەندامی کاتی و شەشەکەی تریان نەگۆڕ بوون . ئەمانەی دوایی‌یان بریتی بوون لە فەرەنسەو ئینگیلتەرەو شورەوی‌و ئیتالیاو ئەڵەمانیاو ژاپۆن[7] . دەبوو ئەنجومەن بە لایەنی کەمەوە ساڵی جارێك کۆببێتەوە . کاتی تر لەسەر داوای زۆرینەی ئەندامان چەند کەرەتی تر پێویست بوایە دەبوو هێندە ئەنجومەن بۆ لێدوان کۆببێتەوە .

سکرتێری گشتی‌و یاریدەرەکانی دەزگای سەرپەرشتی‌و بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆژانەی « کۆمەڵەی گەلان » یان پێك دەهێنا . سکرتێری گشتی لە لایەن ئەنجومەنەوە هەڵدەبژێردراو دەبوو دەنگی هەموو ئەندامانی وەربگرێ . دوای ئەوە دەبوو لە کۆمیتەی گشتیدا هەموو ، یا زوربەی ئەندامان دەنگی بۆ بدەن .

جگە لەوانەی باسمان کردن ژمارەیەکی‌تر کۆمیتەو لیژنەی کاتی‌و هەمیشەیی جێبەجێکردنی بەشێك لە ئەرکەکانی کۆمەڵەیان کەوتبووە ئەستۆ کە دوایی باسیان دەکەین .

ئامانجەکانی « کۆمەڵەی گەلان »

بەپێی دەستووری پێڕەوی دەبوو ئامانجی یەکەمی « کۆمەڵەی گەلان » ، پاراستنی ئاشتی بێت تاوەکو جیهان گیرۆدەی کارەساتێکی تۆقێنی‌تری وەك شەڕی یەکەم نەبێتەوە . یەکێك لە خاڵە سەرەکی‌یەکانی پێڕەوی کۆمەڵە دەیگوت پێویستە پەنا ببرێتە بەر هەر کارو فەرمانێك بۆی هەبێ « ئاشتی‌ی گەلان بە جۆرێکی کاریگەر دژی شەڕو هەڕەشەی شەڕ بپارێزێ » . خاڵێکی تری هەمان پێڕەو هۆی دامەزراندنی « کۆمەڵەی گەلان » ی گێڕاوەتەوە بۆ پێویستی « بەرەوپێش بردنی هاریکاری نێوان گەلان‌و مسۆگەر کردنی بێوەیی‌و ئاسایشیان » . پێویستی کەمکردنەوەی هێزی چەکداری دەوڵەتان خاڵێکی تری پێڕەوی « کۆمەڵەی گەلان » بوو .

بەپێی پێڕەوی کۆمەڵە دەبوو بەهۆی تەحکیمەوە ، یا لە ڕێگەی ئەنجومەنەوە چارەسەری کێشە نێو دەوڵەتی‌یەکان بکرێ . بهاتایەو ئەنجومەن نەگەیشتایە ئەنجامێکی قایل‌کەر ئەوساکە ئەندامانی بۆیان هەبوو هەر یەکەیان بەپێی بۆچوونی خۆی ڕەفتار لەگەڵ مەسەلەکەدا بکات . هەروەها پێڕەوی کۆمەڵە ئابلۆوقەی ئابووری‌و بەکارهێنانی هێزی کردبووە سزای تاوانباران‌و تەنانەت دەبوو ئەنجومەن بڕیاری ڕادەی بەشداری‌ی هێزی ئەندامانی کۆمەڵە بۆ جێبەجێکردنی ئەرك‌و بڕیارەکانی بدات . بەڵام ساڵی (1931) بەپێی بڕیارێکی تایبەتی بۆ بەرەنگاربوونەوەی دەست درێژکەران سزای ئابووری کرایە « چەکی سەرەکی‌ی » کۆمەڵە .

بەشێکی بایەخداری ناوەرۆکی پێڕەوی « کۆمەڵەی گەلان » بەجۆرێك داڕێژرابوو کە مەودای یاری‌کردن‌و دزەی دەدایە دەست دەوڵەتە گەورەکان . بەوێنە ئەو خاڵەی باسی کەمکردنەوەی هێزە چەکدارەکانی جیهانی کردووە بەوە پوچ بۆتەوە کە دەڵێ هەموو دەوڵەتێك بۆی هەیە چەند پێویستە بۆ پاراستنی قەوارەی نەتەوەیی خۆی‌و جێبەجێکردنی ئەرکەکانی سەرشانی هێندە هێزی چەکداری هەبێ .

داڕشتنی بەوجۆرەی ناوەرۆکی پێڕەوی کۆمەڵەو چەند ڕاستی‌یەکی‌تر بوونە هۆی کەم‌وکورتی‌یە زۆرەکانی ئەو دەزگا جیهانی‌یە گرنگە .

کەم‌وکورتی‌یەکانی « کۆمەڵەی گەلان »

وەك دیمان لە ڕۆژگاری کونگرەی ئاشتی‌ی پاریسەوە هەموو لایەنە دەسەلاتدارەکان لە تەقەلادا بوون « کۆمەڵەی گەلان » بکەنە داردەستی خۆیان . کە ئەو کارە بۆ ولاتە یەککرتووەکانی ئەمەریکا نەچووە سەر واشنگتۆن بڕیاریدا نەبێتە ئەندامی[8] . بەو بڕیارە یەکەم کەلێنی گەورە کەوتە بناغەی « کۆمەڵەی گەلان » ەوە ، چونکە ئەوساکە ولاتە یەککرتووەکانی ئەمەریکا گەورەترین هێزی ئابووری‌و یەکێك لە هێزە سیاسی‌یە کاریگەرەکانی جیهان بوو .

سەرەتا ڕێگەی ئەڵەمانیاو ولاتە بەزیوەکانی تر نەدرا ببنە ئەندامی کۆمەڵە . هەروەها یەکیەتی سۆڤیەتیش لەو مافە

بێبەری کرا . بەڵکو لەوەیش زیاتر ، زۆر جار ئەنجومەن و کۆمیتەی گشتی بەتایبەتی و زۆر گەرم دەکەوتنە باسی چۆنیەتی لەناوبردنی شورەوی . لەکەم باسیتردا زوربەی ئەندامانی کۆمەڵە وا هاودەنگ و بەپەرۆش بوون .

ولاتە پچوك و ژێردەستەکان زۆر بە زەحمەت دەبوونە ئەندامی « کۆمەڵەی گەلان » . پاریەدی فەرەنسە نەبوایە حەبەشە وەرنەدەگیرا . عیراق دوای دە دوازدە و میسر دوای نزیکەی حەڤدە ساڵ کۆشش ئینجا وەرگیران(*) . ئەو ناتەواوی‌یەو گەلێك کەم‌وکورتی تری « کۆمەڵەی گەلان » ئەنجامی ئەوە بوون کە فەرەنسەو ئینگلتەرە بووبوونە ئاغا گەورەی ئەو دەزگا جیهانی‌یە ، دیارە ئەوانیش بەپێی بەرژەوەندی‌ی خۆیان چۆنیان بویستایە وا هەڵیاندەسوڕاند . کە لەوان وابوو دەتوانن ئەڵەمانیا بکەنە قەڵغانێکی پتەوی پاراستنی رژێمی سەرمایەداری دژی بزوتنەوە شۆرشگێری‌یەکان و شورەوی بێ سێ و دوو ڕێگەیان دا ڕۆژی یەکی ئەیلوولی ساڵی (1926) نەك هەر ببێتە ئەندامی «کۆمەڵەی گەلان » ، بەڵکو دیسان وەك دەوڵەتێکی گەورە بشبێتە یەکێك لە ئەندامە نەگۆڕەکانی ئەنجومەن .

دەوڵەتە گەورەکان لە راستیدا زۆر بۆ « کۆمەڵەی گەلان » بەپەرۆش نەبوون ، هەموویان باش لەوە گەیشتبوون کە کۆمەڵە ناتوانێ دەزگایەکی جیهانی‌ی تەواو کاریگەر بێ . رۆژی (27) ی مارتی ساڵی (1933) تۆکیۆ بێ‌پەروا لە کۆمەڵە کشایەوە تەنها لەسەر ئەو نەرمە گلەیی‌یەی لە ئەنجامی هێرشی لەشکری ژاپۆندا بۆ سەر باکووری چین لێی کرا . ساڵ وەرنەچەرخا دوای ئەوەی هێتلەرو نازی‌یەکان دەسەڵاتیان وەرگرت کاتێك ئەڵەمانیاش رۆژی (14) ی ئۆکتۆبەری هەمان ساڵی (1933) لە « کۆمەڵەی گەلان » کشایەوە . کشانەوەی ئەمیان لەسەر ئەوەبوو چونکە ئەنجومەن بڕیاری لابردنی ئەو بەشانەی « پەیمانی ڤێرسای » نەدا کە پێوەندی‌یان بە کاروباری سەربازی‌ی ئەڵەمانیاوە هەبوو . لەوەیش زیاتر . سیاسەت و نیازەکانی هێتلەری‌یەکان هەرچۆن بێ لەگەڵ بوونی ئەڵەمانیادا لە دەزگایەکی وەك «کۆمەڵەی گەلان »دا نەدەگونجا .

پاش کشانەوەی ئەڵەمانیاو ژاپۆن و ئاڵۆزبوونی باری سیاسی‌ی جیهان بەهۆی نازی‌یەکانی ئەڵەمانیاو فاشی‌یەکانی ئیتالیاو عەسکەرتاری‌یەکانی ژاپۆنەوە ئینجا لەندەن و پاریس شورەوی‌یان بیرکەوتەوەو بە هاندانی فەرەنسە رۆژی پازدەی ئەیلوولی ساڵی (1934) سی (30) ئەندامی «کۆمەڵەی گەلان » پێکەوە داوایان لێی‌کرد ببێتە ئەندام . پاش سێ رۆژ مۆسکۆ رەزامەندی‌ی خۆی راگەیاندو شورەوی لەوساوە بووە یەکێك لە ئەندامە نەگۆڕەکانی ئەنجومەن . بەلام لە سەرەتای شەڕی دووەمی جیهانداو دوای بەرپابوونی شەڕی نێوان فینلەندەو شورەوی (1939 — 1940) دیسان ئەو ولاتە لە «کۆمەڵەی گەلان » دوور خرایەوە .

بەو جۆرە وەك دەبینین ئەو تۆوەی لەپاریس بۆ «کۆمەڵەی گەلان » وەشێنراو ئەو خاك و خۆڵەی تێیدا پەروەردە بوو هێندە لەبار نەبوون بەری چاکیان لێ‌چاوەڕوان بکرێ . ئەم راستی‌یە ، لەگەڵ یاری‌ی بێ‌وچانی دەوڵەتە گەورەکاندا بوونە هۆی سەرنەکەوتنی کۆمەڵە وەك دەزگایەکی جیهانی . لێرەدا تەنها ئەوەندە بەسە گەر بڵێین هەمووی بەسەر یەکەوە (21) ساڵ بەسەر تەواو بوونی شەڕی یەکەمی جیهاندا تێنەپەڕی کاتێك لەژێر سایەی « کۆمەڵەی گەلان » دا کڵپەی ئاگری شەڕێکی گەلێك لەو بەربلاوتر بەربۆوە . جا با بە کورتی جارێکا بێینە سەر باسی ئەو لایەنە بایەخدارانەی ژیانی گەلان و جیهان کە کۆمەڵە نەیتوانی رۆڵێکی ئەوتۆیان تێدا ببینێ و کە هەریەکەشیان بەجۆرێك ڕێگەیان بۆ شەڕی نوێی جیهان خۆش کرد ، ئەو شەڕەی دەبوو «کۆمەڵەی گەلان » بەهیچ جۆر ڕێگەی بەرپابوونی نەدا .

ئەو کارانەی «کۆمەڵەی گەلان » بۆی چارەسەر نەکران

لە سەرەتای کاری‌یەوە ساڵی (1920) ، تاوەکو پێچانەوەی دامودەزگای لە نیسانی ساڵی (1946) دا ، واتە لە ماوەی چارەکە سەدەیەکی تەمەنیدا (66) کێشەو مەسەلەی نێودەوڵەتی خرایە بەردەمی « کۆمەڵەی گەلان » کە بەداخەوە نەیتوانی چارەسەری هەرە بایەخدارو گرنگەکانیان بکات کە ئەمانەی لای خوارەوە نموونە سەرەکی‌یەکانیان .

یەکەم ـ شەڕی ژاپۆن و چین :

لەو رۆژەوەی ژاپۆن بەخۆدا هات و ژیانی ئابووری و توانای سەربازی‌ی هەنگاوی باشی بەرەوپێشەوە ناو لە کۆتایی

سەدەی نۆزدەوە وەك دەوڵەتێکی گەورە ناسرا ، لەو ڕۆژەوە تۆکیۆ چاوی بڕیە خاكو سامانی چین‌و ماچینی دراوسێی . شەڕی یەکەمی جیهان هێندەی تر ژاپۆنی دەوڵەمەنـد کرد . وەك بەڵگە لێرەدا تەنها دوو نموونە دەخەینە بەر چاو . لە ساڵی (1914) وە تـاوەکو سـاڵی (1919) نـرخی بـەرهـەمی کـەلوپـەلی پیشەسازیی ژاپۆن لە (13) ملیار یەنەوە[10] گەیشتە (65) ملیار ، واتە پێنج هێند ، یا 500٪ زیـاتر بـوو . لە ماوەی چـوار ساڵی شەڕی یەکەمدا ، واتە لە ساڵی (1914) وە تاوەکو سـاڵی (1918) بارستی بازرگانیی ژاپۆن لەگەڵ دەرەوەدا دوو هێندو نیو زیادی کردو زیوو زێڕێکی بێ‌شومار لە بانقەکانی تۆکیۆدا کۆبۆوە ، بە رادەیـەك زوربەی دەوڵەتـە گەورەکـانی ئـەوروپـا کـەوتنـە قەرزکردن لە ژاپۆن[11] .

لەوسـاوە ژاپۆن چـاوچنۆکـانەتـر دەیـڕوانییـە چینی دەوڵەمەندی یەکجار دواکەوتوو . فەرمانـڕەوایانی ئـەو وڵاتە چونکە دڵنیا بوون ئیمپریالیەکان دەست نـاهێننە ڕێگـەیان ، هێزە چەکدارەکانیان لە ڕۆژی (18) ی ئەیلوولی ساڵی (1932) وە کەوتنە پەلاماردانی باکووری ـ ڕۆژهەلاتی چین . لە سەرەتاوە پەکین پشتی بە دەوڵەتە گەورەکان بەست‌و ویستی لە ڕێگەی «کۆمەڵەی گـەلان »ەوە ڕادە بۆ دەستـدرێژیی ژاپـۆنەکـان دابنێ . بەلام کۆمەڵە هیچی بۆ نەکراو بڕیارەکانی لەو بارەیەوە کە بێ پەلەو لە سەرخۆ دەری‌دەکردن هەروا مانەوەو ژاپـۆن بێ‌ئـەوەی گـوێ بـداتێ بـۆ سـاڵی داهـاتـوو لە نـاوچـە داگیرکراوەکاندا حوکمەتێکی سەر بەخۆی دامەزراند .

دووەم ـ هێرشی ئیتالیا بۆ سەر حەبەشە :

فاشی‌یەکان کە کۆتایی ئۆکتۆبەری ساڵی (1922) دەسەلاتی ئیتالیایان گرتەدەست دەیانویست گوایـە ڕابوردووی ڕۆمـانە دەسەلاتدارەکان زیندوو بکەنەوەو ئیمپراتۆرییەتێکی فراوان‌و بەدەسەلات دابمەزرێنن‌و بۆ ئەو مەبەستەیان بە هەر چوار لادا دروشمی « ئیتالیای گەورە »یان بـەرزکردەوە . فـاشی‌یەکـان سوور بوون لەسـەر ئەوەی دەست بـەسەر دەریـای سپی ی ناوەڕاست‌و دەریای سوورو بەشێکی زۆری ئەفەریقادا بگرن‌و تەنانەت لە نەخشەکانی خۆیاندا بێ کەم‌و زیاد ناوی دەریای سپی ی ناوەڕاستیان کردبووە «دەریاکەی خۆمان » .

بۆ جێبەجێ کردنی ئامانجە فراوانەکانی لە ئەفەریقادا ئیتالیای فاشی بەر لە هەر شوێنێکی تر ڕووی کردە حەبەشەو لە سەرەتای ساڵی (1935) وە کەوتە ناردنی هێز بۆ سەر سنووری ئەو وڵاتە بەناو سەربەخۆیەی ئەفەریقا . تاوەکو مانگی ئابی ئەو ساڵە مۆسۆلینی بۆ شەڕی حەبـەشە (250) هـەزار سەربـازی ئیتالیایی‌و (750) هەزار سەربـازی وڵاتە ژێـردەستەکـانی لەو ناوچەیەدا کۆکردەوە .

لە ساڵی (1923) وە حەبەشە یـەکێك بـوو لە ئەنـدامانی « کۆمەڵەی گەلان » . نەك هەر ئەوە ، بەڵکو وەك گوتمان بـە پشتگیریی فەرەنسە دەزگای ناوبراو حەبەشـەی وەرگرت . کەچی لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا تاوەکو ڕۆژی چواری ئەیلولی ساڵی (1935) کۆمەڵە نەیڕوانی‌یە سکالای حەبەشە کە لە ڕۆژی (3) ی کانوونی دووەمی هەمان ساڵەوە دژی ئیتالیا پێشکەشی کردبوو ، واتە پاش هەشت مانگو ڕۆژێك ئینجا کۆمەڵە بەخەبەر هات .

ڕاستە لەسەر حەبەشە «کۆمەڵەی گەلان » دەرەنگـانێ بڕیاری ئابلووقەدانی ئابووریی ئیتـالیای فـاشی‌ىدا ، بەلام بەهۆی یاریی ئینگلیزو فەرەنسەیی‌یەکانەوە نەوت‌و بەنزین لە لیستـەی ئەو کـەلوپەلانـە دوورخرانـەوە کە دەبـوو دەستی ئیتـالیایـان پێ نەگـات ، ئەوسـاکەش ئیتـالیاو ، بـەتایبـەت ڕەورەوەی شەڕی فاشی لە نەوت‌و بەنزین بەولاوە شتێکی‌تری ئەوتۆی پێویست نەبوو . لەبەر ئەوە بڕیارەکانی « کـۆمەڵەی گەلان » دەربارەی دەستدرێژیی ئیتالیا بۆ سەر حەبەشە هیچ دادێکیان نەداو فاشی‌یەکان دەستیان هەڵنەگرت تابە جۆرێکی زۆر دڕندانە وڵاتی فراوانی حەبەشەیان داگیر کـرد . تەنهـا ئـەوانەی بـەهۆی گـازی کوشنـدەوە لەو شـەڕەدا کـوژران ژمارەیان خـۆی دەدا لە (275) هەزار کـەس ! . کەچی زۆری نەخایاند کاتێك لەسـەر داوای لەندەن‌و پـاریس « کۆمـەڵەی گەلان » بڕیـاری ئابلۆوقـەدانی ئابـووری‌یە نـاتەواوەکـەشی بەرامبەر ئیتالیا لابرد .

سێیەم ـ دەستتێوەردانی نازی‌و فاشی‌یەکان لە کاروباری ناوخۆی ئیسپانیادا :

لە پێنـاوی سـەربـەخـۆیی ڕاستـەقـینـەو مـافـە

-یموکراتی‌یەکانیدا لە نیسانی ساڵی (1931) وە گەڵی ئیسپانی شۆڕشێکی گەورەی بەرپاکرد کە نزیکەی هەشت ساڵی خایاند . شۆڕشگێڕان سەرەتا دەسکەوتی گەورەیان وەدی هێناو توانی‌یان کۆمارێکی سەربەخۆو دیموکراتی‌پەروەر دابمەزرێنن ، ئەو کارەی خورپەی لە دڵی کۆنەپەرستانی ناوەوەو دەرەوەی وڵات هەڵساند . زۆری نەبرد دوژمنان پیلانێکیان بۆ ڕوخاندنی کۆماری کۆرپەی ئیسپانی سازکرد . لە تەمووزی ساڵی (1936) وە ئاگری شەڕی براکوژی لەو وڵاتەدا هەڵگیرسا . هەرچەندە بەر لەوە (27) دەوڵەتی ئەورووپایی بڕیاریان دابوو کەس دەست نەخاتە ناو کاروباری ناوخۆی ئیسپانیاوە ، بەڵام نازی‌یەکانی ئەڵەمانیاو فاشی‌یەکانی ئیتالیا وەك پیشەی هەمیشەیی‌یان خۆیان پێ‌نەگیراو لە تەمووزی هەمان ساڵەوە کەوتنە ناردنی چەك‌و تفاقی هەمەجۆر[11] بۆ کۆنەپەرستە یاخی‌بووەکانی ئیسپانیا . فاشی‌و نازی‌یەکان بەوەوە نەوەستان ، بەڵکو دەستیان کردە ناردنی هێزە چەکدارەکانی خۆیشیان بەنیازی ڕیشەکێش کردنی هێزە پێشکەوتنخوازەکانی ئیسپانیا . ژمارەی ئەو چەکدارانەی ئەڵەمانیاو ئیتالیا ناردیاننە ئیسپانیا گەیشتە نزیکەی (300) هەزار کەس کە لە ماوەی (32) مانگدا چەك نەما دژی شۆڕشگێڕانی ئیسپانیا بەکاری نەهێنن .

بەپێی ناوەڕۆکی پێڕەوی دەبوو «کۆمەڵەی گەلان » یەکەم دەزگا بێت لەسەر ئیسپانیا بێتە دەنگ . کەچی تەنانەت بڕیاری ئابلۆقەدانی ئابووری‌ی ئەڵەمانیاو ئیتالیاشی نەدا کە بە بەرچاوی هەموانەوە کەوتبوونە دروێنەی گیانی کۆمەڵانی خەڵکی ئیسپانیا . کە مانگی تەشرینی دووەمی ساڵی (1936) کۆماری ئیسپانیا سکاڵای پێشکەش بە « کۆمەڵەی گەلان » کرد فەرەنسەو ئینگیلتەرەو عەلقە لەگوێکانیان کارێکی ئەوتۆیان کرد نە ئەنجومەن‌و نە کۆمیتەی گشتی توخنی باسی ئیسپانیا نەکەون‌و لەبریتی ئەوە لیژنەیەکی سەربەخۆیان دامەزراندو ئەویش تەنها بڕیاری دەوڵەتە ئەورووپایی‌یەکانی دووپات کردەوە کە گوایە نابێ کەس دەست بخاتە ناو کاروباری ناوخۆی ئیسپانیاوە . لە ڕاستیدا ئەو بڕیارە تەنها لەگەڵ شۆڕشگێڕاندا چووە سەر بەوەی بەرەی ئەوان لە پەیداکردنی چەك بێ‌بەری بوو ، لە کاتێکدا فاشی‌یەکان بە ئارەزووی خۆیان گاڵەیان دەکرد .

چوارەم ـ دەستدرێژی‌یەکانی ئەڵەمانیای هیتلەری :

ئەو جۆرە هەڵوەستانەی « کۆمەڵەی گەلان » یەکێك بوو لەو هۆیانەی پاڵیان بە هیتلەرو مۆسۆلینی‌یەوە نا زیاتر شوولی لێ‌هەڵکێشن . زۆری نەبرد نازی‌یەکان ژمارەیەك هەنگاوی ترسناکیان نا کە هەموویان دەرچوونی ئاشکرا بوون چ لە پێڕەوی «کۆمەڵەی گەلان » و چ لە ناوەڕۆکی بڕیارو پەیمانەکانی کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس . ئەڵەمانیای نازی بەجۆرێکی بەر لەوە نەبینراو کەوتەوە دروست کردنی چەك‌و تفاقی شەڕو پەرەپێدانی هێزە جوراوجۆرەکانی . تەنها لە ماوەی یەکەم سێ ساڵی دەسەڵاتی نازی‌یەکاندا خەرجی ئەڵەمانیا بۆ کاروباری سەربازی لە یەك ملیار مارکەوە گەیشتە دەملیار ، واتەدە هێند زیادی کرد . ژمارەی یەکەمیان لە 2٪و ژمارەی دووەمیان لە 17٪ی داهاتی نەتەوەیی ئەڵەمانیایان پێك دەهێنا . هەر لەو ماوەیەدا ژمارەی تیپە چەکدارەکانی لەشکری ئەڵەمانیا لە (10)وە گەیشتە (30) تیپ‌و دواییش هەموو ئەو ژمارانە زۆر لەوە زیاتر بوون . ئەمە لە کاتێکدا بەپێی « پەیمانی ڤێرسای » نەدەبوو ئەڵەمانیا هەرگیز لە (100) هەزار سەرباز زیاتری هەبێ .

کە کار گەیشت بەوە ئیتر هیتلەر هێند سڵ لەوە نەکردەوە دیسان هێزی چەکدار بنێرێتە ناوچەکانی ڕاینی سەر سنووری فەرەنسە کە بەپێی ڤێرسای چەك کرابوون . ڕۆژی (7) ی مارتی ساڵی (1936) هیتلەر فەرمانی دایە لەشکری ڕایخی سێیەم[12] بچنەوە ناو خاکی ڕاین . شایانی باسە ئەوساکە هێشتا لەشکری فەرەنسە لە لەشکری ئەڵەمانیا بەهێزتر بوو ، هەروەها لە ڕووی یاساشەوە بۆی هەبوو بەرەنگاری ئەو هەنگاوەی ئەڵەمانیا بێتەوە ، دواییش دەرکەوت هیتلەر فەرمانی دابووە سەرکردایەتی لەشکر کە ئەگەر هاتو فەرەنسە بزوا ئەوا یەکسەر هێزەکانی خۆیان بێ شەڕ بکێشنە دواوە . کەچی نە فەرەنسەو نە ئینگیلتەرە لەوە زیاتر کە ئەو هەنگاوەی هیتلەریان بە لادان لە ناوەڕۆکی « پەیمانی ڤێرسای » دانا ئیتر شتێکی‌تریان نەکرد ، بەڵکو وەك کارێکی مەترسی‌داریشیان بۆ سەر ئاشتی‌ی جیهان لەقەڵەم نەدا .

هەڵوەستی دەوڵەتە گەورەکان ، بەر لە هەموان ئینگیلتەرەو فەرەنسە ، هێندەی تر هیتلەری لەخۆ بایی‌کرد . هەموو بەسەر یەکەوە ساڵی نەبرد ئەدۆلف[13] هیتلەر لە هەمان

مانگی سالی داهاتودا ، واتە مارتی (1937) ولاتی نەمسەی هەللووشی و[14] خستی یە سەر رایخی سێیەم . سەیر ئەوەیە لەندەن و پاریس و هاوپەیمانەکانیان داگیرکردنی نەمسەیان بە مەسەلەیەکی ئەوتۆ دانەنا هەلبگری بخرێتە بەردەمی «کۆمەلەی گەلان » .

دیسان سال زیاتری نەخایاند کە لە هەمان مانگی سالی داهاتودا ، واتە مارتی (1939) ، هیتلەر فەرمانی دایە لەشکری ئەلەمانیا چیکۆسلۆڤاکیای سەربەخۆش داگیر بکات و بیخاتە سەر « رایخی سێیەم » . شایانی باسە ئەیلوولی سالی (1938) کۆمیتەی گشتی ی کۆمەلە لە کۆبوونەوەدا بوو ، ئەوساکەش ئەلەمانیا هێزەکانی خۆی لەسەر سنووری چیکۆسلۆڤاکیا ئامادە کردبوو ، ئینجا لەگەل ئەوەشدا ئەو باسە نەهێنرایە گۆری . با ئەوەیش بلێین کە چیکۆسلۆڤاکیا یەکێك بوو لە دۆستە هەرە نزیکەکانی فەرەنسە .

پێنجەم ـ داگیرکردنی ئەلبانیا لەلایەن ئیتالیای فاشی یەوە :

بنیتۆ مۆسۆلینی وەك هیتلەری هاوبیری دەستی نەدەرۆی ئەگینا لەو کەمتری نەدەکرد ، هەرچەندە ، خوا هەلناگری ، ئەویش کەمی نەکرد . تێپەڕبوونی کارەساتەکەی حەبەشە بەو جۆرەی دیمان و دەستدرێژی یەکانی هیتلەر مۆسۆلینیان شێتگیرتر کرد . بۆ ئەو ئەلبانیای سەربەخۆ عەلقەی لاوازی ئەوروپا بوو کە لە دەمێکەوە چاوی تێ بریبوو . فاشی یەکانی ئیتالیا بەوەوە نەوەستان کە لە بیستەکانەوە ئەلبانیایان کردبووە ولاتێکی نیمچە ژێردەستەی خۆیان ، بەلکو هەر لەوساوە خولیای داگیرکردنی لە کەللەی دابوون . لەوەدا فاشی یەکان هیچ بایەخێکیان نە بە رای گشتی و نە بە « کۆمەلەی گەلان » نەئەدا . بەدەستووری ژاپۆن و ئەلەمانیا ئیتالیاش سالی (1937) لە «کۆمەلەی گەلان » کشایەوە . زۆری نەبرد لەشکری فاشی بێ پەروا بە بەر چاوی هەموانەوە نیسانی سالی (1939) ئەلبانیای داگیرکردو مۆسۆلینی رای گەیاند کە ئەو ولاتە هەمیشە بەشێکی مێژوویی ئیتالیای دێرین بووە !

بێ دەنگی «کۆمەلەی گەلان » و دەولەتە گەورەکان لە عاستی گشت ئەو دەستدرێژی یانەدا جۆرە پشی پشی یەکی ئەوان بوو بۆ ژاپۆن و ئیتالیای فاشی و لە هەموشیان زیاتر بۆ ئەلەمانیای نازی . لەوان وابوو بەو جۆرە هیتلەر لە رۆژئاوا دووردە خەنەوەو بەرەو رۆژهەلات پالی پێوەدەنێن[15] ، بەلام زۆری نەبرد رۆژگار دەری خست تا چ رادەیەك ئەوان بەهەلەدا چووبوون . بەو جۆرە هەلوەستانە هیتلەر بێ ئەندازە لەخۆبایی بوو ، وای دەزانی کەس نی یە بتوانێ شان لە شانی بدا . هەر بەو جۆرەش رێگە بۆ هەلگیرسانی ئاگری شەری دووەمی جیهان خۆش بوو ، ئەو شەرەی ، وەك گوتمان ، دەبوو «کۆمەلەی گەلان » رێگەی بەرپابوونی نەدا .

گەر وابێ و ، هەرواش بوو ، « کۆمەلەی گەلان » دەزگایەکی جیهانی ی سەرنەکەوتوو بوو . بەلام لەگەل ئەوەشدا تەنها دامەزراندنی ئەو دەزگایە جۆرە هەنگاوێك بوو بۆ پێشەوە لەژیانی گشتی ی مرۆڤدا . جگە لەوە « کۆمەلەی گەلان » هەرچۆن بێ توانیشی چارەسەری ژمارەیەك کێشەی نێودەولەتی بکات ، تایبەت لە بیستەکاندا ، واتە لەپلەی یەکەمی ژیانیدا .

ئەو کارانەی «کۆمەلەی گەلان » چارەسەری کردن

کۆنگرەی ئاشتی ی پاریس ئەو کێشانەی خۆی فریا نەکەوت تەواویان بکات سپاردنی بە « کۆمەلەی گەلان » . بەشی هەرە زۆری ئەو کێشانە گەلالە بووبوون ، یا رێبازی چارکردنیان دیار

کر بوو بۆیەکا کۆمەلە تا ڕادەیەکی زۆر بەخێرایی‌و ئاسانی ئەواوی‌کردن . بەشێکی‌تریان بێنەو بەرەی دەوڵەتە ئیمپریالی‌یەکانی لەسەر نەبوو ، بۆیەکا ئەوانیشی زوو ـ بەراند .

لەنیوەی یەکەمی بیستەکاندا « کۆمەڵەی گەلان » توانی کێشەی سنووری نێوان ئەلبانیاو یۆگۆسلاڤیاو یۆنان‌و نێوان ـەنگاریاو یۆنان‌و نێوان لاتڤیاو پۆلۆنیاو نێوان عیراق‌و تورکیا ـرینێتەوە . هەروەها چارەنووسی سایلیزیای باکوورو ، دوایی چ‌ـرەنووسی ناوچەی ساری ئەڵەمانیای لە ڕێگەی دەنگدانەوە ـیـرکرد . دوورگەی کۆرفۆش کە ئیتالیا زەوتی کردبوو ، دایەوە ـەست یۆنان . بە هەمان دەستوور داوای سویدی ڕەتکردەوە کە دەیویست دوورگەی ئالاندی ناو دەریای بەڵتیك لە فینلەندە زەوت بکات .

ژمارەیەکیش لە دەزگا سەربەخۆکانی « کۆمەڵەی گەلان » کەمو زۆر خزمەتیان کرد . یەکێك لەو دەزگایانە « ڕێکخراوی جیهانی‌ی کار »[16] بوو . بەپێی پێڕەوی ڕێکخراوی ـوبراو دەبوو هەوڵ بدات بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانی کرێکاران لە ڕێگەی سەرپەرشتی‌کردنی کاتی کارەوەو ئەقەللادان بۆ نەهێشتنی بێ‌کارەو دیارکردنی ڕادەیەکی ماقوڵ بۆ کرێ‌و پاراستنی کاری منداڵ‌و ئافرەت‌و دان‌نان بە ماف ـامەزراندنی جڤاتی سەربەخۆی کرێکاراندا .

« ڕێکخراوی جیهانی‌ی کار » شتێکی ئەوتۆی بۆ کرێکاران پێ نەکرا ، بەتایبەتی بۆ کرێکارانی وڵاتە ـواکەوتووەکان . جاری وا هەبوو لە دەزگا یا کۆبوونەوە گشتی‌یەکانی ئەو ڕێکخراوەدا سێ کەس دەبوونە وەفدی هەر یەکێك لە وڵاتە ئەندامەکانی « کۆمەڵەی گەلان » ، کە دەبوو یەکێکیان نوێنەری کرێکاران‌و یەکێکی تریان نوێنەری سەرمایەداران‌و سێیەمیان نوێنەری حومکەتی ئەو وڵاتەبێت .

بۆ ڕوون‌کردنەوەی هەمان مەبەست ڕەنگبێ ئەوەندە بەس بێ گەر بڵێین زۆر جار کەسانی وەك جەعفەر عەسکەری دەبوونە « نوێنەری » کرێکاری ئەو جۆرە وڵاتانە لەو کۆنگرانەدا کە ڕێکخراوی کار بۆ لێکدانەوەی کێشەی کرێکاران دەیبەستن[17] . لەگەڵ ئەوەشدا تەنها دامەزراندنی « ڕێکخراوی جیهانی‌ی کار » بۆ خۆی دەسکەوتێکی بایەخدار بوو ، چونکە ڕادەی تەشەنەسەندن‌و فراوانی‌ی بزوتنەوەی کرێکارانی جیهانی ڕادەگەیاند ، ئەو بزوتنەوەیەی هیچ لایەنێك بۆی نەبوو ئیتر چاو لە ئاستیا بنوقێنێ .

« ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی » و « دادگەی داوەری نێودەوڵەتی » لە لاهای‌و « لیژنەی کەمینەکان »[18] لە دەزگاکانی تری « کۆمەڵەی گەلان » بوون کە هەموویان ناوی خۆیان وا بەخۆیانەوە .

سەرئەنجامی « کۆمەڵەی گەلان »

ڕۆژ بەڕۆژ سەنگی « کۆمەڵەی گەلان » ڕوو لە کزی بوو . بەر لەوەی شەڕی دووەی جیهان دەست پێ‌بکات بە ماوەیەك کۆمەڵە دەنگی کپ‌و تەنها ڕەنگی مابوو ، وای لێهاتبوو ئیتر کەسی هیچی بە کڵاوی ئەو نەدەپێوا . لە دوای مانگی تەمموزی ساڵی (1939) وە هیچ کامێك لە دەزگاکانی کۆنەبوونەوە ، هەرچەندە بەپێی یاسا « کۆمەڵەی گەلان » تاوەکو ڕۆژی (18) ی نیسانی ساڵی (1946) هەر مابوو . ئەو ڕۆژە ئەندامانی کۆمەڵە بۆ دواجار لە جنیف کۆبوونەوەو دامودەزگایان پێچایەوەو ئەرکی خۆیان سپاردە « کۆمەڵەی نەتەوە یەککگرتووەکان » کە لەوساوە ئیتر وەك دەزگایەکی جیهانی جێگەی « کۆمەڵەی گەلان » ی گرتەوە .

کوردو « کۆمەڵەی گەلان »

گەلێك جار ناوی کوردو کوردستان خراوەتە بەردەمی « کۆمەڵەی گەلان » و دەزگاکانی . بەدرخانی‌یەکان‌و شێخی بەردە قارەمان‌و حەپسە خان‌و[19] ژمارەیەکی تر لە نیشتمانپەروەران چارەهای جار یادداشت‌و نامەی تایبەتی‌یان پێشکەشی ئەو دەزگا جیهانی‌یە کردووە . ڕۆژانی داسەپاندنی پەیمانی ساڵی (1930) بەسەر عیراقدا لەلایەن ئینگلیزی داگیرکەرەوەو ، دوای تەقینەوەی هەرا گەورەو جەرگبڕەکەی ڕۆژی شەشی ڕەشی ئەیلول نیشتمانپەروەرانی کورد زنجیرەیەك بروسکەو نامەی نارەزایی‌یان ناردە جنێف . بەهەمان دەستوور

بەدرخانی یەکانیش زوو زوو دەنگی کوردیان دەدایەوە بەگوێی داخراوی بەڕێوەبەرانی « کۆمەڵەی گەلان » دا . بەلام لە کاتی لێدوانی کێشەی موسلدا لەوەیش زیاتر ناوی کورد کەوتە سەر زاری ئەندامانی « کۆمەڵەی گەلان » و دەزگاکانی .

کوردستانی باشوور ، وەك هەموو ئەو ناوچەیەی بەر لە شەڕی یەکەمی جیهان بە « ویلایەتی مووسڵ » ناسرابوو ، بەشێك لە ئیمپراتۆریەی فراوانی عوسمانی بوو . لە ناوەندی سالی (1917) وە لەشکری بەریتانیا بە نیازی داگیرکردنی مەلبەندی ناوبراو لەچەند قۆلێکەوە بەرەو باکووری بەغدا کەوتە ڕێ[20] . کە ڕۆژی (30) ی تەشرینی دووەمی سالی (1918) ئاگربەسی مۆدرۆس[21] کۆتایی بە شەڕی نێوان هاوپەیمانەکان و ئیمپراتۆریەی عوسمانی هێنا هێشتا لەشکری ئینگلیز دوازدە میلی مابوو بگاتە ناو شاری مووسل خۆیەوە . دوای شەڕولەگەڵ سەرکەوتنی کەمالی یەکاندا تورکیا ئەوەی کردە بیانوو بۆ « داواکردنەوە ی » ویلایەتی مووسڵ . بەو جۆرە کێشەیەکی نێودەوڵەتی دروست بوو کە بە ناوی « کێشەی مووسڵ » ەوە چوتە ناو تۆماری مێژووەوە[22] .

« کێشەی مووسڵ » بووە یەکێك لەو باسە سەرەکی یانەی خرایە بەردەمی کۆنگرەی لۆزان کە دەوروبەری کۆتایی تەشرینی دووەمی سالی (1922) لەنێوان کەمالی یەکانی

تورکیاو هاوپەیمانەکاندا بەنیازی مۆرکردنی پەیمانێکی نوێ لەبری « پەیمانی سیڤەر » بەسترا . لەوێ لۆرد کیرزنی نوێنەری بەریتانیاو عیصمەت ئینۆنۆی نوێنەری تورکیا بە دوو قۆلی کەوتنە باسی چارەنووسی « ویلایەتی مووسڵ » و هەریەکەیان هەولی ئەدا کورد بکاتە جۆکەری بردنەوەی یارێکە . کە ئەوە دادی نەداو نەگەیشتنە ئەنجام ، لۆرد کیرزن[23] کە ئەوساکە وەزیری هەندەرانی بەریتانیا بوو ڕۆژی (25) ی کانوونی دووەمی سالی (1923) نامەیەکی تایبەتی ی نارد بۆ سکرتێری گشتی ی «کۆمەڵەی گەلان »و داوای لێکرد باسی مووسڵ بخاتە ناو لیستەی کاری ئەنجومەنەوە . پاش ئەوەی ئینۆنۆ ناچار بوو تا ڕادەیەك مل بدات ، هەردوو لا ڕێككەوتن هەوڵ بدەن لە ماوەی نۆ مانگدا خۆیان چارەسەری ئەو کێشەیە بکەن ، خۆ ئەگەر هاتو لەو ماوەیەدا نەگەیشتنە ئەنجام ئەوساکە بیدەنە دەست « کۆمەڵەی گەلان » .

ڕۆژی پێنجی حوزەیرانی سالی (1924) ماوەی نۆ مانگەکە تەواو بوو بێ ئەوەی تورکیاو بەریتانیای گەورە بگەنە هیچ ئەنجامێك ، هەرچەندە نوێنەرانیان چەند جارێك کۆبوونەوەو گەلێك گفتوگۆیان لەو بارەیەوە کرد . کە کار گەیشت بەوە ڕۆژی (6) ی ئابی سالی (1924) لەندەن داوای لە سکرتێری گشتی ی « کۆمەڵەی گەلان » کردەوە بێ دواخستن «کێشەی مووسل » بخاتە بەردەمی ئەنجومەن . یازدەی ئابی هەمان سال ، واتە پاش تەنها پێنج ڕۆژ ، بەڕێوەبەرانی کارگێری کۆمەڵە « کێشەی مووسڵ » یان خستە ناو لیستەی کاری ئەنجومەنەوەو ئەندامانی کۆمەڵەو تورکیایان لەو بارەیەوە ئاگادار کرد .

لە کۆبوونەوەی ڕۆژی (30) ی ئەیلولی سالی 1924 یدا « کۆمەڵەی گەلان » بڕیاری سپاردنی « کێشەی مووسڵ » ی بە لیژنەیەکی تایبەتی ی سێ قۆلی دا کە پاش مانگێك ناویانی بەم جۆرە دیار کرد :

یەکەم ـ کاربەدەستی وەزارەتی هەندەرانی سوید ف ـ ڤیرسن کە بالیۆز بوو لە ڕۆمانیا .

دووەم ـ سیاسی و زانای جوگرافی کۆنت پۆل تێلکی کە کاتی خۆی سەرەك وەزیرانی هەنگاریا بووە .

سێیەم ـ ئەفسەری خانەنشینی بەلچیکی ا . پۆلس .

یەکەمیان ، واتە ڤیرسن ، کرایە سەرۆکی لیژنەکە کە

5

زەرمیەکیش سکرتێرو یاریدەری شارەزای بۆ دانرا .

دەبوو ئەم لیژنەیەی « کۆمەڵەی گەلان » لە هەموو ئەو ـەگانە بکۆڵێتەوە کە پێوەندی‌یان بە لایـەنی جیاوازی ژیـانی ـەتەوەیی‌و کـۆمەڵایـەتی‌و ئابـوو ری‌ی ویلایـەتی مووسڵەوە هەبوو . هەروەها دەبوو ئەنـدامانی بینـە ناوچـەی جیاوازی « ویلایەتی مـووسڵ » ،وەو لە نـزیکەوە پێـوەندی‌ی لەگـەڵ حوێنەرانی دەستەو چینی جۆراوجۆری دانیشتوانیـدا بکەن‌و ئینجا پوختەی ئەنجامی کارو پێشنیاری خۆیان لە ڕاپۆرتێکی ـەربەخۆدا پێشکەش بە کۆمەڵە بکەن .

بۆ جێبەجێکردنی مەبەست ئەندامانی لیژنە سەریان لە ـەندەن‌و بەغداو ئەستەمووڵ‌و ئـەنقەرە[24] داو دوای ئـەوە لە کۆتایی کانوونی دووەمی سـاڵی (1925) وە بەتـایبەتی چـوونە ـوچەکانی « ویلایەتی مووسـڵ » . ڕۆژی (27) ی ئەو مـانگە گەیشتنە شاری مووسڵ خۆی . پاش چەند ڕۆژێك ئەندامانی ـیژنەو یاریدەرانیان بەجیا چوونە شارو شـارۆچکەکـانی تری ـوچەکەو لە هەولێرو کەرکوك‌و سلێمانی بەتایبـەتی مانـەوەو پێوەندی‌یان بە زۆر کەسەوە کـردو مانگی نیسـان گەڕانـەوە جنیف‌و لەوێ کەوتنە دانانی ڕاپۆرتی خۆیان کە ڕۆژی (16) ی تەمووزی سـاڵی (1925) تەواویـان کردو بـەسەر ئـەندامـانی «کۆمەڵەی گەلان »و ژمارەیەك ڕۆژنامـەنووسـدا دابەشیـان کرد .

شایانی باسە نوێنەرانی تـورکیاو بـەریتانیـاش لەگەڵ ئەندامانی لیژنەکەدا هاتبوون . تورکەکان ، دیارە بۆ مەبەستی خۆیان‌و بەر لە هەر شت بۆ خۆ نزیك‌خستنەوە لە کورد ، فەتاح بەگی خزمی شێخ مەحمودیان لەگەڵ خۆیان هێنابوو .

لێدوان‌و بڕیـارو مەرجـەکانی «کـۆمەڵەی گـەلان » بۆ دیـارکردنی چـارەنووسی «ویـلایەتی مـووسڵ » تـا ڕادەیەك ئاشکراو زانراون . ئەوەی دەمانەوێ لەم وتـارەدا سەرنجی تایبەتی‌ی بدەینێ ڕاپۆرتەکە خۆیەتی کە دەقی ناونیشانی بەم جۆرەیە .

« کـۆمەڵەی گـەلان . مەسـەلەی سنووری نێـوان تـورکیـاو عیـراق . ڕاپـۆرتی پێشکـەش کـراو بـە ئەنجومەن لە لایەن ئەو لیژنەیەوە کە بەپێی بڕیاری ڕۆژی (30)ی ئـەیـلولی (1924) ی ئـەنـجـومـەن دامەزرێنرا »[25] .

ڕاپۆرتی لیژنەی تۆژینەوەی کێشەی مووسل پڕی‌یە لە زانیاری‌ی سیاسی‌و ئابووری‌و کۆمەڵایەتی‌و جوگرافی‌ی گرنگ کە بـەشێکیـان لە سـەرچـاوەی بـاوەڕپێکـراوەوە وەرگیـراون‌و بەشێکیشیان ئەندامانی لیژنەکە بۆ خۆیان کۆیان‌کردوونەوە . زانیاری‌یەکانی ئەم بەشەی دوایی‌یان ئەندامانی لیژنە یـا بە چاوی خۆیان بینیویـان‌و تۆمـاریان کـردوون ، یا لە ڕێگـەی ژمارەیەك مامۆستای شارەزای زانکۆ بەناوبانگەکانی جیهانەوە پێیان زانیون . لەبەر ئەوە ڕاپۆرتی ناوبـراو لە یەکـەم ڕۆژی بڵاوکردنەوەیەوە بۆتە سەرچاوەیـەکی ڕەسەنی لێکـدانەوەی گـەلێك لایـەنی ژیـانی کـوردەواری‌ی نـوێ‌و هـاوچـەرخ . کوردناسان زۆر جار لە بەرهەمەکانیاندا پەنایان بردۆتـە بەر زانیاری‌یەکانی‌و کەڵکی باشیان لێیان وەرگرتووە .

هەرکەسێك بیەوێت باسی ژیانی دەرەبەگی‌و کۆچەری‌و هۆزایەتی‌و پێوەندی‌ی ئابووری‌و داب‌و نـەریتی دانیشتوانی ناوچەیەکی فراوانی کـوردستان بکـات پێویستـە بگەڕێتـەوە ناوەرۆکی ڕاپۆرتی لیژنەی تـۆژینەوەی کێشـەی مووسـڵ کە ژمارەیەك بۆچوونی سیاسی‌ی وردیشی تێدایە ... شایانی باسە دانەرانی ڕاپۆرتەکە چەند جارێك باسی پێوەندی‌ی برایـانەی نێوان کوردو عیسایی‌یەکانیان کردووەو دانیان بەوەدا ناوە کە لەو بارەیەوە هیچ گەلێکی تری موسڵمان نی‌یە بتوانێ شان لە شانی کورد بدات[28] .

دیسان گەلێك جار ناوی کوردو کوردستان لەو ڕاپۆرتە تایبەتی‌یە گەورانەدا هاتووە کە ئینگلیزەکان لە مـاوەی نێوان ساڵانی 1920 و 1932 دا چەند جارێك بە چاپ کراوی دەربارەی کاروباری کارگێڕی عیراق پێشکەشی «کۆمەڵەی گـەلان » یان کردوون . ئەو ڕاپۆرتانەش کە ئیمڕۆکە بوونەتە سەرچاوەیەکی ڕەسەنی لێکدانەوەی مێژووی هاوچەرخی هەموو عیراق ، پڕن لە زانیاری‌ی زۆر بەکەڵك‌و گرنگ دەربارەی لایەنی جیاوازی ژیانی کوردەواری .

یەکێك لە بەشە سەرەکیەکانی هەر یەکێك لەو راپۆرتانە بۆ کورد تەرخان کراوە . بە وێنە لە یەکەم راپۆرتیاندا کە دەربارەی کاروباری بەڕێوەبردنی عیراقە لە مانگی ئۆکتۆبەری سالی (1920) وە تاوەکو مانگی مارتی سالی (1922)[27] باسی کوشتنی میستەر بێل و کاپتەن سکۆتی تێدایە کە هەردووکیان مانگی کانوونی یەکەمی سالی (1919) لەلایەن شۆرشگێرانی کوردی ناوچە شاخاویەکانی هەولێرەوە پێکراون . هەروەها باسی کوشتنی کاپتەن سالمۆنیشی تێدایە کە ئەفسەری سیاسی ی کفری بوو ، لە لایەن شۆرشگێرانی کوردەوە سەرەتا بەدیل گیراو دوایی کوژرا[28] .

هەمان راپۆرت بەکورتی باسی کۆنگرەی قاهیرەو سیاسەتی ئینگلیز بەرامبەر بەکوردو ، بەشدار نەبوونی دانیشتوانی ناوچەی سلیمانی ی لە « هەلبژاردنی » فەیسەلی یەکەمدا کردووە . یەکەمیان ، واتە کۆنگرەی قاهیرە ، مانگی مایسی سالی (1921) لەژێر چاودێری ی چەرچلدا بەسترا کە ئەوساکە وەزیری موستەعمەرات بوو . دەربارەی عیراق ئەندامانی «کۆنگرەی قاهیرە » لە چوار باسی سەرەکی ی کۆلینەوە : ـ

یەکەم ـ کەمکردنەوەی خەرجی بەریتانیای گەورە لە عیراق .

دووەم ـ باسی ئەوانەی خۆیان بۆ تەختی پاشایی عیراق پالاوتبوو .

سێیەم ـ مەسەلەی کورد .

چوارەم ـ لەشکری داهاتووی عیراق .

هەرچەندە « کۆنگرەی قاهیرە » بایەخی زۆری دا بە مەسەلەی کورد ، بەلام ئالۆ گۆڕێکی ئەوتۆ لە سیاسەتی ئینگلیزدا بەرامبەری رووی نەدا .

لاپەرە 68 و 69 ی راپۆرتی 1920 — 1922 بۆ باسی دامرکاندنەوەی راپەرینێکی هۆزی سورچی دژی ئینگلیزی داگیرکەر تەرخان کراون . ئەو راپەرینە دەورووبەری کۆتایی سالی (1921) بەرپا بوو ، ئینگلیزەکان تا سەرەتای سالی داهاتوو بە تەواوی بۆیان دانەمرکایەوە . بەپێی زانیاریەکانی ناو راپۆرتەکە ژمارەی شۆرشگێرانی سورچی خۆی دەدا لە (600) کەسێك کە ، وەك دەلێ ، نزیکەی (200) سەربازی تورك بە تۆپێکەوە یاریدەیان دەدان . ئەو هێزەی ئینگلیزەکان کردیانە گیانی شۆرشگێرانی کورد لە هەزار سەربازی لیڤی پێکهاتبوو کە جگە لە دوو ئەفسەریان هیچ کامێکیان ئینگلیز نەبوون . وا دیارە شەر لە نێوان هەردوو لادا دوو رۆژی خایاندووەو تورکەکان تەنها لە رۆژی یەکەمیدا بەشدار بوون و دوایی پشتی شۆرشگێرانیان بەرداوە . پاش ئەوەی سورچی یەکان ، بەپێی قسەی راپۆرتەکە خۆی ، بەرگری یەکی چاکیان کردووە ناچار بوون بکشێنەوە . زیانیان ، وەك نووسیویە ، (20) کوژراو (70) بریندارو کاول کردنی ژمارەیەك گوندو گرتنی دوو سێ رانە مەرو بزنیان بووە .

دوابەدوای ئەو باسە راپۆرتی 1920 ـ 1922 راستییەکی مێژوویی بایەخداری تۆمار کردووە . دەلێ ئەیلوولی سالی (1921) ژمارەیەك شارەزای سەربازی ی ئینگلیز گەیشتنە عیراق و دەستکرا بە گواستنەوەی بەشی زۆری هێزی لیڤی لە ناوچەکانی فوراتەوە بۆ کوردستان ، بەلام « بەداخەوە تا نووسینی ئەم راپۆرتە نەتوانراوە هیچ سەربازێکی لیڤی لە دیوانیەو سەماوەو ناصریەوە بگوێزرێتەوە » چونکە ، وەك دەلێ ، « هەموو مەلبەندی فورات بە لەشکر دابین نەدەکرا . ئەم قسانە رادەی پەرەسەندنی بزوتنەوەی رزگاریخوای کورد دژی ئینگلیزو بایەخی خەباتی هاوبەش و یەك کات لەناو سنووری یەك ولاتدا بە وردی روون دەکەنەوە . راستە تا رۆژی دانانی راپۆرتی ناوبراو داگیرکەر توانیبووی « شۆرشی بیست » لەناوەندو باشووری ولاتدا دابمرکێنێتەوە ، بەلام ئەو سێ شارەی ناویان هاتووە هێشتا لە «بزێوی » خۆیان نەکەوتبوون ، بۆیەکا ئینگلیزەکان نەیانتوانی هەموو سەگە هارەکانیان بەردەنە گیانی نیشتمانپەروەرانی کورد .

لە هەمان راپۆرتدا ناوی شێخ مەحمودو سمایل ئاغای شوکاك (سمکۆ)و مەحمود خانی دزلی و ئەورەحمان ئاغای

ـــ ،وکی هۆزی شـرناخی کـوردستانی تـورکیاو ژمـارەیەك ـەو ـری تری کورد هاتووە[29] . بەوێنە دەربارەی شێخ مەحمودو مەحمود خانی دزلی گەورەی هەورامان نووسیویەیە دەڵێ :

« لە نـاوچەی سلێمـانی پرۆپـاگەنـدەیـەکی زۆر دژی بەریتانیا کراوە .. ساڵی (1919) مەحمود خانی سەرداری گوندی ...ـو بەشداری بزوتنەوەکانی شێخ مـەحمودی کـردو ساڵی (1920) لەلایـەن حوکمـەتی ئێرانـەوە دیل کـراو درایە دەست کـاربەدەستـانی بەریتـانیا (لە عێـراق ـ ك . م .) . دوای ئەوەی لە هندستان ماوەیەك بە بەندی مایەوە ، ئەیلولی ساڵی (1922) ڕێگەی درایێ بگەڕێتەوە سلێمانی بەو مەرجەی ، وەك بەڵێنی دا ، نەچێتـەوە دیوی ئێـران . بەلام مـەحمود خـان بەڵێنەکەی شکاندو گەڕایەوە دزلی و لەوێوە نامەی بۆ مستەفا کـەماڵ نـاردو داوای چەکی لێکـرد بۆ دەرکـردنی ئینگلیز لە ناوچەی سلێمانی . کانوونی یەکەم ژمارەیەك وردە سەرداری هەورامان ، کە بێگومان پێوەندی‌یان پێوەی هەبـوو ، هاتنـە دەشتی هەڵەبجەو کەوتنە کۆکردنەوەی باج . ناوەندی کانوونی دووەمی (سـاڵی 1922 ـ ك . م .) هێزێکی لیڤی کـەوتـە نـاو ...ـوسەیەکەوەو ژمارەیەکیان پێکران ، کە یەکێکیان ئەفسـەری بەریتانی کاپتەن ڤیتزگیبونی[30] فەرماندەی هێزەکە بوو . دوای ئەوە لەبریتی پیادە بە فڕۆکە هێرش کرایـە سەر هـەڵەبجە . ئەنجامی ئەو هێرشە زۆر سەرکەوتوو بوو . مەحمود خان بـە ناچاری گەڕایەوە گوندی دزلی ، بەلام پیاوەکانی لە پەلاماردانی دەشتی هـەڵەبجە نـەکەوتن . مـانگی مارت فشـاری فڕۆکـە مەحمود خانی ناچار کرد پێوەندی بە کاربەدەستانی ئینگلیزەوە بکات .

سەرئەنجامی ئەوانەش کە لە شۆڕشەکەی ساڵی 1919 ی شێخ مەحمودا بەشدار بوون بەم جۆرە بـوو : شێخ قـادری برای و غەریبی شێخ عارفی خزمی و شێخ ئەحمەدی پیاوی مانگی مایس لە هەنجام بەردران . یەکەم و دووەمیـان ئێستە وان لە بـەغدا ، هـەرچی شێخ ئـەحمەدە ڕێگـەی پێ درا یەکسـەر بگەڕێتەوە سلێمانی . شێخ مەحمودو شێخ غەریبی کوڕی شێخ مارف کانوونی دووەم لە هندستان بەرەلا کـران و ئێستە وەك دوورخراوەی سیاسی وان لە کوێت و چاوەڕوانی گەڕانەوەن بۆ سلێمانی »[31] .

لە شـوێنێکی تردا هـەمان ڕاپـۆرت دەربـارەی بـاری خـوێندەواری‌ی ئـەوسای کـوردستان ئـەم ڕاستی‌یەی داوە بەدەستەوە کە دەڵێ ئەیلولی سـاڵی (1921) پۆلێکی نـاوەندی لە شاری سلێمانی کرایەوە ، بەلام لەبەر ئەوەی تەنها سێ قوتابی خـۆیان نـاونووس کـرد پێشنیار کـرا بگـوێـزرێنـەوە شـاری کەرکوك[32] . وەك دواییش ڕوونی دەکەینەوە خوێندنی کوردی لەژێر سایەی ئینگلیزدا لەوەیش کەمتر پێشکەوت کە چاوەڕوان دەکرا .

لە ڕاپـۆرتی داهاتـوودا کـە ئینگلیـزەکـان دەربـارەی کاروباری عیراق لە ماوەی نێوان نیسانی 1922 و مارتی 1923 دا داویانەتە «کۆمەڵەی گەلان »[33] بە درێژی باسی هەڵوەستی کورد بەرامبەر « هەڵبژاردنی » فـەیصەڵی یـەکەم ، هـەراوبگری نـاوچەی هـەڵەبجەو هـەورامان و ، کـوشتنی م . مـۆت و[34] ، هـەڵوەستی جیاوازی سـەردارانی جاف و پشـدەر دەربارەی گەڕانەوەی شێخ مەحمودو ، چالاکی‌ی کـەمالی‌یـەکان لەنـاو کـوردی عیراقـداو ، ڕاپەڕینی کـەریم بەگی فـەتـاح بـەگی هەمەوەندو ، کوشتنی کاپتەن بۆندو[35] کاپتەن ماکانت[36] لەلایەن شۆڕشگێڕانی هەمەوەندەوەو گەلێك باسی بایەخداری‌تری وەك ئەوان دەخوێنی‌یەوە[37] .

هەمان ڕاپۆرت بە درێژی باسی ئەوەی کردووە چۆن لەژێر فشاری شۆڕشگێڕان و نارەزایی جەماوەردا ئینگلیزەکان ناچار بوون ڕۆژی (5) ی ئەیلوولی ساڵی (1922) شاری سلێمانی و هەموو ئەو ناوچەو مەڵبەندانە بەجێ بهێڵن کە کەوتوونەتە باکووری هەولێر ـ کەرکوك ـ کفری‌یەوە . ئینگلیزەکـان ئەو ڕۆژە (67) کاربەدەستی خۆیانیان لە سلێمانی‌یەوە بە فڕۆکە گـواستەوە کەرکوك و ، بەڕێوەبـردنی کاروبـاری شاریـان سپاردە ئـەو ئەنجومەنەی بـەر لەماوەیـەك نوێنـەرانی دانیشتوانی شـار هەڵیانبژاردبوو[38] .

دیسان هەمان ڕاپۆرت بە وردی چەند لایەنێکی گرنگی دەربـارەی گەڕانـەوەکەی شێـخ لە هندستـانەوە بـۆ تۆمـار کردووین . لەو شوێنەیدا ڕاپۆرتەکە بە ناونیشانی « وەرگرتنی دەسـەلات لەلایەن شێـخ مەحمـودەوەو پیلانی ئـەو لەگـەڵ تورکاندا » باسی پێوەندی‌ی نهێنی‌ی شێخی لە ڕێگەی ئۆزدەمیر پاشاوە[39] لەگەڵ کەمالی‌یەکاندا کردووە لەو بارەیـەوە دەڵێ و ، ڕاستیش دەکـات ، کەمـالی‌یەکـان لەگـەڵ شێـخ دەست‌پـاك نـەبـوون ، بـەڵکـو دەیـانـویست بیکـەنـە داشی دامـەی

جێبەجێکردنی مەبەستی خۆیان[40] . ڕاپۆرتی ناوبراو گەلێك زانیاریی دەگمەنی دەربارەی ئەو باسەو چالاکیی بەرفراوانی کەمالییەکانی لەناو کوردی عیراقدا بۆ پاراستووین .

لەچەند شوێنێکیدا ڕاپۆرتی ساڵی 1922 — 1923 بە ئاشکرا باسی ئەو بەزمەی کردووە کە فڕۆکە شەڕکەرەکانی بەریتانیا لە ڕقی شێخ مەحمودو کەمالییەکان بە دانیشتوانی بێوەیی کوردستانیان دەکرد . بڕوا ناکەم ئەو ڕۆژگارە بە هیچ قوژبنێکی وڵاتە ژێردەستە فراوانەکانیانا ئینگلیز بە ڕادەی کوردستان چەکی هەمەجۆرو ، بەتایبەتی فڕۆکەیان بەکار هێنابێت ، ئەو کارەی لەندەن وەك ڕوداوێکی ئاسایی لە ڕاپۆرتە تایبەتییەکانی خۆیدا دەیخستە بەردەمی دەزگاکانی « کۆمەڵەی گەلان » و ئەندامانی .

بەهەمان دەستوور خەباتی گەلی کوردو ، تایبەت بزوتنەوەکانی شێخ مەحمود گەلێك لاپەڕەی ڕاپۆرتی داهاتوویان پڕکردوتەوە کە بۆ باسی کاروباری عیراق لە نیسانی ساڵی 1923 وە تاوەکو کانوونی یەکەمی ساڵی 1924 تەرخان کراوە[41] . لەو لاپەڕانەدا چەند جارێك باسی بۆمبابارانی

سلێمانیو هەڵەبجەو شوێنی تری کوردستان لەلایەن فڕۆکەکانی بەریتانیای گەورەوە کراوە . بەپێی دەقی قسەی ڕاپۆرتەکە خۆی بۆمبابارانی ڕۆژی (25) ی مایسی ساڵی (1924) دانیشتوانی سلێمانیی ناچارکرد شار بەجێ بهێڵنو ، وەك دەڵێت کاتێك ئینگلیزەکان داگیریان کردەوە لە (20) هەزار ژمارەی دانیشتووی تەنها (700) کەسی تێدا مابوو . پاش دوو مانگ ئینجا نیوەی خەڵکی شار زاتیان کرد بگەڕێنەوە سەر ماڵو حاڵی خۆیان ، بەڵام تا مانگی تەشرینی دووەم ژمارەی نەگەیشتەوە دۆخەکەی جارانی[42] .

جگە لە باسی ڕووی جیاوازی ژیانی کوردەواریی عیراق ڕاپۆرتی ساڵی (1926)[43] بەتایبەتی باسی سمکۆشی کردووە . لەو بارەیەوە نووسیویە دەڵێ :

« سمایل ئاغای سمکۆ : دەوروبەری کۆتایی مانگی تەشرینی یەکەم سمایل ئاغای سەرەك هۆزی شوکاك کە بە سمکۆ ناسراوە دژی حوکمەتی ئێران شۆڕشی بەرپاکرد ، بەڵام لەو شەڕەی نزیك دیلمان قەوما شکاو بە ناچاری خۆیو صەد کەس لە پیاوەکانی پەنایان هێنایە بەر عیراق دوای ئەوەی لە ڕێگەی تورکیاوە نزیك نەهری سنووری بڕیو هاتە ناوچەی ڕەواندزی سەر بەهەولێر . ئێران داوای لە عیراق کرد سمکۆی بەیەخسیری بداتەوە ، بەڵام عیراق ملی نەدا ، چونکە یاسای پەناهەندەی سیاسی عیراق ڕێگەی دانەوەی پەنابەران نادات .. لەگەڵ ئەوەش حوکمەتی عیراق ڕێگەی دا ئێرانییەکان ئەفسەرێکی خۆیان بنێرنە ناو خاکی عیراق بۆ گفتوگۆ لەگەڵ سمکۆ دەربارەی ئەو مەرجانەی ئێران بۆ لێخۆشبوونی دایناون »[44] .

بۆ باسی کوردو ، گەلێك باسی تری ئەوسای عیراق ڕاپۆرتی ساڵی (1927) [45] هیچی لەوانی ترکەم نییە . ئەمجاریان باسی گفتوگۆی ئینگلیزەکان لەگەڵ شێخ مەحمودا هاتۆتە پێشەوە . بۆ جێبەجێ کردنی ئەو مەبەستە شێخ مەحمود سەید ئەحمەدی بەرزنجیی کردوتە نوێنەری خۆی ناردوویەتە بەغدا . نووسەرانی ئەو ڕاپۆرتە سەید ئەحمەدی بەرزنجییان ناو ناوە «ئاژاوەچیی کوردستانی باشوور»[46] دیارە دەبێ نیشتمانپەروەرو پیاوی دڵسۆز لای هەموو زۆردار داگیرکەرێك هەر ئاژاوەچیو یاخیگەرو پیاوخراپ بێ ! . هە

بەو جۆرەش ڕاپۆرتەکە ناوی سابیرو عەبدوڵلای کوڕانی کەریمی فەتاح بەگی هەمەوەند دەبات . ئەوانیش لەو ڕۆژانەدا ، بەپیشەی باووباپیرانیان ، دلێرانە بەرەنگاری داگیرکەر هاتبوون ، بەڵکۆ ئەوساکە ، وەك ڕاپۆرتەکە بۆ خۆی دەڵێ ، تەنها ئەوان لە کۆڕی خەباتدا مابوونەوەو ئینگلیزەکان کوناوکون بە فڕۆکەو سوارەو سەربازی لیڤی دوویان کەوتبوون .

ڕاپۆرتی ساڵی (1927) بە کورتی چەند لایەنێکی باری ژیانی ئەوکوردانەی خستۆتە بەر دەمی «کۆمەڵەی گەلان» کە لە ئەنجامی ڕاپەڕینە گەورەکەی شێخ سەعیدی پیراندا پەنایان هێنابووە بەر عیراق و وەك دەڵێ ناوچەی مووسڵ بەهۆی لێشاوی ئەوانەوە بەجارێك شلۆقابوو . بەپێی قسەی ڕاپۆرتەکە تاوەکو ساڵی (1927) تەنها (450) کەس لەو پەناهێنەرانە لە ناو خاکی عیراقدا مابوونەوە ، ئەوانی تریان هەموویان گەڕاونەتەوە گوندەکانی خۆیان . لەو (450) کەسەش نزیکەی (150) یان لە ناوچەی زاخۆو (250) یان لە ناوچەی دهۆك و نزیکەی (100) یان لە ناو مووسڵ خۆی و دەوروبەریدا نیشتەجێ بوون[47] .

لە ڕاپۆرتی ساڵی 1931دا [48] ژمارەیەك هۆزی ناوچەی بادینان دەبنە گاورو بەرازخۆرو لەسەر ئەوە (!) فڕۆکەکانی بەریتانیای گەورە زۆر «دلسۆزانە» دێنە دەست و بەردەبنە گیانیان . دوای یەك لاپەڕە باسی گرتنی مامۆستا تۆفیق وەهبی لە ناوەندی نیسانەوە تاوەکو (30)ی مایسی ساڵی (1931) دەخوێنی‌یەوە [49] . هەروەها چ ئەم ڕاپۆرتەو چ ڕاپۆرتی ساڵی (1930) [50] چەند جارێك باسی شەشی ڕەشی ئەیلوول و تازەبوونەوەی ڕاپەڕینەکانی شێخ مەحمود تا بەدیل گرتنی و ڕەوانە کردنی بۆ ناصریە دەگێرنەوە . کاتێك ڕاپۆرتی ساڵی (1931) دێتە سەر باسی شەڕی ئاوباریك ، کە ڕۆژی پێنجی نیسانی ساڵی (1931) قەوما ، دەڵێ کوردەکان «ئازایانە جەنگین ، هەرچەندە هێرشی فڕۆکەو پیادە بەردەوام بوو ، بەڵام ئەوان تا تاریکی داهات بەرگری‌یان کردو ئینجا کشانەوە» . دانەرانی ڕاپۆرتەکە بێ پێچ و پەنا باسی ئەوەیان نووسیوە چۆن فڕۆکەکانی ئینگلیز لە ماوەی دوو حەفتەی داهاتودا تاقیبی شێخیان کردووەو دەستیان لێ هەڵنەگرتووە تا ڕۆژی (20)ی نیسان کردوویانە بەودیودا . شێخ لەوێ گوندی پیرانی کردۆتە بنکەی نوێی[51] .

دوای چەند لاپەڕەیەك ڕاپۆرتی ساڵی (1931) باسی ئەوە دەکات چۆن ئینگلیزەکان لەسەر داوای ڕەزا شا هێزی تایبەتی‌یان کردۆتە سەر مەحمود خانی دزڵی و دەستبەرداری نەبوون تا ڕۆژی (31)ی مایسی ئەو ساڵە بە دیلی گرتوویانەو ڕەوانەی بەغدایان کردووە[52] .

ڕاپۆرتی داهاتوو کە بۆ ماوەی نێوان کانوونی دووەم و ئۆکتۆبەری ساڵی 1932 تەرخان کراوە[53] وەك ئەوانی تر بێ پەروا کۆڵێك باسی «جوامیری»ی فڕۆکە شەڕکەرەکانی بەریتانیای گەورەی دژی شۆڕشگێڕانی کورد بۆ «کۆمەڵەی گەلان» کردووە (!!) . ئەو «داستانە» خۆشە (!!) ئەمجاریان بۆتە گوڵی سەردەستەی باس و یەکەم شەش لاپەڕەی ڕاپۆرتەکەی «ڕازاندۆتەوە» . دیسان زۆر بێ پەروا ڕاپۆرتەکە باسی ئەوە دەکات چۆن بۆ ماوەیەك هێرشی فڕۆکەکانی ئینگلیز بۆسەر کورد لەبەر خاتری چاوی شینی فڕۆکەوانێك و یاریدەرێکی ، کە «چەتە» کوردەکان بەدیلیان گرتبوون ، وەستێنرا . بەڵام کاری دانەرانی ڕاست ئەوەیشیان بۆ مێژوو تۆمار کردووە چۆن ئەو «چەتانە» پیاوانە ڕەفتاری دیلەکانیان کردووەو پاش ماوەیەك ئازادیان کردوون [54] .

هیچ کامێك لە ڕاپۆرتەکانی تری ئینگلیز کە دەربارەی عیراق لە بیستەکان و سەرەتای سی‌یەکاندا پێشکەشی «کۆمەڵەی گەلان» یان کردوون لە باسی کورد بێ بەش نین . دوا ڕاپۆرتیان کە بەر لە کۆتایی ساڵی (1932) بە بۆنەی وەرگرتنی عیراق بەئەندام لەلایەن «کۆمەڵەی گەلان»ەوە پێشکەشیان کردووە بریتی‌یە لە پوختەی هەموو ڕاپۆتەکانی‌تر ، بۆیەکا بایەخی ئەمیان زۆر تایبەتی‌یە [55] . ئێمە لەو ڕاپۆرتە تەنها یەك نموونە دەهێنینەوە کە ، خوا هەڵناگرێ ، بێ پێچ و پەنا باسی باری خوێندن و خوێندەواری‌ی کورد تاوەکو سەرەتای سی‌یەکان دەکات ، واتە تا ئەو کاتەی عیراق تێیدا بووە ئەندامی «کۆمەڵەی گەلان» . لەو ماوەیەدا کە گوایە بەریتانیای گەورە بە «ناوی» «کۆمەڵەی گەلان»ەوە عیراقی دەبرد بەڕێوە ژیانی ڕووناکبیری‌ی کورد زۆر هێدی و لەسەر خۆ هەنگاوی دەنا . هەرچۆن بێ هەنگاوی ناوچەکانی تر لە هەنگاوی ئەو خێراتر بوو . بە داخەوە جاری وا هەبوو ئەو هەنگاوە بۆ دواوە بوو ، نەك بۆپێشەوە . بەوێنە بەر لەوەی شەڕی یەکەمی جیهان دەست پێ بکات ژمارەی قوتابی‌ی ناوەندی[56] لە شاری سلێمانی

خۆی دەدا لە نزیکەی (165) کەس ، کەچی بەر لەوەی عیراق ببێتە ئەندامی «کۆمەڵەی گەلان»و دوای (14) ساڵی رەبەق لە قەیمومەتی بەریتانیای پێشکەوتوو ئەو ژمارەیە هاتە سەر تەنها (10) کەس . لەوەیش خراپتر : دیسان بەر لەوەی عیراق ببێتە ئەندامی «کۆمەڵەی گەلان» ، لە ژێر سایەی بەریتانیای گەورەدا ژمارەی هەموو ئەوانەی لە قوتابخانە کوردییەکاندا دەیانخوێند ، بەپێی سەرژمێری ئینگلیزەکان خۆیان ، بریتی بوو تەنها لە (1545) کەس . کەچی بەرامبەر بەوان (6300) کەس لە قوتابخانە عیسایییەکانو (8400) کەس لە قوتابخانە جووەکان دەیانخوێند !![57] ، واتە ئەو جووانەی عیراق کە ژمارەیان نەدەگەیشتە لە صەدا سێو چواری کورد پتر لە پێنج ئەوەندەی ئەوان مافی خوێندنیان هەبوو !! .

بەو جۆرە هەر بەڵگەیەك دەربارەی کورد چووبێتە بەردەمی « کۆمەڵەی گەلان » بە دروستی وێنەی باری ناڵەباری سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووری کوردی بۆ ئەندامانی کێشاوە ، باسی ئەو جەورو ستەمو بێمافییەی کوردی بۆ کردوون کە بە هۆی ئینگلیزو عەلقە لەگوێکانیانەوە دووچاریان هاتبوو . راستە جاروبار دەزگاکانی « کۆمەڵەی گەلان » ئاوڕیان لە کورد داوەتەوەو تەنانەت ئەو نامانەشیان بێ وەڵام نەکردووە کە نیشتمانپەروەرانی کورد بۆیانیان ناردوون[58] ، بەلام ، بێ گومان ، هەڵوەستی کۆمەڵە بەرامبەر بە کورد هیچ رۆژێك نەگەیشتۆتە نیوەی ئەو ئاستەش کە بەپێی ناوەرۆکی پەیڕەوی خۆی دەبوو بیگاتێ . ئەوەش دیسان رووی راستەقینەی « کۆمەڵەی گەلان » وەك داشی دامەی دەستی دەوڵەتە گەورەکان نیشان دەدات .

کەوابێ نیشتمانپەروەرانی کورد حەقیان بوو بە چاوی گومانو رقەوە سەیری « کۆمەڵەی گەلان » یان دەکرد . لەخۆوە نەبوو سەلام لە پارچە هەڵبەستێکی خۆیدا کە ساڵی 1933 بۆ یەکەم جار لە گۆڤاری « هاوار » ی شامدا بڵاوی کردەوە[59] « کۆمەڵەی گەلان » ی ناو نا « کوتەکی دەستی میستەر هەندرسن » ی وەزیری هەندەرانی ئەوسای بەریتانیای گەورە[60] .

لەهەمان هەڵبەستیدا سەلام دەربارەی « کومەڵەی گەلان » بە داخو زوخاوێکی زۆرەوە گوتوویە :

« عصبة الامم » ، کۆمەڵی گەورە
بەپێچو پەنا بەفێڵو دەورە[61]
بەجۆشو کوڵ بووی بۆ کوردی هەژار
ئەتکوت ئەم قەومە ئەکەم ڕستگار
ئەگەر ڕاست ئەکەی هەڵی سووڕێنە
بەس بۆ سیاسەت هەڵیانپەڕێنە
تەریق نابیتۆ تۆ چیت پێ ئەکەن
(کوتەکی دەستی میستەر هەندرسن)

دوای ئەوەی سەلام پیلانو یاریکانی « کۆمەڵەی گەلان » ریسوا دەکات دیسان رووی دەمی تێدەکاتەوەو پێی دەڵێ :

لە عەدالەتا کەی ئەمە دەئیە
یاخو هەر شێوەو ئوسوڵی غەربە
کۆمەڵی درۆ ، جێگەی مەکرو فەن
(کوتەکی دەستی میستەر هەندرسن)
خۆ تۆ وەصی بووی ئەقوام بوون هەتیو
دەمی کوردت کرد بە تەڵەی تەقیو

سەلام لەوەیش زیاتر پێی پیا دەنێو « کۆمەڵەی گەلان » ی لا دەبێتە بارەگای « فیتنەو تەزویر » و کارخانەی « فەسادو میحەن » چونکە :

لە سلێمانی جادەی بەر سەرا
بە خوێناوی کورد ئاوڕشێن کرا[62]

دوای هێنانەوەی باسەکە بەو جۆرە سەلامی داخ لەدڵ روو دەکاتەوە « کۆمەڵەی گەلان » و پڕ بەدەم لێی دەپرسێ :

چۆن عاجز نابی لەم خوێن ڕشتنە
لەلای تۆ هەڵبەت حقوق کوشتنە[63]
ناترسی مێژوو لەعنەتت بکەن
(کوتەکی دەستی میستەر هەندرسن)

شایانی باسە هەر زوو ئەم پارچە هەڵبەستەی سەلام

سەرنجی ڕوناکبیرانی کوردو ئەو بێگانانەی ڕاکێشاوە کە هەر یەکەیان لەبەر مەبەستێك بایەخ بە مەسەلەی کورد دەدەن ، کراوەتە فەرەنسیو گەرەبێتی ئەرمەنی وێنەی لێ ناردووە بۆ بارەگای « کۆمەڵەی گەلان » لە جنێف . کە مینۆرسکی ساڵی 1934) هاتۆتە سلێمانی ئەویش ڕوونووسی کردووەو لەگەڵ خۆی بردوویە . هەروەها شابەندەری ئێران لە سلێمانی وێنەی لێ ناردۆتە وەزارەتی هەندەران لە تاران ، بەتایبەتی لەبەر ئەوەش کە شیعرەکە هێرشێکی زۆری تێدایە بۆ سەر عەجەم و ئێران(64) .

« کۆمەڵەی گەلان » لە زمانی کوردیشدا ڕەنگی داوەتەوە . نووسەرانی سۆران « عصبة الامم » و « کۆمەڵی ئەقوام » و نووسەرانی « هاوار » و « ڕوناهی » « جڤاتی میللەتان » یان پێ گوتووە(65) .

بەدرخانییەکان لەو دوو گۆڤارەو نووسینەکانی تریاندا زۆرجار « جڤات »یان لە بریتی کۆمەڵو کۆمەڵەو یەکیەتی بەکار هێناوە(66) . کاتی خۆی « کۆڕی زانیاری کورد » (جڤات) ی بۆ « نقابە » ش پێشنیار کرد(67) . پێموایە پێشنیارەکەشی بەجێیە چونکە خانی (جڤین) ی بۆ « کۆبوونەوەو خرۆشانی خەڵکی بەکار هێناوە » و جگەرخوێنو کوردۆییفیش هەمان وشەیان کردۆتە زاراو .

دڵنیام لەوەی گەرانێکی ورد بەناو پاشماوەی تۆمارو بەڵگەکانی « کۆمەڵەی گەلان » دا بۆی هەیە ڕووی تری بایەخداری مێژووی کوردمان بۆ ڕوون بکاتەوە .

وێنەکان :

١ ـ شێخ سعیدی پیران لەناو کتێبخانەکەی محمد علی عونیدا بووە .

٢ ـ شێخ محمود بە بەرگی حوکمدارییەوە ساڵی ١٩١٨ لەگەڵ سەردار رشیدی ئەردەڵاندا .

٣ ـ سمایل خانی سمکۆ «سمکۆی شوکاک» .

٤ ـ سید طه لەپاڵ تۆپێکی دەستکردی وەستا رجبدا .

٥ ـ پێکهاتنی لەشکری کورد .

٦ ـ بوردوومانەکەی شاری سلێمانی .

٧ ـ بوردوومانەکەی شاری سلێمانی .

پەراوێزەکان :

(1) بۆ ئامادەکردنی ئەم وتارە کەڵکی زۆرم لەو موحازەرانەم وەرگرتووە کە بە یاریدەی گەلێك سەرچاوەی جیاواز بۆ پۆلی چوارەمی بەشی مێژووی کۆلێجی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغدام ئامادە کردوون .

(2) وشەی (politika) ی گریکی لە (polis) ەوە هاتووە کە مانای دەوڵەتە . دیارە وشەی پۆلیسیش هەر لەمیانەوە هاتووە .

(3) مارکۆ پۆلۆ (M.Polo) ساڵی 1254 لەدایك بووەو ساڵی 1324 کۆچی دوایی کردووە .

(4) بەزمانی چینی (پەکین) مانای پایتەختی باکوورە .

(5) بەدرێژایی هەر چوار ساڵو سێ مانگو دە ڕۆژەی تەمەنی شەڕی یەکەمی جیهان جەنگ بۆ تاوێك لەناو خاکی فەرەنسەدا نەوەستا .

(6) « دەروازەی کراوە » واتە (الباب المفتوح) . کاربەدەستانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ساڵی (1899) ئەو زاراوەیان بۆ یەکەم جار بەکار هێنا ، ئەوساکە دەیانویست بەو بیانووەوە خۆیان بکەیێننە بازاڕە فراوانەکانی چین کە بەدەست دەوڵەتە گەورەکانی ترەوە بوو .

(7) هەرچەندە ، وەك دواییش باسی دەکەین ، ژاپۆنو ئەڵەمانیا یەك لە دوای یەك ساڵی 1933 ، ئیتالیا دوای ئەوان ساڵی 1937 لە « کۆمەڵەی گەلان » کشانەوە ، بەڵام شوێنەکانیان مایەوە بەو هیوایەی گوایە لەگەڵ شەیتان بێنە خوارێو بگەڕێنەوە ناو کۆمەڵە .

(8) لەو کاتەدا « پارتی کۆماری » دەسەڵاتی گرتەوە دەستو ئەوەش بووە هۆیەکی تر بۆ ئەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نەبێتە ئەندامی « کۆمەڵەی گەلان » کە بە دەستکردی ویدرۆ ویلسنی سەرەك کۆماری ڕابوردوویان دادەنا . ویلسن نوێنەری « پارتی دیموکراتی » بوو کە لەگەڵ « پارتی کۆماری » دا دوو بەرەی سیاسیی سەرەکیی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بوون .

(9) بۆ درێژەی ئەو باسە بڕوانە « تاریخ الوزارات العراقیة » ی عبدالرزاق الحسنی . هەروەها : الدکتور یونان لبیب رزق ، الدبلوماسیة الوفدیة وعصبة الامم ، ـ « السیاسة الدولیة » (مجلة) ، القاهرة ، العدد 43 ، ینایر 1976 ، ص 118 — 137 .

(10) یەن پارەی ژاپۆنە . نرخی لە گۆڕیندایە . هەر 300 یەن دۆلارێك دەبێت . ئیمڕۆکە یەن یەکێکە لەپارە هەرە بەهێزەکانی جیهان . بە قسەی بانقی مەرکەزی دینارێك نزیکەی 750 یەنە .

(11) دوای وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ژاپۆن دووەم دەوڵەتی جیهان بوو

کەڵکی زۆری لەو بارو دۆخە وەرگرت کە شەڕی یەکەمی جیهان هێنانی‌یە کایەوە .

(11) تەنانەت تانك‌و فڕۆکەشیان بۆ ناردن .

(12) ڕایخ لە وشەی ڕایخشتاغ (Reichstag) ی ئەڵەمانی‌یەوە وەرگیراوە کە بریتی‌یە لە دوو وشەی لێکدراو : (Reich) واتە دەوڵەت ، یا ئیمپراتۆری‌یەت ، لەگەڵ (Tag) ، واتە کۆبوونەوە ، یا ئەنجومەن . وەك زاراوێکی سیاسی لە سەدەی دوازدەمینەوە بەکار هێنراوە . زیاتر مانای پەرلەمان دەبەخشێ . ڕایخی یەکەم‌و دووەم دوو قۆناغی نێوان سەدەی دوازدەمین‌و کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهان دەگرنەوە . ڕایخی سێیەم ساڵی 1919 دەستی پێ‌کردو بە تەواو بوونی شەڕی دووەمی جیهان لەناو چوو . هەرچەندە ڕایخشتاغ لەژێر سایەی هیتلەردا ، وەك زوربەی دەزگا دیموکراسی‌یەکانی‌تری ئەڵەمانیا چووە خانەی نەبوانەوە ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا زۆر مێژوونووس ڕۆژگاری ئەڵەمانیای نازی‌یان ناو ناوە « ڕایخی سێیەم » . ناوی کتێبە بەناوبانگەکەی ولیەم شیرەر دەربارەی ئەڵەمانیای نازی بەم جۆرەیە : « مێژووی ئەڵەمانیای هیتلەری . دامەزراندنی ڕایخی سێیەم‌و کەوتنی » .

(13) ئەدۆلف ناوی خۆی‌و هیتلەر نازناوی هەڵبژاردەیەتی . لە ڕاستیدا خۆی ناوی ئەدۆلف شیکلگروبەرە (Adolf Schicklgruber) .

(14) لە مێژوودا بەو کارە دەگوترێ ئەنشلیوس کە وشەیەکی ئەڵەمانی‌یەو مانای خستنەسەر دەگەیێنێ . هەڵلووشینی کوردی لەبارترین وشەیە بۆ ئەو کارە .

(15) مەبەست ڕۆژهەڵات‌و ڕۆژئاوای ئەوروپایە .

(16) واتە «منظمة العمل الدولية» .

(17) بۆ درێژەی ئەو باسە بڕوانە : الدکتور کمال مظهر احمد ، الطبقة العاملة العراقیة . التکون وبدایات التحرك ، بیروت ، 1981 .

(18) « منظمة الصحة العالمیة » و « محکمة العدل الدولیة » و « لجنة الاقلیات » .

(19) مەبەست خوالێخۆشبوو حەپسە خانی نەقیبە .

(20) لەگەڵ دەست‌پێ کردنی شەڕی یەکەمی جیهاندا لەشکری ئینگلیز لە باشوورەوە کەوتە داگیرکردنی خاکی عیراق‌و تاڕۆژی یازدەی مارتی ساڵی 1917 گەیشتە بەغداو دوای ئەوە ئینجا بەرەو کوردستان کەوتە ڕێ .

(21) ئاگربەس واتە « هدنة » .

(22) بۆ درێژەی ئەوباسە بڕوانە : الدکتور فاضل حسین ، مشکلة الموصل . دراسة في الدبلوماسیة العراقیة ـ الانکلیزیة ـ الترکیة وفي الراي العام ، الطبعة الاولی ، بغداد ، 1955 (336 ص) . نامەی دوکتۆراکەیەتی کە ساڵی 1952 پێشکەشی زانکۆی ئەندیانای وڵاتە یەککرتووەکانی ئەمەریکای کردووە . چەند ساڵێك لەمەوبەر چاپی دووەمیشی دەرچو . سەرچاوەیەکی بایەخدارە بۆ لێکدانەوەی چەند لایەنێکی گرنگی مێژووی هاوچەرخی گەلی کورد .

(23) جۆرج ئەثنائێل کیرزن (Curzon) (1859 — 1925) یەکێك بوو لەپیاوە سیاسی‌یە بەناوبانگەکانی ئینگلتەرەی کۆتایی سەدەی نۆزدەمین‌و سەرەتای 1924 ، واتە لە کاتێکی زۆر ناسکی مێژووی ئینگیلتەرەو جیهاندا ، وەزیری هەندەران بوو بەو جۆرە دەوری لە « کێشەی مووسڵ » و چارەنووسی کوردا گەورەو دیار بوو .

(24) ڕۆژی 16 ی کانوونی دووەمی ساڵی 1925 ئەندامانی لیژنە گەیشتنە بەغداو پاش دە ڕۆژ لەوێوە چوونە مووسڵ‌و ئینجا کەوتنە گەڕان بە ناوچەکانی کوردستاندا .

(25) ئەمەش دەقی ناوەکەیەتی بەئینگلیزی :

(League of Nations . Question of the Frontier between Turkey and Iraq . Report submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council resolution of September 30 , 1924) , Geneva , 1925 .

(26) Ibid, PP . 46 — 47

(27) (Report on Iraq administration , October 1920 — Mrch 1922) , London , 1923 .

(28) ڕۆژانی « شۆڕشی بیست » کاپتەن سالمۆت لەلایەن پیاوەکانی بڕایم خانی دەلۆوە کوژرا .

(29) (Report ou Iraq administration , October 1920 — March 1922) , PP . 103 , 115 , 117 .

(30) Captain Fitzgibbon

(31) (Report on Iraq administration , October 1920 — March 1922) , PP . 116 — 117 .

(33) (Report on Iraq administration , April 1922 — March 1923) , London , 1924 .

(34) Lieutenant M.Mott

(35) Captain Bond

(36) Captain Malkant

(37) (Report on Iraq administration , April 1922 — March 1923) , PP . 33 — 34 .

(38) Ibid , P . 35

(39) ئۆزدەمیر پاشا ئەفسەرێکی گەورەو لێهاتووی تورك‌و لایەنگری مستەفا کەمال بوو . ئۆزدەمیر نازناوی بوو ، ئەگینا خۆی ناوی عەلی شەفیق‌و بە ڕەگەز میسری بوو . لە حوزەیرانی ساڵی 1922 وە کەمالی‌یەکان لەگەڵ هێزێکی سەربازیدا ناردیانە ڕەواندوز . ئۆزدەمیر توانی لە نزیکەوە پێوەندی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە سەردارانی کورد دابمەزرێنێ ، هەزارو یەك کفتی شیرینی درۆی دانێ . چالاکی‌یەکانی ئۆزدەمیرو هاریکاری‌ی لەگەڵ سەردارانی کورداو بەتایبەتی لەگەڵ شێخ مەحمود ، تەواو ئینگلیزیان بێزار کردبوو . پاش ماوەیەك ئۆزدەمیر ناچار بوو بکشێتەوە ، هەرچەندە لە بارو دۆخی ئەو ڕۆژگارەدا کەمالی‌یەکان بەپاکی لەگەڵ کوردا بهاتنایە پێشەوە دەیانتوانی جێ‌پێی ئینگلیز تەواو شلۆق بکەن .

(40) (Report on Iraq administration , April

1922 — March 1923) , P . 3[illegible]

(41 (Report by His Britannic Majesty's Government on the administration of Iraq for the period April 1922 — December 1924) , London . 1925

(42 Ibid , PP. 32 — 33

(43 (Report by His Brittanic Majesty 's Government to the Council of The League of Nations on the administration of Iraq for the year 1926) , London . 1927

(44 Ibid , P . 27

(45 (Report by His Britanic Majesty's Government to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1927), London . 1928

(46 Ibid , P . 24

ـمقی قسەکە وەهایە :

(The stormy Petrel of Southern Kurdistan

. پیتریل ، بەتەنها مەلێکی گچکەی دەریایی زۆر دوورەفڕە ، بەڵام کە وشەی

. stormy ، ی دەچێتە پاڵ دەبێتە زاراوو بە یەکێك دەگوترێ زۆر بزێوو بەکۆبەند

ێ

(47 (Report ... on the administration of Iraq for the year 1927) , PP . 24 — 25

(48 (Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1931)

(49 Ibid , PP . 15 — 16

(50 (Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1930) .

(51) (Report .... for the year 1931), PP. 16 — 17 .

(52) Ibid , P.31

(53) (Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the period January to October 1932) .

(54) Ibid , P . 3

(55) (Special Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the progress of Iraq during period 1920 — 1931) , London , 1931 .

(56) مەبەست قوتابخانەی ڕوشدی‌یەیە .

(57) (Special Report ...) / PP. 232 — 234 هەروەها بڕوانە : عبدالرزاق الهلالي ، تاريخ التعليم في العراق في العهد العثماني 1638 — 1917 ، بغداد ، 1959 ، ص181 : محمد أمين زكي ، تاريخ السليمانية وانحائها ، ترجمة محمد جميل بندى الروزبياني ، بغداد ، 1951 ، ص 205 — 210 : ، العالم العربي ، (جريدة) ، بغداد ، 20 كانون الثاني 1931 .

(58) بڕوانە :

(Report ... on the administration of Iraq for the year 1931) , PP . 18 — 19 .

(59) بڕوانە :

، هاوار ، ، ساڵی دوو ، ژمارە 22 ، یەکی تەمموزی 1933 ، ل 7 هەمان پارچە یەکەم شیعری سەلامە لە دیوانەکەیدا (بڕوانە : ، دیوانی سەلام ، ، بەغدا ، 1958 ، ل 1 — 4) . لە دیوانەکەدا چەند شوێنێکی شیعرەکە پەڕێنراوە ، بەڵام ، هاوار ، دەقی وەك خۆی بڵاو کردۆتەوە .

(60) مەبەست ئارثەر هێندرسنە (A.Henderson) (1863 — 1935) کە لە ساڵی 1911 وە تاوەکو ساڵی 1934 سکرتێری ، پارتی کرێکاران ، بوو . ساڵی 1929 بووە وەزیری هەندەران ، ساڵی 1931 وازی هێنا ، واتە کە سەلام شیعرەکەی کوتووە ئەو هێشتا هەر وەزیر بووە .

(61) چەند بەیتێکی هەڵبژاردەن لە شیعرەکەی سەلام ، نەك هەمووی .

(62) سەلام ئەو شیعرەی لە یەکەم یادی شەشی ڕوشی ئەیلولدا داناوە ، واتە ئەیلولی ساڵی 1931 .

(63) خۆزگە دەیکوت : ، لەلای تۆ هەڵبەت مافدان کوشتنە ، .

(64) ئەو بەشەی لە دیوانەکەیدا چاپ نەکراوە .

(65) شیعرەکەی شێخ سەلام لە ، هاوار ، دا بە ناونیشانی ، لەبۆ جەلاقێ میللەتان ، و لە دیوانەکەیدا بەناونیشانی ، بۆ کۆمەڵی ئەقوام ، بڵاوکراوەتەوە .

(66) بەوێنە بڕوانە :

، هاوار ، ، ساڵی یەك ، ژمارە دوو ، یەکی حوزەیرانی 1932 ، ل 1 ؛ ساڵی یەك ، ژمارە چواردە ، 31 ی کانوونی یەکەمی 1932 ، ل 1 .

(67) بڕوانە :

، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، 1973 ، ل 521 .

د .ئەورەحمانی حاجی مارف

КУРДСКО -
РУССКИЙ
СЛОВАРЬ
(СОРАНИ)

فەرهەنگی
کوردی- ڕووسی
(سۆرانی)

هەوڵێکی مەزنی نوێ

لە جیهانی فەرهەنگ نووسیی کوردیدا

موفرەداتی زمانی کوردی قاڵبووەی ساڵانی دوور و درێژی مێژووی گەلی کوردە و سۆرە و تۆرەی چەندین پلەو قۆناخی هەڵس و کەوتی باری ژیان و هات و نەهاتێتی . لەو ماوە درێژ و بەرفراوانەدا کە بە سروشت لە کەو دراو ن و گێژە کراون و گورگەو بنژیل و زیوانیان لێگیراوە ، لە زۆر ڕووی گرنگەوە پتەو بووەو بەخۆدا هاتۆتەوەو دەوڵەمەند بووە .

دەمێکە دەست بە کاری تۆمارکردنی وشەی کوردی کراوەو وەك ئاشکرایە ، ماوەیەکە کاری فەرهەنگنووسیی کوردی خەریکە جێگەی شایانی خۆی لە ژیانی ڕۆشنبیریی و زانستی گەلی کورددادەگرێت و هەندێك و مامۆستای دڵسۆز لەم مەیدانە پیرۆزەدا هەنگاوی گەورەیان ناوە . ئەو مامۆستایانە لە دەرگایەکی فراوانەوە چوونەتە ناو مێژووی ڕۆشنبیری کوردەوە بەوەی هەر یەکەیان لە سنووری توانستی خۆیدا ئەوەی لەباریدا بووە بۆ پاراستنی زمانی نەتەوەکەی دڵسۆزانە جێبەجێی کردووە . ئەوەی شایانی باسە ، ئەوەتە کە ئەم کارە هەر بەردەوامەو بەرەی، نوێی گەلەکەمان لەگەڵ مامۆستا قاڵبووەکانماندا لەم مەیدانە سەختەدا خەریکن . بەوێنە چەند مانگێك لەمەوبەر د .زاریٰ یوسف و د . قەناتی کوردۆ فەرهەنگێکی کوردی . (دیالێکتی کرمانجیی خواروو) ڕووسییان بڵاوکردەوە .[1]

کوردناسانی یەکێتی سۆڤێت گرنگییەکی زۆریان بە نووسینی فەرهەنگی کوردی داوە ، بەڵگەی ئاشکراش ئەوەیە ، کە تا ئێستا گەلێك فەرهەنگیان چاپکردووە .[2] ئەمەش بە گشتی لە گەشەپێدان و پێشخستنی زمانی کوردیی و کاری فەرهەنگنووسیدا دەورێکی گەورەو دیاری بینیوە .

د .قەناتی کوردۆی شا سواری ئەم مەیدانە ، کە لە نووسینی فەرهەنگی کوردی (دیالێکتی کرمانجیی ژووروو) - ڕووسی بووەوە[3] ، بیری دانانی فەرهەنگێکی کوردی (دیالێکتی کرمانجیی خواروو) - ڕووسی هەراسانی کردو پاش ماوەیەك لەگەڵ د .زاریٰ یوسف دەستیان دایە ئەو کارە مەزنەو چەند مانگێك لەمەوبەر ئەم فەرهەنگە کە بەرهەمی ڕەنجی چەند ساڵەیان بوو لەچاپ دراو سەرکەوتنێکی گەورە لە کاری فەرهەنگنووسیی کوردیدا بەدەست هێنرا .

ئەم فەرهەنگە (752) لاپەڕەیەو نزیکەی (25) هەزار وشەی کوردی تێدایە ، کە ماناکانیان بە ڕووسی لێکدراونەتەوە .

د . قەناتی کوردۆ پێشەکی بۆ ئەم فەرهەنگە نووسیوەو . لە بارەی کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشە کوردییەکان و سازکردنی بەشە ڕووسییەکەی و چۆنیەتی ڕێکخستن و دانانی فەرهەنگەکەوەو ... (ل 5 — 8) تێیدا دواوە . ئەم پێشەکییە لە لایەن د . جەمشید حەیدەرییەوە کراوە بەکوردی و لە (ل 9 — 15)دا چاپکراوە . وای بەباش دەزانم لە سەرەتادا لەڕێی ئەو پێشەکییەوە فەرهەنگی ناوبراو بە خوێنەر بناسێنم و دوایی بیروڕای خۆم بخەمە پێش چاو .

«پێشەکی»

ئەم فەرهەنگە ، یەکەم فەرهەنگی کوردی رووسی یە ، کە لێکسیکی زمانی ئەدەبیی هاوچەرخی کوردی عێراقی ، لەسەر بناغەی لێکسیکی زاراوی (دیالێکتی) خوارووی زمانی کوردی - «سۆرانی» تێدا تۆمار کراوە .

زمانی ئەدەبی کوردی لە سەرەتاوە دوو فۆرمی جیاوازی هەبووە - زاراوی خواروو (باشوور)و زاراوی ژووروو باکوور) - و شان بە شانی یەك ئەم دوو زاراوە لە پێشکەوتندان .

کوردەکانی کوردستانی عێراق (ناوچەی سلێمانی ، هەولێر ، رەواندووز ، کۆیسنجاق و کەرکووك) بە زاراوی سۆرانی دەدوێن ، هەروەها کوردەکانی کوردستانی ئێران (ناوچەی مەهاباد ، شنۆ ، بانەو سەنندووج) هەمان زاراویان هەیە . کوردەکانی کوردستانی تورکیاو سوریاو هەندێ ناوچەی کوردستانی عێراقیش ، وەك : ئامێدی ، ئاکرێ ، دهۆك و چیاکانی ژەنگار بە زاراوی کرمانجی ژووروو دەدوێن ، هەروەها کوردەکانی ژووروی رۆژئاوای ئێران لە شاری خۆیەوە تاکو کەناری گۆلی وەرمێ و ناوچەکانی بوجنوردو کوچان (خۆرسان) ئاخاوتنی پێ دەکەن . جگە لەمانیش کوردەکانی یەکیەتی سۆڤیەت (ناوچەکانی پشت قەوقاس و ئاسیای ناوەراست) بەم زاراوە دەدوێن .

لە لێکسیك و فۆنەتیك ، بنیاتی رێزمانیدا هەردوو زاراوی ژووروو خواروو جیاوازییان هەیە ، بەتایبەتی دەبێ پەنجە بۆ ئەوە رابکێشین ، کە راناوی کورتکراو (- م ، - ت ، - ی (ئی) ، - مان ، - تان ، یان) ، لە سۆرانیدا بە پێچەوانەی کرمانجی ژوورووەوە لە بەکارهێنانی کارو گەردان‌کردنیدا وەزیفەیێکی فراوانیان هەیە . لە سۆرانیدا هەست بەوە دەکرێت ، کە فلێکسی ناو بەرەو بزربوون دەچێت . هەرچەندە لە ناوچەکانی سۆرانی وەك (هەولێرو رەواندووزو مەهاباد)دا جیاوازی نێوان نێرو مێ بە نیوەچڵێ یاخود بە تەواوی هەر ماوە. بەلام لە ناوچەی سلێمانیدا بە تەواوی وون بووە . لە هەمان کاتدا لە کرمانجی ژوورووەدا جیاوازی کەتیگۆری ناوی نێرو مێ هەر ماوەو بە تەواوی بوونی خۆی پاراستووە - وە یا لە فۆرمی ئیزافەت و فۆرمی (کازوس ئۆبلیکوس)ی چەماوە دا بەرووتی دەردەکەوێ . فۆنەتیکی سۆرانی ئەمە رووخسارە تایبەتی‌یانەی هەیە :

1 - لێوەکی (لیوو لێو) [و - w] لەباتی [ڤ - v]ی کرمانجی .

2 - لە سۆرانیدا (ل)و (ڵ) هەن ، لە کرمانجیدا تەنها (ل) هەیە .

3 - مەسەلەی فۆنێم تاکو ئێستا دەربارەی دەنگەکانی P,t,k و P',t',k' (پ ، ت ، ك) روون نەکراوەتەوە .

4 - جۆری نەرم‌بوونی دەنگەکانی (ك ،گ) لەبەر دەنگە بزوێنەکانی رێزی پێشەوە لە هەندێ لە گوفارەکاندا رەچاو دەکرێت ... هتد . هەروەها لە نووسیندا جیاوازی لە نێوان ئەم دوو زاراوەدا هەیە . ئەدەبیاتی زاراوی کرمانجی ژووروو بە زۆری بە پیتی لاتینی چاپ دەکرێت ، جگە لە کوردەکانی وولاتی سۆڤیەت ، کە بەرهەمەکانیان بە پیتی رووسی چاپ دەکەن ، بەلام ئەدەبیاتی زاراوی کرمانجی خواروو بەپیتی عەرەبی چاپ دەکرێت و دەنووسرێت و دەستکارییەکی وەهای ئەلفوبێی عەرەبییەکە کراوە ، کە لەگەڵ زمانی کوردیدا بگونجێت .

لە مێژووی وشەنووسینی کوردیدا فەرهەنگی وەرگێراو لێکدراوی کوردی هەیە ، کە لێکسیکی زمانی کوردی بە هەردوو زاراوەیەوە شوێنی خۆیان تێدا کردوتەوە .

مێژووی دانان و چاپکردنی فەرهەنگ بە زاراوی کرمانجی لە پێشەکی‌یەکەی فەرهەنگی کوردی - رووسی ق . کوردۆدا نووسراوە[4] . و بە تایبەتیش لە نامەی دوکتۆرای ئاورەحمانی حاجی مارفدا ، کە ئەسپرانتورەی لە ئامۆژگای رۆژهەلاتناسی لێنینگراد تەواو کردوو ، بەگشتی نووسراوە[5] .

ئەو فەرهەنگانەی ، کە بەتایبەتی لێکسیکی زاراوی سۆرانییان تێدا تۆمارکراوە ، ئەمانەن : **فەرهەنگی خاڵ** بە هەرسێ بەشەکەیەوە[6] ، کە لەتەك وشەکانی ئاخاوتنی سۆرانیدا ووشەی گۆڤەرەکانی (زاراوەکانی) تریشی تێدا تۆمارکراوە (مەبەست لەو ووشانەیە ، کە لە گۆڤەرێکی ترەوە هاتوونەتە نێو سۆرانی‌و ، لە فەرهەنگدا شوێنی خۆیان گرتووە ، دانەر نیشانەی چاوگەکەیان دەکات . فەرهەنگی خاڵ زۆر دەوڵەمەندە مەتریاڵی جۆرجۆری لێکسیکی هەمەرەنگەوە ، هەروەهاش نرخی تایبەتی ئەم فەرهەنگە لەوەدایە ، کە جۆری نووسین و فۆنەتیکی تێدا رەچاو کراوە .

فەرهەنگی کوردی - عەرەبی گیوی موکریانی[7] لێکسیکی ووشەکانی ناوچەی سۆران و بادنیان دەگرێتەوە . ژمارەیێکی زۆری ووشەی تێدا تۆمارکراوە ، بەلام فرازیەلۆژی تێدا دەست نیشان نەکراوە ، بێجگە لە فرازیۆلۆژی رێزمانی نەبێت . ئەم فەرهەنگە بە یەکێ لە فەرهەنگەکانی وەرگێراوی

کوردی دەژمێردرێت .

کوڵکەزێڕینە ـ فەرهەنگی (کوردی ـ فارسی ـ عەرەبی ـ فەرەنسی ـ ئینگلیزی) بابەتییە ، گیوی موکریانی دایناوەو پاشکۆیێکی فەرهەنگۆکی کوردی ـ ئینگلیزی ئاخاوتن لە گەڵدا بڵاوکراوەتەوە[8] .

لێکسیکی سۆرانی لەگەڵ کورتە باسێکی ڕێزمانی ، لە فەرهەنگەکەی عەلائەدین سەجادیدا ، کە بە زمانی کوردی ـ عەرەبی ـ فارسی دانراوە هەیە[9] . ئەمانە ئەو فەرهەنگە بابەتیان بوون ، کە لێکسیکی زاراوی سۆ رانیان تێدا تۆمارکراوەو ئەم بابەتە لێکسیکانە دەگرنەوە : ووشەی ناوماڵ ، ناوی نەخۆشی ، بەشەکانی لەش ، کات و شوێن ... هتد . هەر بەشێك لەم بەشانە بە نموونەی بەکارهێنانی ووشەکانەوە کۆیایی دێت .

فەرهەنگی کوردی ـ ئینگلیزی تۆفیق وەهبی و ك . ئەدمۆندس[10] بریتییە لە ووشەکانی زمانی ئەدەبی ئێستای کوردی عێراق ، بە پیتی لاتینی چاپ کراوە . لەم فەرهەنگەدا دانەران دەستنیشانی ئەو ووشانە دەکەن ، کە لە زمانێکی بێگانەوە کەوتوونەتە نێو زمانی کوردی ، وەك فارسی ، عەرەبی ، تورکی . ئەم فەرهەنگە بە پێچەوانەی ئەوانەی لە سەرەوە ناومان بردوون ، لایەنی ڕێزمانیشی تێدا تۆمار کراوە ، ووشە ئەگەڕێنێتەوە سەر بەشەکانی ئاخاوتن ، کاری تێپەڕو تێنەپەڕ دەستنیشان ئەکات . ئەمەش نرخێکی تایبەتی هەیە لە بارەی پێشاندانی فۆرمی گەردان و بناغەی «کار» (فێل)ەکانی (ئێستا)وە ، فەرهەنگی ناوبراو پاشکۆیێکی تایبەتی لەگەڵدایە ، ئەو پیشان دەدات کە کوردەکان چ جۆرە ساڵنامەیەکیان بەکارهێناوە ، لیستەی ناوی کوردی ، ناوی هەندێك شارو نموونەی گەردانی کار .

بێگومان ئەم فەرهەنگە لە ڕووی زانیارییەوە زۆر بەنرخە ، بەڵام لە بەکارهێناندا نەختێك گرانە ، چونکە ووشە کوردییەکان تەنیا بە پیتی لاتینی نووسراون و بەراوردەکەی بە عەرەبی نەنوسراوە ، جگە لەوەی فەرهەنگەکە بە پرینتسیپی هێلانەیی دانراوە (مەبەست لەم پرینتسیپە ئەوەیە کە ووتارەکانی فەرهەنگ ڕەگی «کار» یاخود ووشە ئەکاتە بناغە ، واتە هەموو ووشەکانی ، کە لە ڕەگدا یێکن و یەك چاوگەیان هەیە ، یەك لە دووای یەك دەنووسرێن . ئەم پرینتسیپە دۆزینەوەی ووشە گران دەکات .

فەرهەنگە «کشت و کاڵ»ەکەی مەعرووف قەرەداغی مەردووخی[11] کە بە یارمەتی کۆڕی زانیاری کورد چاپکراوە ، وەك فەرهەنگێکی تێرمنەلۆژی نرخێکی تایبەتی هەیە . ئەم فەرهەنگە ژمارەیەکی زۆری لێکسیکی کشت وکاڵی تێدا تۆمار کراوە . لەوانە (ناوی کەڵوپەل ، ئامرازی کارکردن ، بەرهەمەکانی کشت و کاڵ و تفاقی ناوماڵ ، ئاژەڵ ، دارو درەختی کوردستان) . فەرهەنگەکە ئەوە پیشان ئەدا ، کە ووشەکان سەر بە چ ناوچەیەکن و لەکوێ بەکار دێن و هەروەها سەر بە چ گۆفەریکی زاراوی ترن . ئەم فەرهەنگە سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ لێکۆڵینەوەی جۆری ژیان و کولتوری گوندییەکان .

لەم ساڵانەی دواییدا ، لیژنەی فەرهەنگ و زمانی کۆڕی زانیاری کورد لە عێراق ، هەوڵێکی باشی داوە بۆ دانانی تێرمنەلۆژی سیاسی (رامیاری) ، کۆمەلایەتی ، زانیاری و ئیداری و هەمەجۆری . تاکو ئێستا کۆڕ توانیویەتی ئەم بەشانە ئامادەو چاپ بکات و بڵاویان بکاتەوە .

لە ساڵی 1977دا بە یارمەتی کۆڕی زانیاری کورد جزمی یەکەمی قامووسی کوردی ـ کوردی ، عبدالرحمن محمد امین زەبیحی دەرچووە[12] ، بڕیار وایە بە دە جزم هەموو قامووسەکە چاپ بکرێت . ئەم فەرهەنگە لێکسیکی هەردوو زاراوە سەرەکییەکەی زمانی کوردی دەگرێتەوە . دانەر لە فەرهەنگەکەیدا ووشەی هەر لە فۆلکلۆرەوە تا بەرهەمی نووسەرو شاعیران و تەنانەت ووشەی ناو فەرهەنگەکانی تریشی بەکار هێناوە . ئەگەر بەشەکانی تری ئەم فەرهەنگە چاپ بکرێن ، بێگومان ئەم فەرهەنگە بەشدارییەکی گەورە لە لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا دەکات و کەلێنێکی گەورەی کتێبخانەی کوردی پڕ دەکاتەوە .

ئەم فەرهەنگەی ئێمە ، لێکسیکی زاراوی کرمانجی خوارووی زمانی کوردی (سۆرانی) بەتایبەتی ئاخاوتنی گۆفەری سلێمانی دەگرێتەوە . شایانی باسە ، ئەم گۆفەرە ئێستا پەلی هاویشتووەو وەك نموونەی زمانی ئەدەبی کوردی لە سنووری کوردستانی عێراقدا خۆی چەسپاندووە . لە کوردستانی عێراقدا ، ئێستا سۆرانی . زمانی خوێندن و نووسینی شێوەی ڕۆژنامەو گۆفارو بەرهەمە زانستییەکانە . لە سەرەتای ساڵانی بیستەوە چاپ و چاپەمەنی لە کوردستانی عێراقدا سەری هەڵداوە . دیوانی شاعیرەکانی سەدەی نۆزدەهەم و بیستەم ، وەك نالی و سالم و کوردی و حاجی قادری کۆیی هاتوونەتە چاپکردن . هەر لەو سەردەمەشەوە ئەدەبی

حی کوردی چاوی هەڵهێناوەو نەش و نمای کردووە . شاعیری سە نو چیرۆکنووسی گەورە لە ئەدەبی کوردیدا سەریان مە وە . شاعیرانی وەك پیرەمێردو سەلام و زێوەرو بێکەس و گـ ن و هەژار ، چیرۆك نووسانی وەك ئیبراهیم ئەحمەدو محەمەد محەمەد ئەمین و هتد . هەر لەو ساتانەشەوە ڕۆژنامە حوسێتی پەرەی سەندووەو زانایانی کورد بە سەدان بەرهەمی حین دەربارەی مێژووو کولتووری میللەتی کورد ، کتێبی ـوتبخانە ، فەرهەنگەکانی کوردی و مەتریاڵی فۆلکلۆری ـلوکرنوتەوەو چاپ کردووە .

نەبەر نەبوونی فەرهەنگێکی کوردی - ڕووسی ، حیـخەری ڕووسی زمان لەم هەموو بەرهەمانە بێبەشن . جگە حمەش پەیوەندی ئابووری و کولتووری نێوان وولاتی ئێمەو کۆمەری عێراق کەوتە بارو دۆخێکی پێشکەوتووەوە ، لەبەر حمەش چاپکردنی ئەم فەرهەنگە جگە لە لایەنە زانستییەکەی ، دیمێکی پراکتیکیشی هەیەو شتێکی پێویستی ئەم قۆناغەی پەیوەندی ئێمەو ولاتی عێراقە . ئەم فەرهەنگە ئەبێتە سەرچاوەیەکی یارمەتیدانی ئەو کوردانەی کە ئەیانەوێ فێری زمانی ڕووسی ببن .

ئەمە یەکەم فەرهەنگی کوردی - ڕووسییە لە ولاتی ئێمەو ممنـمران ، کە بە لێکسیکی زاراوەی سۆرانی داندرابێت . ئەم فەرهەنگە نێزیکەی 25 هەزار ووشەی زمانی ئەدەبی کوردی تێدا تۆمار کراوە ، قەوارەی فرەوانی فەرهەنگ لەوەدایە ، کە هەموو جۆرە لێکسیکی گرتوتەوە ، لە هونەری و زانیاری و ـ میاری و کۆمەلایەتی و ناومال تا دەگاتە ووشەکانی بەرهەم و بەرهەمـ هێنان ، بەلکو جاری وەهاش هەیە ووشەی وای تێدایە ، کە خاسیەتی چینێکی یا کۆمەڵ دەردەخات وەکو چینی جوتیاران یاخود کۆچەران . جگە لەوەی ووشەی خەڵکی شاریشی تێدا تۆمارکراوە . ئەم لێکسیکانە مێژووی کولتوورو خووڕەوشت و ژیانی کورد پیشان دەدات و فەرهەنگ دەولەمەند ـەکات .

ئەم فەرهەنگە بە جۆرێکی گشتی ووشەی ئەدەبیانی کلاسیکی زاراوی خوارووی کوردی تێدا تۆمارکراوەو ووشەی ناخاوتنی ناوبازاڕیشی گرتۆتە خۆی . سەرباری ئەوەی ووشەی زاراوی دراوسێش لە فەرهەنگەکەدا هەن ، چونکە زۆر زەحمەتە لە نێوان خۆیی و دراوسێی لە ووشەدا سنوورێکی تەواو بۆ ئەو گۆڤەرانە دابنێین . هەروەها کۆمەلێ لەو ووشانەش ، کە لە زمانەکانی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاواوە کەوتوونەتە ناو زمانی کوردی ، یاخود ووشەی تازە دروستکراوان ، لەم فەرهەنگەدا جێی خۆیانیان کردۆتەوە .

فەرهەنگە کەمان جۆری فۆنەتیك و نووسینی ووشەی سادە ، ووشەی لێکدراوو پێکەوە بەستراو لە واتەو بنیاتی ڕێزمانیدا نیشان دەدات و دەری دەخات .

ووشەکانی کوردی بە پیتی عەرەبی نووسراون ، بەلامە لە کەوانەدا بە پیتی لاتینی وێنەیان کێشراوە بە (ترانسکریپسی) بەو جۆرەی کە (بەدرخان) داینـاوەو لە ڕاستیشدا باشترین ڕێنووسێکە کە لەگەڵ فۆنێم و ووشەی کوردیدا بگونجێ و یارمەتییەکی باشی ئەو کەسانە دەدا کە دەتوانن فەرهەنگەکە بەکاربهێنن و بەلام پیتی عەرەبی نازانن ، چونکە لە فەرهەنگەکەدا جەدوەلی پیتی لاتینی و عەرەبی بەرامبەر یەك نووسراون .

هەروەها لەم فەرهەنگەدا چەند لێکسیکی تریش هەیە ، کە تیایاندا جۆری گەردانی فێڵ (کار) پیشان دراوەو چەند زانیارییەکی ڕێزمانیش پێشکەشی خوێنەران کراوە ، لە هەمان کاتدا لیستەی کارە سادەکانی ڕەگی خراوەتە پال فەرهەنگەکە .

دانەران بەم جۆرەی خوارەوە پیتەکانیان ئامادە کردوو :
ق . کوردۆ وشەکانی ئەم پیتانەی ئامادە کردووە : **ئا ، ب ، پ ، ت ، ح ، د ، ع ، م ، ن ، هـ ، ئە) هەروەها مارف خەزنەدار سێ پیتی (ق ، غ ، ج)ی ئامادەکردووەو ق . کوردۆ وەری گێڕاون بۆ ڕووسی و بەم جۆرەی ئێستا بۆ فەرهەنگەکە ئامادەی کردوون . زارێ یووسف ووشەکانی ئەم پیتانەی خوارەوەی ئامادە کردووە : چ ، خ ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ف ، ڤ ، ك ، گ ، ل ، و ، ئو ، ئۆ ، ی ، ئی ، ئێ .**

دانەران لە کاتی خەریکبوونیاندا بە دانانی ئەم فەرهەنگەوە پرس و ڕاوێژیان لە کوردەکانی عێراق کردووەو مارف خەزنەدارو جەمشید حەیدەری (هەولێر) ، کاوس قەفتان و کەمال مەزهەرو ئاوڕەحمانی حاجی مارف (سلێمانی)و کەریمی ئەیووبی (مەهەباد) - کوردستانی ئێران - و کەسانی تر یارمەتییان داون .

ڕەنگە ئەم فەرهەنگە بەم جۆرەی ئێستا وەکو یەکەمین تاقیکردنەوە بێ کەم و کوڕی نەبێت ، بەلام سەرەتای ئەنجامدانی کارێکی زانیاری گەو رەو پراکتیکییە لەبەردەم کوردناساندا و ڕێگەیان بۆ خۆش دەکات .

دانەران هیوادارن کە ئەم فەرهەنگە ببێتە یاریدەدەرێکی بەکەڵك بۆ ئەوانەی لە زمان و ئەدەبی کوردەکانی عێراق و ئێران دەکۆڵنەوەو دەخوێنن ، هەروەها سوودبەخشیشە بۆ ئەو کوردانەی کە دێنە وڵاتی سۆڤیەت و زمانی رووسی دەخوێنن .

ق . کوردۆ

جەمشید حەیدەری لە رووسییەوە کردوویەتی بە کوردی .

* * *

لە سەرەتای نووسینی هەموو فەرهەنگێکدا کێشەی کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشە دێتە پێشەوە . بنچینەی هەڵبژاردنی وشە پێوەندە بە جۆرو بابەت و مەبەستی فەرهەنگەوە . تاکو ئێستا کێشەی هەڵبژاردنی وشە بۆ فەرهەنگ لە هیچ وڵاتێکی جیهاندا شێوازێکی زانستیی تەواوی وەرنەگرتووەو هەندێ رووی ئەم مەسەلەیە هەر بە ئاڵۆزی ماوەتەوەو هەروەك زانای گەورەو فەرهەنگنووسی ناسراوو بەناوبانگی رووس ئەکادیمی ل . ف . شێربا دەڵێ : «کێشەی هەڵبژاردنی وشە بۆ فەرهەنگ یەکێکە لە کێشە هەرە زەحمەتەکانی فەرهەنگ نووسین»[٣] ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە ئەوە لەبیر نەکەین کە لە تیۆریی فەرهەنگنووسیدا هەنگاوی گەورە نراوەو گەلێك کاری ئاڵۆز خاوکراوەتەوەو رێنمایەکی وەها دانراوە کە فەرهەنگنووسەکان پەیرەوی بکەن و لە رێگەیەوە لەگەلێك کۆسپ رزگاریان بێت . هەروەها دانانی ژمارەیەکی زۆر لە فەرهەنگ ـ واتە لە ئەنجامی هەوڵ و کۆشش و زانین و ئەزموونی فەرهەنگ نووسەکاندا سەرمەشقێ هاتۆتە کایەوە .

هەرچەندە مەسەلەی کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشە کارێکی گرانە ، بەلام ئەو رێنما تیۆریی و پراکتیکییەی کە تا ئەمرۆ هاتۆتە کایەوە ، ئەم کارەمان بۆ ئاسان دەکات .

شایانی باسە ، دانەرانی فەرهەنگی کوردی ـ رووسی لە کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشەدا کەڵکیان لە رێبازی تیۆریی و پراکتیك وەرگرتووەو لەم رووەوە بەپێی ئەو مەبەستەی لە پێشەکیدا بۆ دانانی فەرهەنگەکە دیارییان کردووە ، بەگشتی سەرکەوتوون .

ئەگەرچی د . کوردۆ و د . زاریێ زۆر بایەخیان بە کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشە داوە ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا لەم لایەنەوە لە فەرهەنگەکەدا هەندێ کەم و کورتی دەبینرێ . بە وێنە :

راستە لەم فەرهەنگەدا زوربەی ئەو وشانەی لە ئەدەبیات و ئاخاوتنی دیالێکتی خوارووی کوردیدا بەکاردێن ، دەبینرێن ، بەلام لەگەل ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر وشە هەن نەکەوتوونەتە ناو فەرهەنگەکەوە ، کە وەنەبێ کەمتر بەکاربهێنرێن ، وەك لە بەشێك لەو وشانەی کە کەوتوونەتە ناوەوە . بۆ نموونە : ئانجانە ، ئاوانتە ، ئاچغ ـ ئاچوغ ، ئۆف . هەندێکی تر لەناو فەرهەنگەکەدا نەنووسراون و ئەوەش کە هێندێکیان بە رەسەن کوردی نین نابێت ببێتە کۆسپ لەبەردەمی ئەوەدا کە نەخرێنە ناو فەرهەنگەکەوە ، چونکە زوربەیان لە هەموو سووچێکی کوردستاندا زانراون و بوونەتە موڵکی کورد . هەروەها بۆ پتر سەلماندنی ئەمە رایە ، لە فەرهەنگی ناوبراودا گەلێك وشەی بێگانە تۆمارکراوە .

لەو کۆمەڵە وشانەی لە دروست بووندا پێوەندییان لە نێواندا هەیە ناتەواوی دەبینرێ ، بۆ نموونە وشەی «ئابروو ، ئابرووبردن ، ئابرووچوون ، ئابرووڕژان ، ئابرووچوو ، ئابروودار ، ئابروومەند» هەیەو کەچی «ئابرووبران ، ئابرووبەرە ، ئابرووتکان ، ئابرووتکاو ...» نییە . وشەی «ئابووری» دراوەو «ئابوور» بە واتای «حەیا ، داوێن پاکی ، شەرەف ، شانازی ، ناموس» نەدراوە . وشەی «ئاتەش ، ئاتەشپەرست ، ئاتەشخانە ، ئاتەشك ، ئاتەشگا ، ئاتەشی» تۆمارکراوە ، بەلام «ئاتەشبازی ، ئاتەشپەرستی ، ئاتەشخان ، ئاتەشکێش ، ئاتەشکەدە ، ئاتەشگەردان ...» نەنووسراوە . وشەی «ئاخر ، ئاخری ، ئاخرەمین ، ئاخرین» دەبیزێ ، کەچی «ئاخربوون ، ئاخرخێر ، ئاخرزەمان ، ئاخرشەڕ ...» بەرچاو ناکەون . «ئاردەمشار ، ئاردەوا» هەیەو «ئاردە برنج ...» نییە . «ئاژەڵدار» نووسراوەو «ئاژەڵداری» تۆمارنەکراوە ... هتد .

ئێمە سەربارەت بە هەڵبژاردنی وشە کوردییەکانی فەرهەنگی ناوبراو ، ئێستاش با ئاورێك لە چۆنێتی سازکردنی بەشە رووسییەکەی بدەینەوە :

وەك ئاشکرایە ، لە نێوان وەرگێڕان و تیۆری نووسینی فەرهەنگێك کە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر بێت پێوەندی بەهێز هەیەو بنچینەی وەرگێڕانیش بایەخێکی تەواوی هەیە لە دانانی ئەو جۆرە فەرهەنگانەدا ، هەروەها ئەو فەرهەنگانەش لە کاری وەرگێڕاندا کەڵکێکی زۆریان هەیە[٤] .

هەرچەندە لەم بارەیەوە بە شێوەیەکی تیۆری هیچ

ـووسراوێکی وەهامان نییە کە شایانی باس بێت ، بەلام لەگەل ئەوەشدا هەندێ شت لە ڕووسییەوە بۆ کوردی ، یاخود لە کوردییەوە بۆ ڕووسی وەرگێڕاون و لەم ڕووەوە تەجروبەیەکی ـچووک هەیە . ئەمەو هەروەها سوود وەرگرتن لە تیۆری وەرگێڕانی ڕووسی ڕێگەیان بۆ د . کوردۆو د . زارێ ئاسان کردووە لە نیشانکردنی جۆری وەرگێڕانی وشە کوردییەکانی فەرهەنگەکەیان بۆ سەر زمانی ڕووسی .

بێگومان لە نووسینی فەرهەنگێکی وەهادا ، بۆ وەرگێڕان و لێکدانەوەی وشە کوردییەکان بەتایبەتی وەرگێڕانی مطلق ((abso lute)) و جزئی ((partial)) و شەرح ((description)) پێویستە ـموری سەرەکی ببینن .

وەرگێڕانی مطلق ئەوەیە کە مانای وشەیەك بەیەك وشە ـرێ . ئەگەر وشەیەکی کوردی لە زمانی ڕووسیدا بەرانبەری وشەیەکی پڕ بە پێستی خۆی هەبێت و کە بە تەواوی مانای ئەو وشەیە بدات و ئەو وشەیەش وشەیەکی ئاسان و سادەو ساکار ـبێت ، ئەوە پێویست بە درێژە ناکات ...

وەرگێڕانی جزئی ئەوەیە کە وشەیەك یەك مانا لە ـمناکانی وشە فرەواتاکان ((polysemantic)) بدات ...

جگە لەو دوو جۆرە وەرگێڕانەی لە سەرەوە باسمان کرد ، هەروەها وەرگێڕانی کۆمەڵە وشەی هاوواتا ((synonym)) ـمورێکی گەورە و دیاری هەیە . زۆر جار بەرانبەر یەك وشەی کوردی لە زمانی ڕووسیدا چەند وشەیەك بەکار دەهێنرێن ئەمەش لە هەموو زمانێکدا هەیە) . جا بۆ لێکۆڵینەوەی مانای یەك وشەی کوردی بەکارهێنانی چەند وشەیەکی یەك هاوتای ـڕووسی نیشانەی دەوڵەمەندی و پوختی وەرگێڕانەو لەسەرێکی تریشەوە مانای وشە ئاسان دەکات .

هەروەها ڕێدەکەوێ بەرانبەر وشەیەکی کوردی لە ـزمانی ڕووسیدا دە ستەواژەیەك بەکار دەهێنرێ ، ئەمە جۆرە وەرگێڕانەش بایەخی خۆی هەیەو لە مەسەلەی زانستی وشەدا ((lexicology)) جێگای تایبەتی وەرگرتووە .

شەرحی وشە بەتایبەتی پێویستە لە کاتێکدا بەکاربهێنرێ کە لە زمانی ڕووسیدا وشەیەکی هاوواتا نەبێت بۆ دانی مانای وشەیەکی کوردی . هەروەها «فەرهەنگ نووس دەبێ گرنگی بدات بەوەی شەرحی وشەکان بە کورتی بکات ، بە مەرجێك ئەو کورتی‌یە نەبێ بەهۆی نەکردنەوەو ئاشکرا نەبوونی مانای وشەکان»[18] . جگە لەوە پێویستە شەرح کراوە بێت و بە وشەی ئاسان و سادە بێت .

یەکێ لە ئەرکە سەرەکییەکانی فەرهەنگی کوردی - ڕووسی ڕوونکردنەوەی مانای وشەیە . جگە لەوە نیشاندانی چۆنیەتی بەکارهێنانی وشەش شتێکی پێویستە لە کاری فەرهەنگ نووسیدا .

بێگومان بۆ تێگەیشتنی مانای هەندێ وشە ڕوونکردنەوە دەورێکی گرنگی هەیە . ئەمەش لە سەرێکەوە کاری خوێنەر ئاسان دەکاو لەسەرێکی تریشەوە شێوازێکی زانستی دەدات بە فەرهەنگەکە .

هەروەها پێویستە بەشێکی زۆری وشەکان بخرێنە ناو ڕستەیەکی کورت و ئاسانەوە ، تاکو مانای وشەکان باشتر ئاشکرا ببن و تا خوێنەر لەو ڕێگایەوە بزانێ چۆن ئەو وشانە لە ڕستەدا بەکار دەهێنرێن . جگە لەوە ل . ف . شێربا دەڵێ : بەینی وشەی زمانێك لەگەڵ زمانێکی تردا تەنها ئەوە نییە کە بەرانبەر یەکن و هاوواتان ، بەڵکو پەیوەندیی ئاڵۆزو جیاواز هەیە لە شێوەی بەکارهێنانیاندا[19] .

ئەگەر لەم ڕووانەوە تەماشای فەرهەنگی کوردی - ڕووسی ناوبراو بکەین ، دەبینین بەگشتی دانەرانی لە چۆنیەتی وەرگێڕان و لێکدانەوەی مانای وشەکانی فەرهەنگەکەیاندا لە هەمان کاتدا هونەرێکی بەرزیان نواندووەو بە زمانێکی ڕەوان و ئاسان ، بە وشەی بەرانبەری پڕ بە پێستی خۆی شەرحی وشەکانیان کردووەو مانایانیان لێکداوەتەوەو هەر وشەیەك چەند مانای هەبێت هەموو ماناکانیان بە ڕووسی نووسیوە ، بەمەو هەروەها بە هێنانەوەی گەلێك ئیدیۆم و پەندی پێشینان و قسەی نەستەق توانیویانە دەوڵەمەندیی زمانی کوردی نیشان بدەن . لە لایەکی ترەوە د . کوردۆ و د . زارێ زۆربەی وشەکانی فەرهەنگەکەیان خستۆتە ڕستەوەو وەریان گێڕاون بۆ ڕووسی و لەم ڕێگەیەوە تێگەیشتن و بەکارهێنانی وشەکانیان ئاسان کردووە ، خۆ ئەگەر وشەیەکی کوردی لە ڕووسیدا بەرانبەری نەبێ ، ئەوە بە شەرحێکی کورت و ئاشکرا مانای ئەو وشەیەیان داوە بە دەستەوە .

ئنجا با تەماشایەکی هونەری ڕێك خستنی فەرهەنگەکە بکەین :

١ - ڕیزکردنی وشە کوردییەکان .

بۆ ئەم جۆرە فەرهەنگە تاکە ڕێگای ڕیزکردنی وشە ئەوەیە کە بە گوێرەی ئەو زنجیرە ئەلفوبێیە بێت کە لە نووسینی کوردیدا هەیە . بەڵێ دانەرانی فەرهەنگی کوردی - ڕووسی ئەم ڕێگەیەیان گرتووەو بێگومان بۆیە خوێنەر لە دۆزینەوەی وشەدا

هیچ گیروگرفتێك نـایەتـە ڕێگای‌و بـە ئاسـانی ئەو وشـەیەی پێویستی بێ دەیدۆزێتەوە .

٢ ـ وشەی هاوبێژ (homonym) .

چۆن لەگشت زمانێکدا ، هەروەها لە زمانی کوردیدا وشە هەن کە بە خوێندنەوە نـووسین وەك یـەکن ، بەلام مـانایـان جیاوازە ، وەك :

بیر ـ بیرو هۆش

بیر ـ (بئر ـ عەرەبی)

باو ـ دەستوور : فیسار شت بووە بە باو .

باو ـ باوك .

باو ـ زیادەی شتێك بەسەر شتێکی تردا .

بێگومان ئەو چەند وشەیەی لە سەرەوە ناومان بردن لەو وشانە نین کە مانایان زۆرە ـ واتە وشەی فرەواتا ((polysemantic)) نین ، بەلکو ئەو وشانەن کە تەنها لە خوێندنەوەو نووسیندا وەك یەکن ، ئەگینا لە واتاو پەیدابوونیاندا جیاوازن ، وەك («بیر» ـ بیرو هۆش) کە وشەیەکی کوردییە زۆر دوورە لە («بیر» ـ بئر) کە وشەیەکی کوردی نییـەو لە پەیـدابوون‌و دروست بـووندا سەرچاوەیەکی تری هەیە . یاخود «باو» دەبینین سێ وشەن کە مانایـان جیاوازەو لەیـەك دوورن . هەرچـەندە هـەرسێکیان لەرەسەندا کوردین ، بەلام پەیدابوون‌و دروست بوونیـان لە ڕێگـای جیاوازەوە هـاتووە . جـا ئەم جـۆرە وشـانـە کـە لە لێکسیکـۆلۆژیدا وشـەی هاوبێـژ (homonym) یـان پێ دەڵێن ، پێـویستـە لەگـەڵ وشـەی فـرەواتـا (polysemantic) لەیـەك جیـابکرێنـەوەو تێکەڵ نـەکرێن‌و لە فـەرهەنگیشـدا وەك ئەو شێـوەیەی لە سـەرەوە نـووسـراون ـ واتـە بـە یـەك وشـە دانەنراون ـ تۆماربکرێت ... شایانی باسە ، کە د . کـوردۆو د . زاریێ لە ڕێکخستنی فەرهەنگەکەیـاندا لەسـەر ئەو ڕێگـا زانستی‌یە ڕۆیشتوون . ئەو ڕێگایەش ئەوەیـە کە ئـەو جۆرە وشانەی ناومان بردن بە یەك وشە دانەنراون‌و نـەخراونـەتە ڕیـزی ئەو وشـانەی کـە مانـایـان زۆرە (polysemantic)و جیـا کراونەتەوەو بە وشەی جیاوازو سەربەخۆی هاوبێژ (homonym) دانراون‌و سەرلەنوێ لە سەری دێڕ وەك وشەیەکی تایبـەتی نووسراون‌و ژمارەیان بۆ دانراوە .

3 ـ وشەی فرەواتا (polysemantic) .

لە زمانی کوردیشدا ، وەکو هەموو زمانەکـانی‌تر وشـە هەن کە تەنها مانایان هەیەو وشەش هەن کە مانایان زۆرە . بۆ نموونە دەبینین کە هەندێ وشە ، وەك : (شەو ، ئـاشەوان ، دراوسێ ، ئەژنۆ ... هتد) لە یەك مانا زیاتریـان نییە ، بـەلام وشەش هەن مانایان زۆرەو ئەو مانایانەش لە یـەك نێزیکن ، وەك :

جۆش سەنـدن :(1) هاتنـە کوڵی شتی شـل لەسەر ئاگر ، (2) بریتی‌یە لە تاوسەندنی جیهانی لە هاونیدا ، (3) گەرم‌بوونی یەکێك لە کارێکدا .

دانەرانی فەرهەنگی ناوبراو بۆ ئاسانکردنی بەکارهێنانی فەرهەنگەکەو کێشانی سنوور لە نێوان ماناکانی یـەك وشەدا باش ماناکانیان لەیەك جیاکردۆتەوە . ئەوانەی ئەم فەرهەنگە بەکار دەهێنن لەم ڕێگەیـەوە لە تێگەیشتنی مـانای وشـەدا تووشی هەڵەو زەحمەت نابن‌و ئەو زاتانەش کە فەرهەنگەکەیان دانـاوە ، جگـە لەوەی بـەم کـارە شێـوازێکی زانستی‌یـان بـەکارەکـەیان داوە ، هـەروەها هـەنـدێ کێشـەی زانستی وشەشیان چارکردووە .

4 ـ وشەی هاوواتا (synonym) .

بەو وشانە دەڵێن کە یەك مانا دەبەخشن یاخود مانایان لێك نزیکە ، بەلام لە خوێندنەوەو نووسینیاندا جیاوازن ، وەك : (لێڕ ـ دارستان ، جەنگەڵ ؛ ئاوارە ـ پـەڕیوە ـ دەربـەدەر ، ئـەوین ـ ئـەڤـین ـ دلداری ـ عیـشق ، تـووش ـ دژوار ـ سەخت ـ ناخۆش ... هتد) .

بێ گومان بۆ فەرهەنگی ناوبراو پێویست بە وەرگێڕان‌و لێکدانەوەو شەرحی هەموو ئەو وشانە ناکات ، بۆیە دانـەران مانای وشەی یەکەمیان (واتە ـ بەگوێرەی زنجیرەی ئەلفوبێی کوردی) یاخود هەرە ناسراویان داوەو لەبەردەم ئەوانی تردا نووسیویانە : بڕوانە فلان وشە . خۆ ئەگەر جیاوازییەکیش لە نێوانیاندا هەبێت دەست‌نیشانیان کردووە .

ئەم شێوەیە نەك هـەر ڕێگا کـورت دەکاتـەوە ، بەڵکـو نیشانی خوێنەریشی*دەدات کە «وەتەن»و «نیشتمان» ، «ئەوین» و «ئەڤین» و «عیشق» و «دلداری» ، «خاپوور» و «وێران» .. هتد خاوەنی یەك مانان . هەروەها بـەمەش یـەکێك لەکێشـەکانی زانستی وشە خاوکراوەتەوە .

5 ـ هـەندێ نیشـانە بـۆ ئـاسـانکـردنی کـاری چـاپ‌و سووك‌کردنی باری فەرهەنگەکە :

بـۆ ئاسـانکردنی کـاری چـاپ‌و سـووك‌کـردنی بـاری فەرهەنگەکەو خوێنەران چەند نیشانەیەکیان بەکارهێناوە . بە

وێنە :

ـ لەکاتی خستنە ڕستەی وشەیەکدا بۆ دووپات کردنەوەی وشەکە هێڵێك بەم جۆرە (ـــ) کێشراوە ، وەك :

(دڵ) ـــ م پێ سووتا

ئەو پیاوێکی بە ـــ ە

(کلر) ـــ لە ـــ ترازان

ب - زۆر جار بۆ ڕوونکردنەوەی وشەیەك لە نێوان دوو کەواندا نووسیویانە کە ئەو وشەیە سەر بە چی پۆلە وشەیەکە ، وەك :

ناو ، جێناو ، کردار (تێپەڕ ، تێنەپەڕ ...) ... ، نەبات ... پزیشکی ... قسەی نەستەق ... هتد . بۆ تەواو ئاسانکردنی ئەم مەبەستە پیتێکیان کردووە بە نیشانەو لە پێشەکی فەرهەنگەکەدا باسیان کردووە .

حـ - بۆ جیاکردنەوەی وشەو فریزی بەرەڵلا[17] لە ئیدیۆم و دیاریکردنی ئیدیۆم ، لە بەردەم هەر ئیدیۆمێکدا ئەم نیشانەیە ■ یان داناوە :

... و گەلێکی تر .

بێگومان ئەم شێوازە ڕێی کورت کردووەتەوەو باری چاپی ئاسان کردووەو هەر لەبەر ئەوەشە کە لە تێکڕای فەرهەنگی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا پەیڕەوی دەکرێ .

هەروەها د . کوردۆ لە بیست لاپەڕەی کۆتایی فەرهەنگەکەدا هەندێ جەدوەلی بۆ گەردانی ڕیژەی جۆر بەجۆری کردار ڕێکخستووەو ئەم بەشەش بە تەواوی بە فەرهەنگەکە خۆیەوە بەستراوەو کەڵکی زۆرە بۆ بەکارهێنانیو بۆ فێربوونی زمانی کوردی .

سەرەڕای ئەمانە هەموو گەلێك ڕووی تری گرنگ لە فەرهەنگەکەی د . کوردۆ و د . زاریدا بەدی دەکرێ ، هەرچەندە ئەمەش وا ناگەیەنێ کە ئەو فەرهەنگە کەموکورتی تێدا نییە ، بەڵام ئەوەندە هەیە کەموکورتێکانی لە نرخی بەرزی کەم ناکەنەوە ، بەتایبەتی ئەگەر بێتوو ئەوەش لە یاد نەکەین کەوا دانەرانی سوودیان لە تەجروبەی فەرهەنگنووسانی کوردو ئەوروپا وەرگرتووەو ئەمەش بووە بە هۆی سەرکەوتنی فەرهەنگەکەو بە هۆی نووسینی لەسەر شێوازێکی زانستی . بەم جۆرە ئەم فەرهەنگە بە یەکێك لە فەرهەنگە بەرزەکانی کوردی دەژمێررێت و بەرهەمێکی گەورەی زانستی یە لە کاری کوردناسیی سۆڤێتدا .

پەراوێزەکان :

(1) د . قەناتی کوردۆو د . زاری یوسف ، فەرهەنگی کوردی ڕووسی (سۆرانی) ، مۆسکۆ ، 1983 .

(2) بۆ وەرگرتنی زانیاری لە بارەی ئەو فەرهەنگانەوە ، بڕوانە : د . ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، 1975 ، ل 91 — 96 .

(3) د . قەناتی کوردۆ ، فەرهەنگی کوردی ـ ڕووسی (کرمانجیی ژووروو) ، مۆسکۆ ، 1960 .

(4) هەمان سەرچاوە ، ل 5 — 14 (بە ڕووسی) ، ل 15 — 24 (بە کوردی) .

(5) د . ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، مێژووی فەرهەنگنووسیی کوردیو شێوازی دانانی فەرهەنگی ڕووسی ـ کوردی ، لێنینگراد ، 1973 ، ل 16 — 99 (نامەی دوکتۆری ، بە زمانی ڕووسی) .

(6) شێخ محەمەدی خاڵ ، فەرهەنگی خاڵ ، سلێمانی ، ب 1 ، 1960 ، ب 2 ، 1964 ، ب 3 ، 1976 .

(7) گیو موکریانی ، «مەهاباد» ، فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردیو عەرەبییە ، هەولێر ، 1961 .

(8) گیو موکریانی ، «کوڵکەزێڕینە» ، کوردی ـ فارسی ـ عەرەبی ـ فەرەنسی ـ ئینگلیزی ، هەولێر ، چاپی یەکەم ، 1955 ، چاپی دووەم ، 1966 .

(9) عەلائەددین سەجادی ، دەستوور وە فەرهەنگی زمانی کوردی ـ عەرەبی ـ فارسی ، بەغدا ، 1962 .

(10) Taufiq Wahby and C.J. Edmonds, A Kurdish — English. dictionary, London, 1966.

(11) مەعرووف قەرەداغی ، فەرهەنگی کشتو کاڵ ، ب 1 — 2 ، بەغدا ، 1972 — 1973 .

(12) عەبدولڕەحمان محەمەد ئەمین زەبیحی ، قامووسی زمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەغدا ، 1977 .

(13) ل . ڤ . شێربا ، تیۆریی فەرهەنگنووسی ، مۆسکۆ ، 1940 ، ل 106 (بە زمانی ڕووسی) .

(14) ئا . ڤ . فیۆدوروڤ ، تیۆریی وەرگێڕان ، مۆسکۆ ، 1960 ، ل 5 — 6 (بە زمانی ڕووسی) .

(15) ئا . ك . باروڤکوڤ ، لە تەجروبەی فەرهەنگ دانانـدا ، «گۆڤاری فەرهەنگنووسی» ، مۆسکۆ 1957 ، ل 140 ، (بە زمانی ڕووسی) .

(16) سەرچاوەی ناوبراو ، ل . ڤ . شێربا .

(17) بۆ وەرگرتنی زانیاری سەبارەت بە فریزی بەرەڵلا ، بڕوانە : د . ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، 1975 ، ل 56 — 60 .

زانیاری یان زانستی
پیت یان تیپ

حەسەنی شێخ حمە مارف

کۆبوونەوەیێکمان کرد = کۆبوونەوەیێکیان کرد یان کۆ بووینەوە = کۆبوونەوە .

١ - ووشەی زانیاری لە دوو بەش پێك هاتووە یەکەم زانین دووەم یار بەوێنە کریار ، فرۆشیار ، بەختیار ئەگەر ئێمە چاك سەرنج بدەینە ووشەی زانیاری بۆمان دەرئەکەوێ کەسەرچاوەکەی زانینە ، وە ووشەی زانیاری ماناکەی بەم جۆرەیە ! زانیار یانی زانین یاریەتی یاخود زانینی لەگەلایە وەبەمانایەکی چاکتر واتا زانین هاوڕێیەتی ، یاخودزانین ئاوەڵێتی ، وەلەم لێکۆڵینەوەیەدا بە تەواوی بۆمان ئاشکرا ئەبێ و دەرئەکەوێ کە زانیاری مانای (معلومات)ە عەرەبی یەکە پڕ بە پێستێتی ، وە ووشەی زانیار مامۆستای ووشەوانی زمانی‌کوردی بەڕێز توفیق‌وەهبی دروستی کردووەو لەکاتی خۆیا ئێمە لە گۆڤاری دەنگی گێتی‌ی تازەو گۆڤاری پێشکەوتنا بڵاومان کردۆتەوە . وەلەزمانی کوردیدا واتا لە ئاویستادا کە سەرچاوەی زمانی کوردی‌یە ووشەیێکی ترمان هەیە کە مانای تەواوی (علمی)ی عەرەبی ئەبەخشێ کە ئەویش ووشەی زانستی‌یەو پڕ بەپێستی ووشەی علمی عەرەبی‌یە .

وەتەنانەت ئەم ووشەی زانستی‌یە لە ناو نەخوێندەوارو لادێ‌کان زۆر بەکار ئەهێنرێ ، ئەگەر چاك لێ‌ی وورد بینەوە پڕ بە پێستی ووشەی علمی‌یە چونکە ئەگەر کۆمەلێك بیانەوێ ئیشێکی گرنگ بکەن ، یان شتێکی گرنگ دروست بکەن لە راوێژی قسەکانیانا ئەلێن برا : ئەم ئیشە زانستی ئەوێ هەروەها ئەلێن پێویستە ئەم ئیشە بەزانست و معرفەت بکرێ . کەوابوو لەم لێکۆڵینەوەیەدا بەچاکی بۆمان دەرئەکەوێ کە ووشەی زانستی یانی معرفەت پڕ بە پێستی ووشەی (علمی یان

حـرف ه ئیمه که ووشه‌یه‌کی کۆنی کوردی‌ی چاك‌و پاراومان ...و مانای ووشه‌ی (علمی یان معارف) عه‌ره‌بی ئیتر بۆچی ...ـه ووشه‌ی زانیاری نه‌بینه‌وه‌و هه‌میشه له‌نووسینه‌کانمانا ...ی ووشه‌ی علمی به‌کاری نه‌هێنین .

... ووشه‌ی (پیت) لام وایه زۆر له نووسه‌ران‌و خوێنده‌وارانی ...ـه کاتی گفتو گۆ کردنا له‌گه‌ڵ یه‌کدا بـه‌تایبـه‌تی له‌گه‌ڵ ...ـیشتوانی لادێ‌کاندا زۆر جار ووشه‌ی (پیت) یان هاتبێته به‌ر ...ی که ووتوویانه ئه‌م زه‌ویه زۆر به‌پیت‌و به‌ره‌که‌ته تاڵـانه‌ت ...ـه ووشه‌ی پیتا ووشه‌ی به‌ره‌که‌ته‌که‌شیان به‌کارهێناوه ، ...ر که‌س ده‌ستی به‌پیته ، به‌خواپیتی برد به‌حه‌وادا یان زۆر ...ر گوێم لێ بووه که ئافره‌ت له ناو خۆیانا ووتوویانـه ده‌ستی ...ـه مالا پیتی زه‌خیره نـاهێڵێ . کـه‌وابوو له‌مـه‌وه بۆمـان ...ـه‌رنه‌که‌وێ که ووشه‌ی پیت پڕ به پێستی ووشه‌ی به‌ره‌که‌تی عه‌ره‌بی‌یه . هه‌رله‌م بابه‌ته‌وه چه‌ند ووشه‌یه‌کی تر ئه‌بیستین که ...و یـان سێ ووشه‌ن‌و بـه‌یه‌ك ده‌م (تلفـظ) ئه‌ووتـرێن‌و یه‌ك ...شیان هه‌یه . وه‌کو ئه‌ڵێن گوێ قولاخ ئه‌مه دوو ووشه‌یه گوێ قولاخ به‌تورکی هه‌ندێك له ده‌ف لێده‌ره‌کان ئه‌ڵێن له‌سه‌ر به‌ردی سـه‌نگی سه‌خرێ ئه‌مه‌ئه‌توانین پێ بلێـین ڕسته چـونکه له‌سێ ووشه پێك هاتووه‌و هه‌ر سێکیشیان یه‌ك مانایان هه‌یه :

به‌رد به‌کوردی سه‌نگ به فارسی ، صخر بـه عه‌ره‌بی .

وه‌ئه‌م ڕوون کردنه‌وه‌یه‌دا به‌ته‌واوی بۆمان ئاشکرا ئه‌بێ کـه ووشه‌ی (پیت) به‌مانای به‌ره‌که‌ت نه‌ك به‌مانای (حه‌رفه) کـه وه‌کـو زۆر که‌س له‌نـووسه‌ران‌و خـوێنده‌وارانی بـه‌ڕێز تێ‌ی گه‌یشتوون‌و هه‌ر به حه‌رف ئه‌ی دانه قه‌ڵه‌م . به‌ڵام به‌داخه‌وه ووشه‌ی (تیپ) که له زمانه ئـاریه‌کـانی‌تره‌وه نـزیکه‌و قـاڵبی ووشه‌ی (حه‌رفه) خراوه‌ته پشت گوێ ئه‌ی بۆچی ووشه‌ی تیپ یان تایپ بۆ ووشه‌یه‌کی سپایی به‌کاری ئه‌هێنن‌و سه‌پاندوتانه به‌سه‌ر سپادا ، وه‌بۆ ناوی کۆمه‌ڵێك سه‌رباز ئه‌ی داته قه‌ڵه‌م وه‌کو ناوی (فوج) یان (فرقه) به پێ‌ی سنووری زانیاری‌و ڕای خۆم (تیپ) ووشه‌یـه‌که پـڕ به پێستی (حـرفه) وه‌هـه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌ش کاتی خۆی به‌سه‌ر ناوی کۆمه‌ڵێ له سه‌ربازا سه‌پێنراوه چونکه نووسین (تیب یان حرفـ) ی هه‌موو زمانێك به‌ڕیزو یه‌ك له‌دوای یه‌که‌و به‌ڕیز ئه‌نووسرێن‌و ئه‌خـوێنرێتـه‌وه بۆیـه ئه‌م ناوه‌شی لێنراوه .

وه‌به‌ڵگه‌شم بۆ (تیپ) که پێویسته بـه (حرف) دابنـرێ ئه‌وه‌یه ووشه‌ی تیپ یان تایپ له زمانی ئینگلیزیدا هه‌یه وه‌کو ئه‌ووترێ (تایپ ڕایته‌ر) یانی حه‌رف نووس . وه‌هیچ گومان نیه له‌وه‌دا که‌زمانی کوردی زمانێکی ئاری‌یه زۆر ووشه‌ی کوردی وه ووشه‌ی زمانه ئاری‌یه‌کان وه‌کو یه‌ك وانه ته‌نانه‌ت له تلفظیش جیـاوازی‌یان زۆر کـه‌مه یـان زۆر له‌یـه‌ك ئـه‌چن . وه‌کـو له ئینگلیزیدا ووشه‌ی (براذه‌ر به‌کوردی براده‌ر)(بازار به کوردی بازاڕ) (کارڤـان به کـوردی کاروان) (لیـك به کـوردی لاق) . هه‌روه‌ها له فره‌نسیدا ووشه‌ی (برو به کوردی بـرۆ)(ژنۆ بـه کوردی ئه‌ژنۆ)(کورت به کوردی کورت) . وه‌ڕای مامـۆستای ووشه‌وانی کوردی به‌ڕێز (توفیق وه‌هبی)ش ئه‌وه‌یه که‌له‌باتی حرف ووشه‌ی تیپ به‌کار بهێنرێ نه‌ك ووشه‌ی پیت .

وه‌زۆر جاریش لێم بیستووه که ئه‌ی ووت زمانی گورگه که له هیندستانایه‌و زمانی پۆلۆنی له‌ئـه‌وروپادا زۆر ووشـه‌یانی له‌یـه‌ك ئه‌چێ . له‌ئـه‌نجامـدا هیواو تکـام وایـه کـه‌له‌مـه‌ولا نـووسه‌ران‌و خـوێنده‌وارانی بـه‌ڕێز ووشـه‌ی پیت بۆ مـانای به‌ره‌که‌تی عه‌ره‌بی ، وه‌ووشه‌ی تیپ بۆمانای حه‌رف به‌کاربێنن چونکه وه‌کو بۆم به‌یان کردن هه‌ریه‌که له‌و دوو ووشه‌یه مانای تـه‌واوی خۆیـان هه‌یـه‌و پڕ بـه‌پێستیانـه ئه‌مـه‌وێ ئـه‌وه‌ش بخه‌مه‌به‌رچاوی نووسه‌ران‌و خوێنده‌واران کـه‌هه‌نـدێ که‌س ڕایان وایه ووشه‌ی (فه‌ڕ) به‌مانای به‌ره‌که‌تی عه‌ره‌بی‌یه به‌ڵام ڕای من پێچه‌وانه‌ی ئه‌وانه‌وه‌یه چونکه (فه‌ڕ) به‌مانای (خێر) ی عه‌ره‌بی‌یه نه‌ك به‌مانای به‌ره‌که‌ت به‌وێنه : دووکه‌س له‌شێوه‌ی گاڵته‌و گه‌پدا یان له‌شێوه‌ی گله‌ییدا یه‌کێکیان به‌وی تریان ئه‌ڵێ به‌خوا بێ فه‌ڕی یان ئه‌ڵێ بڕۆ بێ‌فه‌ڕ ئه‌مه ئاشکرای ئه‌کا که فه‌ڕ مانای خێری عه‌ره‌بی یه‌و پڕ به‌پێستی نه‌ك به‌مانا به‌ره‌کـه‌ت ته‌نیا له یه‌ك قسه‌دا نه‌بێ که ئه‌ووترێ فه‌ڕو به‌ره‌که‌تت هاوورد ئه‌مه‌ش چاك لێ‌ی وورد بێته‌وه ئه‌وفه‌ڕه له‌م قسه‌یه‌دا مـانای ئه‌وه‌یه خێرت هێناوه که مانای چاکه‌یه وه‌هه‌رگیز نـه‌ووتراوه‌و ناووترێ ئه‌م زه‌ویه به‌فه‌ڕه . ئیتر له‌مه‌شا تکاو هیوام وایه که نووسه‌رانی به‌ڕێز له‌مه‌ولا ووشه‌ی فه‌ڕ به‌مانای ته‌واوی خۆی که (خێر = چاکه) یه‌بنووسن‌و بی‌ده‌نه قه‌ڵه‌م .

ئەو پەیڤێن ژدوو رامانا و پتر هەین دزمانێ کوردی دا

● بهجت محمد هروری ●

هەلبەت زمان بنگەهێ دانانا هەر کومەلەکێ یە ، ئانکو بێ ی زمان ژیان دا د چارچوڤەکا تەنگدا بیت ، تێك گەهەشتن و پێشکەڤتن نەدبون ، گەر هەبووناژی دیسان دا دتەنگیێدا بن .

زمانێ کوردی گەلەکی بەرفرەهە دەراڤێ هەمی نڤێسینا هەیە ، دەریایەکا کویرە پڕی پەیڤە شاعرو نووسەرو توڕەڤانێن مەلەڤان چەندین خو نقوم کەنێ نەشێن پەیڤا ژێ خلاس کەن رامانا ڤێ چەندێ ئەوە کو زمانێ کوردی هندێ مەردە چەندین ژێ بهێتە نڤێسین ، نوسەرا پێتڤی چو پەیڤێن بیانیان ناکەت .

زمانێ کوردی هەروەکی مە خویاکری گەلەکی بەرفرەهە ، ئەم دشێن ژلایێ پەیڤاڤە د سێ پشگادا دانین ، ژبلی کو زمانێ مە هێلینا چەند پەیڤێن بیانیانە ، لێ بکار ئینانا ڤان پەیڤان نەك ژ هەژاری یا زمانی یە کو چو پەیڤێن بەرامبەر دزمانێ مەدا نینن ، نەخێر ، لێ ژبەر مشە بکارئینانێ و تێکەلی یێ جهێ خو دناڤدا یێ کری و هەرچەندە دگەل بورینا رۆژا ئەو پەیڤ ژی بێن دبورن و دناڤدا نامینن ، لێ مە دڤێ زمانەکێ یەکگرتی بهێتە مەیدانێ هەر هیچ پەیڤێن بیانیان دمالا خودا نەحەوینیت .

پشکا ئێکێ ژڤان پەیڤان : ئەون ئەوێن مانا خو یا خوسەر هەی ، وەکی چیا = (جبل) ، مروڤ = (مرء) ئانکو چیا ، ئەون ئەوێن ژکەڤرا مەزنترو بلندتر چو ناڤێن دی نینن و « چیا ژی چو مانایێن دی ژێ ناچن .

پشکا دووێ : گەلەك پەیڤ یێن ل تشتەکی بوید خودان ، ئانکو تشتەك ب گەلەك ناڤا دهێتە نیاسین ، وەک ، « شاب » بعەرەبی ، گەلەك پەیڤێن بەرامبەر هەنە دزمان کوردیدا ، ئەم دشێین بێژین (شاب) ی (گەنج ـ لاو ـ تولاز خورت ـ جەحێل » ئەڤەژی نیشانا زەنگینی یا زمانێ کورد یە ...

پشکا سێیێ : تشتێ دزمانێ کوردیدا کێم ئەڤ پشکەیە ، ڤاژی پشکا دووێ ، ئانکو گەلەك تشت هەنە پەیڤە بتنێ یا لێ بویە خودان ، ئەڤەژی دبیتە دوو پشك :

پشکا ئێکێ : پەیڤەك بتنێ دوو ماناو پتر هەنە هەر دو مانا ژی ئێك پەیڤن ، وەکی : « شیر » دوو مانا ددەت

1 ـ شیر : شیرێ چێلاو پەزی و ... تاد . :(حليب)

2 ـ شیر : شیرێ کوشتنێ . : (سيف)

لڤێرە (شیر) ی دوو مانا ژێ زان هەردو ژی (شیر لڤێرە دێ ئالوزین کەڤیتە دناڤ پەیڤادا ، خوزی زمانی شیا هەبویا هەر پەیڤەکێ مانا یەکا خوسەر ژێرا دابا .

پشکا دووێ : پەیڤەکێ بتنێ دوو مانـاو پتر هـەنە ، لێ هـەر مانایەکێ (پەیڤەکێ) مانا خو یا خوسەر یا هەی . لڤێرە ئالوزین چێنابیت ، لێ هەر کێمی یە د زمانیدا چونکی گەلەك تشت ل سەر خوینا پەیڤەکێ دژین . نموونە بو ڤێ پشکێ :

خڕ = 1—گڕوڤر (بیضوي) .
خڕ = 2—هەمی (الکل) .
ئڤێرە (خڕ) دوو مانا دان (گڕوڤڕ ـ هەمی) هەر ئێکێ ژی مانا خو یا خوسەر یا هەی .

ئەڤە ژی هندەك ژوان پەیڤانە ئەوێن ژدوو ماناو پتر هـەین د زمانێ کوردی دا :

1—ئەگەر : أ ـ هەکو ، (هەکو حەتا ئێڤارێ ئەز نەهاتم ئەوئەز بشەڤێژی ناهێم) = إذا.
ب ـ هو ، (ئەگەرا نەهاتناتە چی‌یە ؟) = سبب
2—ئاخ : أ ـ ئاخینك ، دەمێ مروڤ توشی نەخوشی‌یەکێ دبیت ئاخینك ژ دلی دەردکەڤن ، (ئاخ !! ئەڤی دەردی چ بسەرێ مە ئینا !؟) = آهة .
ب ـ عەرد ، (ئەڤ شەڤە مە ئاخبانە) ئانکو دێ ئاخێ کەینە سـەر بانی . (ئـەم لسەر ڕوی‌یێ ئـاخێ (عەردی) دژین = (تراب) .
3—بەر : أ ـ ئەو بەرێن دیوارا پێ چێ دکەن ، (دووسێ بەرێن دی بینە دا دیوارێ مە دروست ببیت) = حجر

ب ـ بەرهەم ، (ئـەڤ ساڵە ڕەزێ مـە گەلەك بـەرێ دای) = انتاج .

حـ ـ فرهەیی ، (بەرێ ڤی قوماشی دوو مترە) ، یانژی (ئەڤ قوماشە یێ دوو بەرە) . = عرض .
4—بوش : أ ـ بوشی‌یا ئاڤێ ، (بارانا ئەڤ ساڵە ئاڤا خابیری گەلەکا بوش کری) . = تدفق .

ب ـ ڤاڵە ، (ڤان بوشایی‌یا تژی بکە) (بوشا بشو) = خالي ـ فراغ .

5—بـێر : أ ـ ئەوا ئـاخێ پێ دکولن ، لهنـدەك جها دبێـژنێ (بێرمەڕ) ، (هە ڕە بێری بینە ، دا ڤێ جووێ ڕادەم) .
ب ـ بێرا پەزی ، جهەکێ نەخـاسمەیـە بو کـوم بونـا پـەزی ، بـێـری دهـێن لوێـرێ پـەزی ددوشن . (شرین‌یا چویە بێرێ) .
جـ ـ گەڕیانا مال مال دبێنێ بێر ، (مەگوند هەمی بێرکر مە سەربەست نەدیت) = تحرّي .
6—بەروار : أ ـ مێژویا ڕوژانە ، هـەروەکی بێژین (بـەروار 1983—6—26 = تاريخ يومي .

ب ـ خار ، نەڕاست (ئەڤ ڕێکە بەروار دچیت هەتا دگەهیتە گوندی) = مائل .
7—بێهن : أ ـ بهێن ڤەدان (هندی ئەز یێ وەستیام دێ چم بێهنا خو ڤەدەم) یانژی (دا بچینە بێهنێ) = استراحة .
ب ـ هەر بێهنا بیت ، خـوش‌و نەخـوش ، (بێهنا گـولا گەلەکا خوشە = (رائحة) .
جـ ـ بو وەختی دهێتە بکار ئینان ، (تو هەڕە ، ئەز دێ بێهنەکا دی هێم) = فترة .
8—بەرسڤ : أ ـ بەرسڤا پرسیارا ، هەروەکی تو بێژی : 6 + 6 بەرسڤ = 12 = (جواب) .
ب ـ بەرسڤا خانی ، لیوانکا بەر خانی = أيوان .
9—بوڕ : أ ـ دهەر ڕوبیارەکی‌دا ئاڤەکا تەنك (جهەکی ئاڤ تەنك) هەبیت دبێژنێ (بـوڕ) ، (ئەز ل بـوڕی دەرباز بوم) = (ضحل) .
ب ـ گەر گیا یان هەر شینکاتی‌یا بیت ژ (برنج‌و گەنم‌و جەهو ... تاد) زێدەی حەدێ خو بلندبوو دبێژن : ئەڤ گیایە یێ بوڕ بوی ، (برنجێ مە ئەڤ سـاڵە هەمی یێ بوڕ بـوی هندی مـە ئاخـاوی‌یا قـەلەو کری = مكثف .

10—بیر = أ ـ هزر ، (لبیراتەیە دەمێ ئەزو تو پێکڤە چوینە ناڤ ئاقاری !؟) = ذاكرة ، (هـزوبیر) = أفكار .
ب ـ بیـرا ئاڤێ ، (ژیـارا گونـدێ مە یـا لسەر ئـاڤـا بیرا) = بئر .

11—پەر : أ ـ پەرێ مریشکا ، یێ کەوا .... تاد
(= جناح) .
ب ـ پەرێ کاقەزێ (دەفتەرا) = ورقە .

12—پیر : أ ـ دایکا دایێ یان دایکا بابێ ، (پیرا من گەلەکا بێ
چارە بوی) = (جدة) .
ب ـ پیر بون ، پیری (کاوە هندی پێ پیر بووی ئێدی
نەشێت بهێت سەرا مە بدەت) = شیخ .

13—تیژ : أ ـ تیژیێ یا کێریێ و یا خەنجەریێ و یا دەرزیکێ .. تاد
(حاد)
ب ـ تیژیێ یا خوارنا وەکی تیژیێ یا فلفلێ و
پیڤازێ . = (حاد) .

14—تیر = أ ـ تیرا هاڤێتنێ (تیروکڤان) = سهم .
ب ـ نەهشك نەرهون ، وەکی تیراتییا دۆشاڤێ یان تەحنێ ،
ثخین .

15—جان = أ ـ خشکوك ، لێ بوو تشتێ مێ ، (شرین گەلەکا
جانە) ، یانژی (ئەڤ هوزانە یا جانە) ،
(جمیلة) .
ب ـ گیان ، رح ، (دێ جانێ خو گۆری ئاخا خوکەم) :
روح .

16—جوین : أ ـ رەنگ (دوو سێ جوینێن قەلەما یێن دچانتا
مدا) ، = نوع .
ب ـ دەمێ (زاد) خارن ، پاری ، دچیتە ددەڤیدا ژ
(مروڤ و حەیوانا) ، جوین دەست پێ دکەت ،
ئانکو جوینا (هێرانا) وی پاری (زادی) ، (پاریێ خو
نە داعویرە هێشتا تە نە جوی) .
جـ ـ توخم ، (ئەو مروڤ نە ژ جوینێ مە یە) نە ژ توخمێ
مە یە ، = (صنف) .
د ـ پشك ، دێ سێڤێن خو کەینە دوو پشك چییا تە بڤێت
بو خو وێ راکە) . = (حصة) .

17—خر : أ ـ گرڤر ، (عەردی خرە) = بیضوي .
ب ـ هەمی ، (خرەکێ چونە شەری ، کەس
نەما) = الکل .

18—خار = أ ـ بلایەکی ، لهندەك جها « خوەهر » بکار
دئینن . (ئەڤ دیوارەی خارە (خوەهرە) .
مائل .
ب ـ زاد خوارن ، یان ڤێقی خارن ، (هشیاری سێڤەك
خار) = أکل .

19—دێم : أ ـ سەرو روی ، (دێمەکێ گەلەك جانێ لتە !)
= وجه .
ب ـ بێئاڤی ، (ئەو زەڤییا هەیادێمە) یانژی (یادێم
بوی) دیم .

20—خال : أ ـ نیشان ، (ئەو خالا لسەر گەردەنێ دئینیتن
مالێ دنێ) : وشمة .
ب ـ برایێ دایێ (خال) .

21—دروین : أ ـ دروینا جلکا « هەرە بەرێ خو بدێ کا کراسێ
تە دروییە یان نە ؟!) : حیاکة .
ب ـ دروینا گیای ، (سەردار بێ چوویە چەمی گیای
درویت) . حصد .

22—رۆژ : أ ـ ئەو رۆژا رۆناهییێ ددەتە مە = (شمس) .
ب ـ رۆژا مروڤ رێنجبەریێ و کاری تێدا دکەت
(یوم)

23—رهـ : أ ـ رهێن زەلاما ، (تو بوچی رهێت خو نـ
تراشی ؟!) = لحیة
ب ـ رهێن داراو شینکاتییێ . (رهێن ڤێ کویزێ گەلە
یێن بەلاڤ بوین) = (جذور) .

24—زل = أ ـ زلێ گیای ، (زلەکێ چوی دچاڤێ مدا) .
ب ـ دڤەبوی ، (چاڤێت وی دزلن) نەنەقاندی .

25—ستێر : أ ـ ستێرێن عەسمانا ، = نجوم .
ب ـ ستێرا تڤەنگیێ و خویشکێن وێ ، (هەڤالی ستێرا
یا ل کێلا هە گرتی) .

26 — سهـ : أ ـ 30 سهـ ، هژمار ، = 30 ثلاثون .
ب ـ سهێت مروڤی (هەڤالا دلو مێلاکا) ، = رئة .
جـ ـ سیبەر ، شینوار یێ ڕوینشتییە بن سها دارا هە) . = ظل .

27 — شیر : أ ـ شیرێ ژنکاو پەزیو چێلا .. تاد . (حلیب) .
ب ـ شیرێ کوشتنێ (شەڕی) = (سیف) .

28 — شیف: أ ـ خـارنـا دانێ ئێڤـارێ دبێژنێ « شیف » (دێ شیڤێ خوین پاشی چین » : عشاء .
ب ـ هەر نهالەکا ئاف تێـدا هەبیت دبێژنێ شیف لێ نـە گەلەکا کـویر بیت . « وەرە دا بچـین سەر شیڤێ سەرێن خو بشوین » .

29 — کار : أ ـ ڕێنجبەری ، شول : عمل .
ب ـ جلك ، (کاروانی کارێ خـو یێ کری دێ دگـەل هەڤالا چیتە سەیرانێ) : ملابس .

30 — کار : أ ـ کەهر ، تیژکێت بزنا یێن ئێك سالی .
ب ـ ژکەڤندا هندەك جهێن نەخاسمـە هەبـوون گەنمو جـەهـو .. تـاد دکـرنێ ، ژ شفکـا چێـدکـرن ، دگوتنێ « کار » .
جـ ـ ئەو سندوقا مەزن ئەوا لهنداف بەرێن ئاشی کونەکا بچویك یا دنبی گەنمو جەهـ و گەنموك دوێریـرا دهێت بن بـەرێن ئـاشی . دبێنـە وێ سنـدوقێ « کار » ، (چ بکەن کارێ ئەو دێ هێتە خارێ) .

31 — لاو ـ أ : گەنج : شاب
ب ـ جـوان ، لێ بۆ تشتێ نـێر ، (ئەو کـوڕەکی لاوە) یـانژی (مـەم یێ لاو بو کـەفتبو دعـەشقـا زینێ دا) ، = (جمیل) . ئەڤ نمونە بـو هەردوو لاو بکار دهێت (گەنج) و (جوان) .

32 — مل : أ ـ ملێ مروڤاو یێ حەیوانا ، (ئەڤ دارە هەمی من بملی کێشان) = کتف .
ب ـ گر ، گرێ ئاخێ = تل .

33 — گری : أ ـ گری سەر خەمێ و کوڤانـا ، (پەسـاری کرە گری چونکی ژ نوی زانی بابێ وی نەمایە)
= بکاء .
ب ـ وەریسێ مـە گریـەکا لێ ، هنـدی ئـەزێ دهێمێ نـەشێم ڤەکەم) = عقدة .

34 — گاف أ ـ گاڤا پێ ی .) دژوار دوو سێ گاڤەکا یێ لبـەری هەداری) = خطوة :
ب ـ دەم ، (هـەمـا تـو هـەرە ئـەز دێ گـاڤـەکـا دیهێم) : فترة .

35 — گەڕ : أ ـ دور ، (گەڕا منە ئەز دێ زێرەڤانی یێ کەم) : دور
ب ـ گەڕا ئاڤێ ، (گەڕەکا ل خابیری گەلەکا کویرە) .

36 — گر : أ ـ مل ، گرێ ئاخێ ، (تل) .
ب ـ مەزن ، (سێڤیت ئەڤ سالە گەلەك یێن گر بوین) : کبیر .

37 — گویفك : أ ـ ئەو گویفکێن دبەنـە دەرسوکـاو چایچـەڤاو .. تاد .
« گویفکێن دەرسوکا (ڤیشادی) گەلەك دجانن » .

38 — گوڕی : أ ـ گوڕیا ئاگری = لهیب .
ب ـ پیسی ، گەر مروڤ هەیامەکی سەرێ خو نەشوت ، مروڤ گەلەکە پیس دبیتو کەڤشك سەرێ مروڤی دگریتو ڕەنگ لێ دهێتە گهورین ، دبێنە ڤێ چەندێ (گوڕی بون) ، دیسان بو حەیوانا ژی دهێتە بکار ئینان نەخاسمە (پەزی) ، وەکی (ئەڤ بـزنە یـا گوڕی بوی) .

39 — هەیف : أ ـ ئەو هەیڤا لدور عەردی دزڤریت وڕوناهی یێ بشەڤێ ددەت ، (ئەز لبەر طاڤا هەیڤێ چومە گوندی) = (قمر) .
ب ـ هـەیف ، تەوا 30 ڕوژا (سـاڵ دوازدە هەیڤن) : شهر .

لە دێرەوە

حەمەی حاجی عەبدوڵلا

بەهاری1983

لەدێرەوە خۆشم ویستوی ،
دیدەی ماندووم پێلوەکانی بۆ ڕاخستوی .
حەزەکانم لە کەناری ڕێگەکەتا ،
یەکە ، یەکە شین بوونەوە ،
چرۆیان کرد ،
تەدارەکی خۆشەویستی تۆیان سازکرد .
ئازیزەکەم ..
لەدێرەوە خۆشم ویستوی
پەرستگاکەم چاوی [ڕەش] تە ،
دەستەو نزا تیا ئەوەستم
شیعر هەرچەنە کەمو زۆربێ ،
بۆ عەشقی تۆی هەڵئەبەستم .
خۆشەویستم ....
کاتێ شەوان ، بیرم لەژوان ئەکردەوە
وام ئەزانی ئەم دونیایە .
نیگارێکتە لە چاومایە .
وام ئەزانی هەرچی شیعرو نوسین هەیە ،
ملوانکەیە وەکو حەزم لە ملتایە
ئازیزەکەم ....
لەدێرەوە خۆشم ویستوی
وەکو عاشق وەکو شاعیر ،
هەرچی هەمە پێم سپاردوی .
هەر بەتەنیا گیانم ماوە خەڵاتی کەم بەو چاوانە
ئەویش بۆ تۆو خۆشەویستی نیشتمانە .

● ئازاد دلزار ●

وا مەبینە نەژاکاوم ،
وا مەبینە نەقوپاوم .
بڕوابکە ،
لە تاوی کۆچی ئەمجارە
هەتا ئێستاش ،
هەر وڕو ، هێڕو تاساوم .
لەگەڵ هەر بیرەوەرێکا
لەگەڵ هەر دێرە شیعرێکا .
لە بارانی شەوێکی تەڕ ،
پتر چکاو داچۆڕاوم
هەروەك ئەو کەڵە کێوییەی
کە لە شاخان ئەنگوابێ .
گەرمەبرین ،
جەرگی دوای خۆی ڕادەکێشێ و
هەرکە زامەکەی سارد بۆوە ،
لە ڕەوەزێکی نەدیوا
بەلادا دێ .

دڵێ نازک

عدنان مزيري

83 / 5 / 3

دلێ نازك چ لێ هات — وە دل یێ کریە ئەبدال
خەم ژێرا بینە خەلات — پتنێ بێ دوستو هەڤال
روژا لێ بییە زولمات — نێ بووە ب بو شەمال
وە کر چام وچ نە گوت — ود حەلاند وچ نە گوت

ئیرو دلێ بی هەژار — دلو ما هەتا کەنگی
مایە بێ کەس وبێ وار — دێ مینی لسەر ڤی رەنگی
وی کر گازی وکر هەوار — چما تو یێ بێ دەنگی
دلێ کەسێ پێ نەسوت — نێ ئەڤینا تە فروت

بەشی دووەم

ئەندازیار نوری کاکەحمە

سولەیمانی

شاری پڕ جووڵەو گۆڕین و جوانی
روو گڵەزەردە و ئەزمڕ لە شانی
خۆر هەڵات گۆیژە و پشت لە قەیوانی
سەر بە گۆبەندی ئەی سولەیمانی
دامەنی ئەزمڕ تاکو ناوگردان
لەگردەگروێ و هەروتەی شاخان
کانەبەرد بە پیك بۆبناغەی شار
لەقەلەق بە پشت ئێستر بەرەوخوار
کانێ موسەلم بەرەو زێڕینۆك
پڕ خەلەو خەرمان پەلەی گەنم و نۆك
ئەستێرکی قەدی گۆیژەی دەغلودان
پەند ئاوکراوە بارانی زستان
تووەکەی قۆجە لە قەراغ شارە
شوێنێکی بەرزی مێژوویی دیارە
بن تووی ولۆبە سێبەرە جێگای
سەرچنار جارجار کە دوورە ڕێگای
خوارو سەرکارێز قامیشەلانە
وەك قۆریە شکاو شوێنی سەیرانە

لە تەکێ رووتە حەجاجە و هەرا
بۆتە رۆژەکەی (قەرەوەیس) کوژرا
لە خانی عەجەم[1] نەختێ بۆ ژووروو
چووینە گوزەرو ناو کۆپان دروو
ژنی بەر هۆلی باوەش بە منداڵ
کۆمەڵ ئەبەستن لە پڕ ئاش بەتاڵ
پنە و تیرۆك و کۆڕی سەرتەنوور
بەیتوبالۆری ژنی دەسماڵ سوور
کۆڕی قەندەکێش پەستەکی ئەستوور

سمێڵ فش هەموو کڵاو زەردو سوور
رانك حەڵوایی پشتێنی میل میل
شۆڕ بە کەمەریا کیسەوو سەبیل
لاوی هەرزەکار مووی خەتی داوە
دڵی بە پشکۆی عەشقا چزاوە
شەو لە کۆلانا بەسۆز گۆرانی
روو لە کچۆلەی چیغی سەربانی
ساڵی شەوێ دێ منداڵ بۆ بەرات
مێوژو نوقول پارە کەن خەڵات
گەردن ئازادی چەژن و خۆگۆڕین
دەهۆل و زوڕنا بەزم و هەڵپەڕین
بۆ چەرخ و فەلەك منداڵ گێژو وڕ
ماین چەقەڵ و کورسی کورسی پڕ
رەزو دارمێوی گردەکەی سەیوان
سەد حەیف و خەسار بۆتە گۆرستان
بۆ تای سێ بەڕۆ دۆعا بنوسە
چاویەشە چاری هەر مانی لووسە
شێت و هار ئەبەن بۆ شەخسی پڕ نوور
دەرمانی دەردیان وا لە میری سوور
بۆ گۆجو ئیفلیج بۆ دەردی بادار
پیری شەوکێل و کانی بای ناودار
خووی شەڕەگەڕەك بە قۆچەقانی
یەکتر بەزانن دووبەرەکانی
زۆران گرتنی جاری جارانی
پیشەتە پێشڕەو ئەی سولەیمانی

---

(1) خانی عەجەم : یەکێك بووە لە خانەکانی پڕ لە بازرگان لە سلەیمانی لە پێش شەڕی جیهانی ی یەکەمدا .

پیربال مه حموود

ووتی : « ئەفەرمووی لەسەر دەفتەرم
دێری بنووسی ئەی هونەروەرم
یا لە گەل وێنەت پێشکەشم بکەی
چەند ووشەیەکی ناسك و نەرم
هەتا بیدوێنم وەك کۆرپەی نیان
لەسەر خەونگەی سینەی مەڕمەڕم
بە شەوان کاتێ لە پاڵ سەرینم
نقوم ئەبمە ناو خەوی بێ پەڕم
خەونی خۆش خۆشی پێوە ئەبینم
ئەڵێی ئەخشاوە لە نێو جگەرم
زۆر گرنگترە لای منی شەیدا
لە زێڕو زیوو دڕو گەوهەرم
ووشەی ناسکت ساڕێژی زامە
ووشەت ئەخەمە سەرچاوو سەرم
خەرمانەیەکی تریفەدارە ،
لە ئاسۆی گەشی گیانی بێ زەڕم
چریکە داران خولقاون تاکو
کڕنۆش بەرن بۆت لە بەرامبەرم
بەلای منەوە تۆ لە (مەولەوی)
شارەزاتری بە هەستی گەرم

بە نێرگز جاڕی گوڵشەنی والام
بە چیمەنزاری گوڵ و شەستپەڕم
کە ئەمانەم بیست ، ئەم چریکانە
لە گوڵەندامی باڵا عەرعەڕم
وەڵامم داوە بەرەو رووی پڕی ،
بە قسەی پڕ لە ڤیان و شەرم : -
« ببورە ، لابە ئەم « ئۆتۆگرافە »
لە بەردیمەنی بت و پەیکەرم
من و (مەولەوی) ئاسمان و ڕیسمان ،
ئەو گیان و جەستە ، من ئێسق و چەرم

کەی من بووم بەجێی شایەستەی زاران ؟
کەی من وەك ئەڵێی خاوەن هونەرم ؟
کەی من پاساری چریکەی تەرم ؟
کەی من شاکاری کێش و لەنگەرم ؟

ئەی خوێنەوەری تەڕترین چامە
لە نێو دڵتەڕان ، ئەی خوێنەوەرم :
لە کێوەهاتی بۆلای من توخوا
من شالوورێکی بێ باڵو پەڕم
هەڵبەستی پێشووم خستە ئاگردان ،
گوریمەوە بەژان و کەسەرم
سوفرەی مێواتم لوول دا بەچوستی
نەنارنج ما ، نەبەی شەککەرم
ژێی ژەنەم پساند ، نەنەی ، نەنەی ژەن ،
نەدەنووکم ما ، نەباڵو پەڕم
تا ئەو گوڵانەی لە گوڵدانم بوون
هەمووم دانە بەرچەقۆو نەشتەرم
چیم لە بەهارە ، لە گەڕانەوەی
لە بووژانەانەوەی داری بێ بەرم ؟
بەرێم داو ڕۆیی بەو ڕێیەی کەوا
لەسەر سیا ڕۆیی شوخی دڵبەرم
ئەی گەشترین گەش لە نێو گەشان
تۆ ئەی جوانترین تابلۆی پۆستەرم
بێت و بدوێی لێم ، لە هۆنینەوەم
لە نەوای سازی نابەختەوەرم
جیاوازیەکی وادێتە بەرچاوت
لەمیان من و تاسەی بێ پەڕم
لەمیان من و بیرو ئەندیشەم ،
لەمیان من و ڕەنگی سێبەرم
ئەتوانم بەیەك دێری هەڵبەستم
جیهانی دانیم یا جیهانی بەرم
هونەروەرانی بارەگای هونەر
قوتابی منن ؛ منیان ڕابەرم
شالووران یەك یەك لەژێر دەستی من
دەرچوونە بۆیە بڵندە سەرم
ئەوجوانانی دونیا جوانان
دەسکردەی منن ، من ڕازێنەرم
هەتاکو ئەوەی زایەڵەی زەنگم
ئەخاتە زەنگی لێی باخەبەرم

بەرهەمم ئەوەی پەسندی ئەکەی
چامەی بەتام و هۆنراوەی تەڕم
هەندێ بۆ یاخن چنراون لەوێ
لەسەر کاغەزی شین و ئەسمەرم
لەخشتەت نەبا تروسکەی گەشم
بروسکەی لەشی زێڕو زەبەرم
هەمووم ئەنجنی بەسەری پەنجەم ،
دڕانم لەڕك ڕەنجی بێوەرم
خستمە چاڵی پڕ لە خۆڵە مێش ،
کوڵخەنی پڕ لە ژیلەمۆی گەرم
هەڵەتم بۆ برد وەکو جەنگاوەر
سەرسام مەمینێ کە جەنگاوەرم
چەکی من پێتە لە مەیدانی شەڕ
بەپیت شەڕ ئەکەم لەگەڵ شەڕکەرم
سەنگەرم حەزبوو هەروا پیشتەوان
کە حەزم ڕما ڕما سەنگەرم
پەرستگام دانا بۆ گوڵ پەروەران ،
بەلام لە دەرگای دیم دەربە دەرم
ئەمەیە ئەی شوخ چیرۆکی حەزم ،
ئاخۆ لە مەولا شیعری ئەزبەرم
بەهای ئەمینێ وەك جاری جاران
لەلای تۆ یانا ئەبێتە تەڕم ؟
فێڵم لێمەکە بەقسەی شیرین
ڕاستیم پێ بلێ تۆو پێغەمبەرم
ووتی : تاماوم لەم جیهانەدا
ئەیکەمە هاوڕێی ژین و سەفەرم
بەسیمی زەردو داوی ڕەنگاو ڕەنگ
بۆت ئەینوو سمەوە لەسەر کەمبەرم
لەلای زێڕنگر ئەیکەم بەپشتێن
بۆ باریکایی قەدی عەڕعەڕم
چونکە مەلێ بووی لە دەوروبەرم
چریکەت ئەهات بۆدەشت و دەرم

(1) پارچە هەڵبەستێکی (نزار قبانی) یە بەدەستکاری کردوومەتە کوردی بەشێوەیەکیوا کە بگونجێ لەگەڵ میزاجی کوردەواری .

ترا‌ژیدیای کۆچەکەی «مەلوول»

○

جەمال غەمبار

هاوینی 1982

○

(● ـ بۆ ئەو دلۆپە فرمێسکەی
بەگەرمیی لەدایکبـووو،
بەساردیی گیانی سپارد ـ ●)

لەعەشقەوە دەست پێبکەم،
یان وەلامێك بدەمە دەست
ئەو پرسیارەی؛
لەچاوانتا دەیخوێنمەوە؟!
کەهاتی، فرمێسکت پێبوو...
هەنسك دەنگی دلۆپەی بارانی
پایزە بوو،
زەوی دلتی نەرم دەکرد..
هەتاکو بێ، ئەم ژانەت گەورەتر دەبێ،
منیش لەمیانەی ئازارو
زەردەخەنەدا راماوم:
لەعەشقەوە دەست پێبکەم
یان دەست خەمە بەر چۆراوگەی
ئاوی روونی چاوەکانت و،
ئەشکەکانت بۆ بژمێرم؟!!

* * *

پەنجەکانت لەناو خوێنما جێبهێڵەو،
خۆت بەرەو هەرکوێ مل دەنێی
بێباك برۆ...
ترا‌ژیدیای ئەم کۆچەی تۆ،
دیسانەوە؛
ژانی نووستووی ئەوەلجارم
لێ بەئاگا دەهێنێت و،
چەند پاییزێ لەباوەشی تەنیاییدا
گەلای عومرم دەوەرێنێ...

* * *

لای من تۆ ئەستێرەیەك نەبووی
لەشەوی ئەم کۆچەتا
بڕژێیت و،
بەدوای پارچەکانتا وێلبم ...
ترا‌ژیدیای کۆچەکەی تۆ ،
گەرچی شەوان لێم دەبێتە چرە هەور...
بەلام هەرگیز، ئەو ئەستێرە عاشقانە
حەشار نادا،

کەلەسەربانی هەورەوە
سەرەتاتکێم لێدەکەن و
لەتەلانی شیعرو وشەی بێدارەوە،
دێنە خوارێ،
دەبنە گلێنەی چاوانی ئەو هەلۆیەی
چاوەکانیان دەرهێناوە ...

* * *

ـمەوێ ئەمشەو بۆ ساتێ،
ـیە رووباری خوێنتەوە
ـکو بکەمە ناو دڵت و
ـلاوایی ئەم کۆچە رەشەت لێ بکەم...
● ماڵاوا، ئەی ئەو دڵەی
ـێنی یەکی مەزنی
ـەتەوی ئەم کۆچەیا، وون کرد...
ـلاوا، ئەی ئەو فرمێسکە سپی یەی،
ـەجۆوی شیعرا قەتیس بوو..
ـلاوا، ئەی جەستەی شەکەتی بەر باران...

* * *

ـۆچ دەکاو،
ـەگەڵ رۆیشتنی ئەوا
ـ خۆری شیعرم لێ ئاوا نابێ..
ـەرچی هەندێ جار
ـیشە دەبێتە کارمامزێ ساواو
ـوی لە بەرۆکی «مەلوول» هەڵدەسوێ...
ـەڵام ئێستاکە،
ـەلوول» رێبواری رێیەکی وێڵە
ـەراگوزاریی بەلای شیعرا دێ...
ـۆژی چەند جارێ، بەچەقۆی گومان
ـزارەکانی خۆی سەردەبڕێت و
ـەچی سەر لەنوێ زیندوو دەبنەوە...

* * *

«تۆ، ئازارێک بێ ی گەیاندیت، لەدڵی منا گەورە بوو.. ـەسەربەردی خەمێک رووایت، لەلای من پیرۆز بوو.. کەوتمە ـێ... لەسنگی خۆم ڕا دەبینی، بەرگەی زریانی بەزەیی ـگرێت... خەمم بۆ خواردیت، بەڵام کاتێ ئاواش بوویت، رۆژی ـەم وولاتەم لێ نەبوو بەشەو... پیرەمەگروونم لەبیر ـەچووەوە... هەناسەی دیجلە ڕووانینەکانمی لێڵ نەکرد...»

● ئەمە زەمەنی ئازارو
زەردەخەنە تاڵەکانە...
خەڵکی بەزەیییان بەسەگو پشیلەدا دێتەوە
کەچی بەردە بارانیشیان دەکەن؛
لەرۆژێکا «کۆشکی سپی»
بەگوێی گورگەکانیا چرپاند،
کەلبەکانیان، بەخوێنی گەرمی هەزاران
دەربەدەری «سەبرا»و «شاتیللا»
سوور بکەن...
ئەمە زەمەنی ئازارە...
بەڵام ئینسان ئەمەند سییاچارە نییە،
بەئاسانیی، خۆری گەشی حەقیقەتی
لێ ئاوابێ...
ئەمە زەمەنە رەشەکەی،
زەردەخەنە تاڵەکانە..
وا تێمەگە،
کەشاعیرێ، لەدڵەوە خۆشی ویستی
بیرو هۆشی، هەر بەتەنیا بەردەبازی
رێگەی خەون و ژانەکانی تۆ بن...

* * *

ئازارێک پەروەردەی دەستی خۆم بێت،
دەزانم چ کاتێ دەمرێ...

* * *

ئەمشەو، دەروێشێ بێ ئۆقرەی
خانەقای شیعری «مەحوی»ی بووم...
تا بەیانی، بەدەم زیکری هۆنراوەوە..
هەر ئەمووت و،ئەمووتەوە:
«لەیاداشتی قسەی سەردا هەمە ئاهو هەناسەی گەرم
کەسێ شێتانە بەزدم تێگرێ، من بەرقی تێ دەگرم»

(١) برژێنت: واتە بکشێنێت.

سەفەرو قۆناغ

(1)

کە لە سەفەرێ هاتمەوە
هەوالی نوێ و سەرو سۆراخی ناسیاوو
برادەرو خزم و کەسی هەندەرانم لێ مەپرسن
هەر لە دوور را
سەرنجی چاوەکانم دەن
لێیان ووردبنەوە ئاخۆ
پێدەکەنن یا پڕ گریەن .

(2)

کاتێ دوا داوەمووی رۆحم
لەگەڵ چەرخی چەپگەرد بچڕا .
هەستم خۆڵەمیشی لێ نیشت ، خەونم کەچرا .
هانام بردە بەر ئەستێرەو درەخت و زێ
ووتم : هەر نەبێ پەنجەرەی ئەستێرەیێ
گوڵێ ڕووناکیم دەداتێ .
ئەگەر مردم پیرەدارێ
لە تاوان زەرد هەڵدەگەڕێ .
قژی دەرنێتەوەو دەڵێ :
« حەیف لاوو
بریا من جوانەمەرگ بام
لەجیاتی تۆ » .
زێ دۆڵاو دۆڵ شۆردەبێتەوەو خەبەری
مەرگم بە دوورترین مەنزل دەگەیێنێ و
دنیا دەکاتە گریان و شین و بۆسۆ .

(3)

قۆناخ دوورەو ڕێ سەهۆڵ و بەفرە
دۆڵە ، هەڵدێرە
دەترسین ئەمرۆ نەگەینەوە جێ
گورگێکی برسی شوونمان هەڵگرێ
ئەی بۆیە مرۆ
دەبێ پێش ئەوەی بکەوێتە ڕێ
خۆی ئامادەکاو پێشبینیی هەبێ
هەتا بێ پەروا هەنگاو هەڵێنێ .

○

نەوزاد رەفعەت
1983 / 11 / 17

دایێ .. نەگری

رشید مصطفیٰ
« دهوك »

« دیاریەیە بۆ دەیکا جەنگاوەرەکێ کورد ل مهابادێ »

دایێ .... دایێ
نەگری ... نەنالینە
کراسێ رەش
نەکە بەرخۆ
خەما نەخۆو
رۆندکا قەت نەبارینە
ئەڤ جانێ من
خەلاتەکە دێ کەم دیاری
بۆ ڤی واری
چنکی دایێ
پێخاس و برسیێت گوندێ مە
مێشت ب هیڤینە
بو رۆژەکێ
ل بوهارەکێ
زوی لێ نەبەهیت گیایێ شینە

* *

دایێ ...... دایێ
نەکە هەوار ، نەکە گازی
بێژە من کاتە چ دڤێت و
تو چ دخازی
نەبێژە کورێ من دێ مریت
ئەز نامرم
ناراوەستم دێ بزڤم
چیاو دۆلا
دەشت و دەریا
دێ تێك شلقینم
داخازا تە دێ ب جهـ ئینم
لیسەکێ خوش
بو سێوییێت ئەڤی گوندی
دێ پێك ئینم

* *

دایێ ..... دایێ
نەکە گری ...... نەنالینە
وەسیەتا بابێ ل م کری
ئەز ژبیر ناکەم
رێك و شوپا
باب و باپیرا بەر نادەم
دۆزو داخازا
ڤان سێوی و برسیاو
ڤی کاروانی
لێ بەرزە بوین
سەرێت ڕێیا
نابەرزەکەم ...... دێ زڤرم
ناهێلم بکەڤتە بن پیا
ناهێلم بکەڤتە بن پیا

ئەحمەد قادر سەعید

تشرینی دووەمی - 1983
قەلادزێ

لە فارسییەوە بۆ برای شاعیر : غەریب پشدەری

نوقمی .. هەر لەگەڵتام

- ١ -

تۆ دەریای خەیالی ، منی دەست و پێ بەستە پەل
-مکوتم ، ئاخۆ هەناسەم ، لەکوێدا هەوای گەیشتنە مەبەست
هەڵدەکێشێ ... تۆ سروەبای شەماڵی بەرووی کز و پێوەند
-بێ ی سەرهەڵدانی کەسایەتیم هەڵت کردووە . لەگەڵ یەکەم
هەناسەی دا جزیلکی گڕێکی مەزنی لە هەناومدا داگیرساند .
ئێستا دەسووتێم ، ووردە ووردە دەبم بە کوڵوو جارێکی دیکەش
زیندوو دەبمەوە ، گەشە دەکەم و مەشخەڵم دژ
بەخاقی کردنەوەی تالی سەردەمی هەرزەکاریم دەدات . تۆ
-هێنی خەمی هەمیشەییمی و هەموو ساتێ لەگەڵدای و گەورە
-دەبی .. ئارەزوو دەکەی سەرەتای گڕاوی لەیاد نەچووبی ، تا
-هوی ڕازی زیندووت پەردەی فەرامۆشی بەسەر ڕابردوو دا
-دەمو جارێکی دی یەکەم گەردیلەی ژیانی ئەوینیم
-سەرهەڵداتەوە . بەر لەوەی گەردی دەقە نووشتاوو خوڵ
-ەسەرکەوتووەکان هەڵدەمەوە ، دەڵێم ... سەرنجەکانم
-بەدوای خۆشەویستیدا وێڵ بوون و ئەنجام لە ترووپکی
خواستدا ، لەگەڵ جلیوەی نازی حەزتدا بەیەك گەیشتن ، بۆیە
ووشەی پیرۆزی سەرکەوتنم بە گوێت دا دا ، تۆش وەك
فریشتەیەکی ئاسمانی بزەی بەرووتدا بەشی بێتەوە ، بەدەنگ
کاروانی دڵەوە هاتی ، بارگەت بۆ ئامادەکرد ، بەوشێوەیە تادوا
مەنزل پشوو نەدەی و هەربێ ی و نەترسی ، وانەی پیرۆزی
ئەوین فێربی ، بۆیە بەتاسەوە دەمت نا بەگوێمەوە ،
گوتت : « خۆشمدەوێ ی » . ئەرێ بۆ نەمردم یا بۆ نەفریم ..
چونکە دەتزانی من دەمێکە شەیدای بیستنی ئەو ووشەیەم .
کە لەلام وەك سرووش وابوو ... ئەوەت لەیادە کەچەند دەمێکە
لەدەریای خەیاڵی چاوی گەلاوێژتدا کەوتوومەتە مەلە ، ئەگەر
ئەو بزەنیگایەی دووری چاوم نەبوایە ، هەڵبەتا ، تاکە بنجی خۆ
قوتارکردنم بەدەستەوە دەهات و دڵی ماندووم لەلێدان
دەکەوت ، بۆیە هەرزوو وەلامی ڕەزامەندیم ، کردە ملوانکەی
گەردنی پەمەییت . چاوی بێ ئاگاییم نایە سەریەك ، بێ ئاگایی
من تۆی لەجیهانی ئاسایی هێنایە دەرێ و پەردەی بەخۆدا
هاتنەوەی بەبەردا کردی ، کەوتیە گێژەنی یادێکی
ڕابردووەوە :
« لێم ببورە ، ئەو جیهانەی تێیدا بەسەر دەبەم ،
شەوەزەنگە ، خۆری خۆشی تێدا هەڵنایە ، هەمووکاتم تاریکە
ساتە ، وەهاش دەڕوات ...دەزانی گەشتی سەرگوزەشتەی
من ئەوەندە ئاڵۆزە ، بەئەستەم جەمسەری دەبینرێتەوە ، دەبا
بڕۆم ماڵ ئاوایی دواجارت لێ بکەم ..
سەرەداوی بیرت بەبزەیەکی نەخشێنراو پساند ،
پێت وابوو ئێستا ئەوکاتە نی یە ، نەچاو وەك جاران دەبینێ و
نەجەستەو مێشکیش بەهەمان یاسا لەڕەوتی سەردەمدا ڕەفتار
دەکەن . ئەوجا بەئەسپایی گوتت : « باوەڕم پێ بکە من هەر
هەمان ئەو کچۆڵەم ، کە چەندین ساڵە گڕی ئەو هەستە ، لە
لەشمدا کڵپە دەکات و بەردەوام دەمسووتێنێ ، بۆیە دەمەوێ
پەیمانی هەتا هەتایت بدەمێ . دەوەرە تۆش لە فەرهەنگی دڵی
مندا بارگەی غەریبیت بخە ، با بۆ تاوێکیش بێ شەماڵی
کوێستانی ڕووت بدا لە زەندوڵی ووشك هەلاتووی لێوی تینووم ،
دەبا سەرچاوەی بەئەمەکی فێنکت تاوێك ئاسوودەیم بداتێ .
من کیژە جوانەکەی بەرنادشۆم و وەك ئەویش ڕەفتار بکەی
دەواری خۆشەویستیم لەمێرگی بیرتدا هەڵداوە و
هەڵیناوەشێنمەوە ، تۆ کانی هەڵقوڵاوی ئەشکی شەوانی
تەنیاییمی ، بەساتێ دووریت گێژاوی هەرەس هێنانی دەروون
چوارمیخم دەکێشێت و گیانم دەکاتە پووشی دەم ڕەشەبا .. ئای
کەزەنوێری دڵە گەورەکەت چرە و منی بێ پا پەی پێ نابەم ،
ڕێ ی لێ سەرەو دەرناکەم .. هەستت شارێ ی ئومێدی ڕووناکە
بۆیە منی شاگەشکە بردوو باوەشم بۆ کردۆتەوە .

- ٢ -

بەتەنیا شەقامەکەت بەکوڵدا داوە ، بۆکوێ وا وورد

وورد هەنگاوەکانت سینەی ڕێیەکە دەشێلن ، بۆ نازانی ئەو هەنگاوانەت ، تۆڕە و منی سەرگەردان بەند دەکات ، سەرەداوی تۆڕی بەندپێکراوم وەك دەسرازەی مندال ، لە ناو لانکەی ڕۆژگاری ڕابردوو شەتەکی دام . کەدێمەوە سەر خوانی ڕاگوێزراوی بەردەمم ، لەخۆم دەپرسم ، ئاخۆدەستی قەدەر هەوێنی ڕەنج بەبا چوونم بوو ، بۆیە دەفتەری یادگارەکان بوونە خۆراك و لرفەی ئاگر ، هەر هەمان ئاگر پێخەفی دلنیایی دڕی و گولی بەهاری ئالی بستووی ئومێدی پرواند و دەشتی بەراوی خۆزگەی کردە ساکەبەیار و هەتا نەرمە بارانی سەرسنگی ئاسۆ لە گۆنای بیژانی کوێستانی دلم تۆراند ، بۆیە بڕیارمدا تابلۆی تاوانێك بنەخشێنم و لەبەردەم دادگای دادی تۆدا سەرکز وەستابێ و چاوەڕوانی فرمانی لەسێدارەدانی بێ ... ئەدی چارەنووس کردی‌و لەبردووی مندا شایی گۆشادیان سازدا . ئێستا سەری کاسم هەنگاوی بەرەو ڕوومت دەژمێرێ ... تاجارێکی دی پەردەی نهێنی دەستەوەستانم نەدڕێ ، ئەدی ئەو هەموو لەخۆ بردنانەت شایەنی ئەوە نی‌یە سەرمەشقی ئەوینێکی ئال‌بی ؟ بەکردەوە سەلماندت کە شایەنی ئەوەی و دەروەستی سەگی هاری لێك دابڕان هاتی .. لە چاوی چاوچنۆکەکان سلت نەکردەوە . مۆری بێ ئابڕوویت نا بە ناوچەوانیانەوە . ئێستاش ئەو ڕۆژەم لەیادە وەك کیژێکی ئازا پلانی دەستەوکەریت داناوبەوشێوەیە وەدەنگ هاتی :

« دەتانەوێ تانەی ڕەشی دامێنتان بەئێمە بسڕن . دەبێ بزانن ئێمە لەگەل هەستی خەسیوتاندا یەك ناگرینەوە . ئێوە ئادەمیزادی تواوەن . باوەڕ لە فەرهەنگتاندا باری کردووە . لە ڕوانگەی ڕووی دزێوتان بۆ مەبەست دەڕوانن ، دەتانەوێ وەك کە ڕستە بمانگۆڕنەوە ، یان دەستی پیسی لەرزۆکتان دەیەوێ چڕنووکی بێشەرمی بگرێ .. نا .. ئێمە لەوانە بالا ترین؛ بۆیە من لەبری هەموو ئەوانەی وەك منن ، ئابڕوتان نغرۆ دەکەم ، لە دامێنی شەرما لاکی مردارەوە بووتان دەخەمە ناو بیری لەیاد چوونەوە ، مێژووی ناڕەسەنیتان تۆمار دەکەم .. چاك دەزانم کە هەوەس کردنیە سەماکەری سەر شانۆی ڕەوشتی دۆڕاو وەك قەل دەقرێنن .. بەلام دلنیابن لە پلانی بەدیل گرتنی ئێمە ماناندا دۆڕاون .. » ئەدی هەر بۆیە هانام بۆ هێنای و پێم گوتی :

دەوەرە لام ، تانیگای کزو وێلم بەدەوری بالاتدا بگەرێت ، سۆزی دێرینم بێتەوە سوێ ، ئاهێکم پێدا بێتەوە . دەزانی ئەوکاتەی لەبەردەم شۆڕەبی قەراغ ڕووباری کەف چەرێنی بالاتدا هاتمە گۆ ، گفتی خۆشەویستی ڕاستت پێدام ، ئازایانە کەوتمە دەست سنووری تەپەی دل‌و دەستەوەستانی خەیالم لەبەردەم تەخت بوون ، ئاسوودەییم بەشەمالی ڕووت پێکەنی ... ئەدی پێم نەگوتی :

« ڕەنگە نەزانی ، یان یادت لەگەل شتی دیکەدا پەرت بووبێ . شەرم نەتگرێ .. دەهەستە چەپکە نێرگزی شیعرمت بۆ دەکەمە ملوانکەی مرواری و گەردنی کێلتی پێدەرازێنمەوە ، تۆ شایەنی نازی ، لەهەلۆرکەی حەزەکانمدا ڕێزی . ئەوا هاوینە ، هاوینیش دەردێکی لە من بەئازارە و زۆر لەمێژساله ئەوەندە شەیدای سەرما و سوڵە و سەقەتی زستان نەبووم ...

- ٣ -

- ئێستا لەکوێی ؟ .. لەگەلدای !. .. دووری یا نزیکی .. ؟!

- بۆ هەر ئەو قسەیە دووبارە دەکەیەوە !.. تۆ لەکوێی ، من لەوێم ... وەك دار بەڕوو بەخاکی ئارەزووتدا شۆڕ بوومەتەوە ، لەناخیدا جێگیر بوو ووم .. بەخوێنی دەمارەکانی لەشت ئاو دەدرێم ، بەلام تۆ نزیك دەڕوانی ... سەیر دێیە دەست !.

- ئەوە مەلێ ... من و تەنیایی و شەو لەکۆڕی زیکری تۆدا خەتمی لیقای پاکت دەکەین .. کەچی دوو دلم ئەستێرەی ئەوینم لە ئاسمانی بەرینتدا بخزێ .

- دوودل مەبە ، ناخزێ ، ئەوەیان لەدەست خۆمدایە ..

لەوقسانە دابووین ون بووی ، کە ئاوڕم دایەوە ، دەشتەکەت کردبووە باوەش‌و ، لە دامێنی چیادا بەرەو ڕەوەزەکان هەنگاوی خێرات دەهاویشت .. بەرەو ئاسۆ گەردنت هەلێنا بوو .. شەونمی ئەو بەیانی‌یە دوای بوونەوە بەهەلمیان ، فێنکییان بەگۆنات دەبەخشی .. بەهەرچی هێزت هەبوو تەکانت دەدا خۆت ، بەدواتدا هاتم هەنگاو ، هەنگاو نزیك بوومەوە ، نزیکتر ، تابوومە پەپوولەی دەوری چرای ڕۆشنت .. دەستەملانێی بووم ، بەتاسەوە بەرەوپیری ئەو خۆسووتانە مەزنە هاتم ، بۆیە لەهەموو قرچەیەکدا خۆشەویستی‌یەکی هێژا لە دایك دەبێ‌و نەمری منیش تۆمار دەکات .

« 1 » نوقلێ : ئەو ئالفرەتە بەهرەمەندمیە کە « غەریب » ی لە قەپێلکی خۆ خواردنەوە ، هێنایە دەرێ .

گوێدرێژەکان

ئەکرەم عەلی

گوێچکە درێژەکانی لەقاندو سەری لەسەر قەرسیلەکە ـەرزکردەوە، کەمێك ڕوانیە دەوروبەری خۆیو دەستی کردەوە ـەقەرسیل خواردن.

بەرامبەر پەڵە قەرسیلە سەوزەکە لەسەر کورسیەك کابرایەك دانیشتبوو وورگی لەمێزەکەی بەردەمی توندبوو ـوو ، بەپەرۆشەوە لاقە مریشکێکی سورەوەکراوی ـەکرااندەوەو گوێدرێژەکە زۆربە پەلەو بەبێ وەستان ـربەدەمی قەپاڵی بەقەرسیلەکەدا دەکرد، هەروەکو ـەقەرسیلەکە باڵ بگرێتەوەو بفرێتو لەدەستی دەربچێت ، ـن ڕەوەیەك گوێ درێژی برسی بگەنە سەریو بەشی ئەم ـەهێڵنەوە ، وورگ زلەکەش بەهەمان دەستوور دەیڕوانیە ـەرمێزە بەخواردن داپۆشراوەکەو دەمیشی لەجوڵە نەدەکەوت.

گوێدرێژەکە پرمەیەکی کردو هەستی بەتینوێتی کرد. ـەمی نایە ناو جۆگەلە ئاوەکەی نزیکی کەلەئاشەکەی ـەرویەوە دەهاتە خوارەوە.

قرقێنەیەکی لێداو بینی نا بەپەرداخە بیرەکەوەو ڕوانیە گوێ درێژەکە، زەردەخەنەیەك گرتیو لەدڵی خۆیدا ووتی: (دەڵێن کەر لەساڵێکدا یەك ڕۆژ گەرمی دەبێتەوە تۆبڵێی ـەساڵێکیشدا یەك ڕۆژ تێر بخواتو ئەو ڕۆژەش ئەمڕۆ بێت وا ـەو کەرە بەستەزمانە لە بەیانییەوە تا ئێستا هەر خەریکی خواردن و خواردنەوەیە ؟) . سەری لەسەر جۆگەلەکە هەڵبڕی ، لەشێوەی تاڵەدەزوویەکی باریکدا ئاو ـەلاشەویلگەیدا ڕێچکەی بەستو چۆڕایەوە ناوجۆگەلەکە .. چاوی بەدەوروبەریدا گێڕا هەمدیسان وورگ زلەکەی دیەوە .. ـەشێوەی چەند دڵۆپێکی یەك لەدوایەکدا تاڵە ئاوە باریکەکە لاشەویلگەی ڕژایەوە ناوجۆگەگەلەکە لەدڵی خۆیدا ووتی:

(تۆ بڵێی هەموو ئادەمیزادێك وەکو ئەم کابرایە ـەخواردن و خواردنەوە بەولاوە هیچ کارێکی تریان نەبێت ؟ . ـەی بۆچی خاوەنەکەی من وا ناکات ؟) .

وورگ زلەکە چروتێکی ئەستوری داگیرساندو کەوتە مژلێدانی (وادیارە ئەم کەرە بەختەوەرترین کەرە ـەجیهاندا ، نەکەری تر سەرودڵی دەگرن و بێزاری دەکەن ، نە گیروگرفتی قەرسیل سەوز و ناسك و ئاوی سازگاری هەیە ، هەر تەنها ماکەرێکی کەمە ئەویشی بوایە وەکو مەلیك دەژیا) .

بەقەپاڵ کەوتە وێزەی گژوگیای قەراغ جۆگەلەکە خەیاڵیشی هەر لە لای وورگ زلەکە بوو .

(ئەگەر خاوەنەکەم ئاشەکە هی خۆی بوایە ئێستا ئەویش وەك ئەم کابرایە لەم خۆشگوزەرانیەدا دەبوو ، ڕەنگە ئەوکاتە منیش لەو تەویلە تاریکە ناسازە ڕزگارم ببوایە ، کێ دەڵێت لەبارکێشانیش ڕزگارم نەدەبوو ؟) .

وورگ زلەکە قەپاڵێکی لەسێوەکە گرتو فڕێیدا ، دەستی برد لەناو قاپە پڕ لەمیوەکەدا پرتەقاڵێکی هەڵگرت .

گوێ درێژەکە کلکی ڕەپکردو بەشێوەیەکی ئاسۆیی ملی درێژکردو کەوتە زەڕین .

خاوەنی گوێ درێژەکە بە سەروگوێلاکێکی ئارداویەوە دەرکەوت .

وورگ زلەکە خۆی کێشایەوەو باوێشکێکی قوول دەمی والا کردەوە .. گەرمیی خۆرەکە ئارەزووی خەوێکی خۆشی ڕژانە چاوەکانیەوە .. ئیشارەتێکی بۆ خزمەتکارەکانی کرد بەجووتە چوونە ژێرباڵیەوەو بەرەو ئۆتۆمبێلەکەیان برد ، قاچە ئیفلیجە کانیشی لەبۆشایی نێوان دوو خزمەت کارەکەدا وەك جوڵانە دەهاتن و دەچوون .

ئاشەوانەکە مێخ زنجیرەکەی لەزەویەکە هەڵکەندو زنجیری ملی گوێدرێژەکەی ڕاکێشاو کەوتە ڕێ ، گوێ درێژەکەش بەبێ دەنگی دوای کەوت .

ئیفلیجە وورگ زلەکەو خزمەتکارەکانی لەناوئۆتۆمبێلەکەدا دانیشتن .. دەرگای ئۆتۆمبێلەکەیان لەسەر خۆیان داخست

ئیفلیجەکە بە چاوێکی خەوالووو وورگێکی تێرەوە لە پشتەوەی ئۆتۆمبێلەکەدا دانیشتبوو بەرقەوە دەیڕوانیە ئاشەوانەکەو بەزەیی بە کەرە زنجیرکراوەکەدا دەهاتەوە .

(لەبەیانیەوە تائێستا ئەم کەرەم لەبەرچاودایە نەمدەزانی زنجیرکراوە) .

گوێ درێژەکە بە وورگێکی تێرو تەسەل و لەشێکی خاوەوە . هێواش هێواش بەدوای ئاشەوانەکەدا دەڕۆیشتو بەزەیی بەئیفلیجە بێ قاچەکەدا دەهاتەوە (لەبەیانیەوە ئەمکابرایە لێرەدایە نەمدەزانی بێ قاچە) .

ئاشەوانەکە بەسەروچاوێکی ئارداویو لەشێکی ئارەقاوی ووروویەکی خۆشەوە بەسەر پاشماوەو پیسایی و پاکەتو قوتوی بەتاڵی وورگ زلەکەدا هەنگاوی دەناو بەرەو ماڵ دەبۆوە بەنیازی پشوودانێکی بەلەزەتی دوای ئیش کردن .

ئەڤ بێ کەم..!

فەخری ئەحمەد

دەما من دیتی ، ل جهێ ژڤانێت مە ییێت کەڤن ، ل بنیا وێ دارگویزا پڕ خەملو کوك ، لسەر لێڤا وێ جویا ئاڤا زەلال ، بەرامبەری دو کێلیت چیا ، نێزیك وان سێ چوار دیوارێن نیڤ هەرفتیو رەشو سوتی .. یا رونشتیبو ...، دەستەکێ کراسو کورتەکێ ژ رەنگێ خوینێ لبەر بەژنا خو کربون هیزارەکا زەرا زێرین ل سەرێ خو ئالاندبو .. بەژنا خویا شەنگو زراف وەکی خاتوینێن گران ، سڤك رایێ خستبو سەر کەڤرەکی ئاسنیێ رەق ... ژدویرڤە بەری دیمێ وێ ببینم .. گڤشکێت بیرهاتنا دلێ من دابەر حنگێت خو .. بایێ بهارێ هاتو خو دهناڤێت من وەرکر و دلێ منێ رەبەنێ ژ کولو کوڤانا مشت تێكشێلا . دگەل وێ گاڤێ خەما کوینێت خو ژ دلێ من بارکرن .. ، هێدی هێدی من پێنگاڤێت خو هاڤێتن .د ناڤبەرا منو وێدا چ نەما ژبلی دو سێ پێ‌گاڤا .. ئەز راوەستام و مامە د جهدا .. بیشکوڕینڤە من گوتێ :

- تو هاتی .. ئەزێ بباوەربوم تو دا هێیەڤە ...، چونکی من ئۆ دڤێی دگەل وان گوتنا ، وێ خانمێ دەستێ خو هاڤێتە جان پرچا خویا خاڤو خەلەكو ژ سەرچاڤێت خوییت رەش کلدای و بەلەك هەلداو ئاڤرویەکا دژوار لمن ڤەداو تنگژی ... هندەك پەیڤێت وەکی بومبایێن ئاگرین ژ ناڤ لێڤێن وێ دەرکەڤتن ، ئێكسەر چونە د دلێ مندا وئاگرتێ بەردا دەما کوگوتی : -

- ئەرێ تو دزانی تو ج دبێژی ، ما تو یێ دینی ؟ تو چ کەسی تو ژ کیڤە ناڤێ من دزانی ..؟..!.

رێیت خو من دیتن ل پێش چاڤێت خو ییێت سوربوین ژ شەرما باوەریا من بچاڤێت من نەما ...، وێ گاڤێ هندەك روندکێت سوور کارێ خو کرنو خاترا خو ژ چاڤێت من خواستن وەکی دزێن شەڤا بێ دەنگو مت ، بسەر روکێت مندا خوشیان ، پەیڤ د گەرویا مندا پەنگیان ، لێڤێت من مانە پێکڤە ، بەلێ ئەز شیام بێژمێ : -

- ئەز گەلەکێ داخدارم ، هیڤیدکەم تو لمن ببوری من تو ئەنیاسی ، ژ من ڤە تو ئەوی ، دیمەنێ تە وەکی یی وێ ها پیش چاڤێت من ...،

ژ جهێ خو رابوو ڤان گوتنا خو ژ ناڤ لێڤا هاڤێتەدەر : -

- ئەزلتە ناگرم لاوۆ ... بەلێ ئەو کییە ؟

منژی بەرسڤا وێ داو گوتی : -

- (ئەو بو یاکو دیمەنێ وێ یێ جوانو خودیك د چاڤێت من هاتیە نکراندن ، دەنگێ وێ یێ نازكو پڕ ڤین د گوهێت من دەنگڤددەت ، ئەو پەریەك بو لڤی وارێ جوانو رەنگین یێ دەهبەو مروڤ پێکڤە تێدا دژین ، لڤی وارێ راستیو ڤیان نە ، منو وێ ئێكدو ڤیا ، روژ بو روژێ ڤیانا مەزنتر دبو ئەم ژ خوشیێ خوشتربوین پێکڤە ، دا گەهینەئێك لڤی جه نوکە ئەم لێ ...، دا کەنین ژ دل ، دارا هویڤێت خو نەخشین هوسا دژیاین دەمەکێ درێژ . هەتاکو .. روژەکێ ژ روژا . ئەمێت رونشتیبوین پێکڤەو لڤێرە .. دەم ئێڤارەکا درەنگ وەکی نهو ، روژا مە یا رون ل پاشیا سەختە زنارو هنداڤ گلوپیتکێت چیا بەفرینین دەورا گوندی راوەستابو وەک دلدارەکێ ل خاتر خواستنا یارا خو راوەستیای رەنگ زەر پێتیو روندك بچاڤادا تێنەخوار ، بدەستەکی روندکێت خ ڤەدمالینو دەستێ دی ل یارا خو دهەژاند ، بە نەدگەهشت ، و رومەتێت وێ دمانە سور شوینا روندکا چونکی نەدڤیا سەرپەلێت تیروشکا وێیا زەرا زێرین بمینی لبەر لێڤا کانیو کنارێت .

- چیا بو شەڤا تاری ، لدەمەکی من دیت یارا من رابو سەرخ ودوسێ پیینگاڤا وێڤە چوو پاشی لسەرملێ خو زڤڕی وگو من : -

- ئەرێ راستە تۆ حەژ من دکەی ؟.

- ما تو چ دبینی ..!

- ئەگەر ئەز مرم دێ تو چ کەی ؟

- ئەز ناهێلم تو بمری یانژی دێ پێکڤە مرین .

ـ گوتنێت وێ دیاربو کو خەمەکا مەزن یا د دلێدا هەی بەلێ
ـێت ژ من ڤەشێریت ژبەر هندێ من گوتێ : ـ

- تە خێرە یارێ کا تە چ هەیە بو من بێژە ..؟

- ـەلاێ منو ئەز دزانم تە پێ خوشە تو دگەل من دژی د دەریا پر
ـکرا ڤیانێدا .. بەلێ لمن ببورە ژ ئەڤرو پێڤە گەر ئەز . نەشێم
ـ بسوژم دگەل تە بساخی .. ئەڤجا هێشتا ئەز ساخ من
ـێ ئەز بێژمە تە ، کو من کەس نەڤیایە ژبلی تەو من کەس
ـڤێت پشتێ تە ، ومن تودڤێ ی ژ خو پێتر ، بەلی ئەز نەشێم
ـگەل تە بـژیم ، هەروەکی تـو دزانی ئەز نـەشێم بێ ی تە
ـژیم .. ئەڤجا لمن ببورە وبخاترا تە ... دگەل وان گوتنا روندك
ـێ چاڤێت مە هەردوا بونو یارا من دچـوو ئەز دهێـلامە
ـێ و ئەز دکرمە هەڤالێ خەمو ژانا ،.. ئەڤجا ژبەر هندێ من
ـێ تە کرو ژ من ڤە تو ئەوی ..!

ـتێ ڤان گوتنا وێ خانمێ سەرێ خو هەلداو گوتە من : ـ

- ـر ستی ئەزا بباوەربوم کو تو من ژبیرناکەیو تە ژ دل ئەز
ـێم) سەرێ من سورما ئینا من گوتێ : ـ

- تو کی ..؟

- ـێ گوت : ـ

- ـەز (*۱) (*۲) . لمن ببورە گەر ژ ڤیانێ پێتر تو نە ڤیابی ئەز دێ
حو ژبیرکەمو تە ژبیرناکەم ، بەلێ مخابن من قەد نـەدزانی
ـوێ منو تو هوییێ نازکی کارێ ڤیانێ دێ لتە دیارکەت دێ تە
ـوسا بێ هێزو لاواز کەت ئەز تە نەنیاسم .....

ـەی من بدرستاهی خو دچاڤێت یارا خودا دیت ، چونکی من
ـوە . ژ خەلکی نەدکر دەما دگوتە من توییێ هوسانی و توییێ هو
ـ هتی . ژنوی من زانی کارێ دویرکەڤتنێ هوسا یێ گرانە ...
ـ کومـ نەدا ڤێ چەندێ هەمیێ ژبەرکو جارەکا دی چاڤێن من
ـچڤێت وێ کەڤتنەڤەو ئەم کەهشتینە ئێکڤە ، بەلێ من گوتە
ـ خو : ـ

- ـو چی تە ئەز هێلام ..؟ و تو کیڤە چوی .. ؟

ـەرسڤا من داو گوت : ـ

- لاوێ منو دەما من تو هیلایە بتنیێ ئەز چوم دا مزگینیا مرنا خو
ـبریکرم خەبەرێ فروتنا جانو ژیانا خـو ببیسم ، پشتی ئەز
ـیم من زانی دایو بابێت من خوزیو هیڤێت من بێت فروتین
ـێ دایمە شوی ئەزا کریمە گولەك دیاری بو بەر بهنا مروڤەکێ
ـێ چاف سوتیێ رەش قەلیای : رەنگ دروندەکێ کرێت هەر

بچویکێ دیتبا دا ژ ترسا بەهتیت ...

ژ وێ روژێ وەرە ئەز کەڤتمە دناڤ شەرەنیخەکا مچرك‌دا ، یان ژینا دگەل وی دروندەی یانژی مرنو هەردو د چاڤێت من‌دا ئێك بون ، چونکی ئەز دا ژ تە دویرکەڤم ،.. دلێ من ژ خەما پربو . هەدارا من ل چ جهـا نەدهات ، خاتوی بو زیندان ، ئاڤرێن چاڤە بوتە زنجیرو ئەز بەستم ، هەرروژ دا بیتە ئێڤارو دادینمە بەر کولەکێ ژ کولەکێت زیندانا ئەز تێدا ، گوهێ خو دەمـە گریـا زاروکاو گازیێن دایکا دەما تێکەل‌دبو دگەل ئـاخڤتنا کـارکەرو رێنجبەرێن گوندی دەما ژ کاری دزڤرینەڤە کـوم کوم . پشتی هەمی دهاتنو دبوین ، چاڤێت من دمانە زل چاڤەرێ ی دیتنا تە ..... ئێڤار دچوو پێلێن تاریێ دا هێنو چاروگا خویـا رەش بسەر کولەکێن مالادا بەردەتە خار ، و شەڤ داهیتنو لمن بیتە مێهڤانو تاریا خو لدرێت من بـژاڵەکەت بێ دەنگی دا کـەڤتە گوندی ، خەلك هەمی دا نڤن و ئەز بتنێ دا مینمە هشیار دگەل شەڤێ ، دا مینمە رونشتێو خەمێت خو بو بێژم ، بەلێ شەڤ ژی دا ژ بێ ئەزمانیا خو کـەڤیتو نڤیتو ئەز بتنێ دا مینمـە هشیارو هزرێت تە کەم و دا بێژم « کا تو ل‌کیرێی و حالی تە چی‌یەوتو چ دکەی ؟ » بڤی دەنگی چەند وەختەکێ درێژ دویر ژ ئەز ژیام .. هەتاکو روژا بەریویك هانین و کارێ من کرنو ئەز خەملاندم بڤی رەنگێ تو من دبینی و ئەز هێلامـە بتنێو ئەز مژویل‌بون بداوەتێ‌ڤە ، من هزرێت خو کرنو من چ دێ نەدیتن دا بگـەهمـە تـە ژبـلی کـوشتنێ ئینـا ئـەز رابـومو من خـو کوشت ..! ، .. پشتی بهنەکێ داوەتی هاتن دا من دەرئێخنو ڤەگوهێزن .. بەلێ دەما هاتین و ئەز دیتیم لاشەکێ بێ گیان .. کرنە هاوارو ڤیژی شوینا تلیلیو سترانا ئو هوسا ئـەز راکرمو هیزارا بویکینیێ کرنە کفنو د من وەرانـدنو ئەز بن‌ئـاخ‌کرم چونکی من تو دڤیایو سویند بو ئەز ژبلی تە ژ چ زاڤارا نەبمە بویك گەر هیزارا بویکینیێ کفنێ من بیت . کەنیو گری د دلێ من‌دا تێکەل‌بون ، بدەنگەکێ پر کەنیو چاڤێت تژی روندکڤە گوتە یارا خو : ـ

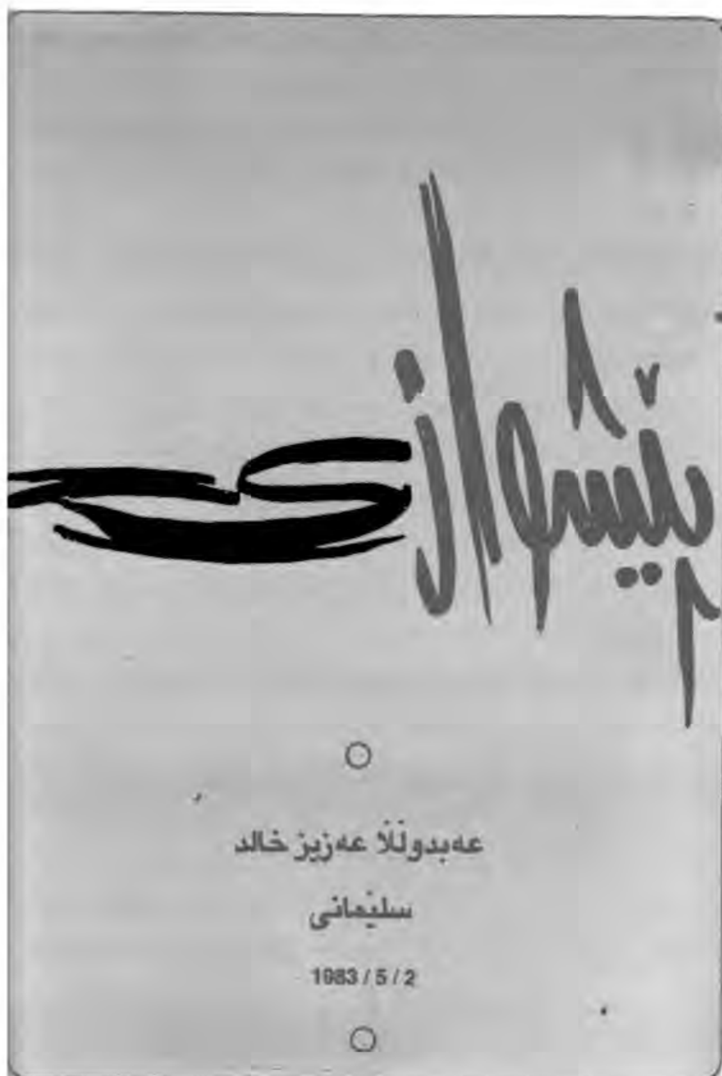
- پا دێ وەرە یارێ دا بچین نێ گوندیێن ل هیڤیا مە داخازا وان هەمیا ئەوە ئەم بگەهینە ئێك پێکڤە بژین بویك و زاڤا هەتا هەتایێ

بەلێ یارا من دەستێت من دهێلانە ڤالاو نەدگرتنو دگوتە من

- لمن ببورە لاوێ منو ، ئەز نەشێم دگەل تە بژیم چونکی ئەزا مریم .

ئینا من گوتنی
ـ پا تو هاتی‌یە چ ؟!
ـ تو نزانی ئەز نەشێم بێ‌ی تە بژیم ..!
دگەل وان گوتنا من خود یارا خو وەردکرو من دڤیا نەچیت بەلێ مخابن کێلی بەرەك دکەڤتە د دەستێت من‌داو یارا من بەرزەدبو .... ژ بنێ پیا من لێ دکرەگازی : ـ
(نەچە یارێ نەچە من نەهێلە ، ما پشتی تە بو کێ بژیم بو کێ بکەنم دێ وەرە یارێ بزڤرە ، نێ ئەز نەشێم بتنێ بژیم یانژی من دگەل خو ببە من نەڤێت بێ‌ی تە بژیم) ...
بەلێ دەنگێ من بلندبو ، دویر دچو بنێ ئاڤاو سەرێ چیا دگەریاو جارەکا دی دزڤری جوتێ گوهێت من ڤەو ئەز دکەڤتم من ئاگەهـ ژ خو نەدما ... هەتاکو لدەمەکی ئەز هشیاربویم ، من دیت یا لهنداڤێ سەرێ من رونشتی‌یە و رونـدکێ خو د چاڤادا دهەلاڤێن‌و یا من دهەژینێت‌و بدەنگەکێ پڕ خەمڤە گازی من دکەت‌و دبێژیت : ـ
(بەسە خوشتڤی منۆ ، رابە سەرخوو لخو بنێرە ، بەس خەما بخو نێ وان خەما دلێ مە خار ، بەسن کول‌و کوڤان نێ دیمەنێ تە یێ دارو بەرا دگرینیت ، رابە لاوێ منـۆ ڤێ رەش نخێڤیێ لوەرخو بدرینەو بکەنە هێش تویێ گەنجی‌و پاشەڕۆژا تە یا روهن‌و گەشە نەهێلە تاری ببیت بچونا من ، من ژبیرکە ، دلێ منو من نەڤێت ئەز بو تە ببمە کانیا ئێش‌و ئازارا ، نێ من های ژ تە هەیە دەما لشەڤ یارێن درێژ بتنێ لتاریێ دمینیە هشیار . من های ژ تە هەیە دەما لکوژێت ڤەشارتی دویر ژ هەڤالا هزرا ددەیە بای . بەسە خوشتڤیێ منـۆ نێ خەمـا خەمێت تـە گرتن من ژبیرکە ـ نێ ئەز چوم‌و نەمام ، ژیانا من ئەوبو یا دگەل تەو ڤیانا مە بوری‌و یامای ژی ل پشتی مرنێ دێ لسەر بیرهاتنیتن ڤیانا مە بیت ....).
بەلێ من نەهێلا پێتر خو بوەستنبیت‌و من گوتێ : ـ مخابن تو وە دبێژی دێ چەوان تە ژبیرکەم پشتی من تو ژ خو پێتر ڤیای ، نێ ئەز ژبەر تە دژیام‌و بتە دژیام جانێ) بەلێ دگەل وان گوتنا من زانی کەس نەمایە گوهێ خو بدەتە من ژبلی تارییا شەڤێ یاکو خو لوەر من بژاڵەکری .

* 1 ـ نالێ وێ
*2 ـ نالێ من

بەدوایەوە تـارماییـەکی گران بـوویت ، دەتویست لەو خێراتر هەنگاو بنێت ، هەناسەت سواربیوو ، ناهەقت نی‌یە .
ئەو ڕاستیانەت کەوتەوە بیرو لەبەر خۆتەوە بەهێـواشی دەدوایت :
ـ [ترسێکی دووفاق رووی تێکرد بووم ، کـرمی دڵە ڕاوکێو گومان دەمی لەمۆخم ژەندبوو ... لێیان ناگرم ، چیم پێ‌بکەن نەك هەردەست بەروومەوە بنێن ؛ بەڵکو دوای بەگژا هاتنیشم بیرازێکی مزریشم بکەن ، تاوان تاوانی خۆمە : تا دوێنی پشتم لەمـان‌و ڕووم لەوان کردبـوو ، کەچی لەگـەڵ هـەر هـەموو ئەوانەشدا هەر ئەمانن پشت‌و پەنام] .

ئەوە بۆچووکانی ئێستای دەروونت بوون .

(تۆ) تولەرێگاکەی بەردەمت دەپێچایەوە کەڕاست و ...موان دەیگەیاندیتە دەمی ملەکەو بەردەمی گوندی (بنارە ...ەرزە) کە ملوانکەیەکی مرواری بوو لەگەردنی کێوەکەی ...ەرامبەرت کرابوو .

لەگەڵ هەر هەنگاوێکتا ، ئاوڕێکی لەناکاوت بەدوای خۆتا ...ەدایەوە .

حەمەی برات دڵنەوایی دەکردیت ، دەمە نادەمێ لەگەڵ ...مردەخەنەیەکی ناسکدا پێی دەووتی :

- هێندەمان نەماوە بگەینە جێی مەقسەد ، دوای (کانی قوڵێ) ...مرسەخێ رێمان لەبەرە ، ئەوسا بەئارامی دەحەوێنەوە .

تۆ هەربرپوات نەدەکرد ، لەدەروونی خۆتەوە ...ەپەکەتیشکی ترس و گومانت دەڕژانە دەریای باسەکەتانەوە ، ...م ساتەدا رێبوارێك دەستی کورە پچکۆلەکەی گرتبوو ، ...ەلاتانا تێپەڕی و ماندو نەبوونی لێکردن ، تۆ دەمت بوو بە ...مەی تەقیو ، ئێوە رووەو هەورازەکەو ئەوان بۆنشێوەکە ملتان ...ەنا .

هەنگاوەکانت سست ببوو ، لەشوێنی خۆت کەمێ ...ەلیت و هێواش ئاورت لەرێبوارو کورە پچکۆلەکە دەدایەوە ، ...ەوان دەڕۆیشتن و دەربەستی هیچ شتێك نەدەهاتن .

حەمەی برات نەك بەچپە ، بەڵکو بەپەنجە دەدوا ، ...رسێکی قەترانی رووی تێ کردبوویت ، شین هەڵگەڕابوویت ، ...ەمۆیستە تاڵەکانی رابوردوت هاتەوەیاد ، تووڕە بوون و بەگژا ...چوونی ئاوەڵەکانت پەلەهەورێکی چڵکن بوو ، ئاسمانی ...ەرموەریەکانتی تەنیبوو .

حەمەی برات ترسی ئەوەی لێنشتبوو لەتەختی سەربنارەکەوە قولاپتان بۆ هەڵدەن .

ئەو تووڵە رێگایەی بەردەمێشتان تەنیا قەدەرێکی ...ساتەوەختی بوو .

(تۆ) هەر ئاورت رووەو دواوە دەدایەوە ، رێبوارو کورەش ...ێ باکانە فرکەیان دەکرد ، ئەو دیمەنە یادی دایکی (نەجم) ی ...هێنایەوە بیر کەلەکاتی دواین بینینیدا بەتەنیا جێت هێشت ، ...بەزەیت بەلێقەوماوی خۆت و دەستە پاچەیی (ئەو) دا ...هاتەوە ... لەبەر خۆتەوە خورتەو بۆڵەت بوو :

- ئاخۆ ئێستا حاڵیان چۆن بێت ؟.. دەبوو زووتر لەڕاستی قسەکانی بگەیشتمایە ، ئاخ چۆن بێ ئەوان هەڵدەکەم ؟!.

تۆ هەر لەدوای حەمەی براتەوە بوویت ، هۆشت لای رێبوارەکە بوو ، لەبەر خۆتەوە دەت ووت :

- چاو ، چاو ... ئەو ئافرەتە رێبوارە چەند لێهاتوە ، داخۆ رۆژێك بێت دایکی (نەجم) یش وابیبینم ؟.

لەوتێرامانەدا بوویت ، حەمەی برات وریای کردیتەوە ، تێگەیاندیت ، ماوەیەکی کەمتان بەدەستەوەیە ، نابێت کات بەفیرۆ بدرێت ، دەمت و شك و تف لەگەروتا نەمابوو ، قسەت بۆ نەدەکرا .

حەمەی برات پەنجەی بۆ قوڵپی کانیەکە برد ، گەشایتەوەو (سەمیر) ی برات هاتەوەیاد کە لەدوا نامەیدا بۆی نووسی بووی [حەسوون - من ئێستا لەسەر تەختی بەرزاییەکی قەشەنگم کە بەسەر هەموو بەرزاییەکانی دەورو پشتما دەڕوانێ ، شوێنەکەم گەلێ گەلێ بلندە ، کەچی لەچاڵێکدام کەس نامبینێ ، ئای چ جیاوزیەکی سەیر لەنێوان ژیانی ئەم کێوانەو پێدەشتەکانی لای خۆماندا هەیە ..]

بەهێمنی هەناسەیەکی قووڵت هەڵمژی ، چاوە خەنەیەکانت دوو دڵۆپ فرمێسکی تێزا خۆت پێنەگیرا ، نووزەیەکت لێوە هات :

- خۆزگە (سەمیر) م بدیایە ، تۆ بڵێی بەم بەرگەوە بم ناسێتەوە ؟. دڵی خۆت بەوەخۆش دەکرد . [شیرو خوێنتان یەکە] .

بەدەم ئەوقسانەوە گەیشتنە سەر قوڵپی کانیەکە ... تەمی ترس و تینوێتی رەویەوە ، حەمەی برات تێشوکەی پشتی کردەوەو لەبەردەمتا دانا ، فەرمووی لێکردیت ، (تۆ) هەر رامابوویت ، (ئەو) هەستی کرد نابەلەدی و داب و نەریتی ئەم دواییەی ناوچەکە شارەزانیت ، یان ئەوەتا فێری ئەم تەرزە ژیانە نوێیە نیت و نازانی چۆن و لەکوێوە دەست پێبکەیت ، خۆی بابوڵەیەکی بۆئامادە کردیت .. ژەمێکی تێرو پڕت نۆش کرد ، هێوای دەروونت گەش بوو ، بروات بەکاروژیان بەهێزبوو .

حەمەی برات بەرووپەکی گەشەوە لەگەڵتا دوا :

- ئەم بەسەرهاتانە یادگاری پیرۆزو ئاکامی گەورەیان لەدوایە .

حەمەی برات پەلەی بوو قۆناغی دوای کانیەکە بەزووی ببڕن ، قولاپی بینایی تەختی سەربنارەکە مەترسیەکی زۆری

ترنجاندبووه ناخیەوه ، لەبەر خۆیەوە دەیووت :
- ساتەکەی لەبارە، بابەرێ کەوین .
لەولاشەوە هۆش و خەیاڵی لای خـزمەکـانی خۆی بـوو کەچاوەڕوانی (حەسوون) یـان دەکرد ، پێش زەردپـەڕ لایان ئامادە بێت .
(حەسوون) پیـاوێکی کەتـەی ڕەشتاڵەبـوو ، تەمـەنی نزیکەی [40] ساڵێك دەبوو ، مەچەکەکانی ئەستوور ، پشتی دەستی بەخاڵ کوترابوو ، بەدیمەنی سەرو سەکت و ڕەفتاریدا بەخەڵکی ناوچەکە نامۆ بوو .
لەگەڵ ئەوەشدا حەمەی برات زیاد لەخۆت بەتەنگتەوە دەهـات ، تۆش لەوڕاستی‌یـە دڵنیا بـوویت کـەبـرینـەکـانی لەهەڵوێستی جوامێرانەدا ساڕێژ دەبنەوە .
لەم ساتەدا ویژدانت لەهێلانەی ئارامتا سرەوتی نەبوو ، بۆ جارێکی تر دەمت هەڵهێنایەوە .
- دەبوو زووتر بە دیداری ئەم دیمەن و نزرگەیە شاد بوومایە .
لەدنیای خامۆشی ئەو بیرکردنەوەیەدا بوویت ، هەستت بەخشپەو جوڵەیەکی لەناکاوکرد .
حەمەی برات خێرا خۆی کوتایە پەنا تاوێرێك ، بەدەست و چاو بانگی کردیت کەدوای کەویت ، تۆ نا بەڵەد بوویت ، وات دەزانی دەشتی کوڵکە ، وەك پێویست نەبزوایت ، لەپڕ ناڵەیەکی دوودەنگی لەنزیکتانەوە دای بەزەویدا ، تاقەدرێك تەپوتۆز بەرز بووەوە و بەری ئاسمانی گرت ، دوای کەمێـك حەمـەی برات بەکەساسی بینیتی ، نەیهێشت بێ‌ناز بکەویت ، پری پیاکردیت و ڕایکێشایتە پەنا خـۆیەوە ، خـوێن بەدەرلنگی شـەرواڵەکەتـا چۆڕاوگەی بەستبوو .
(تـۆ) لەشوێنی خـۆتەوە گـرژ بـوویت ، نـەت دەزانی چی‌بڵێت ، پێکانەکـەت هێشتا گـەرم بوو ، هـەستت بەئـازار نەدەکرد کەچی گەرووت پڕ بوو .
حەمەی برات چاوەڕوان بوو بزانی ؛ گرمەو ناڵەی تری بەدوا دادێت ؟ خۆتان مت کردبـوو ، دەنگو هـەڵڵای تەختی سـەربنارەکـە ئـەوەی دەگـەیـان ؛ هێشتـا هـەر دەرفـەتی دەرچوونتان هەیە .
(تۆ) گەرووت تەواو پڕ ببوو ، زۆرت لەخۆت دەکرد پێتەوە دیار نەبێ .
لەناکاو بەدەم هەناسە هەڵکێشانەوە ووتت :

- ئەوە دەنگی (سەمیر) بوو .
(تۆ) لەودوو دڵیەدا دەژیایت ، حەمەی براشت هەر خەریکت بوو لە بر یتی سووتوو ؛ مشتێ خۆڵی بەسەرزامەکەتا کردو دووقەفی پشتێنەکەی خۆی بڕی و شوێن زامەکەتی پێ شەتەکداو ڕووی تێکردیت : -
- کات بەبەریەوە نی‌یە ، مانەوەمان لێرە مەترسی لەدوایە .
ئەوسا هەڵیسانیتـە سەرپێ ، جـارێك خـۆی دەخستە بن‌بـاڵت و قەدەرێـك دەیـدایت بـەکـوڵیـدا ، ڕۆیشتن و هـەر ڕۆیشتن .. تالەملەی بنارەکە سەرکـەوتن ، هەر کـە لەملەکە چوون بەودیودا ؛ دڵنیایی باڵی ئارامی بەسەرتانا کێشا .
ئەوسا هێور هێور ، ئەو تولە ڕێگایەتان دەبڕی کەلا بەلا ڕووی لەگەرووی گوندەکە دەکرد .
حـەمەی بـرات دڵخۆشی دەدایتـەوە ، کەچی تـۆ وەك ببزرکێنی هەر خەیاڵت لای دەنگو هەڵڵای تەختی سەربنارەکە بوو ، لەوە دڵنیا بوویت ؛ دەنگی (سەمیر) ە .. هەر دەت ووت .
- ئەوە دەنگی (سەمیری) برام بوو .
حـەمەی بـرات دەیویست ئـازارەکەت لەبـیر بەرێتـەوە ، بـۆ ئەومەبەستە داستانی مرۆڤی ئەوناوەو هەڵوێستی مەردانـەو سەرگوزەشتەی باپیرانی خۆی بۆ دەگێڕایتەوە ، تاگەیاندێتی لای خزمەکانی .
کوڕو کاڵانی گوندەکە بەپیرتەوە هـاتن ، یەك یـەك بەگـەرمی پێشوازیان لێکردیت ، یەکێکی زیتیان دەمی هەڵهێنایەوە :
- نامەرتان نەکەم ، کاتی ماتەڵ بوونی نی‌یە ، دەی بابەزووی بیگەیێنینە لای مام عەولی جەراح .
ژانی زامەکەت تادەهات بەسوێتر دەبوو ، کەچی جۆری پێشوازی و هەڵوێستی خەڵکی ناوچەکە هێندەی‌تر گڕی ورەی لە دەروونتا کڵپە پێ دەکرد ، ئازارەکەتی لەبیر دەبریتەوە .
هـەورازی خەم و بـوچوونـەکـانی پێشـوت لەبـەردەم هەڵوێستی کوڕو کاڵانی گوندەکەدا دەنەوی و تەخت دەبوو .
ناوەناوە ماتی دای دەگرتیت ، لەخەڵکە کە وایە ئازاری زامەکەت شاڵاوت بۆ دێنێ و گـرژت دەکات ، کـەچی خۆت لە هـەمووکـەس چاکتـر لە سـەرچـاوەی خـودی ئـازارەکـانت شارەزابوویت ، بۆیە دەتویست زووتر چاك بیتەوە ، تـا زیاتـر لەتەك کاروانەکەیاندا ڕووەو پێشەوە بڕۆیت و ڕاستی واقیعەکە بەدنیا بگەیێنی .

شێر و مشکە بچکۆلەکە

چیرۆکێک
لە فۆلکلۆرەوە

نایف قادر علی

شێرێك لە بێشـەیەكدا دەژیـا لەو بێشەیـەشدا كونـە مشكێك هەبوو مشكێكی تێدا دەژیا .

شێرەكە هەمووجارێ كە ماندوو دەبوو لە ڕاوكردن دەگەڕاوە بۆ بێشەكەی بۆ نووستن و حەسانەوە . كە دەنووست مشكەكەگە كونەكـەوە دەهاتـە دەرەوەو دەچووە سـەر پشتی شێرەكـەو هەڵدەپەڕیو سەمای دەكرد ، شێرەكە لەخەو هەڵدەستا تاوی دەدا مشكەكە ، مشكەكە خۆی لەكونێ دەنا ، ڕۆژێك نەبوو .. دوو نەبوو .. سێ نەبوو ... شێرە لەدەست مشكەكە بێزار بوو خەوو حەسانەوەی حەرام بوون .

سەیرە زۆر سـەیرە درنـدەیەكی وەك شـێر مشكێكی بچووك بێزاری بكاو دەستیشی بەسەردا نـەشكێت . ڕۆژێ لە ڕۆژان شێرەكە بەناو دارستانێك تێدەپەڕی چاوی بەمام ڕیوی كەوت و پاش چاك و چۆنی شێرەكـە مەسـەلەكەی هـووردو باریـك بۆ گێـڕایەوە كـەچۆن بێـزاربـووەو خـەوی حـەرامـە لەسـای گیـانەوەرێكی بچـووكەوە . پـاشان داوای لێ كـرد فێڵێكی بۆ بدۆزێتەوەو لەم بێزارییە ڕزگاری كات مام ڕیوی ووتی : دەبا بچـین بۆ لای بێشـەكەو ئـەو گیانـدارەم نیشان دە ، چـوونە بێشەكەو شێرەكە وەك جاران پاڵی داوەو مـام ڕیویش لەولاوە لەپشت بەردێك خۆی شاردەوە ، مشكەكە وەك جاران هاتەوە سەرپشتی شێرەكەو دەستی كرد بەسەمـا كردن . ئیتـر مام ڕیوی زانی گیانەوەرەكە مشكەو بەشێرەكەی ووت : دوژمنی مشك پشیلەیە ، هەر ئێستا دەچمـە ناو دارستـان و پشیلەكی نێرەو یەكی مێیەت بۆ دێنم باڵەناو بێشەكەدا لەگـەڵتا بـژین كەمشكەكە زانی بێشەكە پشیلەی لێیە نـاوێری لەكـون بێتە دەرەوەو خەوت لێحەرام بكا ...

مام ڕیوی چووە ناو دارستان و دوو پشیلەی « نێرەو مێیە » ی هێناو گەڕایـەوە بێشەكـەو بەشێـری ووت دوژمنی مشكم بۆ هێنای ، چیتر خەوو حەسانەوەت حەرام نابێ و لەپاداشتی ئەم كارەیان دەبێ هەموو جەم گۆشتی كیروشك و مامزیان بدەیتێ پـەپشیلەكانیشی ووت : مشكێـك لەم بیشەیـە هـەیـە خـەوو حەسانەوەی شێری حەرام كردووەو دەبێ ئـاگاداری بن كـە دەخەوێ .

ووتیشی : گەر دەتانەوێ گۆشت كێرووشك و مـامزتـان لەدەو نەدرێتەوە ، مشكەكە مەكوژن و تەنها لێمەگەڕێن كەشێرەكـە دەخەوێ بێ لەسەر پشتی سەما بكات . پشیلەكان گوێ ڕایەڵی مام ڕیوی بوون .

دوو پشیلەكە لەبێشەكەدا جێگیر بوون و خانوو یكیان بۆ خۆیان كردو بەبەختیاری دەژیان و هەموو جەمێ گۆشت كێرووشـك و مامزیان لەبەر دەماوە .

مشكەكەش سەری لەكون هێنابادەرێ تاویان دەدایێ و لێنەدەگەڕان خەوو حەسانەوەی شێرەكە تێـك بداو بێـزاری بكات بەم جۆرە شێرەكـە ماوەیـەك حەسـایەوەو لە ئـازاری مشكەكە بەدووربوو ماوەیەكی پێ چوو پشیلە مێیەكە سێ چوار بەچكەی بوو ، بەچكەكان لەگـۆشت كێرووشـك و مامـز تێرو تەسەل بـوون ، وایان لێهـات خەپـە تۆلە بـوون لێرەو لەوێ لەبێشەكەدا هەڵدەبەزین و یارییان دەكرد . ڕۆژەك لە ڕۆژان دوو پشیلەكـە « داكـەو بـابـە » ڕۆیشتن بـۆنـاو دارستـان و بەبەچكەكانیان ووت لەمشكەكـە ئاگـاداربن شێرەكـە لەخەو نـەكات ، پـاش ئەوەی دوو پشیلەكـە ڕۆیشتن بـەچكـەكـان « فەرخەكان » لەناو بێشـەكەدا بڵاوەیان كردو هەریـەكەیـان لەلایەك هەڵدەپەڕی و یاریی دەكرد ، بەم جۆرە چەند شەقاوێك لەكونی مشكەكە دوور كەوتنەوە ... ئیتر مشكەكە ئەو وەختەی بەهەڵ زانی لە كونەكەی هاتە دەرەوە لەوكاتـەدا بەچكـەكان تاویان دایێ و هەنجن هەنجنیان كردو خواردیان .

كەدوو پشیلەكە « داكەو بابە » لە دارستان گەڕانەوە سەریان بـەكونی مشكـەكە داگـرت . مشكـەكـەیـان تیـادا نـەدی . بەبەچكەكانیـان ووت كوا مشكـەكە دیـارنییەو چی بـەسەر هاتووە ؟!...

بەچكەكان ووتیان : ئێمە هەنجن .. هەنجنمان كردو خواردمان .

ئیتر هەردوو پشیلەكە « داكەو بابە » دەستیان كرد بەگریان و لە سەری خۆیان داو ڕووی خۆیان ڕنیەوە ، پاشان ووتیان : ــ ئەی بەچكەكان نانی ئێمەو نانی خۆشتان بـڕی گۆشت كێـروشك و مامزمان لەدەو دەدرێتەوە ، نانی ئیمە بەبوونی ئەو مشكەوە بوو كە لە ناو چوو شێر بۆچی بەخێومان دەكات ؟!...

چەند ڕۆژێكی كەمی پی چوو شێـرەكە زانی مشكـەكە لەبێشەكەی نەماوەو لەناو چووە بەپشیلەكانی ووت : پێویستیم پێتان نەماوەو ئەم بێشەیە بەجێ بێڵن . پشیلەكان دەركران و بەبێ خانوو بەبرسێتی هەریەكەیان بۆلایەك بڵاوەی كردو هەتا هەتایە ئەو خۆشی و تێرو تەسەلییەیان نەدیتەوە .

چیرۆكی
ئۆ . هێنری O Henry
وه‌رگێڕانی له ئینگلیزییه‌وه
شێرزاد حه‌سه‌ن

له نـاوچـه‌یـه‌كی چكـۆلانـه‌ی رۆژئـاوای گـۆره‌پـانی - واشنتن - دا .. جـاده‌كـان زۆر شێتـانـه‌و بـه‌پێـچو لوول ده‌یانبردیته‌وه كۆلانی ته‌سك‌و تـروسك‌و تـه‌نگه‌بـه‌ر .. ئا له‌م شوێنه‌دا خـانووه‌كـان گۆشـه‌و كه‌وانـه‌ی سه‌یـریان دروست ده‌كـرد . شه‌قـامێك یـه‌ك - دوو جار له‌نێـو قـه‌دی‌وه خـۆی ده‌بـری‌یه‌وه .. ئـا له‌م شه‌قـامه‌دا .. جـارێكیان وا بـووه كه هونه‌رمه‌ندێك ژیان‌و بارێكی گونجاو بۆ خۆی دابین بكا ... وای دابنێ كه یه‌كێ بووه له‌وانه‌ی سه‌رمه‌ستی كۆكردنه‌وه‌ی بۆیه‌و ره‌سم‌و كاغه‌زو كانڤاس بووه ، به‌م كوچه‌و كۆلانه‌دا هاتووه‌و چووه ، كاتێكیش كه گه‌راوه‌ته‌وه‌و سه‌یـرێكی گیرفـانی خۆی كردووه ... بلێ‌ی یه‌ك (سێنت) چی‌یه له‌سه‌رقه‌رز نه‌چووه‌تـه گیرفانی‌یه‌وه .

جا دوایی .. تێكرای خه‌ڵكانی هونه‌رمه‌ندو هونه‌ردۆست رووه‌و ئه‌م گه‌ره‌كه كۆن‌و سـه‌یرو دلگیـره هاتـوون‌و بووه‌تـه قیبله‌گایان .. ناویش نراوه - گرینوچ ڤیلچ - ئـا به‌م شێـوه‌یه كۆمه‌ڵ كۆمه‌ڵ هاتوون‌و شه‌یداو عه‌ودالی ئه‌و په‌نجه‌رانه بوون كـه له‌سه‌ر شێـوه‌ی ناوچـه‌كانی بـاكوور دروست كـرابون .. جه‌مه‌لۆن‌و سه‌ربانه قوچه‌كانی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌مین .. كۆلانه‌ی هۆله‌ندی بن‌ساپیته‌كان .. كرێ‌ی كه‌م .. پاشان .. هه‌ر ئـه‌م هونه‌رمه‌ندانه له (سكسث ئاڤنیو) ده‌وه چه‌ند مه‌سینـه‌و قاپ‌و قاچاغێكی ڤافۆنیان هێناوه‌و له‌گه‌ڵ چه‌ند له‌گه‌نێكی بێ‌كه‌ڵك .. ئێتر ئه‌م ناوچه‌یـه‌یان كـردووه به (كـۆلۆنی) خۆیـان‌و تیایـدا حه‌واونه‌ته‌وه .

له‌سه‌رووی باڵه‌خانه‌یه‌كی سێ‌نهۆمی نزمدا (جۆنسی) و (سوو) ستۆدیۆیه‌كیان به‌كرێ گرتبوو . جۆنسی‌خـان (جوانـا) شیان پێ‌ده‌وت . یه‌كێكیان خه‌ڵكی - مه‌ین - و ئه‌وی دیكه‌یان له كـالیفۆرنیـا - وه هاتبـوو . ئه‌م دوو كچـه له شه‌قـامێكی (دێلمۆنیكۆ) و له‌سه‌ر مێزی چێشتخانه‌یه‌ك ئاشنـای یه‌كـدی ده‌بن‌و .. وه‌ك دوو ده‌سته‌خوشك به‌یه‌كه‌وه ده‌ژین .. له زۆر شتدا هه‌مـان زه‌وق‌و هه‌وه‌س لایـان ده‌خولقێ .. بیگـره هه‌ر له‌مه‌سه‌له‌ی هونه‌رو زه‌لاته‌ی گیاكێویله‌و تا ئه‌نگوجكی قه‌شه ئاسایان ... ئه‌وه‌نده هاوتاو هاورازی یه‌كدی ده‌بن كه ناچـار ده‌بن به‌یه‌كه‌وه له هه‌مان ستۆدیۆدا بژین .

ئـه‌و كه‌ین‌وبـه‌ینـه هـه‌مـووی له مـانگی مـایس - دا ده‌قه‌ومێ .

له تشرینی‌دووه‌مدا .. میوانێكی ساردوسڕ .. غـه‌ریب‌و نـه‌ناسیـاو .. له‌به‌رچـاوان ون‌وبـزر .. بـه‌خشكـه‌بی خـۆی ده‌گه‌یه‌نێته گه‌ره‌كی ئه‌و هونه‌رمه‌نـدانه .. پـزیشكه‌كـان ئه‌م غه‌ریبه‌یان ناونا ئاغـای سیل‌و وه‌رم - بـه‌و ده‌ست‌و په‌نجه ساردو سرانه‌ی لێره‌و له‌وێ یه‌كه‌یه‌كه خه‌ڵكی هه‌ڵده‌وه‌راند له‌بـه‌ری رۆژهه‌لاتـدا .. ئه‌و دزه وێـرانكه‌ره گـه‌لێ ئازایـانـه هه‌نگاوی چوست‌و چالاكـانه‌ی ده‌نـا .. به بیست‌وسی كـه‌وتـ

براندنەوەی نێچیرەکانی .. بەڵام کە گەیشتە نێو کۆڵانی تەنگەبەرو بەپەناوپێچی ئەو گەڕەکە کۆنە .. پتر هەنگاوەکانی قورس بوون و لەسەرخۆو هێدی ملی دەنا .

ئاغای ـ وەرەم ـ ئەوەندە پیاوانەو بەغیرەت و مەرد نەبوو .. ئافرەتێکی وا وردو چکۆلانەو بێگیانی وەك جۆنسی ـ یش کە بە ئاووهەوای کالیفۆرنیا ڕاهاتبوو بۆ میوانێکی دەست ڕەش و هەناسەسوارو گەلحۆی وەك (وەرەم) گەمەیەکی زۆر سادەو سانا بوو .. هات و دەستی خۆی لە جۆنسی وەشاندو یەكتەختە خستی یە نێو پێخەف .. لەسەر قەرەوێلەیەکی بۆیەکراو ڕاکشا ، مەگەر بەحاڵ ، ئەگینا جووڵەی بۆ نەدەکرد .. لە پەنجەرەیەکی هۆلەندیانەی چکۆلانەوە هەمیشە سەیری دیوارێکی ڕووتی ئەوبەری دەکرد .. دیواری ئەو خانووەی کە کەوتبووە بەرامبەری پەنجەرەکە .

بەیانیکیان پزیشکێکی سەرقاڵ و برۆ چڕو تۆزاوی هات و پاشان (سوو) ی بردە هەیوانەکەو پێی وت :

« هیوای مانەوەی ئەم کچە ـ دەتوانین بڵێین ـ لە [دە] یا یەکە ! » ئەمەی وت و تەرمۆمەترەکەی ڕاوەشاند تا جیوەکە بنیشێ : « ئەم هیوایەش بەوەوە دەبێ گەر خۆی دڵی بە دونیا خۆش بێت و بیەوێ بژی . مەسەلەی هاودەنگی نێوان خەڵکیش وا دەکا تەقەڵلای دونیای دەرمانسازی ببێ بە گاڵتەو فشقیاتێکی تەواو .. ئەوەو چاودێریش لەوێ بوەستێ . بەس لەوە دەچێ ئەم خانمە چکۆلانەی دۆستی تۆ بڕیاری کۆتایی خۆی دابێ کە ئیتر بۆی نی یە چاك بێتەوە . پێم بڵێ .. ئاخۆ ئەم کچە چی لە مێشکدا هەیە ؟ »

(سوو) وەڵامی دایەوەو وتی :

« ئەم ـ ئەم .. تەنها ئاواتێکی ئەوەبووە ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕەسمێکی ـ نۆکەندی ناپلس ـ بکاو بەس . »

« ڕەسم ؟ ـ قسەی قۆڕ ! چ شتێك هەیە کە بەڕاستی خەیاڵی ئەم کچەی تێکدابێ و .. ئەوە بهێنی کە بیری لێبکاتەوە ـ پیاوێ بۆ نموونە ؟ »

« پیاو ؟ » ـ سوو ـ ئەمەی وت و لەرەی دەنگی وەك مۆسیقای گیتاری ـ جوولەکە ـ زرنگایەوە . « پیاو ئەوە دەهێنێ ـ بەڵام ، نەخێر ، دکتۆ هەرگیز شتی وا لە ئارادا نی یە . »

دکتۆرەکەش پێی وت : « ئێ .. کەواتە حاڵەتێکی بێهێزی و لاوازی یە .. من چی زانستی هەمەو ئەوەندەی لە تواناندا بێ دریغی ناکەم . بەڵام ئەگەر نەخۆشەکەم پێشبینی پرسەی خۆی بکاو هیوای بە ژیان نەمێنێ .. دەتوانم بڵێم تواناو کاری دەرمان و دەرمانساز لە ـ سەدا/پەنجا ـ کورتی دێنێ . ئەگەر بتوانی وای لێ بکەی لە جل وبەرگ و پاڵتۆی زستانی ئەمساڵ بپرسێ ... ئەوە من بەڵێنی تەواوت دەدەمێ کە نەك (یەك وده) بەڵکو (یەك و پێنج) هیوای ساغ بوونەوەیمان دەبێ و ئەم دەردەی لە کۆڵ دەبێتەوە . »

دوای ئەوەی پزیشکەکە ڕۆیشت .. سوو چووە ژووری ستۆدیۆکەو دایە پرمەی گریان . پاشان بۆردی ڕەسمەکەی هەڵگرت و رووەو ژوورەکەی ـ جۆنسی ـ خشی و هەر بە فیکەلێدان کەوتە سەرمەستی ئاوازێکی ڕەسەنی قولەرەشەکان .

جۆنسی نەخۆش ڕاکشابوو .. لەژێر پێخەفەکەیدا نەدەبزوت ، ڕووبەڕووی پەنجەرەکە لێی پاڵکەوتبوو . (سوو) لە فیکەلێدان کەوت .. چونکە وای هەست کرد جۆنسی خەوی لێکەوتووە .

بۆردەکەی ئامادەکردو هەر بەقەڵەمی مەرەکەب چەند سکێجێکی بۆ گۆڤارێکی چیرۆکان ڕەسم کرد . ئەوەیە : هونەرمەندە لاوەکان هەمیشە ڕەسم بۆ گۆڤاری چیرۆکان دەکەن تا دەروازەی دونیای مەزنی هونەریان لێبکرێتەوە .. هەروەك چۆن نووسەرە گەنجەکانیش دەنووسن تا ڕێ بۆ دونیای ئەدەب خۆش بکەن .

لەو ساتەی کە ـ سوو ـ سکێجی کاوبۆیەکی ـ ئیداهۆ ـ ی دەکرد .. دەیویست پانتۆڵێکی جوان و چاوێلکەیەکی یەك شووشەیی بۆ ڕەسمەکە زیاد بکا کە بۆ خۆپیشاندانی سوارئەسپان بشێ و بەردل بێ ... ئا لەم ساتەدا چەند ورتەورتێکی نزمی بیست کە چەند جارێك هاتەوە بەرگوێی . خێرا هەنگاوی ناو گەیشتە کن پێخەفی جۆنسی .

چاوەکانی ـ جۆنسی ـ تا ئەوپەڕی زەق ببوونەوە . لە

پەنجەرەکەوە دەیڕوانییە دەرێو کەوتبووە ژماردن ـ ژماردنێکی ئاوەژوو .

ورتەیەکی لێوەهاتو وتی « دوانزە .. » دوای تۆزێکی دیکە وتی « یانزە .. » پاشان « دە » و « نۆ » .. دوایی « هەشت »و « حەوت » هەرلەدوای یەك ئەم دوو ژمارەی لە دەم هاتەدەر .

ـ سوو ـ لە پەنجەرەکەوەرا پەرۆشانە سەیرێکی دەرەوەی کرد . چی هەیە تا بیژمێرێ ؟ لە گۆرەپانێکی چۆڵو ڕووتو ماتو مردوو واوەتر هیچ دیار نی یە . لەولاتریش لە دووری بیست پێوە لادیواری ڕووتی خانوویەکی خشتەو هیچیتر . بەلام تا ناوەڕاستی دیوارەکە بنەمێوێکی پیرو گرنجگرنج وەك لاولاو هەڵکشابوو .. بنەمێوێك کە لە ڕەگەوە تەواو ڕزیوو کرمێ ببوو . هەناسەی ساردی پایزیش هێدیهێدی گەلاکانی هەڵدەوەراند تا وای لێهات لقەکانی وەك ئێسقان ڕووتو قووت شۆڕ ببوونەوە .. بەڕووی خشتە داڕووخاوەکانیشەوە نیشتبوون .

« ڕۆحەکەم .. ئەوە چیتە ؟ » سوو لێی پرسی .

« شەش .. » هەر بەچرپە جۆنسی ئەم ژمارەی لە زار هاتە دەر . « ئێستاش وا خێراتر هەڵدەوەرێن .. خێرا دەکەون . سێ ڕۆژ لەمەوبەر سەدەهای پێوە مابوووەو نەمدەتوانی بیانژمێرمو سەرم ژانی دەکرد . بەلام ئەوەتانێ ئێستا ژماردنیان گەلێ ئاسانە . ئەوەتە ... ئەوە یەکێکی دیکەشیان هەڵوەری . ئێستا تەنها پێنج دانەی پێوە ماوەو بەس . »

« گیانەکەم .. پێنجی چی .. دە بە ـ سوودی ـ یەکەی خۆت بڵێ . »

« گەلاکان . گەلاکانی ئەو بنەمێوە . هەر کاتێ دوا گەلای لێهەڵوەرێ .. ئەوسا منیش دەبێ بمرم . ئەوە سێ ڕۆژە من ئەم ڕاستی یە دەزانم . ئەی دکتۆرەکە پێی نەوتی »

« ئۆه .. من هەرگیز قسەی وا پروپووچم نەبیستووە . » سوو ئەم وەلامەی بە زمانێکی وا دایەوە کە ئەوپەڕی گلەیی و تووڕەیی و گاڵتە بنوێنێ ئاخر گەلای بنەمێوێکی پیرو ڕزیو چ پەیوەندی یەکی بە چاكبوونەوەی تۆ هەیە ؟ تۆ هەمیشە ئەم بنەمێوەت خۆشویستوە .. زۆریشت خۆشویستووە .. تۆ خووت خەراپ بووە. بەسەو خۆت گێل مەکە . ئەم بەیانی یە دکتۆرەکە خۆی پێی وتم کە تۆ بێشك چاك دەبیتەوە ـ با بەڕاستی پێت بڵێم چی وت ـ ئا .. وتی : (یەكودە) فەرقت کردووە ! .. ئەوەیان زۆر دەگەیەنێ هیوایەکی گەورەمان دەخاتە دڵ .. مرۆڤ کە لە شارێکی وەك ـ نیویۆرك ـ بژیو ناچار بێت سواری ئەم هەموو تراموو ئوتمبێلە بێتو یان بەتەنیشت ئەو باڵەخانەو خانووە زۆرانە گوزەر بکا کە تازە دروست دەکرێن : دەبێ هەر بەقەد تۆ هیوای بە ژیان بێ ! ئێستا هەندێ شۆربات بۆ دێنم بیخۆی .. واز بێنە تا بچمەوە سەر ڕەسمو سکێچەکانم .. بەڵکو شتێکم لە سەرنووسەری گۆڤارەکە چنگ بکەوێو شەرابێکی پورتوگالی بۆ ئەم منالە نەخۆشەم بکرمو لەگەڵ چەند کوتە گۆشتێکی بەراز بۆ خۆمی نەوسنو چلێس . »

« نا .. ئیتر پێویست بە شەراب ناکا .. مەیهێنەوە . » جۆنسی ئەمەی وتو چاوەکانیشی بەسەر پەنجەرەکەوە ڕوا بوون .. سەیری دەرەوەی دەکرد . « ئەوەتانێ گەلایەکی دیکەش کەوتە خوارێ . نەخێر .. وازبێنەو شۆرباکەشم ناوێ . ئەوەتانێ .. تەنها چوار گەلا ماونەتەوە . بەرلەوەی تاریك دابێ .. حەز دەکەم بەچاوی خۆم دوا گەلای ببینم کە هەڵدەوەرێ . ئەوسا منیش دەمرمو ... ماڵئاوا . »

ـ سوو ـ بەسەریا نوشتایەوەو پێیوت : « جۆنسی .. گیانەکەم .. بەڵێنی ئەوەم دەدەیتێ کە چاوەکانت بنوقێنیو لەم پەنجەرەیەوە چیتر سەیری دەرەوە نەکەی تا من لەم ڕەسمانە تەواو دەبم ؟ ئاخر بەیانی دەبێ ئەم سکێچانە بگەیەنم بەدەستی خاوەنەکەی . بەقوربان پێویستم بە ڕووناکی هەیە ، ئەگینا وام لێدەکەی پەردەکە دابدەمەوە . » کەچی بەوپەڕی ساردی یەوە جۆنسی لێی پرسی : « ناتوانی لە ژوورەکەی دیکە ئەم ڕەسمانە بکەی ؟ »

« ئاخر من حەز دەکەم لای تۆ بمێنمەوە .. لەگەڵ ئەوەشدا حەز ناکەم بەردەوام سەیری ئەم گەلا هیچانە بکەی . »

جۆنسی چاوەکانی داخست .. سستوبێگیان .. ڕەنگی سپی هەڵگەڕابوو .. هەر دەتوت پەیکەرێکەو لەسەر قەرەوێلەکە کەوتووە .. پاشان وتی :

« کە تەواو بووی .. زوو پێم بڵێ .. چونکە حەز دەکەم دوا گەلای ببینم چۆن دەکەوێ . من .. چاوەڕوانی یەکی

خستووم . لێکدانەوە ماندووی کردووم . دەمەوێ دەست لە هەموو شتێ بشۆم .. ون بم‌و نەمێنم .. وەك یەکێ لەم گەلا بێ دەستەلات‌و ماندووانە هەڵوەریم‌و بمرم .. سەرنگوم بم »

سوو ـ ش پێی وتەوە : « هەولدە بخەوی .. دەبێ بچم‌و پیرە (بێرمان) بانگی سەرەوە بکەم تا ببێ بە مۆدێلی ئەو بیرە کانچی‌یەی دەمەوێ وێنەی بکێشم . لە دەقیقەیەك پترم بێ‌ناچێ . نەجوڵێیتەوە تا دیمەوە . »

پیرە ـ بێرمان ـ ی هونەرمەند لە ژوورەکەی خوارەوە دەژیا کە کەوتبووە ژێر ستۆدێوکەی ئەو دوو کچە . تەمەنی لە شەست ساڵ بەسەرەوە تریش بوو .. ریشێکی پڕو لوول کە لەگەڵ سەروپرچی تێکەڵ ببوون .. ریشێك کە کت‌ومت لە ریشی پەیکەرەکەی مووسا پێغمبەری ـ مایکل ئەنجیلۆ ـ ی دەکرد .. ئەو مووە زۆرە قەف‌قەف بە کەللەسەریکەوە نووسابوو کە نمونەی شەهوەت‌و هەوەسبازی‌و بەرەڵلایی‌و دەم‌شڕ بێ‌و بە بەژن‌و باڵایەکدا دەهاتەخوار کە کت‌ومت هی عفریتێکی چکۆلانەی زیانبەخش‌و گاڵتەجاڕ بێ . بێرمان لە دونیای هونەردا بێ‌ئومێدو شکەستەباڵ مابووەو هەمیشە نوشوستی دەهێنا . چل ساڵی ڕەبەق دەست‌و فلچەی شەڕیان بووە بێ‌ئەوەی توانیبێتی هیچ بەهیچ بکا . هەمیشە خەونی بەوەوە دەدی کە ڕۆژێ لە ڕۆژان شاکارە مەزنەکەی خۆی پێش‌کەشی ئەو خەڵکە دەکا ، بەلام لەگەڵ ئەو خەونە گەورەیەش هەرگیز قەڵەمی بۆ نەخستبووە سەر کاغەز . بەدرێژایی ساڵانێکی دوورو درێژ ، هەر ساتە نا ساتێ ، چەند ڕەسمێکی زەیتی شڕو شێواوی بۆ ئارەزووی بازرگان‌و پڕۆپاگەندەناسەکان دەکردو .. بەوەش نانی دەمی خۆی مسۆگەر دەکرد . جارجارەش دەبوو بە مۆدێلی ئەو هونەرمەندە لاوانەی گەڕەکەکەو لە بەرامبەریان دادەنیشت‌و ئەوانیش پارەیەکی کەمیان دەخستە دەستی پیرە ـ بێرمان ـ .. چونکە هەرگیز نەیان‌دەتوانی پارەیەکی وا زۆر بدەن بەو کەسانەی مەسەلەی ـ بوون‌بە مۆدێل ـ ببووە پیشەیان . زۆر بەبێ‌تامیش پێکە (جن) ی هەڵدەداو لە شاکارە مەزنەکەی داهاتووی خۆی دەدوا کە ڕۆژێ لە ڕۆژان هەر ڕەسمی دەکا . بەلام خوا هەڵناگرێ پیرەمێردێکی چکۆلانەو ئازاو بەجەرگ بوو ، هەر کەسێکیش شانازی بە ناسکی خۆیەوە بکردبا .. ئەم زۆر بەتوندی‌و دڵڕەقانە گاڵتەی پێ‌دەکردو فشەی پێ‌دەهات .. خۆی کردبووە پاسەوانێکی بێدارو وریای ئەو دوو شۆخە هونەرمەندەی کە لە ستۆدێوکەی سەرەوە دەژیان .. هەمیشە وەك سەگی شوانان دەیانی‌پاراست .

ـ سوو ـ بەنیازی دیتنی پیرە ـ بێرمان ـ چووە خواری‌و سەری بە کولانەکە داگرت .. ئەوەندە ڕووناك نەبوو بەرچاوی خۆی ببینێ .. بۆنی (جن) و توتڕکی لێوە دەهات . لە قوژبنێکی ستۆدێوکەدا کانڤاسێکی سپی‌و پاك بەسەر سێ‌پایەیەکەوە دیار بوو .. ئەو کانڤاسە سپی‌یەی سەر ئەو سێ‌پایەی کە بۆماوەی بیست‌وپێنج ساڵی ڕەبەق چاوەڕوانی یەکەم هێڵی شاکارە مەزنەکەی پیرەبێرمان بوو .. هەر لەوێ بێ‌دەستکاری مابۆوە .. چاوەڕوانی دەست‌وفلچەی بێرمان‌ی دەکرد .. (سوو) خەیاڵە سەیرەکەی جۆنسی بۆ پیرەمێرد گێڕایەوە .. کە چەندە دەترسێ‌و چەندیش سیس‌و باریك‌و بنێس بووەو لەوە زەندەقی چووە وەك گەلای زەردی پایز سووك هەڵوەرێ .. ئەوەندەش بێ‌هیوا بووە تۆزقاڵێ دڵی بەدونیا خۆش نی‌یە .. خەریکە دەست لە هەموو شتێ بەرداو بمرێ .

چاوەکانی پیرە بێرمان سوور هەڵگەڕان‌و پڕبوون لە ئاو ، بەوپەڕی نارەزایی‌و گاڵتەوە دەنگی هەڵبڕی‌و فشەی بەم خەیاڵە پووچە دەهات :

« هێ ... چی ! لەم دونیایەدا خەڵکێکی ئەوەندە ساویلکەو گێل هەن کە بە کەوتنی گەلای پیرە مێوێکی لەعنەتی دڵیان دابخورپێ‌و وای بۆ بچن کەوتنی گەلاکە مەرگی ئەوانیش نزیك دەخاتەوە ؟ من هەرگیز گوێم لە شتی وا نەبووە . نەخێر .. من ئامادە نیم بۆ تۆ دابنیشم‌و بمکەی بە مۆدێلی ئەو پیرە کەرەی گوایە کانچی‌یەکی خواپەرست‌و ڕەبەنە . پاشان .. بۆ تۆ لێ‌دەگەڕێی ئەم خەیاڵە پڕوپووچە بچێتە مێشکی ئەم کچەوە ؟ . ئای جۆنسی بەستەزمان‌و خنجیلانە ؟ »

سوو ـ وەلامی پیرەمێردەکەی دایەوەو تی :

« ئێستا زۆر لاوازو نەخۆشە .. گرانەتایەکی ئەوتۆی گرتووە کە مێشکی پڕ ببێ لە خەیاڵی سەیرو وڕێنەی نابەجێ . زۆر چاکە .. ئاغای بێرمان .. ئەگەر ناتەوێ ببیت بە مۆدێلی من‌و یارمەتیم نادەی .. پێویست ناکا .. مەیە . بەلام بەم شێوەیە .. من وای بۆ دەچم کە تۆ پیرێکی چەپەڵی ـ پیرێکی ئێسك‌گران‌و دەم‌شڕو بەدخووی . »

« ئەوەیە .. تۆش هەر ئافرەتی ! » بێرمان دەنگی

لێهەڵبڕی « کێ وتی من نابم بە مۆدێل ؟ بڕو .. لەگەڵتا دێم . نیوسەعات دەبێ من دەمەوێ بڵێم دێمو لە بەرامبەرت دادەنیشمو تۆش ڕەسمم بکە .. من ئامادەم . باشە .. حاڵی بووی .. ئێرە قەت شوێنێکی ئەوەندە شیاو نی‌یە بۆ کچێکی ژیکەلەو چاکی وەك جۆنسی بە نەخۆشی تیایدا بمێنێتەوە . ڕۆژێ دێ من ئەو شاکارەی خۆم تەواو بکەم .. ئەوسا هەموومان بەیەکەوە دەڕۆینو ئێرە بەجێ‌دێڵین .. ڕزگارمان دەبێ .. بەڵێ .. هەر وا دەبێ ! »

کە ئەوان بەیەکەوە چوونە سەرێ ، جۆنسی لە گەرمەی خەودابوو . سوو - دەرابەی پشت پەنجەرەکەی دادایەوە ، لەگەڵ پیرە بێرمان بۆ ژوورێکی دیکە خشین . لەوێ .. بەوپەڕی ترسەوە لە پەنجەرەیەکی کراوەوە سەیری بنەمێوەکەیان دەکرد . پاشان بێ‌ئەوەی چرپەیان لێوەبێ لە یەکدی ڕامان . بارانێکی بێ‌وچانیش سەرمای دەهێناو دەباری .. بەفرو بارانێکی تێکەڵ . بێرمان بەخۆو بە کۆنە کراسێکی شینەوە لەسەر کتلی‌یەکی سەرەونخونکراو دانیشت هەر وەك بڵێی کابرای کانچی‌یەو لەسەر بەردێك دانیشتبێ .

دوای نوستنی سەعاتەوەختێ بەیانی‌داو - سوو - لە خەو هەڵسا .. سەیرێکی جۆنسی کرد کە لەو دەمەدا چاوە زەقەکانی ئەبلەق ببوونو سەیری پەردە سەوزەکەی دەکرد کە تا ئەوجەلە دادرابووە . بانگی لێ کردو بەچرپە وتی :

« پەردەکە لادە ... دەمەوێ دونیا ببینم . »

سوو - بەوپەڕی سستی‌یەوە فەرمانەکەی بەجێ‌هێنا . بەلام .. زۆر سەیرە ! بەدرێژایی ئەو شەوە لێزمەی بارانو ڕەشەبای شێت‌وهار نەسرەوتوون .. لەگەڵ ئەو هەموو باوو بۆرانو زریانەش .. ئەوەتانێ .. هێشتا گەڵایەك بەرووی ئەو دیوارەوە خۆی گرتووە .. ماوەتەوە .. دوا گەڵای ئەو بنەمێوە ! ئێستاش لەلای قنچکی‌یەوە هەر سەوزە .. بەلام ڕوخ و لێوە مشاری‌یەکانی زەردو کاڵ هەڵگەڕابوون .. زەردی مردنو لەناوچوون .. کەچی لە بەرزایی بیست پێوە ئازایانە خۆی بە لقێکدا شۆڕ کردبووە .

جۆنسی وتی : « ئەوەیان دوا گەڵایە .. وتم بەدرێژایی ئەمشەو ئەم دوا گەڵایەش هەر هەڵدەوەرێ . گوێم لە هاژەی ڕەشەبا بوو . بەلام ئێمڕۆ ئەویش دەکەوێتە خوار ... ئەوسا لەگەڵ کەوتنی گەڵاکە منیش دەمرم . »

« ڕۆحەکەم گیانەکەم » سوو ئەمەی وتو ڕووە ماندووەکەی بەسەر بالیفەکەدا خوار کردەوە .. « ئاخر .. دە بیر لە من بکەرەوە ، ئەگەر بیر لە خۆت ناکەیتەوە .. هیچ نەبێ بەزەییت بە مندا بێتەوە . ئاخر من بێ تۆ چی بکەم ؟ »

بەلام جۆنسی وەڵامی نەدایەوە .. غەریبو دەگمەنترین شت ئەوەیە ڕۆحێك خۆی بۆ سەفەرێکی دوورو درێژ ئامادە بکا . خەیاڵی مەرگی خۆی هەموو مێشکی تەنی بووە .. هەرچەندە دۆستایەتی لەگەڵ ئەو خەڵك‌وخاکە کەمتر دەبووە .. ئەوەندە زووتر خۆی بۆ سەفەرە ئەبەدی‌یەکە ئامادە دەکرد .. بەڵێ بەرەبەرە پەیوەندی‌یەکان دەپچڕان .

ئەو ڕۆژە زۆر بەگرانی تێپەڕی ، هەتا ئەو ساتەش دەیانتوانی لەژێر تەمی زەردەپەڕی ئەو ئێوارەیە دوا گەڵا بەدی بکەن کە خۆی بە قنچکەکەیەوە شۆڕ کردبووەو بەرووی دیوارەکەوە خۆی هەڵواسیبوو ، کە شەویش داهات .. دیسانەوە بای باکوور شێتانە هەڵیکردو بەری بەرەڵلا بوو ، بارانەکەش بەخوڕ دەباری‌و دەیدا لەو تاقی پەنجەرە هۆڵەندی‌یانەو لە هەموو لایەکەوەش باراناوەکەی پیا دەهاتەخوار .

کە گزنگی‌داو دونیا ڕووناك بووە .. جۆنسی زۆر بێ‌بەزەییانە داوای کرد پەردەی پەنجەرەکەی بۆ هەڵبدرێتەوە .

دوا گەڵا نەکەوتبوو .. هێشتا وەکو خۆی مابووە . بۆ ماوەیەکی درێژ جۆنسی چاوی لەو گەڵایە نەترووکاند . پاشان بانگی سوو - ی کرد کە لەو ساتەدا خەریکی تێکوەردانی فرۆجاوەکەی سەر ئاگرەکە بوو . پاشان پێی وت :

« سوودی .. من کچێکی خراپو بەدخوو بووم .. شتێك .. هێزێك ئەم دوا گەڵایەی هێشتەوە تا بە من بڵێ کە من چەندە بەدو بلح بووم . گوناهێکی گەورەیە مرۆڤ مردن بخوازێ . ئێستا دەتوانی هەندێ شۆربام بۆ بهێنی .. لەگەڵ کەمێ شیر .. تۆزێ شەرابی پورتوگالی بتکێنە ناو .. هەروەها نا .. یەکەمجار ئاوێنەیەکم بۆ بێنە .. هەندێ سەرین بخە بەرپشتم .. حەز دەکەم بەدانیشتنەوە سەیری تۆ بکەم کە خەریکی چێشت‌لێنانیت . »

دوای ساتەوەختێ وتی :

« سوودی .. هیوام وایە ڕۆژێ لە ڕۆژان

ڕەسمی - نۆکەندی ناپلس - بکەم »

بۆ نیوەڕۆکەی کە دکتۆر هاتو سەیری کرد ، - سوو - بە بیانویەکەوە کەوتە دوای دکتۆرەکەو لە هۆڵەکەدا گرتی . ئەمیش دەستە چکۆلانەو لەرزۆکەکانی (سوو) ی خستە ناو لەپی خۆیو پیٚ ی وت :

« تەواو .. سەداسەد .. چابوونەوەی مسۆگەرە . بەو خزمەتە پوختە تۆ دەیبەیتەوە . لە خوارەوە نەخۆشێکی دیکەم هەیەو دەبێ ببینیم . بێرمان ناویکە - گوایە دەڵێن : هونەرمەندە .. ئەویش - سیل - یەتی . پیرو کەنەفتیشەو دەردەکەشی کوشندەیە . لێی بێئومێدم .. بەلام ئیمڕۆ دەیبەن بۆ نەخۆشخانەکەو بەڵکو لەوێ باشتر بێ . »

بۆ ڕۆژی دووەم دکتۆر هاتەوەو بە سوو - ی وت : « تەواو .. لە مەترسی چووە دەر . سەرکەوتیت . لەمەودوا وریای خزمەتو خواردنەکەی بەو بەس . »

ئەو نیوەڕۆیە - سوو - لە پێخەفەکەی جۆنسی نزیك بۆوە ، ئەویش بەوپەڕی ڕەزامەندییەوە شاڵێکی شینو بێکەڵکی خوریی گرتبووە دەستو دەیچنی . سوو - ش بەسەرینەکەوە جۆنسی گرتە باوەش باسکی تیوەریناو پیٚ ی وت :

« مشکە سپییەکەم .. دەمەوێ نهێنییەکت لا بدرکێنم .. ئیمڕۆ پیرە بێرمان لە نەخۆشخانەکە بەنەخۆشی سیل مردووە .. هەمووی دوو ڕۆژە ئەم نەخۆشییە سەری لێداوەو ئیتر مۆڵەتی نەدا . لەسەرلەبەیانی ڕۆژی یەکەمەوە دەرگاوانەکە سەرێکی بە ژوورەکەی ئەو داگرتووەو دیویەتی سستو بێگیان لەژێر باری ئازاردا کڕ کەوتووە .. سەرتاپای پێڵاوو جلەکانیشی تەڕ ببوونو لەو سەرمایەدا بەستبوویان . کەس نەیدەزانی لە شەوێکی وا ترسناکو تووشدا لە چ شوێنێ بووە .. لە کوێ ماوەتەوە . هەر ئەو بەیانییە چرایەکیان دۆزیبۆوە کە هێشتا نەکوژابۆوە لەگەڵ پەیژەیەك کە لە شوێنی خۆی گوێزرابۆوە .. چەند فلچەیەکیش لێرەو لەوێ کەوتبوون .. لەگەڵ پالێتێك کە چەند پەڵەیەکی زەردو سەوزی بەسەرەوە تێکەڵ ببوون ، ئا - لە پەنجەرەکەوە سەیرێکی دەرەوە بکە .. ڕۆحەکەم .. سەیرێکی دوا گەڵاکە بکە . تۆ تا ئێستا لە خۆت نەپرسیوەو سەرت لەوە سوڕنەماوە کە بۆچی ئەم گەڵایە هەرگیز ناجوڵێتەوەو لەرزەی بۆ ناکا هەر کاتێ ئەو بایە هەڵیدەکا ؟ ئاە ... گیانەکەم .. ئەوەیە شاکارە مەزنەکەی (بێرمان) ... ئەو شەوەی کە دوا گەلای بنەمێوەکە هەڵوەری .. بێرمان ڕەسمی ئەم گەلایەی کرد ! »

کورتەیەکی ژیانی ئۆ . هێنری

لە ساڵی (1910) دا کە ئۆ . هێنری بەنەخۆشی سیل مرد بە گەورەترین چیرۆکنووسی ئەمریکی دەژمێردرا .. خەڵکێکی زۆر کورتە چیرۆکەکانی ئەویان دەخوێندەوە . ژمارەی ئەو چیرۆکانەی لە هەشت ساڵی کۆتایی تەمەنیدا نوسیبوونی گەیشتبوونە - سێ سەد - کورتە چیرۆك .. کەچی سەرنووسەری لاپەڕە ئەدەبییەکانو خەڵکیش زیاتریان لێدەویست . تا ئیمڕۆش کە نیو سەدە تێپەڕیوە ناوی خۆی نەدۆڕاندووە . هەر کۆمەڵە چیرۆکێکی ئەمریکی چاپ بکرێ دەبێ بەدوو - سێ چیرۆکی ئۆهێنری بڕازێتەوە .. (دوا گەلا) و (دیاری میێچای) نموونەی چاکی ئەم جۆرە چیرۆکانەن .

ناوی خۆی (ولیەم سیدنی پۆرتەر) ەو ئۆ . هێنری - یش نازناویەتی ، لە (گرینسبۆرو) ی باکووری - کارۆلینا - و لە ساڵی (1862) دا لەدایك بووە .

لە پانزە ساڵییەوە وازی لە قوتابخانە هێناوەو لە دەرمانخانەکەی مامیدا بووە بە شاگرد .. بەلام هەرگیز وازی لە خوێندنەوەی خۆی نەهێناوە . کە تەمەنی دەگاتە بیست سالانو لەبەر تەندروستییە ناپوختەکەی دەینێرنە - تێکساس - و لەوێ دەبێ بە شوانکارەو جەڵەبچی . دوو ساڵیش لەوێ دەژیو دەبێ بە هاوڕێی گاوانو شوانو جەڵەبچیو قەسابو دزی مەڕو بزنان .. پاشان لە (1907) دا ئەم کەسانە دەبن بە پاڵەوانی چیرۆکەکانی کە لە دوتوێی کتێبێکداو لە ژێر ناوی (دڵی ڕۆژئاوا) دا چاپیان دەکا .

لە ساڵی (1884) دا ئۆ هێنری خۆی گەیاندە بۆستن - و - تێکساس هەر لەوێ نیشتەجێ بوو پاشان ژنی هێناو لە بانقێکدا کرا بە (کاتب) .. دوای چەند ساڵێك کەڵکی لەو سەردەمە وەرگرتو کەرەستەی چەند چیرۆکێکی لە لا خولقاند .. هەر ئەوسا توانی چەند چیرۆکێکی کۆمیدی بۆ ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بنووسێ . بەلام لە (1896) دا کتوپڕ کارەساتێك ژیانی لێشێواندو لە بانقەکە دەریان کرد چونکە حسێبی پارەو

پووله‌که‌ی به‌رده‌ستی کورتی هێنابوو .
هه‌رچه‌نده خۆی سوور بوو له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که بێ‌گوناه بووه‌و هیچ فڕوفێڵێکی له ژێر سه‌ردا نه‌بووه .. به‌ڵام له ترسانا بۆ ئه‌مریکای ناوه‌ڕاست ڕای کرد . دوای شه‌ش مانگ گه‌ڕایه‌وه تێکساس .. ئا له‌م کاته‌دا ژنه‌که‌ی ده‌مردو ناچار به‌جێی نه‌هێشت . هه‌ر له‌وێ گیراو ناردیانه به‌ندیخانه‌ی فیدرالی له (کۆله‌مبس) - (ئۆهیۆ) .. پتر له سێ ساڵ له‌و به‌ندیخانه‌یه مایه‌وه . له‌وێش وازی له چیرۆك نه‌هێناو نازناوی (ئۆهێنری) ی بۆ خۆی هه‌ڵبژارد که ناوی یه‌كێ له پاسه‌وانه‌كان بووه - ئۆرین‌هێنری - ئه‌گه‌رچی ئێستا ساغ بۆته‌وه که ئۆ . هێنری بێ‌گوناه بووه‌و پولێکی له‌و بانقه نه‌دزیوه .. به‌ڵام ئازایانه‌و بێ‌گله‌یی‌کردن له به‌ختی خۆی ماوه‌ی به‌ندیتی‌یه‌که‌ی برده سه‌ر . هه‌ر له‌م ئه‌زموونه تاڵه‌ی‌خۆیه‌وه‌و له هه‌موو ئه‌و کاره‌سات‌و ده‌ردسه‌ری‌یه‌ی له ژیانیدا دیبوونی هه‌ست‌و سۆزێکی مرۆڤانه‌ی لا ده‌خولقێ بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی وه‌ك خۆی بێ‌به‌خت‌و چاره‌ڕه‌ش‌و نه‌گبه‌ت بوون .. ئه‌وانه‌ش له چیرۆکه‌کانیا ڕه‌نگ ده‌ده‌نه‌وه .

له ساڵی (1902) دا گه‌ڕایه‌وه - نیویۆرك - ئیتر له‌وێ هه‌موو کاتی خۆی بۆ نووسین ته‌رخان کرد .. وای لێ‌هاتبوو له مانگێکدا (حه‌وت) چیرۆکی ده‌نووسی . زۆر به‌سۆزو تێگه‌یشتنه‌وه که‌سانی ساده‌ی کۆمه‌ڵی ده‌کرد به پاڵه‌وانی چیرۆکه‌کانی‌و چه‌ند پله‌یه‌ك چیرۆکی ئه‌مریکی سه‌رخست . ئه‌نجام‌و کۆتایی چیرۆکه‌کانی مرۆڤ ده‌خاته سه‌ر دڵه‌کوتێ‌و هه‌میشه به‌سه‌رسوڕمان‌و زاردابچڕینه‌وه جێمان‌دیلێ .. چیرۆکی (دوا گه‌ڵا) نموونه‌ی ئه‌م ڕاستی‌یه‌یه .

چل‌وهه‌شت ساڵی پڕ له ده‌رده‌سه‌ری به‌سه‌ر برد .. توانی شاری نیویۆرك‌و خه‌ڵکه‌که‌ی به دونیا بناسێنێ .. به‌ر له‌وه‌ی بمرێ دوا قسه‌ی ئه‌وه بووه :

« په‌رده‌که لاده‌ن تا - نیویۆرك - ببینم ! »

● له کتێبی

O. HENRY
SELECTED STORIES
Progress Publishers
Moscow 1977 86 — 90 لاپه‌ڕه

نووسینی : سۆمه‌رست مۆم
ئه‌وزاد عبدالله ئاغا باوه
له ئینگلیزی‌یه‌وه وه‌ریگێڕاوه

خوا ئه‌یزانێ ، چه‌نده‌ها جار داخی دڵی خۆمم هه‌ڵڕشتوه‌وگله‌ییم له‌وه کردووه که نیوه‌ی ئه‌و کاته‌م نه‌بووه تانیوه‌ی ئه‌وشتانه‌ی ویستومن تێیدابیکه‌م . بیرم ناکه‌وێته‌وه له‌ڕابووردوودا چ‌کاتێك ، ساتێکم بووبێت بۆخۆمم ته‌رخان‌کردبێت .

چه‌نده‌هاجار یه‌ك هه‌فته‌ی ڕێك بێ‌ئیش بووم‌و به‌لامه‌وه شتێکی‌سه‌یرو خۆش بووه . ئێمه زۆربه‌مان ئه‌گه‌ربه ئیشه‌وه خه‌ریك نه‌بین ، ئه‌وا به یاری‌یه‌وه خه‌ریکین ئه‌سپ‌سواری ، تێنس ، گۆڵف ، مه‌له وه‌یان قومار ئه‌که‌ین به‌ڵام من هه‌رگیز هیچ شتێکم نه‌ده‌کرد ، له به‌یانی‌یه‌وه داده‌نیشتم تاپاش نیوه‌ڕۆ کاتم به‌فیڕۆ ده‌دا ، وه‌تا ئێواره‌ش له‌به‌ر ته‌مه‌ڵی له‌جێی خۆم نه‌ئه‌جولام خه‌یاڵم بۆ هه‌زار شوێن ئه‌چوو . هه‌ر سه‌عاتێکیش تێ‌ئه‌په‌ڕی .

نیسفەنجێکی جیهانی ئەقڵ هەموو ئەو خەیاڵانەی کە لە مێشکمدا تۆمار ئەبوون هەموویانی دەسڕییەوە . کات لەبەر ئەوەی ئەوەندە خێرایە ، لە بەر ئەوەی لەو دیو وەبیرهاتنەوەوەیە خۆشەویسترین بەرژەوەندی مرۆڤەو دابەشکردنی خۆشترین و نەرمترین شێوەی پێوە خەریك بوونە کە بەڕاستی مرۆڤ ئەتوانێ تیایدا بکوڵێ .

کیلۆپاترا گەوهەرێکی گران بەهای لە پێکێك شەرابدا تواندەوەو دایە دەست ئەنتۆن کە بیخواتەوە . کاتێ تۆ چەندساتێکی کورتی زێڕین بەفیڕۆ ئەدەیت پێکەکە دەهێنێ و گەوهەرە تواوەکەی ناوی دەڕێژێتە سەر زەوی . سەرلەقاندن ، شتێکی نایابەو خۆشەو وەکو هەموو سەر لەقاندنێکی نایاب و خۆش شتێکی هیچ و پووچەو لەگەڵ ئەقڵدا ناگونجێ . بێگومان ئەمە بیانووەکەیەتی . هەفتەیەکیان بڕیارم دا کە بخوێنمەوە ، بەلام لەبەر ئەوەی خوێندنەوە دەرمانی دەردی ئەوانەیە کەپێی ڕاهاتوون هەرکاتێ لە پارچە کاغەزێکی چاپکراویان . دوورخەیتەوە زۆر پەست ئەبن و مەزاجیان ئەشێوێ ..ئارامیان نامێنێ ، هەروەك چۆن یەکێك کە لەسەر خواردنەوە ڕاهاتبێ ، ئەگەر براندی نەبێت ، یان شیلاگ وەیان ئیسپرتۆیەکی میثالاوی دەخواتەوە ، هەمان شت دەکاتەوە لەگەڵ پرۆپاگەندە کردن بۆ پەرەیەکی ڕزیوی پێنج ساڵە .

هەمان شت دەکاتەوە لەگەڵ دەلیلی تەلەفۆندا .

بەلام ئەگەر یەکێك خۆی چیرۆك نووس یان نووسەر بێت ، بەدەگمەن کتێب خوێنەرەوەیەکی هیچ و بێ ئاگا دەرئەچێت . من خۆزگەم خواستووە کە خوێندنەوەکەم جۆرێکی تری هیچ و پووچی دەرچێت . وام بیر دەکردەوە کەئەگەر بهاتایەو تووشی ڕۆژێکی خۆش بوومایەوە لەوڕۆژەدا بمتوانیایە کاتێکی بێ ئیشی بێ گیروگرفت بەخۆشی بەسەربەم ، ئەو پرۆژەیەم هەر تەواو دەکرد کەزۆر لەمێژەوە جوولاندبوومی و خۆم پێوە خەریك کردبوو ، هەموو کتێبەکانی نیك کارتەرم دەخوێندەوە .

بەلام من تائێستاش وەکوکابرایەکی دۆزەرەوەی شتی بێ نەزانراوم و گەشتە دۆزینەوەییەکانم بەرەوشارێکی نەدۆزراوە ڕێك ئەخەم . هەموو کات وام بەخەیاڵدا هاتووە کە ساتەکانم بەپێی مەیلی خۆم لەگەڵ دەوروبەردا هەڵبژێرم . نەك بەجۆرێك کەباربێت بەسەرمەوەو زۆرم لێ بکا . هەر کاتێکیش کە ڕووبەڕووی شتێکی چاوەڕوان نەکراو بووبێتم ، هەر چەندە ئەگەر گیروگرفتیش ببوایە ، ئەوپەڕی توانام خستۆتە کار . (وەکو چۆن ناسیاوێکی سەر کەشتییەکی بازرگانی لە ئۆقیانووسی هێمندا دەعوەت بکەیت و پێی بڵێی کەلەلەندەندا لەگەڵت بمێنێتەوە ، بەلام ئەویش بێ ئەوەی ئاگادارت ، بکات بە مالدا) ئەوە بەلامەوە شتێکی لەپڕو سەیر نەبوو ، لەمەکسیکەوە چووم بۆڤێراکۆز بۆئەوەی یەکێك لەکەشتییەکانی گواستنەوەی کۆمپانیای وارد بەکرێ بگرم بۆ یۆکاتان . کەچی ڕێك ئەوەی لێی ئەترسام هاتەدی ، لەشەوەوە ڕایان گەیاندبوو کەبەندەرەکە باری لێدائەگرن ، کەشتییەکەی منیش ئەو ڕۆژە بەندەری نەگرت تا باربکرێت لەڤێراکۆز مامەوە ، ژوورێکم لەئوتێلی دیلیجنسیاس گرت کە بە سەرگۆڕەپانە گشتییەکەدا دەی ڕوانی ، بەیانیی ئەوڕۆژەم بەسەر برد بەسەیرکردنی ئەولاو ئەولای شارەکە .

دابەزیم و بەناو شارەکەدا ئەسووڕامەوە ، ئەم ڕوانی یە کۆشکە خۆش و جوانەکانی .

هێواش هێواش بەبەردەمی کەنیسەی ئەبریستییەکاندا پیاسەم ئەکرد . کەنیسەیەکی جوان پەیکەری ، بەشێوە وەك مرۆڤ ، بەلام ترسناکی لێ بوو . پایەکانی کەنیسەکە بەئاسماندا چوو بوون ، ڕەشەبایەکی بەهێزو تیشکی سوتێنەری خۆر دیوارەکەتە گەورەکانی کەنیسەیان زۆربەجوانی ڕازاندبوەوە . گومەزی کەنیسەکە بەپارچە لەوحی شین و سپی داپۆشرابوو . ئالەو کاتەدا وام هەست کرد کە ئەوەی پێویستە ببینرێ ، هەموویم بینیوە ، بۆیە چوومە شوێنە فێنکەکەی ڕاڕەوەکەو خواردنەوەیەکم بانگ کرد .

تیشکی ڕۆژ بێ بەزەییانە بەسەر تەواوی گۆڕەپانەکەدا پەرش بووەوە . کوێزە هیندییەکان شۆڕ ببونەوەو تەپ و تۆزیان لەسەر نیشتبوو ، بازە ڕەشە گەورەکانیش جارجارە لەسەریان دەنیشتنەوەو هەڵدەفڕینەوە ، ئەگەر شتێکیان لەسەر زەوی بدیایە ئەنیشتنەوە تا هەڵیگرن و پاشان بەباڵە کراوەکانیان هەڵئەفڕینەوە سەر بورجی کەنیسەکە . منیش دیقەتم دابووە ئەو خەڵکەی کەبەگۆڕەپانەکەدا تێ دەپەڕین .

ڕەش پێست ، هیندی ، کریۆلی ، ئیسپانی و جۆرەها

ڕەنگ ، پێست ڕەش و پێست سپی ، هەر کە بەیانی ڕابووردو ، مێزەکانی دەوروبەرم هەمووی پڕ بوون لە خەڵك ، بەزۆری پیاوبوون هاتبون پێش‌نانی نیوەڕۆ شتێ بخۆنەوە ، زۆربەیان دۆکی سپیان لەبەربوو ، هەندێکیان جلە ڕەشەکانی ئیشیان لەبەردابوو هەرچەندە کەگەرەمیش بوون ، بەڵام شایانی ڕێز لێ نانیان‌بوو . چەند کەسێك لەولاوە ، گیتارژەنێك ، کەمان ژەنێکی کوێر ، موسیقاژەنێك ، مۆسیقای ئەمریکی‌یان لێئەدا ، پاش هەموو نەغمێك گیتار ژەنەکە بەخۆی‌و پارچەیەك کاغەزەوە هەڵدەستایە سەرپێ . لەوەوپێش ڕۆژنامەم کڕی‌بوو ، کەچی ڕۆژنامە فرۆشەکان زۆریان لێئەکردم کەهەمان ڕۆژنامەیان لێبکڕم ، منیش چەندیان کردو خەریك‌بوون هەرلێم نەکڕین ئاە بەلایەنی کەمەوە بیست‌جار زیاتر دەنگم‌دان کەبڕۆن‌و وازم لێبێنن . خۆ بۆیاخ‌چی‌یە هەژارە دڕەکان وەك بنێشت پێمەوە نووسابوون ، دەیان ویست پێڵاوەکانم کە یەك پەڵەشیان پێوە نەبوو بۆیاغی‌بکەن .

کاتێ زانیم کەپارەکەم هاتۆتە کزی سەرێکم بۆ ئەو سواڵکەرە پەستکەرانە ڕادەوەشاند کە تووشیان دەبووم ئەو سواڵکەرانە لەگەڵ هیچ کەسێکدا ڕێك نەدەکەوتن . هەندێ ژنی هیندی جل شڕو پڕم بینی ، هەریەکەیان منداڵێکیان بەشالێکەوە بە پشتیانەوە توند کردبوو ، دەستە چرچ‌و لۆچە کانیان پان دەکردەوەو دەنگە کیویی یەکانیان لێ هەڵبڕی بوو نەیان دەبڕی‌یەوە ، هەندێ منداڵ دەستی پیاوە کوێرەکانیان گرتبوو بۆسواڵکردن دەیان هێنانە دەوروبەری مێزەکەی کە لێی دانیشت بووم .

شەل‌و کوێر ، نوقسانەکان‌و دزێوەکان شوێنە بریندارەکان‌و پێستە هەڵاڵراوەکانی لەشیان وەدەرخست‌بوو کەیان هەر لەزگماکەوە وابوون یان بە هۆی ڕووداوێکەوە ئاوا دزێو بوون . منداڵەڕەش‌و ڕووتەکانیش بەردەوام بۆ فلسە سورێ هەر بوڵەیان بوو ، نەیان دەبڕی‌یەوە ، هەمووکاتێکیش هەر چاوێکیان لەلای پۆلیسە قەڵەوەکەوە بوو کە قامچی‌یەکی تێ دەسرەواندن یان‌پشتیان یان سەریانی بریندار دەکرد ، منداڵەکانیش بۆی دەرئەچوون .
تەنها بۆ ئەوەی جارێکی‌تر بێنەوە ، پۆلیسەکەیان بەم بگرەو بەردەیە خەریك دەکرد تا بەتەواوی هیلاکیان دەکرد .
لەپڕێکدا سواڵکەرێك سەرنجی ڕاکێشام ، کە لە زۆربەی سواڵکەرەکانی تر نەدەچوو . لەڕاستیدا لەوخەڵکەی لەدەوروبەریشم دانیشت‌بوون لەوانیشی نەدەکرد . ئەسمەرێکی مووڕەش ، ڕیشێکی سووری هێشت‌بووەوە . کابرایەکی گورج‌و گۆڵ‌و ترسناك دیاربوو . هەندێ شوێنی ڕیشی تاشرابوو ، قژێکی درێژی هەبوو کە لەوە ئەچوو چەند مانگێك بێت نەتاشرابێت سواڵکەرەکە پانتۆڵێك‌و کراسێکی لەبەردابوو ، بەڵام کراسەکەش‌و پانتۆڵەکەش شڕو پڕ ببوون پیس‌وبۆن ناخۆش بەهەزارویەك تەقەڵ پێکەوە نووسابون . هەرگیز لەژیانمدا مرۆڤی ئاوا لاوازم نەدی بوو ، قاچ‌و قولە ڕووتەکانی تەنها هەر پێست‌و ئێسکەکە بوون . لە شوێنە دڕاوەکانی کراسەکەیەوە ، پەراسووە کانی یەکە یەکە دەژمێرران . بەئاسانی دەت‌توانی یەکە یەکە ئێسکەکانی پێیە بەتۆز داپۆشراوەکەی بژمێریت . لەناو ئەو کۆمەڵە هەژارو سواڵکەرانەدا ئەمەیان لە هەموویان داماوتربوو ، سواڵکەرێکی پیر نەبوو ، لە چل ساڵ زیاتر نەدەبوو ، منیش لەخۆم دەپرسی‌و دەم‌وت ئایا چی‌ئەم داماوەی هێناوەتەئێرە ؟ هەرگیز ڕێی‌تێ نەئەچوو بەو جۆرە بیربکەیتەوەو کەئەگەر ئیش لەو شوێنەدا وەدەست کەوتایە ، ئەوئیشی نەدەکرد . تەنها سواڵکەر بوو لەم ناوەدا کە هیچ قسەی نەدەکرد . سواڵکەرەکانی‌تر بەسەرت‌دا ئەبارین‌و زۆر لێت ئەپاڕانەوەو دوعایان بۆ ئەکردی ئەگەر ئەمەش نەبوایەتە هەست جولانت بەرامبەریان ، بەردەوام داوای خێرێکیان لێ دەکردی ، تاوایان لێدەکردی کەقسەیەکت لەدەم دەردەچوو و دەرت دەکردن .

بەڵام کابرای سواڵکەر هیچی نەدەوت ، وابزانم وای هەست دەکرد کە ئەو شێوە هەژاری‌و داماوی‌یەی بەسە بۆ جولاندنی هەستی خەڵکی بەرامبەری ، تا یارمەتی بدەن . کابرا تەنانەت دەستیشی پان نەدەکردەوە . زۆربە دڵ خۆشی‌یەوە تێی دەڕوانیت ، بەڵام داماویەك‌و کەساسیەك لەچاوەکانیداو بێ‌هیوایی‌یەك لەدەستەکانی‌دا دەبینرا کەبەڕاستی زۆر ترسێنەربوو . بێ دەنگ ڕائەوەستاو نەدەجولاو چاوی تێ دەبڕیت‌و ئەگەر تۆش ئاگات لەو نەبوایەو خەیاڵت لە شوێنێکی تر بوایە ، لەسەرخۆ بەهیواشی بەرەو مێزێکی تر ئەکەوتەڕێ . ئەگەر داوای شتێکی بکردایەو تۆش نەت دابایە ، هەرگیز تووڕەیی‌و بێ هیوایی پێشان نەئەدا . ئەگەر یەکێ عانەیەکی بۆ ڕاگرتایە ، تۆزێ ئەهاتە پێشەوەو دەستە شێوە چرنووکی‌یەکانی

بۆدرێژ ئەکرد ، بێ‌سوپاس لێ‌ی وەرئەگرتی‌و بێ‌ئەوەی هیچ سۆزێك پێشان بدات ملی ڕێگەی ئەگرت . کاتێ کە گەیشتە لای من لەبەر ئەوەی هیچی وام پێ نەبوو بیدەمێ بۆ ئەوەی بێ هودە ڕانەوەستێ ، سەرێکم بۆڕاوەشاندو " دسپێنز ئۆستید پۆر دیۆس " ئەم ڕستەیەم پێ ووت کەئیسپانی‌یەکان سواڵکردن بەحەرام دادەنێن ، بێ‌گومان بەلەهجەی کاستیلیانی ئیسپانی .

بەلام سواڵکەرەکە ئەوەندە گوێ‌ی بە قسەکەی من نەداو لەبەر دەممدا وەستابوو بەچاوێکی تراجیدیی‌یانەوە تێ‌ی دەڕوانیم . بەڕاستی هەرگیز شکەست هێنانی مرۆڤایەتیم بەو شێوەیەلە ژیانمدا نەبینی بوو . شێوەی کابرا هەندێ شتی ترسێنەری تیا دەبینراو لەکابرایەکی ئەقڵ تەواوی نەدەکرد . دواجار کابرا تێ‌پەڕی‌و ڕۆیشت . کات ژمێریەك بوو ، منیش نانی نیوەڕۆم خواردبوو . سەرخەوێکم شکاند . کاتێ خەبەرم بوەوەو دنیا هێشتا هەر گەرم بوو تاوای لێ کردم ناچار ووتم ئەچمەدەرەوە بۆ گۆڕەپانەکە .

چوومەوە بۆ گۆڕە پانەکە لەڕارەوەکەدا دانیشتم‌و خواردنەوەیەکی خۆشم بانگکرد ئەو کاتە بوو کە خەڵکەکە بە ورۆژم لەشەقامەکانەوە بەناو کون‌و کەلەبەری شارەکەدا بلاو دەبوونەوە هەموو مێزەکانی چێشتخانەکە پڕببون لەخەڵك .

لەناوەڕاستی باخچەکاندا هەندێ کەس یاری‌یان دەکرد . شوێنەکە تادەهات قەرەباڵغ تر دەبوو . لەسەر کورسی‌یە درێژەکان خەڵك بەکۆمەڵ دانیشتبوون دەت‌ووت هێشووە تری‌ی ڕەشن بەسەریەکدا کەلەکە بوون . ووت‌و وێژی خەڵکەکەش غەڵبەغەڵبێکی گەورەیان دروست کردبوو . بازە ڕەشە گەورە کانیش هەڵدەفڕین‌و لەئاسماندا دەیانچریکاند کاتێ کەشتێکیان لەسەر زەوی ئەبینی بۆی نزم دەبوونەوە تاهەڵیگرنەوە ، یان‌زۆر بەخێرایی لەبەینی ئەوخەڵکەی کە بەوێدا دەڕۆیشتن فڕەفڕیان بوو ، وەهەرکە زەردە ئەکەوتە دەمکەل بەکۆمەڵ لە هەموو شوێنەکانی شارەکەوە ، هەڵئەفرین بەرەو بورجەکانی کەنیسەکە ، زۆر بەبڕی بازنەیەکیان بەدەوری بورجەکە دروست دەکرد .

ئەیان چریکاندو شەڕیان ئەکردو بەڕووی یەکتریدا دەیان‌زیقاند تالەدوایی زۆربەگرانی لەشوێنەکانیان ئەنیشتنەوە . دیسانەوە جارێکی‌تر بۆیاخ‌چی‌یەکان لێم‌پارانەوە بۆئەوەی پێلاوەکانم بۆیاغ‌بکەن ، ڕۆژنامە فرۆشەکان ڕۆژنامە شێدارەکانیان خستە بەردەمم سواڵکەرەکان کەساسانە داوای یارمەتی‌یان لێ دەکردم . جارێکی‌تر کابرا ڕیش سوورەکەم بینی‌یەوە . دیقەتمدا بەبێ جوڵە یەکە لەبەردەم مێزەکاندا ڕائەوەستاو سەروسیمای شێوا بوو لە قەرەباڵغی‌یەکەدا . هات‌و لەبەردەم مێزەکەی منا ڕانەوەستا ، وابزانم بەیانی بیرکەون‌بوەوە وە وای زانی‌بوو وەستان لەبەردەم مێزەکەی مندا بێ‌کەڵکە ، بۆیە نەی ویستووە بۆ جارێکی‌تر دووبارەی بکاتەوە .

هیچ ڕیش سوورێکی‌تری مەکسیکت لەو ناوەدا نەدەبینی ، لەبەر ئەوەی تەنها لەڕووسیادا سەرو سیمای ئاوا هەژارم بینی‌بوو لەخۆم دەپرسی‌و دەم‌وت تۆبڵێ‌ی ئەو نەگبەتە بەڕێکەوت ڕوسی نەبێت بەڕاستی ئەم‌شێوەیەو سەروسیمای لە ڕووسی‌یەکی لاوازو بێ‌تاقەتی دەکرد کە تەواو ڕووخابێت‌و لەڕەش بینی‌دا نقووم بوو بێت بەلام لەگەڵ ئەمانەشدا کابرا لەڕووسی نەدەچوو . دەم‌و چاوی ڕوسی‌یانە هەڵنەکەوت بوو ، لەشە لاوازەکەی زۆر ئاشکرا بوو ، چاوە شینەکانی لەگەڵ شێوەی هەڵکەوتنی چاوی ڕووسی‌یەکان ڕێك نەدەکەوت . لەخۆم دەپرسی‌و دەم‌ووت تۆبڵێ‌ی دەریاوانێکی ئینگلیز ، سکۆندەناڤی ، یان ئەمریکی نەبووبێت‌و ئاش بەتالی لێ‌کردبێ‌و وردە وردە ئاواخۆی بەم حالەدا گەیاندووە .

کابرای سواڵکەر دیار نەما ، لەبەر ئەوەی لەوێ هیچ شتێکی تری لێ‌نەبوو تا خۆمی پێوە خەریك کەم ، وەستام تابرسیم بوو ، دوای ئەوەی نانم خوارد دیسانەوە هاتمەوە دانیشتم تا چۆڵ بوونی شوێنەکە دەری‌خست کەکاتی ڕۆیشتنەوەیەو منیش ڕۆیشتمەوە . بەڕاستی ئەبێ بڵێم کە ئەوڕۆژە ڕۆژێکی زۆر درێژ بوو بەلای‌منەوە . لەخۆم دەپرسی‌و دەم‌وت ئاخۆ دەبێ چەندڕۆژی تر ئاوا بەزۆر بەسەر بەرم . لەژوورەکەمدا تۆزێ خەوم لێ‌کەوت . بەلام زۆری نەخایاند خەبەرم بوەوەو خەوم لێ‌نەدەکەوتەوە . ژوورەکەم ژوورێکی زۆر خەفە بوو ، پەنجەرەکەم کردەوەو دەم‌ڕوانی‌یە کەنیسەکە ، مانگ لەئاسماندا دیار نەبوو ، بەلام ئەستێرەکان گەورەو درەوشاوە بوون . بازەکان بەسەر گومەزی کەنیسەکەو لێواری بورجەکە زۆر لێك نزیك هەڵ نیشتبوون‌و جارجارە تۆزێ ئەجولانەوە ، کاریگەری‌یەکی زۆر نامۆیان هەبوو . نازانم بۆچی لەو کاتەدا ئەو داوەڵە ڕیش سوورە ئەوەندە کەوت بووە خەیاڵمەوەو

لەکەللەی دابووم‌و زۆرم بیر لێ‌ی دەکردەوە . زۆر سەیر بوو لەپڕێکدا وام هەستکرد کە لەوەوپێش بینیومە ، شتەکە وا لەمێشکمدا وروژابوو بەجۆرێك نەی‌دەهێشت کەتۆزێك چاوم بچێتە خەو ، دڵنیابووم لەوەی کەپێش ئەوکاتە لە شوێنێك هەر پێ‌ی گەیشتووم ، بەڵام کەی‌و لەکوێ ، ئەمەیان نازانم . هەوڵمدا ئەو شوێنە بخەمەوە بەر چاوم‌کە ئەوم تێدا بینی‌یەوە بەڵام لەتارمایی‌یەك‌و شوێنێکی لێڵ‌زیاتر هیچم هەڵنەکراند . هەر خەوم لێ نەکەوت ، کاتێ کە بەرەبەیان نزیك بوەوە ، تۆزێ فێنکی کرد ، ئەوکاتە چاوم چووە خەو . ڕۆژی دووەمیش هەر وەك ڕۆژی یەکەم لەڤێراکۆز بەسەرم برد چاوەڕێم دەکرد سواڵکەرە ڕیش سوورەکە ببینمەوە . هەرکە بینیم لەنزیك مێزەکەی تەنیشتمەوە وەستابوو ، تەواو دڵنیابووم لەوەی کە لەوەوپێش لەشوێنێ بینیومە ، تەنانەت لەوەش دڵنیا بووم کە لەوەوپێش ناسیومەو قسەشم لەگەڵ کردووە . بەڵام تا ئەوکاتە هیچ‌یەکێ لەشوێن‌و کاتەکانم بیر نەدەکەوتەوە کە تیایدا بینیوومە . جارێکی‌تر بەلای مێزەکەمداتێ پەڕی‌یەوەو ڕانەوەستا . کاتێ‌کە ڕوو بەڕووی یەك بووینەوە ، چاوم بڕی بووە چاوی تاشتێکم لێوەی بیربکەوێتەوە . نەخێر هیچم بیر نەکەوتەوە لەخۆم دەپرسی‌و دەم ووت لەوانەیە هەڵەبم‌و ، وابیرم دەکردەوە کەئێستا دەڵێم لەوەو پێش بینیوومەو ناسیوومە . هەرڕێك بەو جۆرەیە کەهەندێ جارچەند گۆڕانێکی سەیر لەمێشکدا ڕوودەدات بەجۆرێك لەکاتی کردنی ئیشێك لەشوێنێکی دیاری کراودا ، وائەزانی لە ڕابردووشدا هەمان ئیشت لە هەمان شوێندا کردووە . بەڕاستی نەم ئەتوانی ئەو فکرە نادیارەی کە لە هەندێ ساتی تایبەتی‌دا ئەوەی خستبووە مێشکمەوە ، لەمێشکمی دەرکەم تەواومێشکی خۆم شلەژاندو وام‌لێ‌هات ئەوکاتە دڵنیابووم لەوەی کەسواڵکەرەکە یان ئینگلیزە یان ئەمەریکی‌یە ، بەلامەوە جوان نەبوو بچم قسەی لەگەڵ بکەم ، هەر بیرم دەکردەوە لەکوێ بینیوومەو چۆن بووە .
ئاخۆ کەی بینیوومەو لەچ بیرەوەری یەکدا بووە . تەواو لەوە پەست بوو بووم کەنەم دەتوانی بیناسمەوە ، وەك‌و چۆن کاتێك ئەتەوێ ناوی یەکێکت بیرکەوێتەوە لەسەر زمانتە بەڵام بۆت نایەت ، منیش وام لێ‌هات‌بوو ، بیرم نەدەکەوتەوە .
ئەوڕۆژە ، ڕۆژێکی‌تر ، بەیانی‌یەکی‌تر ، ئێوارەیەکی‌تر بەسەر چوون. ڕۆژێکیان یەك شەممەبوو ، گۆڕەپانەکە لەهەموو ڕۆژێ قەرەباڵغ‌تر بوو ، کۆمەڵێ مێزی زۆر لە ڕاڕەوەکەدا دانرابوون ، سواڵکەرە ڕیش سوورەکە دیسان پەیدا بوەوە ، لەبێ دەنگی‌یەکەی‌و جل‌وبەرگە شڕو پڕەکەی‌و حاڵە ناهەموارەکەی کە هەستی پیاویان دەجوولاند ، بەڕاستی شێوەیەکی زۆر ترسناك ئەبینرا . هات‌و دوو مێز لەولا مێزەکەی منەوە ڕاوەستا . زۆر بێ‌دەنگ بوو و هیچی نەدەوت . بەڵام دیار بوو دەپاڕایەوە ، زۆر بێ دەنگ پاڕایەوە بێ ئەوەی سەریشی ڕاوەشێنێ . ئالەو کاتەدا پۆلیسەکەم بینی کە سواڵکەرەکانی دەردەکردو بەناو خەڵکەکەدا بڵاوببوونەوە . ویزەیەکی لە قامچی‌یەکەی هێنا ، سواڵکەرە ڕیش سوورەکەش گەڕایە دواوەو هیچ جۆرە ناڕەزایی‌یەك یان تووڕە بوونێکی پێشان نەدا ، چونکە لەوە ئەچوو کەجوێن‌و هەست بریندار کردن‌و لێدان بەقامچی بەدەرکردنێکی ئاسایی دانابێ ، بەڵام بەڕاستی شێوە هەست جولێنەرەکەی ئێستاش هەر لەبەر چاوم دابوو . بەهێواشی ڕۆیشت‌و لەناو قوڵایی تاریکە شەوی گۆڕەپانەکەدا لەچاوون بوو . لەپڕێکدا بیرم کەوتەوە نەك ناوەکەی کەتائێستاش هەر نەم دۆزی‌یەوە ، بەڵام هەموو شتێکی‌تر ئەوسواڵکەرە دەبوو من بناسێتەوە ، چونکە من لەم بیست‌ساڵەی ئەم دوایی‌یەدا هیچ نەگۆڕابووم . هەر لەبەر ئەمەش بوو دوای یەکەم بەیانی کەمنی بینی ،ئیتر ڕووی نەکردەوە سەر مێزەکەی من ، بەڵێ نزیکەی بیست ساڵ ئەبێت ئەی‌ناسم . هاوینێکم لە ڕۆما بردە سەر ، ڕاهات بووم هەموو ئێوارەیەك لە چێشتخانەیەك نانم ئەخوارد لەڤایا سیستانا ، کەمەکەڕۆنی‌یەك‌و خواردنەوەیەکی باشی هەبوو ، زۆر جار هەندێ قوتابی بەشی هونەرو ئاداب ،کەخەڵکی ئینگلتەرەو ئەمریکابوون ئەهاتن بۆ چێشتخانەکە . لەگەڵ یەك دوو نووسەریش . ئێمەش فێر بوو بووین تانیوەشەو لەوێ ئەماینەوە بەهەندێ باسی‌بێ کۆتایی دەربارەی هونەرو ئەدەبەوە خۆمان خەریك کرد بوو .

ئەم ڕیش سوورەش هەموو کات لەگەڵ هاوڕێ‌یەکی گەنجی‌دا کەوێنەکێش بوو ئەهاتن بۆ ئەوێ . ئەو کاتە کوڕێکی گەنج بوو ، تەمەنی ئەو کاتە لە بیست‌و دوو تێپەڕی نەدەکرد ، دوو چاوی شین‌و لووتێکی ڕێك ، قژێکی سوور هەرجوان بوو تەماشای‌کەی ، بیرم دێتەوە زۆرلە بارەی ئەمریکای ناوەڕاستەوە قسەی دەکرد .

دیار بوو ئیشی هەبوو لەگەڵ کۆمپانیای میوەی ئەمریکی‌دا

بەلام ئیشەکەی ئەو کۆمپانیایەی وازلێ هێنابوو دەیویست ببێتبە نووسەر ، ئەو کاتە لەناو ماندا ناسراو نەبوو ، باش‌نەمان دەناسی خۆی لەئێمە بەگەورەتر ئەزانی‌و ئێمەش ئەوسا هیچمان ئەوەندە ژیرو ئاقل نەبووین کەچاو لە خۆبەزل زانینی گەنجێکی ئاوا بپۆشین .

ئەوئێمەی بەهەژار ئەزانی‌و بێ‌ترسیش پێی دەوتین . ئیشەکەی خۆی پێ نەدەوتین چونکە هەڵسەنگاندنەکانمانی پێ هیچ‌بوو ، گاڵتەی بەرەخنەکانمان دەهات . زۆر کورێکی لە خۆبایی بوو ، بەم سیفەتەشی ئێمەی زۆر پەست ئەکرد . بەلام هەندێکمان هەرەمەکی‌یانە ئاگاداری ئەوە بووین کە ئەوکورە لەوانەیە بیانوویەکی ماقووڵی بووبێت بەرامبەربەم رەوشتەی . تۆ بڵێی ئەو هەمووزیرەکی‌و هۆشیاری‌یەی کەئەوکورە شانازی پێوە دەکرد شتێکی پووچەڵ‌و بێ‌بناغە بووبێت ؟ بەهەموو شتێ قوربانی دابوو تەنها لەپێناوی ئەوەدا کەببێ بەنووسەر . ئەوەندەبڕوای بەخۆی بەهێزبوو بەجۆرێك کەکاری کردبووە سەرهەندێك لەهاورێکانی . ورە بەرزەکەی ، گورج‌و گۆڵی‌و چالاکی‌یەکەی ، بڕوابەهێزەکەی بە دوارۆژ ، ئەمانە هەموویم بیردێتەوە هەرگیز لەوە نەئەچووو نەدەشیا کە ئەم ڕیش سوورە هەمان مرۆڤ بێت ، بەلام لەگەڵ ئەمانەشدا تەواو دڵنیابووم کە هەر خۆیەتی .

هەڵسام پارەی خواردنەوەکەم داو ڕۆیشتم تا لەگۆرەپانەکە بیدۆزمەوە . فکرم وروژا وو تێکەڵ‌و پێکەڵ بوو بوو . زۆر دەترسام ، بیرم لەوە دەکردەوەو جارجارە بێ سود پرسیارم لەخۆم دەکرد کەدەبێ چی بەسەرهاتبێ . هەرگیز بیرم لەوە نەکردبوەوە کەئاوا ناخۆشی‌یەکی ترسێنەر بەم ڕۆژەی گەیاندبێ . ئەوەتا سەدەهاو هەزارەها گەنج هەن کەخۆیان بەهونەرەوە خەریك کردوەو چەندەها ئامانجیشیان هەیە ، بەلام زۆربەیان لەگەڵ حاڵە مام ناوەندی یەکەشیاندا هەربەردەوامن‌و تەواویشی دەکەن‌و شوێنێکی گونجاویشیان دەست کەوتووە کە بتوانن بە هۆیەوە لەبرسێتی رزگاربن . ئەمە بوو ناخۆشی‌یە ترسناکەکە . لەخۆم دەپرسی‌و دەم گوت تۆبڵێی هیچ ڕووی دابێت . دەبێ چ هیوایەکی بووبێت‌و پێی نەگەیشتبێ ئاوا بەم جۆرە ڕووخاندوویەتی ؟ دەبێ چ ڕەش بینی‌یەك ئاوا لەژیان بیزاری کردبێت ؟ دەبێ چ خەیاڵێکی لەدەست چووبێت ئاوا بەناخی زەویدا بردوویەتی‌یە خوارەوە ؟ پرسیارم لەخۆم دەکردو دەم ووت تۆ بڵێی هیچ شتێکی لەدەست نەهاتایە . ڕۆیشتم‌و بەچواردەوری گۆرەپانەکەدا سووڕامەوە لە ڕارەوەکە نەبوو ، هیچ هیوای ئەوەشم نەبوو کە لەناو قەرەباڵغی‌یەکەی دەوری مۆسیقاژەنەکان بیدۆزمەوە .

دنیا ووردە ووردە تاریکتر دەبوو ، منیش لەوە دەترسام ئیترنەی‌بینمەوە . لەو کاتەدا کە بەلای کەنیسەکەدا تێ‌پەڕیم سەیرم کرد لە سەر قادرمەکانی کەنیسەکە دا نیشت بوو . ناتوانم پێتان بڵێم کەچەند کەساس‌و غەمبار دیار بوو . ژیان بە مقاشە ئازاردەرەکانی ، پەل پەل دڕاندبووی‌و لەوێ بەجێی هێشتبوو ، تەواو ڕووخاندبووی‌و ڕەش بینی کردبوو ، لەسەر قادرمە بەردینەکانی کەنیسەکە فڕێی دابوو . منیش چووم بۆلای‌و پێم ووت !

ها ڕۆمات دێتەوە یاد ؟ بەلام ڕیش سوور هیچ نەجوولا . هیچ وەلامیشی نەدایەوە . هیچ تێبینی‌یەکی لەسەرم نەبوو تەنها ئەوە نەبێت کە بەرامبەری وەستاوم ، سەیریشی نەدەکردم . بە چاوەشینەکانی جارێ سەیری ئەو بازانەی دەکرد کەدەیان چریکاندو جارێکی‌تر سەیرێکی ژێرەوەی قادرمەکانی دەکرد . منیش نەم دەزانی چی بکەم ، دەستم کرد بە گیرفانم‌داو پارەیەکی کاغەزی زەردم دەرهێناو خستمە ناو دەستی‌یەوە ، بەلام ئەو هیچ سەیری پارەکەی نەکرد ، تۆزێ دەستی جوڵاندو بەپەنجە شێوە چرنووکەکانی پارەکەی خڕکردەوەو وەك‌و تۆپێکی بچووکی لێ کردو ئەمجا بە پەنجەگەورەی پتێکی لێ داو فڕێی دایە خوارەوەو بەبەینی بازەکاندا کەوتە خوارەوە ، منیش هەر لەخۆمەوە ڕووم وەرگێڕا ، سەیرم کرد یەکێك لەبازەکان بەدەنووك گرتی‌یەوەو ڕۆیشت‌و دووبازی تریش بەدوایدا دەیانچریکاندو ئەوانیش دوای کەوتن . کاتێ کە ئاوڕم دایەوە سەیرم کرد کابرای سواڵکەر لەوێ نەمابوو ، سێ ڕۆژی تریشم لە ڤێراکۆز بەسەربرد ، بەلام کابرای ڕیش سوورم هەر نەبینی‌یەوە .

سەرچاوە :

Collected Short Stories .
Somerset Maugham
Volume Two

بەشی یەکەم

گۆڕین و ئامادەکردنی
کمال جلال غریب

تۆمارگەی بووبەردەکان

«سجل الحفریات»

واتا کلیلی دیرزەمان = Fossil record

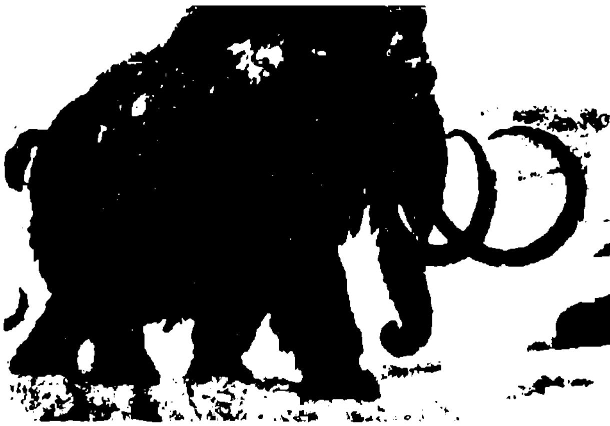
زاراوەی (بووبەرد) کەبەرامبەر بە احفور = متحجر = مستحاث دێت لەزمانی عەرەبیدا بریتیە لە پاشماوەیان شوێنیواتا (باسمەیان دامغەی) imprints ئەوزیندەوارانەی Creatures (گیانداربێت یان ڕووەك) کەڕۆژێك لەڕۆژان لەزەویدا ژیانو لەچینە کەڤرە (صخور Rocks) یەك لەسەر یەکەکاندا بووبن بەبەرد بەجۆرێکی ئەوتۆ کەبووبن بەتۆمارگەیەك (بڕوانامەیەك) بۆ مێژووی ژیان لەسەر زەوی . تەنانەت شوێن پێو شوێنی خشانو کونکردنی شتومەكو تەرسو شیاکەی Coprolites ئەو گیاندارانەشی هەر بەبوو بەرد دادەنرێن .

خوێندنو لێکۆڵینەوە لەبووبەرد هەندێك زانیاریمان دەداتی دەربارەی شێوەکانی ژیان شوێنەوەرەکانی وەختە دێرینەکان . وا قە بلێنراوە کەکێشی هەموو ئەو زیندەوەرانەی کەلەسەر زەوی ژیاون لەچاخی کامبرییەوە هەتائێستا یەکسانە (دەکاتە) بەبارستایی خڕۆکی زەوی .

زۆربەی مادەی ئەندامی (زیندەگی) بەشێوەیەکی بنچینەیی لەزیندەوەرە مردووەکانەوە دەچنە زیندەوەرە زیندووەکانەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا بەشێکی یەکجار کەم لەزیندەوەرە دێرینەکان بوونەتە بوو بەردو لەچینەکانی زەویدا بەداپۆشراوی پارێزراون . تەنها ئەو زیندەوارانە بەشێوەی بووبەرد پارێزراون کەپەیکەرێکی ڕەقو قایمیان هەبووە . زوربەی زۆری گیاندارە بێ بڕبڕەکان Inverte brates پەیکەرێکی کلسی calcaneous یان سەدەف (لەپکە) یان هەیە وەکو شیلان (مرجان corals) و نەرمۆلەکان (نواعم mollusks) وپێ بازوویییەکان (عضدیات الارجل brachiopods) پێ بازوویییەکان کۆمەڵە گیاندارێکی بێبڕبڕەی دەریایین دوو سەدەفیان هەیە لەگوێچکەماسی دەچن ، وەکو.

ونەرمۆڵەکان (نواعم mollusks) وەکو شەیتانۆکەو 2 پێ بازوویییەکان (عضدیات الارجل brachiopods)[3] وەکو حەسیری دەریا[4] (حصیرة البحر sea mat = Bryozoo) . هەندێك شێوەی تریان سەدەفەکەیان لەفۆسفاتی کالسیوم (ئەم مادەیە لەئێسکی گیاندارە بڕبڕە دارەکاندا هەیە) یان لەدووەم ئۆکسیدی سلیکۆن پێکهاتووە . پەیکەری گیاندارە پێجومگەییەکان (فصلیة الارجل Arthropoda) لەمادەیەکی ڕەق پێکهاتووە پێیدەووترێت کایتین (chitin) کە بەهۆی خوێی کانزاییەوە پتەوبووە . ئەو بەشە ڕەقانەی لەش زیندەوەرەکان کەدەبن بەژێر قوڕو لیتەی نیشتووەوە sediments دووچاری گۆڕان دەبن بەدرێژای ئەوماوەیەی کەقوڕو لیتەکەی تیادا دەبێت بەکەڤرێکی ڕەق ـ گیراوە (محلول solution) کونی

ئەوسەدەفو ئێسکانە پڕدەکەن بەخوێی کانزایی ، واتا پاشماوەی ئەوزیندەوەرانە دەکەن بەبوو بەرد دەشێت هەندێك بەشی ئەو بووبەردە بەکاری پەستان لەناوبچێت یان دەشێت لەهەندێك باری تردا ، گیراوە ترشەکانی ناوزەوی سەدەفە (لەپکە) بنچینەییکە بتوێننەوە بەشێوەی بۆشاییەکی کراوە بەجێی بهێلن ، لەگەڵ ئەوەشدا ، دەشێت کەگیراوە کلسییان سلیکییەکان مادەی تازە لەو بۆشاییانەدا بنیشێنن ، ئا بەم پێکهاتە دروزنەیە (ناڕاستەقینەوە) سەدەفێکی تازە پەیدا دەبێت . بەدەگمەن بەشە نەرمەکانی گیانداروڕووەکەکان دەمێننەوە (واتا دەپارێزرێن) و بەناو بانگترین نموونەش بۆ ئەمانە بوو بەبەردەکانی چاخی کامبری cambrian لە کەنەداو چاخی سێهەم Ter tiary کەلەجیسیلتال لەئەلمانیادا بینراون نقوم بوونی مێروولە بەردی کارەبادا (کهرمان Amber) نموونەیەکی نائاسایی‌ترە بۆ پاراستنی بووبەرد دەدا =

△ فیلێکی مـامـوث mamoth

(مەگەر باکتریـانا هـەوایی‌یەکـا anaecobic کاری خـۆیان لەو بووبەردانە بکەن) .

لێکۆڵینەوە لەچۆنێتی‌مان‌و پاراستنی ئەو بووبەردانـە گەلێـك زانیـاریی بنچینـەیـی‌مـان دەداتێ دەربـارەی مـۆلگـەی بووبەردەکـان‌و زانیاری شـوێنەوارە دێـرینەکـان paleoecology وزانیاری جوغرافیای دێرین paleogeography و گۆڕانە گرنگەکانی ئاوو هەوا .

یـەکەم بـووبەردی دۆزراوە چـووزەوارە (قەوزە) یـەك بووە کەتەمەنی (2700) ملیۆن ساڵ بووە ، لەسەر دەمە کـۆنەکـاندا بووبەرد هەر هەبووە بەلام مرۆڤ لێیان تێ نـەگەیشتـوون . (هیرۆدتس) کەمێژوو ناس‌و گەڕیدەیەکی یۆنانی کۆن بووە وای بەبیردا هـاتووە کـەئەو گیـاندارە فـۆرامیـنیفیرا) foraminiFer (شانۆ چکدار = منخریات) گەورانەی کەلە بەردە قسڵەکانی ئەهرامەکانی میسردا پارێزراون پڕیتین لەپاشماوەی ئەو دەنکە نیسکانەی کەلەکاتی خۆیدا بەشێوەی خۆراك بەوکـریکارانـە دراون کـە ئەهـرامەکـانیان دروست دەکـرد . بـەلام زانـاو فەیلەسوفە ئەغـریقی‌یەکـان بەر لە سـەدە ناراوەستـەکانـدا خەلکی وا سەیری بووبەردیان دەکـرد کەکـارێکی دەگمەن‌و ئاسایی‌یە لەکارەکانی سروشت‌و واتا یاری‌یەکە لەیاری‌یەکانی سـروشت‌یان شـەیتان کـردە هونـەرمەنـدی مەزن (لیـونارد دافنشی) یەکەم کەس بووە کـەلە راستـی‌ی نەژادی بـووبەرد گەیشتووە . راستی‌و سوودی بووبەردەکان هـەر بەشێـوەی مەتەل (نهێنی) مایەوە هەتاوەکوو کۆتایی سەدەی هەژدەهەم ئەوەبوو ئەندازیار (ولیم سمیث) دەری خست کەبوو بەردی ناو چینە کەڤرێکی تایبەتی جیاوازە لەبووبەردی چینە کەڤرەکانی هـاوسێ‌ی . ئەوەنـدەی پێ نـەچـوو لەسـەرەتـای سـەدەی نۆزدەهەمدا زانیاری بـووبەردەکـان (علم الاحاثـة = علم الحفـریات = Paleonlology) بـەشێوەی یـەکێك لەزانیـاری‌یە گرنگەکانی زەوی هاتەکایەوە . هەتـا ئیمرۆ دوو سـەد هەزار گیانداری بوو بەبەردکراوە ، لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە تەنها بەشێکە لەو ملیۆنەها گیاندارو ڕووەکانەی ، کەلەوەختی جیـاوازدا ، لەماوەی سێ هەزار ملیۆن ساڵدا لەسەر زەوی ژیاون . خوێندنی بـووبەرد لەسـەرەتادا خـوێندنێکی بـایۆلۆجی‌یـە (زانیـاری زیندەوەر) چونکـە زانینی شێوەو پێکهـاتنی گیانـدارێك یـان ڕووەکێکی تایبەتی بەستراوە بەتێگەیشتن لەشێوە زیندووەکانی ئەوگیاندارانەیان ئەوڕووەکانە .. بەهووی بووبەرد دەشێت کەلەو گۆڕانانە بگەین کەلەژیانـدا لەچـاخە دوورو درێژەکاندا ڕوویان داوە . بووبەرد سوودێکی گرنگی هەیە لەتۆمارکردنی ئەورووداوانەدا کەلەمێژووی زەویدا هاتوونەتە ئـاراوە . هـەرچـاخێـك لەچـاخـەکـانی خشتـەی وەختـە جیولۆجی‌یەکـان[5] کۆمـەڵە گیانـدارو ڕووەکی تایبـەتی خۆی هەبووە . دەشێت ئەو کۆمەڵە بووبەردە لەیەکچووانەی کەزۆر هەن لەنیشتەنی‌یە جیاجاکاندا لەیەك وەختـدا بووبن (واتـا پەیوەندی وەخت لەنێوانیاندا هەبووبێت) ، ئەمانە سنووری تایبەتی بـۆزانیاری چینـەکانی زەوی بـەدیار دەخـەن . بوو بەردەکان جگە لەوەی کەسـوودیان هـەیە لەئـاشکرا کـردنی پەرلەی (شفرة) مێژووی جیولۆجی زەویدا ، سوودیشیان هەیە لەمەیانی دۆزینەوەی مەعدەن‌و ڕۆنە مەعدەنی‌یەکان (پەترول) هەروەها سوودیان هەیە بۆبڕیاردانی شوێنی کانە خەلۆزەکان لەناو چینەکانی زەویدا ، لەم ساڵانەی دواییدا لەڕێگەی ئەوبوو بـەردانەی کـەکەوتـوونەتـە ناخی شیـوو دۆڵە قووڵەکـانەوە خـوێندن‌و لێکۆڵینـەوە لەسـەر پتـرۆڵ‌و عـەمـارە (مـۆلگـە) غازی‌یەکانی ناوچینەکانی زەوی کراوە بەشەرەقەکانی لەش ، وەکوئێسك‌و سەدەف ، هەرچەندەکە وێنەیەکی تەواونین بۆئەو گیاندارە کۆنە ، بەلام لەگەڵ ئـەوەشدا یـارمەتیمـان دەدەن لەخـوێندنی هـەموو ڕەوشت‌و پێکهـاتنی ئـەو گیـاندارەدا . ئـەویارمـەتی‌یـە زۆر گـرنگـە بۆ دانـانی خشتـەی وەختـە جیـولۆجی‌یـەکـان‌و دابـەش کـردنی ئـەو وەختـە بـۆچـاخ‌و سەردەم ..... هتد ، لەبەرئەوە ئەم جۆرە بووبەردانە پێیان دەوترێت بووبەردە ڕابەری‌یەکان (حفریات دلیلیة) Index fossils چونکە ڕابـەرێکی بۆ ئـەوچاخـەیان سـەردەمەی کـەتیایـدا دۆزراونەتەوە لەئەنجامی پشکنینێکی زۆرە وەلە نـاوچەکـانی زەوی‌دا دەرکەوتووە تازە ترین چینی کەڤری سەرەوە جۆرەها بووبەردی ئەوتۆیان تێدایە کەزۆرکەم جیاوازی‌یان هەیە لەگەڵ

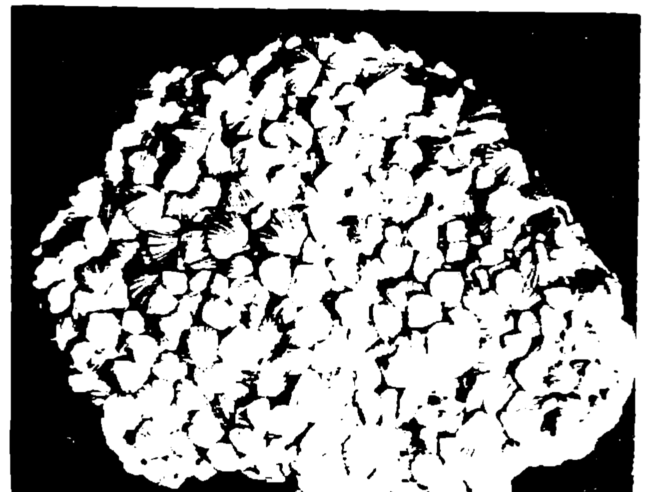
ئەوانەدا کەئێستا لەسەر زەوی یان لەناو دەریاکاندا دەژین و هەتاوەکو بەناخی زەویدا بچینە خوارەوە بەرەو چینە کۆنەکان و هەرەکۆنەکان دەبینین کەکەم و کەمتر لەم جۆرە گیاندارە قرتێ کەوتووانەیان تێدایە کە (ئێستاکە بەهیچ جۆرێک نین) . زاناکانی بووبەرد واتا بووبەرد ناسەکان (عالم احاثی paleontologist) لەئەنجامی لێکۆڵینەوەی ئەو بووبەردانەی کەلەچینە کەڤرینەیەك لەدوای یەکەکاندا هەن بۆیان دەرکەوتووە کەجۆرە جیاوازەکانی ئەو بووبەردانە ، بەدرێژایی تێپەڕبوونی وەختە جیولوجی یەکان ، گۆرانی گرنگیان بەسەر داهاتووە ئەگەر ئێمە دوای ئەم گۆرانە لەجۆرەگیاندارێکدا (یان لەچەند جۆرێکدا) بکەوین ، یان تۆژینەوە لەو گۆرانانە بکەین کەبەسەر سروشتی کۆمەڵەی گیاندار (المجموعة الحیوانیة faum) یان کۆمەڵەی رووەك (المجموعة النباتیة flora) داهاتووە ، دەتوانین لەسەر بنچینەی ئەوگۆرانانە خستەیەك دابنێین ، بەرلەوەی نموونەیەکی ئەوتۆ بهێنینەوە کەرێگەی بووبەردو بەکارهێنانی لەدانانی خشتەی وەختی جیولۆجیدا روون بکەینەوە واباشە بەشێوەیەکی ساکار باسی ئەو گیاندارانە بکەین کەبە شێوەی بووبەرد هەن ، گۆرانی شێوەی قاقلەی قوقعە گیاندارە نەرمۆلەکان ، بەپێی وەخت ، لەچینە نیشتەنی یە یەك لەدوای یەکەکاندا ، باشترین نموونەش بۆ ئەمە : -

بووبەرد ناسەکان دیویانە کەئەو قاقلانەی لەچینەکانی هەرە ژێرەوەی زەویدا هەن (واتا چینەکۆنەکان) شێوەی قوچەکێکی (مخروط) راستیان هەیە ؛ کەچی قاقلەکانی ناو چینەکانی سەرووی ئەوان (واتاچینە تازەکان) شێوەیەکی چەماوەیان هەیە ، هەروەها هەتا بەرەو چینەکانی سەروتر (تازەترەکان) بروین شێوەی قاقلەکان زۆرتر چەماوە دەبێ بەجۆرێکی ئەوتۆکەپێچەکەی (لفّة) دەرەوە هەموو پێچەکانی تر دادەپۆشێت . لەم نموونەیەدا دەبنیین کەوا دەتوانین ئەو وەختە دابەش بکەین کەتێپەڕبووە بەسەر ئەوگیاندارە قاقلە ساکارەدا هەتا گەیشتۆتە شێوەی گیاندارێکی قاقلە ئالۆزو ئەم وەختە بەملیۆنەها ساڵ دەقەبلێنرێت[6] . بەم جۆرە دەتوانرێت وەختەکەش بکرێت بەچاخو سەردەمو سەدەوە بەپێی ئەم ماوەیەی کەهەر شێوەیەك لەشێوەکانی قاقلەکە دەیخایەنیت گرنگیش لەو خوێندنەدا ئەوەیە کەئەم گۆرانانە تەنها لەیەك شوێن یان لەیەك ناوچەدا روویان نەداوە بەڵکو بەهەمان دوا بەدوا لەهەموو بەشەکانی خڕۆکی زەویدا روویان داوە واتا لەهەموو ئەو بەشانەدا کەپاشماوەی زیندەوەر لەچینەکانیاندا هەیە ئینجا بۆ ئەوەی کەزیندەوەرێك ببێت بەبوو بەرد دەبێت دوو مەرجی بنچینەیی هەبێت : -

1 – دەبێت ئەو زیندەوەرە پەیکەرێکی رەقی هەبێت کە بە ئاسانی نەرزێت وەکو سەدەفو قاقلەو ئێسكو ددان ... هتد چونکە بەشە نەرمەکانی وەکو پێستو بەزو کرکراگەو چاوو هەناو خێرا دەفەوتێن لەئەنجامی رزین و شێ بوونەوەو هیچ چۆرە شوێنکاریکی یان (اثر) لەدوا بەجێ نامێنێت مەگەرلە هەندێك نموونەی بەدەگمەندا نەبێت ، ئەویش وەکو لەکاتی پاراستنی گیاندارردا لەناو ئەو توێەلە سەهۆڵینانەدا کە بەدرێژایی ساڵ ناتوێنەوە یان نموونەی پاراستنی گیاندار لەناو زەمقە (جەوی) رووەکی یەکان یان لەکارەبادا (کهرب = کەهرەمان Amber)[7] . وەکو نقووم بوونی هەندێك مێروو لەکارەبادا .

2 – پاراستنی زیندەوەر دوای مردنی پێویست بەکردارێکی نیشتنی بەردەوام دەکات . زۆربەی ئەو زیندەوەرانەی کەلە ئاودا دەژین دوای مردنیان لەبنی ئاوەکەدا نقووم

ئەتریپا (Atrypa) گیاندارێکی بێ بازوویی بووە لەچاخی سیلوری یەوە .

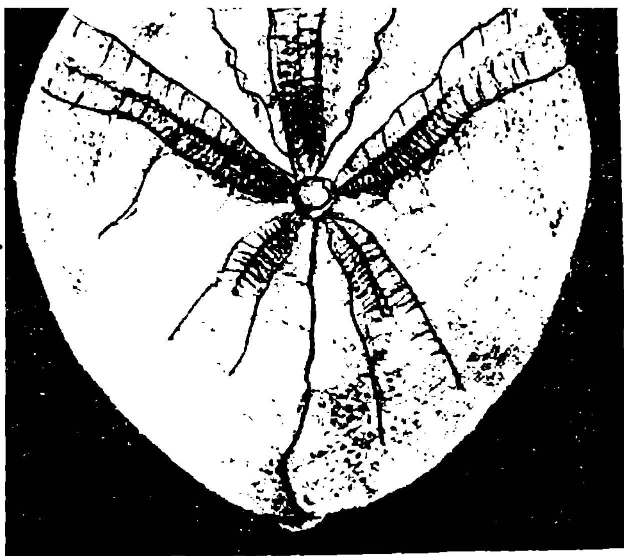
دەبن ، ئینجا لێرەدا تووشی دوو بار دەبن : یان بەشەیەکیدا نەپۆشراو دەمێننەوە ئەو ساکە دووچاری رزین دەبن بەهۆی باکتریای ئاوییەوە یان بەچینێکی نیشتەنی (ئەوقورو لێتەیەی کەلەئاوەکەدا بەردەوام دەنیشێت) دادەپۆشرێت و ئەو چینە لەرزین و فەوتان دەیپارێزێت . شوێنەواری یە ئاوییەکان (البیئات المائیة) باشترین گۆرستانن بۆ گیاندارەکان ئەگەر لەگەڵ شوێنەوارە ووشکانی یەکاندا بەراورد بکرێن ، چونکە ئەگەر گیاندارێك لەسەر زەوی (ووشکانی) بمرێت بەبەرەڵلای دەمێنێتەوە هەتا دەرزێت وای لێدێت کەشتێکی ئەو توی لێنەمێنێتەوە .

چۆنێتی و پاراستنی زیندەوەر ، دوای مردنی ، بۆئەوەی بووبەردی لێپێکبێت ، بەیەکێك لەم رێگەیانە دەبێت .

1 – نێژران واتا بوون بەژێرگلەوە (الزمن Burial)

لەم رێگەیەدا گیاندارە تازە مردووە لەبەچینێك قورو لیتەی تازەیان سەهۆڵی کەلەکەوەبوو دادەپۆشرێت ، بۆنموونە : لاشەی هەندێك لەوفیلە کۆنانەی کەپێیان دەووترێت ماموث لەناوچەی سیبریا بەساغی دۆزراونەتەوە بەتوێك و گۆشت و خوێنەوە تەنانەت ئەو خواردنەی کە خوار دووشیانە لەوکاتەدا هەرلەسکیانا ماوەتەوە هەر چەندە کەزیاترلە ملیون ساڵ سەر مردنەکەیاندا تێپەربووە . بۆسەیر دەیگێرینەوە کەوا یەکێك لەو تیپانەی کەوەختی خۆی نێرراون بۆپشکنینی بۆلی باکوری رێیان لێوون دەبێت و خواردەمەنی یان پێنامێنێت لەپرێکا لاشەیەکی بەستووی (متجمد) فیلێکی ماموث mamoth دەدۆزنەوە ئەمانیش لەبرسا پەلاماری دەدەنی و دەبینن کەگۆشتەکەی هێشتا هەر تازەیە ، هەر چەندە کەملیۆنێك ساڵ بەسەر مردیندا تێپەربووە لەناو سەهۆلەکەدا .

2 – جێگرتنەوە (الاحلال Replacement) : دوای ئەوەی کەزیندەوەر دەمرێت بۆگەن دەکات و بەشە نەرمەکانی لەشی شێدەبنەوە ، بەلام پەیکەرە ئێسکییەکەی هەر دەمێنێتەوەو بەرهەلستی کاری شێ بوونەوە دەکات ، هەندێك جار هەندێك لەو مادە مسلێیان دەباشیرییان ئاسنینییان سلیکییانەی کەلەئاوەکەدا هەن بەهێواشی و بەشێوەیەکی کەم جێگەی

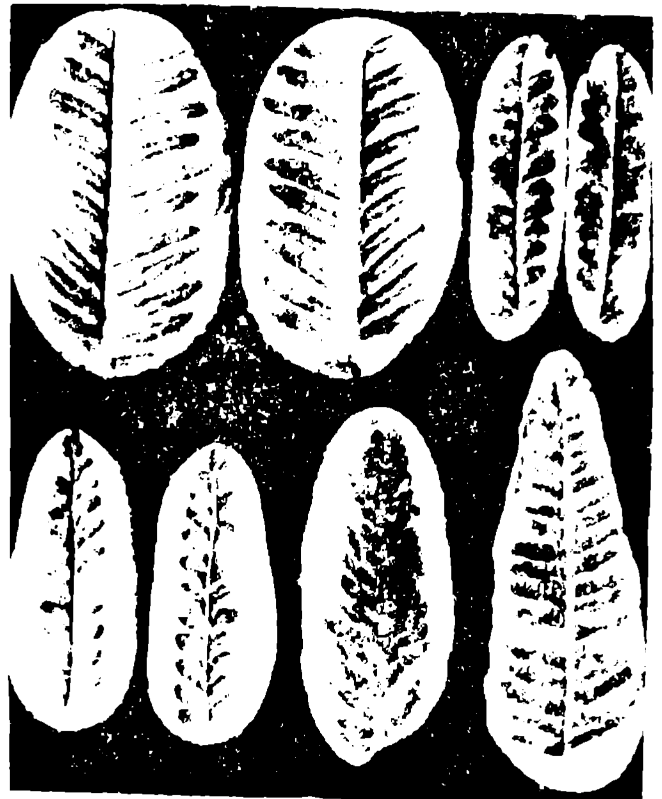

میکرا ستەر (micraster) جۆرێك بووە لەژیشکی دەریا لەچاخی دەبا شیرییەوە (cretaceous) .

هەندێك لەبەشە نەرمەکانی پەیکەرە رەقەکەی گیاندارە مردووەکە (یان قەدی رووەکە مردووەکە) دەگرنەوە ، بەجۆرێکی ئەو تۆکە زۆر جار شێوەی دەرەوەی ، تەنانەت پێکهاتنی خانەیی ئێسکەکان وەکوو خۆیان بەساغی دەمێننەوە بەم جۆرە بوو بەردی ئاسنینییان سلیکییان گەچی چەندەها زیندەوەر (گیاندارو رووەك) پەیدا بوون .

3 – قالب و دارشگە یان هۆرو قالب (الطابع والقالب caerts and moulds) : –

زۆر جار بەشە رەقەکانی گیاندارەکە وەکوو : قاقلەو لەپکە ، یان رووەکەکە وەکو : تەختە ، بەتەواوی دەفەوتێن بەهۆی توانەوەیان لەئاوەکەداو هیچ بەجێ ناهێڵی مەگەر قالبە دەرەکییەکەیان نەبێت کەبەشێوەیەکی بۆشی لەناونیشتەنییەکاندا دەمێنێتەوە . جائەگەر ئەو قالبە پربکرێت لەمۆم ئەوا دیمەنی دەرەوەی ئەوگیاندارەمان بۆ دەردەکەوێت کەلەوە پێش ژیاوە . بەلام هەندێك جار بەر لەوەی کەگیاندارەکە ، بۆ نموونە شەیتانۆکەیان گوێچکە ماسی دابخورێت (تآکل) ئاو هەموو هەناوەکەیان لادەبات و دەبێتە هۆی نیشاندنی مادەی کانزایی لەپەیکەرە بۆشەکانیاندا ، جا ئەگەر هاتوو لەبەر هۆیەکی تایبەتی پەیکەرە دەرەکییەکە فەوتا ئەوا ئەو قالبەی ناوەوە کە لەمادەی کانزایی پێکهاتووە باسێکی گرنگمان دەداتێ دەربارەی ئەو گیانەوەر . بووبەرد گەلێك جۆری هەیە بۆنموونە : بووبەردی شوێن پێی مرۆف یان گیاندار لەسەرزەوی نەرم کەوردە وردە رەق دەبێت و دەگۆرێت بۆکەفر . بەم جۆرە شوێنکارانە دەڵێن شوێنکاری زیندەگی .

جوریك لەڕووەك لەچاخی كاربۆنی یەوە (carboniferous)

4 – نیشاندن (Deposition) : ـ هەندێك لەو ئاوە كانزایی‌یانەی كە خوێیان زۆر تێدایە دەشێت كەخوێ یەكانیان لەسەر پاشماوەی ئەوگیاندارو ڕووەكە مردووانە بنیشێنو بەرگێكی كانزایی قایم بەدەوریاندا دروست بكەن بەجۆرێكی ئەوتۆ كەبیان پارێزێت .

5 – خەلۆزاندن = كاربۆندن (تفحم = كربنة carbonisation : ـ هەندێك جار ئەوڕووەكو گیاندارانەی كەدەبن بەژێر زەوی‌یەوە ، بەرە بەرە بەشە نەرمەكانیان ئۆكسجینو نایترۆجین وون دەكەن بەمە ڕێژەی كاربۆنیان تیادا پتر دەبێت ، كەوابوو كرداری خەلۆزاندن ڕوودەداتو زیندەوەرەكە بەچینێكی كاربۆنی (خەلۆزی) ئەوتۆ دادەپۆشرێت كەڕوالەتی (مظهر) زیندەوەرەكەی تیادا دیارە .

6 – چاپی (دافعەی) شوێنكاری زیندەوەرەكە (طبع آثار الكائن الحی) Impressionand Imprint : ـ لەوەپێش ووتمان كەهەندێك گیاندار شوێن بەجێ دەهێڵێت ، وەكو شوێن پێ ، لەسەر زەوی‌یەكی نەرم یان قوڕانی ، ئینجا وردە وردە ئەو شوێن پێ‌یە ڕەق دەبێت وەكو بەردی لێدێت . هەروەها كەهەندێك جار گەڵای ڕووەك دەوەرێتو دەكەوێتە سەر شوێنێكی نەرمی وەكوو قوڕو لیتەیان لمانی چاپی ئەوگەڵایە لەسەر ئەو زەوی‌یە دەردەچێت . كەگەڵاكەی خۆی دەڕزێت شوێنەكەی بەچاپكراویی لەسەر قوڕەكە دەمێنێتەوە ئینجا بەرە بەرە ڕەق دەبێتو دەبێتە بوو بەردێك بۆ ئەو جۆرە گەڵایە . خوێندنی ئەوزیندەوەرە بوو بەردانەی كەبەر لەسەدەی ئێستاماندا ژیاون دوو مەبەستی تیادایە : ـ یەكەمیان مەبەستێكی بایولۆجی یەكە ئەویش زانینی مێژووی ژیانی زیندەوەرەكانو بنچینەی ژیانو چۆنێتی گۆڕانێتی لەسەرەتای وەختە جیولۆجی‌یەكانەوە هەتا ئێستا . مەبەستی دووەمیش جیولۆجی‌یە ، كەئەویش زانینی مێژووی خڕۆكی زەوی‌و دەرخستنی ئەو دیاردەو گۆڕانە یەك لەدوای یەكانەیە كە بە تێپەر بوونی وەخت بەسەریدا هاتوون ، جگە لەخوێندنی شوێنەوارە بایولۆجی‌یە كۆنەكانو چۆنێتی دابەش بوونی بووبەردەكان لەسەرزەوی‌و بارەكانی ئاوو هەوایە لەو وەختە جیۆلۆجی یانەدا . بوو بەرد دەست كەلایەكی بنچینەیی ئەو تۆیە كەلەلایەن ڕەچەڵەك ناسەكانەوە (زاناكانی ڕەچەڵەك) (علماء الانساب Geneologist) ← بەكار دەهێنرێت بۆ زانینی ئەو گۆڕانانەی كەبەسەر ڕەچەڵەكی زیندە وەرەكاندا هاتوون .

مەرج نی‌یە ئەو بوو بەردانەی كەلەزوربەی ناوچەكانی خڕۆكی زەویدا هەن لەیەكتری بچن ، چونكە مەرج نی‌یە هەمان گیاندارو ڕووەك لەزوربەی ناوچەكانی خڕۆكی زەویدا هەبووبن سەرەڕای ئەوە زانینی بووبەرد یارمەتیمان دەدات لەدەست نیشان كردنی تەمەنی ئەوچینانەی زەویدا كەبووبەردەكانیان تیادایە ، ئەمەش دەبێتە هۆی زانینی ئەوەی كەئایا دوو چینی زەوی هەر چەندێك دووربن لەیەكتری‌یەوە سەر بەهەمان چاخ یان سەردەمن یان‌نە ؟ دەبێت ئەوەش بزانین كە بە شێوەیەكی گشتی هەموو بوونە بەردێك (تحجر Fossilization) گۆڕانی كیمیایشی لەگەڵدایە ، چونكە ئاوە جووڵاوەكان (سوڕاوەكان) مادە كیمیایی‌یەكان دەتوێننەوەو بەهینی تر دەیان گۆڕنەوە

(واتا مادەی تر لەشوێنیان دەنیشێنن) وەکو مادەی سلیکا silica و کاربۆناتی کالسیوم calcium carbonate و ئاوێتەکانی ئاسن . هەندێك جار مادە جێگرەوەکە Replacement پەیکەری زیندەوەرە بنچینەیییەکە دەپارێزێت . زۆر بەدەگمەن رووەدەدات کەمادە نیشتەنییەکان ببنە هۆی پاراستنی شانە نەرمەکان ، بەڵکو بە زۆری تەنها بەشە رەقەکانی لەشی زیندەوەر دەپارێزن هەندێك لەبوو بەردە دێرینەکان بریتین لەقەوزەی سەرەتایی و باکتریا bacteria .

بەلام ئەو بووبەردی ماسییەو لولەبییەی (قندیل البحر = سمكة هلامية jilly fish) و كرمانەی كە لەكەڤرەكانی ئوستراليادا بینراون تەمەنیان بە (1000) ملیۆن ساڵ دەقە بلێنرێت جگە لەپاراستنی زیندەوەر بەهەر شێوەیەك بێت دەشێت كە چالاكی زیندەگیش (زیندەوەریش) هەر ببێت بەبووبەرد بۆ نموونە وەکوو جێگەپێی دینۆسۆرەکان (دیناصورات dinosaurs) و پاشماوەی ئەو کون و کەلەبەرو هێلانانەی کەلەلایەن گیاندارەوە دەکرێت . بووبەرد بۆ نووسینی مێژووو زانینی پەیوەندی نێوان کەڤرەکان بەکار دەهێنرێن ، جگەلەوەی کە وێنەیەکمان دەدەنێ دەربارەی باری ژیانی کۆن و ئێستاش . بەر لەوەی کە هەرە دێرینی ژیانی دیار (ابدأ الحياة الظاهرة = phanerozoic دەست پێبکات واتا لە (600) ملیۆن ساڵ لەمەوبەرەوە ، ژیان زۆر ساکار بووەو بوو بەردیش بەدەگمەن هەبووە . تەنها یەك لێکدانەوەش هەیە بۆ ئەمە : هەتا چاخی کامبری Cambrian Period لەکەشدا (جوّ atmosphere) ئەوەندە زۆر نەبووە کەبەش بکات بۆگەشە پێکردنی ئەو گیاندارانەی کەدەشێن ببن بەبوو بەرد . لێرەدا ناوی هەندێك بوو بەرد پێشان دەدەین : -

1 — دیکنسۆنیا (Dickinsonia) کرمێك بووە لەچاخی بەرلە کامبرییەوە (ماقبل الكامبري precambrian)

2 — دالمانیت (Dalmanites) گیانداریکی سێ پل بووە (ثلاثي الفص Trilopate) لەچاخی سیلورییەوە (silurian)

3 — میکرا ستەر (micraster) جۆرێك بووە لەژیشکی دەریا لەچاخی دەبا شیرییەوە (cretaceous) .

4 — داکتیلیو سیراس (Dactylioceras) جۆرێك بووە لەگیانداری (ئەمۆنیت) لەچاخی جۆراسییەوە (jurassic)

5 — ئەلیثو پیتریس Alethopteris جۆرێك بووە لەرووەك لەچاخی کاربۆنی یەوە (carboniferous) .

6 — ئەتریپا (Atrypa) گیانداریکی پێبازوویی بووە لەچاخی سیلوری یەوە .

7 — فەسەس (فوسوس) Fusus گیانداریکی نەرمۆڵە (mollusc) بووە لەکۆمەڵەی شەیتانۆکە .

8 — کاردیەم (cardium) گیانداریکی دوو لەپکەی (دوو سەدەفی) یە لەچاخی ترپاسییەوە (Triassic) ئێستاش هەیە .

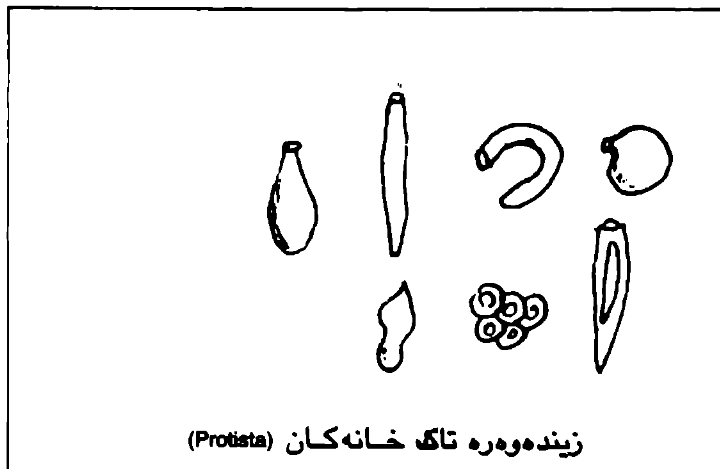
9 — دایدیمۆ گراپتەس Didymograptus جۆرێکە لەگیانداری گراپتۆلیتەکان Graptolite لەچاخی ئۆردۆ ڤیسییەوە (ordovician) .

10 — لیثۆستروشن lithostrotion گیانداریکە لەکۆمەڵەی شیلان (مرجان = coral) لەچاخی کاربۆنییەوە Carboniferous .

11 — ماسی بوو بەرد Fossil Fish لەچاخی ئیوسینەوە (ایوسین = Eocene) . = ماویتی =

1 - تۆماری بووبەردەکانی بەرلەکامبیری :
: Pre Cambrian Fossil record

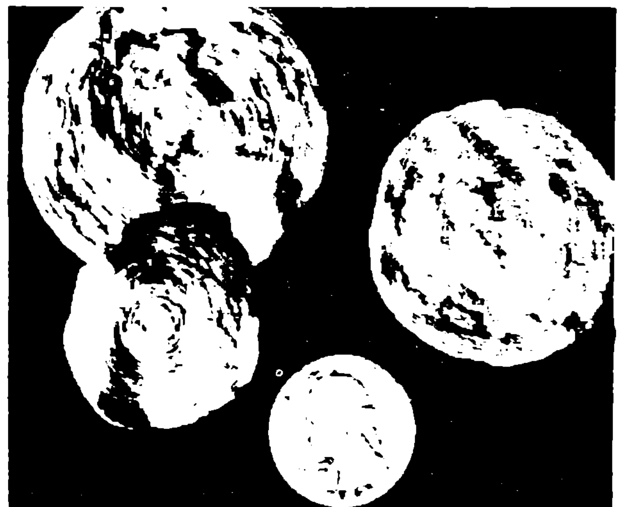
کەمی بووبەرد لەدێرینی بەرلەکامبیریدا ، بۆماوەیەکی زۆر ، وەك مەتەڵێك وابوو بەلایەن زاناکانەوە ، نیشتەنییەکانی (ترسبات) بەرلەکامبیری ، بەتایبەتی ، بەردی قسڵو (حجر الكلس lime stone) دۆلۆمایت و Dolomite ستروماتۆلیت stromatoltes

زیندەوەرە تاك خانەکان (Protista)

یـان تێدابـوو ، ئەم زینـدەوەرە چین چینـانەی کـەلەشێوەی گـومەزی دابـوون لەم دێرینـەدا زۆر باو بـوون . تـەمـەنی کۆنترینیان بەزیـاترلە (2) هـەزار ملیون سـال دەقەبلێنـرێت . دەشێت تەبەقە تەنکەکەی لەشیان لەلایەن قەوزەی سەوزی مەیلەو شینەوە نشێنرابێت . لەم سالانەی دواییدا ، زانیاری مرۆڤ دەربارەی ژیانی بەر لەکامبری گەلێك فـراوانتر بـوو ، نەوەك تەنها هەر لەبەر ئەوەی کەزیندەوەری باش پارێزراوی تازە دۆزراونەتەوە ، بەلکو بەهۆی خوێندنی ئەو ئاوێتە ئەندامی یانەوە (عضـوی organic) کە لە ئـەنجامی رزینی زینـدەوەری مردووەوە پەیدابوون . ئەم ئاوێتانە پێیان دەووترێت بووبەردی کیمیایی (المتحجرات الکیمیاویة) (chemico fossils) .

گرنگترینی ئەمانەش بریتین لەمادەی ئەلکانە ئایزۆ پرینۆیدەکان Iso prenoid alkanes کـە گوایـا بریتـین لەبەر هـەمی ئـەنجـامی تێکشکانی کلوروفیل chlorophyll . نمونەی ئەمانە کە لەپێکهـاتە ئاسنینەکـەی ناوچـەی سوودان و Soudan مینیسـوتا Minnesota داهـەن تەمـەنیان نـزیکەی (2800) ملیـون سالە . ئـەو بەردە ئەستێیەی (حجر الصوان chirt) کە لەناوچەی ئونتاریۆ Ontario لە کەنەدا هەیە کـونترین بـووبەردی دێـرینی بەر لەکـامبری تیادایە . ئەم بووبەردە ووردانە لەلایەن زانایان : تایلەر Tyler و براگهوورن Braghoorn وەلەسالی 1904 دا دۆزراونەتەوە ،لەبەردە ئەستێیەکی رەنگ تۆخدا کە دەورویشتی سترۆماتۆلایتەکانی داوە ، لەناوچەی پێکهاتە ئاسنینەکاندا (Iron formations) تەمەنی ئەو پێکهاتە ئاسنینانە (کانەئـاسنانـە) بە (1900) ملیـون سال قەبلێنراوە . زاناکان وایان لێك داوەتەوەکە ئەم بووبەردە باش پـارێزراوانـە بریتـین لە رووەکە ثـالوسییەکـان (الثالوسیـات Thallophytes) وەکــوو چـووزەوارەو (طحلب) وکــەروو (فـطر) باکتریـای دەزوولەیی وقەوزەی سـەوزی شین بـاو Green blue algae . ستروماليتە سلیکا مژیوەکانی Silicified وولاتی کوینزلاندو ئـوستەرالیـا کەتـەمەنیـان (1600) ملیـون سـالە بـووبـەردی زیندەوەری ووردی ئەوتۆیان تیادایە کـە لەقەوزە لینجـەکانی (الأشنات المخاطیة Myxophy Cean algae) ئێستا دەچن . ئەمانە کۆمەلەیەکی سەرەتایین کـەبریتیـە لە سنورێکی جیـاکەرەوە لەنێوانی گیانداراو رووەکدا . لەکەڤری (صـخر Rock) دولۆمایتی نـاوچەی بیـك سپریگنـدا لەکالیفـۆرنیاکـە تەمـەنی لەنێوان (1200 — 1400) ملیون سالدایە قەوزەی سەوزو قەوزەی سەوزی مـەیلەو شین دۆزراوەتـەوە . ئەمـەش ئەوە دەردەخـات کـە لەووەختەدا خانەی (خلیة cell) ناوکداری زیندوو هەبووە . ئەم بـووبەردە ووردانـەی کەبـاشتر پـارێـزراون وەك لەوانـەی کەلەبەردە ئەستێدا هەبوون لەناو سترۆماتولیتە ئەستێکـاندا بووون . هەتا ئێستا باسی زیاتر لە (30) جۆرلە بەکتریاو قەوزەی سـەوزو قەوزەی سـەوزی مەیلەو شـینو زیندەوەری شێـوە کەروو کراوە . کۆمەلە گیانداری ئێدیاکاران Ediacaran لەمۆلگەی (bed) کـەڤـری کـانـزایی کـوارتـزیت Quartsite لەبـاشـووری ئوستەرالیـادا لەسالی 1947 دا دۆزراوەتـەوەو لەم سالانـەی دووایی‌یەدا بەدوورو درێـژی توژینـەوەیان لەسـەرکراوە . وادەردەکەوێت کەتەمەنی مـۆلگەکـە دەگەرێتـەوە بۆکـۆتایی دێرینی بەرلەکامبری یان بۆبەرەبەیانی چاخی کامبری (الحقبة الکامبریة) . ئەو بووبەردانەی کەبەشێوەی شوێنکار واتا دامغە (imprint) لەسەر رووی تاشەبەردە Flaggy کوارتزیتەکان بەباشی چـاپ بوون ، بـریتین لەکـۆمەلەی گیـانداری میتـازوا واتـە (چـەندینـە خانـەکان Metazoa) ، والیـك دراوەتـەوەکـە ئـەم بووبەردانە بریتین لەکۆمەلەگیانداری هایدرۆزوا (Hydrozoans) ، کەلقێکن لەکۆمەلەی گیانداره بۆش ریخۆلەیی یەکان (امعائیة الجوف) و ، قەلەمی دەریا (قلم البحر sea pens) (ئەمیش هەر جـۆرێکـە لەگیـانـدارەبـۆش ریخـۆلەیی‌یـەکـان) و کـرمـە ئـەلقـەدارەکـان (segmentedworms) . واتـاپێ جـومگـەیی‌یـە سەرەتایی یەکانو گیانداری تـری ئەوتـۆ کەهـەتا ئێستـاش بنـەچەیـان نەزانـراوە . ئەو قـەلەمی دەریایی‌یـانەی کـە لە

بووبـەردی سەدەفی

مۆلگەکانی بەر لەکامبری لەئینگلتەرەو سیبریادا هەن هەر لە کۆمەڵە گیانداری ئیدیاکارانن . سترۆماتۆلیتەکان خۆیان بەتۆڕێکی یاتەبەقێکی کلسی داپۆشیوە لەکاتی گەشەکردنیاندا . بەکتریاو قەوزە سەوزە شینباوەکان لەناوەڕاستی دێرینی بەرلەکامبریدا (بەرلە 1500 — 2500) ملیون ساڵەوە ، گەشەیان کردووە . ئەو خانە ناوکدارانەی کەلە کۆتایی ئەم وەختەدا دەرکەوتوون مژدەی وەختێکی تازەیان لەگەشەکردنی بایۆلۆجیدا هێناوەو ڕێگەیان بۆ ئافەریدەکردنی (خولقاندنی) ڕووەك و گیانداری بالاتر تەخت کردووە . دەشێت ، لەم وەختەدا ، کەواکەش atmosphere لە 1٪ زیاتری لەئۆکسجین تیادا نەبووبێت و دەشێت کەلەکۆتایی دێرینی بەر لەکامبریدا ڕێژەی ئۆکسجین گەیشتبێتە کەمتر لە 5٪ بەشێوەیەکی گشتی وازانراوە کەوا لەبەر ئەوەی کەگیانداری زۆرو هەمەجۆرە لەچاخی کامبریدا هەبووە دەبێت گیاندارە چەندینە خانەکان واتە میتازواکان Metazoans لەبەرەبەیانی دێرینی بەر لەکامبریدا پەیدا بووبن . بەلام تۆمارگەی بووبەردەکان و کەمی ڕێژەی ئۆکسجین لەکەشی ئەووەختەدا ئەوەمان بۆدەردەخەن کەوا ئەو میتازوا پێشکەو تووانەی کەپێویستیان بەبڕێکی باش لەئۆکسجین هەیە بۆ هەناسەدان ، دەبێت لە کۆتایی دێرینی بەر لەکامبریدا پەیدا بووبن ، واتا نزیکەی (1000) ملیون ساڵ لەمەوبەرەوە .

ب - تۆمارگەی بووبەردەکانی هەرە دێرینی ژیانی ئاشکرا : -

1 — **پرۆتیستا protista (فرطیسیات)** : - **مۆزێکە** لەزیندەوەرە تاك خانەیی یەکان یان بێ خانەیی یەکان باکتریاو کەڕوو هەندێك جار ڤیرۆسەکانیش دەگرێتەوە .

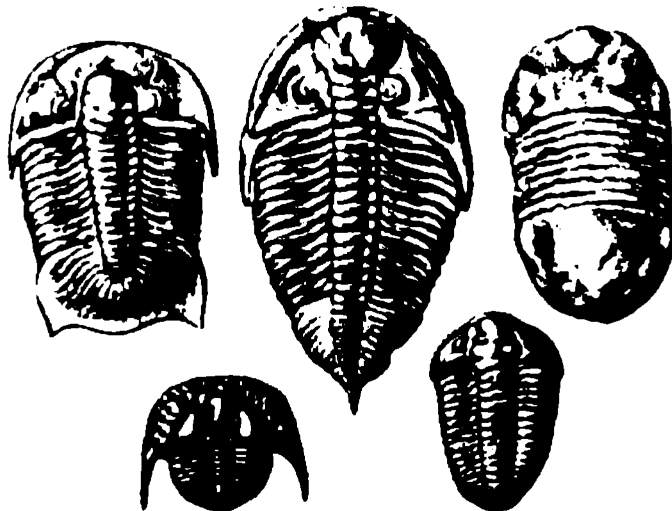
لیستەی ناوی هەندێك لەپرۆتیستا بووبەردەکان : -

لەنێوان هۆزی پرۆتۆزوا کاندا (گیاندارە سەرەتاییەکان = الحیوانات الأبتدائیة) protozoans تەنها گیاندارە گوشتی یەکانن sarcodina کەبایەخێکی بوو بەردیی تایبەتی یان هەبێت چەند ئەندامێك لەم کۆمەڵە پەیکەریان تۆێکلیان هەیە کەلەمادەی تێکتین Tectin یان کالسایت calcite یان ئەرگوانیت Aragonite یان سلیکا (لم) silica پێکهاتووە . گیانداری رادیولاریا Radiolaria کەلقێکە لەگیاندارە گۆشتی یەکان زۆر باش ناسراوە لەڕێگەی قوڕولیتەی پاشماوەکانیانەوە لەنیشتەنی دەریا نوێیەکاندا . هەندێك جۆری ڕادیو لاریا لەناوەڕاستی چاخی ئۆر دۆڤیسی

یەوە دەرکەوتوون و لەچاخی کامبری و چاخی سێ هەمدا گەشەیان کردووە هەتا ئێستاش هەر بەردەوامن فۆرامینیفیراش (مخرمات Foraminifera) کەکۆمەڵە گیانداریکی دەریایی ووردن و سەدەفەکانیان کونکونە ، لقێکی ترە لەگیاندارە گۆشتی یەکان لەچاخی کامبری یەوە هەتا ئێستا هەر بەردەوامن . نزیکەی (30) هەزار جۆریان لێ زانراوە لەمانەش زیاتر لە 90٪ یان بەشێوەی بووبەردن . فۆرامینیفیراکان بەزۆری گیانداری دەریایین چی بەشێوەی بن ئاوکەوتوو (ناخی یەکان) (benThonic) وچی بەشێوەی سەر ئاوکەوتوو (planklonic) ، قەبارەشیان لەنێوان بەشێکی میلمەترو چەند سانتیمەتر سێ جایە کدایە . کۆنترین جۆری فۆرامینیفیراکان لەکەفرەکانی چاخی کامبری و ئۆردۆڤیسیدا هەبوون . گەورەترین جۆریان فوسولیناسیا (Fusulinacea) بووە کەبەشی سەرەوەی چاخی کاربۆنیدا هەبووە ودرێژی یەکەی گەیشتۆتە نزیکەی چەند سانتیمە ترێك ، ئەمانە سەرچاوەیەکی باشن بۆ بووبەردو نزیکەی هەزار ڕەگەزیان لێزانراوە ، فۆرامینیفبراکان لەچاخی دەباشیریدا زۆر هەبوون بەجۆرێکی ئەوتۆ کەهەندێك پێکهاتی بەردی قسل بەناوی ئەوانەوە ناونراون . گیاندارە تیشکدەرەکان و گیاندارە کونکونەکان لەکاتی خۆیدا ڕووبەرێکی زۆریان لەبنکی دەریاکان داگیر کردووە ، دوای مردنیان نیشتەنی تایبەتی یان بەجێ هێشتووە پێی دەوترێت « oaza » هەروەها هەندێك لەبەردە گەچینەکان (الأحجار الجبسیة)

▽ گیانداره سێپلەکان

وەکوو مۆزەخانەیەکی سروشتی ئەوتۆ وایە کەپڕە لەپڕە لەپاشماوەی گیانداره تاك خانەکان . ئەم گیاندارانە سودێکی باشیان لێ وەردەگیرێت لەمەیانی جیۆلۆجیدا بەتایبەتی لەمەیانی بەراوردکردنی چینە جیۆلۆجییەکاندا لەشوێنێکەوە بۆشوێنێکی تر هەروەها لەڕووی قەبلاندنی تەمەنی کەڤرەکان و دابەشکردنی ستونی جیۆلۆجی (العمود الجیولوجی(Geological column) ، واتا برگەیەك (مقطع) بەباری قوولی لەڕووی زەوییەوە بۆناوەوە بەپێکهاتە هەمە جۆرەکانی توێکلی زەویداو زانینی بارەکانی ئاوو هەوای کۆن و ڕادەی سوێری و قولایی ئاوەکان . نموونەش بۆگیانداره تیشکدەرەکان . گیانداری ئەکتینۆما Actinoma وهیلوسفیرا Heliiosphaera ، بەلام نموونەی گیانداره شانۆچکە دارەکان وەکوو گلۆبیجرینا Globigerina وکامیرینا (Camerina) و دێنتالیتایة Dentalina .

2 – ئیسفەنجەکان Sponges

ئیسفەنجە بوو بەردەکان لەبەشی خوارەوەی چاخی کامبرییەوە هەتا ئێستا تۆمار کراون . گوایا هەندێك پاشماوەی تایبەتی ئیسفەنجی کەلە دێرینی بەرلەکامبریدا هەبوون لە گیانداره کونکونەکانەوە (الثقبیات Porifera) گەشەیان کردووە . لەنێوان زیاتر لە (10) هەزار جۆری ئێستا لەئیسفەنج ، تەنها ژمارەیەکی کەمیان هەیە کەبەشی ڕەقی ئەوتۆی تێدابێت کەبەشێوەی بووبەرد بپارێزرێت ئیسفەنجەکانی ئەم سەردەمە بەزۆری ملیان نییەو دەریانشینن بەتایبەتی لەتەنکاوەکاندان ، بەلام لەزەریا قووڵەکانیشدا هەرهەن لەبارەی توێکارییەوە (التشریح Anotomically) بریتین لەکۆمەلەیەکی سەرەتایی لەنێوان گیانداره تاك خانەییە قامچی دارەکان و گیانداره چەندینە خانەکاندا لەشیان ڕیزەکون و بۆریچکەی تیادایە جگە لەوەش درکی پێوەیە . ئەم درکە لەمادەی کالسایت یان سلیکا پێکهاتووەو بریتیە لەو بەشە ڕەقەی لەشی ئیسفەنج کەدەشێت بەشێوەی بووبەرد بپارێزرێت یەکەم بووبەردی ئیسفەنج کەمابێتەوەو تۆمار کرابێت لەبەشی خوارەوەی چاخی کامبرییەوە بووە . لەکۆتایی دێرینی پالیۆزۆیکدا چەند جۆرێکی گرنگیان قڕی تێکەوتووە . بەلام لەچاخی دەباشیریدا گەشەیەکی باشیان کردووە . لەوولاتە جیاوازەکانی جیهاندا باسی ژمارەیەکی زۆر لە جۆرەکانی ئیسفەنج کراوە . زاناکان وای لێك دەدەنەوە کەگوایا بەردە ئەستێی Flint مولگە دەباشیرییەکان Chalk beds مادەی سلیکاکەی لەئیسفەنجەوە بۆ هاتووە لەدێرینی سینۆزۆیکدا گیانداره ئیسفەنجییەکان هەمان ڕۆلی (دەوری) ئێستایان بینیوە لەناو گیانداره دەریاییەکاندا .

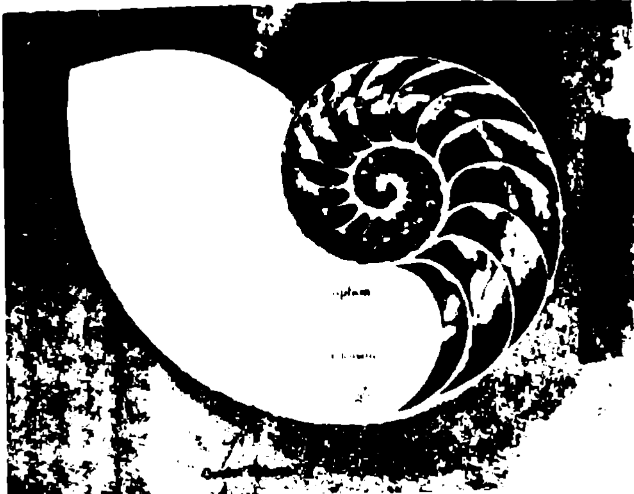
3 – گیانداره بۆش ڕیخۆلەیی یەکان

أمعائیة الجوف Coelenterate : ـ ئەمانە گیانداری دەریایی ساکارن و باشترین نموونەی گیانداری شیلانە (مرجان Coral) کەلەدەریاو لەشوێنە تەنکاوە شلەتێنەکاندا دوور لەکاری شەپۆلەکاندا دەژین زۆربەشیان بەشێوەی مۆلگە هەن « مستعمرات colony » و هەندێك جار دورگەی شیلانی (جزرمرجانیة) یان شۆستە لەقەراغ ئاوەکاندا دروست دەکەن . زۆربەی گیانداره شیلانییەکان مادەی گەچین (مادەجبسیة) دەردەدەن بۆ پێکهێنانی پەیکەری ئەستوورو لەو جۆرە گیاندارانەن کەلەپێکهاتنی چەندەها کەڤری نیشتەنیدا (الصخور الرسوبیة) بەشدارن گیانداره شیلانەکان لەچاخی ئۆردۆ ڤیسییەوە دەرکەوتوون و هێشتا هەرماون . بەزۆری لەدەریا تەنکاوە شلەتێنەکاندا دەژین و ناتوانن لەقوراوو قولایی دەریاکاندا بژین . بووبەردی شیلانی لەزۆربەی ناوچەکانی خرۆکی زەویداو لەچەندەها چینی جیۆلوجیدا دۆزراونەتەوە . گرنگترین نموونەش بۆ گیانداره شیلانییەکان کانینیاو Caninia زیفرنیتس Zephrnits وسرنجۆپۆرا (syringopora) بوون .

4– پێ‌بازوویی‌یەکان (عضدیە الأرجل Brachiopoda)
ئەمانە کۆمەڵە گیاندارێکی شێوە نەرمۆڵەی (رخویات الشکل – molluscoidea) قەبارە بچووك بوون قاقڵەی هەمەجۆریان هەبووە بۆ پاراستنی خۆیان بەکاریان هێناوە ، قاقڵەکەیان لەدووپارچە پێکهاتووە هێنی پشت و هێنی سك و خۆیان نووسانووە بەبنکی دەریاکانەوە یان بەتەنی گەورەی سەرتاوکەوتووەوە یان بەگیانداری گەورەوە بەهۆی دەزوولەیەکی ماسولکەیی‌یەوە . قاقڵەکەیان ددانەدار بووە ، هەندێکیان قاقڵەکەیان لەمادەی کاربۆناتی کالیسیۆم پێکهاتووە . پێ‌بازوویی‌یەکان لەچاخی کامبریدا دەرکەوتوون و هەتا ئێستاش هەرهەن هەتا ئێستا بووبەردی نزیکەی (30) هەزار جۆر لەپێ بازوویی یەکان دۆزراوەتەوە . گرنگترین نموونەیان : گیانداری سپیرفیرو Spirifer تێریبراتولاو Terebratula ئەتریپاو Atrypa سترۆفۆمینا strophomena بووە .

5– دوو لەپکەیی‌یەکان واتا دوو سەدەفی‌یەکان : (ذوات المصراعین Bivalves) ئەمانە پێشیان دەوترێت کەوانە ریشوەدارەکان (ذوات الغلاصم) وەکوو گوێچکەماسی (محار) . ئەمانە گیانداری دەریایین ، هەندێکیان لەئاوی شیریندا دەژین ، لەشیان نەرمە لەناو قاقڵەیەکی دوو پارچەی ددانەداردا دەژین هەندێکیان خۆیان لەقوڕو لیتەی بنکی دەریاکاندا نقوم دەکەن و هەندێکیان مەلەوانن . ئەمانەش لەچاخی ئۆردۆ ڤیسی‌یەوە دەرکەوتوون و هەتا ئێستاش هەرهەن ، بۆ نموونە گیانداری ترایگۆنیاو (Trigonia) گلایسیمیرس و (Glycimers) پێکتین « pecten » .

6– پێ سکی‌یەکان (بطنقدمیات Gastropoda) : – وەکوو شەیتانۆکە (هێلکە شەیتانۆکە ، ئەمانە لەقەراغی رووبارو دەریاکاندا دەژین ، لەشەکەیان نەرمە لەناو قاقڵەی ئەستوری هەمەجۆرو هەمەشێوەدا دەژین لەچاخی کامبری‌یەوە دەرکەوتوون و هەتا ئێستا هەرماون لەئاوی سوێرو شیریندا . نموونەش بۆئەمانە گیانداری کۆنەس و (conus) تەریتیلا (Turritella) و فیوسەس (Fusus) و ناتیکا (Natica) یە .
پێ‌سەرییەکان (رأسیة الأرجل cephalopoda) : – کۆمەڵە گیاندارێکی نەرمی دەریایین هەندێکیان لەناو قاقڵەیەکی پێچاوپێچدا دەژین کەلەمادەی کالسایت ئەرگوانیت پێکهاتووە . ئەمانە لەکۆتایی چاخی کامبریدا دەرکەوتوون و هەتا ئێستاش هەر بەردەوامن ، نموونەش بۆ ئەمانە گیانداری هەشت پێ (أخطبوط octopus) و کۆمەڵەی تەزبیحی‌یەکان (السبحیات Ammonites) کە بریتین لەگیانداری دەریایی لەچاخی دیڤۆنی‌یەوە دەرکەوتوون . بەلام لەنزیك کۆتایی چاخی دەباشیریدا قڕیان تێکەوتووە ، قاقڵەیەکی پێچاوپێچی گرێ گرێیان هەیە بوو بەردی گرنگ و ناسراوترین نموونەش لەسەر تەزبیحی‌یەکان گیانداری گۆنیاتیت و (Goniatite) هێلدۆسیراس (Hildoceras) و ستیفانۆسیراس و (stephanocerac) میکۆسیراس (Mecoceras) . هەروەها پێ‌سەری‌یەکان جۆری تریشیان هەیە وەکوو کۆمەڵەی فیشەکی‌یەکان واتا گوللەیی‌یەکان « خرطوشیات = قذیفیات Belemnites) کەلە چاخی خەلۆزیدا دەرکەوتوون و لەچاخی دەباشیریدا کۆتایی‌یان هاتووە ، قاقڵەیەکی کلسی‌یان هەیە لەگوللەتۆپ دەچێت و شێوەیەکی قوچەکی ساف [ناپێچاوپێچ] هەیە ، هەروەها کۆمەڵەی ناوتیلوید واتا دەریاوانەکان (بحار = نوتی = Nautiloids) کەلەچاخی ئۆردۆڤیسیدا دەرکەوتوون و هەتا ئێستا هەرماون .
7– پێست درکاویی‌یەکان (شوکیة الجلد = Echinodermata) : – کۆمەڵە گیاندارێکی دەریایین لەشیان بەتەبەقی کلسی درکاویی داپۆشراوە ، لەشیان نەرمە ، لەچاخی کامبریدا دەرکەوتوون و هەتا ئێستاش هەر بەردەوامن . ئەم

پێ بازوویی یەکان

گیاندارانە دەکرێن بەهەشت پلەوە : ـ
ئەستێرە تورتەکان واتا ئەستێرە خاوەکانی دەریاو (نجوم البحر الهشة = Brittlestartish ophiuioidea) ئەستێرۆکەکان (نجیمات = Asteroidea) وەکـوو گیـانـداری ئـەستێـرەی دەریـاو Startish زەمەقی‌یەکان (الزنبقیات = crinoidea) وەکوو زەمەقی دەریاو (زنبق البحر = sealily) گۆپکەیی‌یەکان Blastoids شوکیات الجلد البرعمیة) و تورەکەیی‌یەکان (الحیوانات الکیسیة أو المثانیة cystoid) و ئاروویی‌یەکان (الخیاریات Holothuroid) وەکوو خەیاری دەریا « خیار البحر sea cucumber » گیانداره درکاویی‌یەکان « Echnoids » لەچاخی ئۆردۆڤیسیدا دەرکەوتوون و هەتا ئیستاش هەر دەژین ، سەدەفێکی خڕی یان نیمچەخڕی یان قوپاوی درکاویی یان‌هەیە ، پێنج پەلیشیان هەیە نموونەش بۆئەم پلەیە : ـ گیانداری سیداریس cidaris و میکراستەر « micraster » . پلەی زەمەقەکانی دەریا لەگوڵەباخ دەچن رەنگینن و بەشێوەی مۆڵگە لەبنی دەریادا دەژین ، لەچاخی ئۆردۆڤیسیدا دەرکەوتوون و هێشتا هەر بەردەوامن . پلەی بلاستۆید Blastoid : ـ ئەمانەش هەر لەچاخی ئۆردۆڤیسیدا دەرکەوتوون . قاقڵەکەیان لەکوپی چایی دەچێت لەبنکەکەیدا قەدێکی بارێکی کورتی پێوەیە .

کۆنۆدۆنتا Conodonta : ـ ئەمانە بووبەردی زۆر ووردو نهێنیدار بوون لەچاخی ئۆردۆڤیسی‌یەوە دەرکەوتوون هەتاوەکوو بەشی سەرەوەی چاخی ترپاسی یان دەشێت هەتا چاخی دەباشیری بەردەوام بوونو کۆمەڵێك لەبووبەردە گرنگەکان پێك دەهێنن ، رۆڵی ئەمانە لەدێرینی پالیۆزۆیکدا وەکوو رۆڵی گیاندارە شانۆچکەدارەکان (فۆرامینیفیرا) بووە لەدێرینی میزۆزۆیك و سینۆزۆیکدا و هەزارەها جۆریان هەبووە .

گیاندارە چووزەوارەیی‌یەکان Bryozoa : ـ کۆمەڵە گیاندارێکی سەیرن بەشێوەی مۆڵگە دەژین لەڕووەکی قەوزەیان چووزەوارە « طحلب Moss » دەچن . باشترین نموونەش بۆئەمانە گیانداری حەسیری دەریایە (حصیرة البحر sea mat) پەیکەرە کلسی‌یەکانی ئەم گیاندارە بێ بڕبڕە بچووکانەی (کەلەشێوەی مۆڵگەدا دەژین) لەدێرینی پالیۆزۆیك و پێکهاتە تازەکانیشدا باوو بوون . جۆرەکانی ئێستایان لەدەریادا دەژینو حەز بەئاوی روون دەکەن نەوەك لێل . گیاندارە چووزەوارەیی‌یە دەریایی‌یەکان سەربە پۆلی جیمنۆلایماتان Gymnolae mata . ئەم پۆلەکراوە بەشەش هۆزەوە (دواهۆز ، توورەکە کونکونەکان cystiporata لەلایەن زانا جی‌جی ئەستروڤاوە لەساڵی 1964 داباس کراوە) . ئەم هۆزانە لەشێوەی مۆڵگەو گیاندارەکانیاندا جیاوازن . سیان لەم هۆزانە دەگەڕێنەوە بۆدێرینی پالیۆزۆیك کەئەمانەن : ـ
دەم مارپێچی‌یەکان Trepostomata و کونکونە توورەکەیی‌یەکان Cystoporata ، سیانەکەی تریشی بریتین لەدەم بازنەیی‌یەکان cyclostomata و دەم شانەیی‌یەکان Ctenostomata ئەمانە لەچاخی ئۆردۆڤیسی‌یەوە دەرکەوتوون . بەلام گیاندارە دەم لێویی‌یەکان Chilostoma لەچاخی دەباشیری‌یەوە دەرکەوتوون . ئەمانە هەموویان هەتا ئێستا هەر دەژین . هەرچەندە کەهەندێك پاشماوە وای دەردەخەن کە گیاندارە چووزەوارەیی‌یەکان لەبەشی سەرووی چاخی کامبری‌یەوە دەرکەوتوون . بەلام یەکەم گیانداری چووزەوارەیی ڕاستەقینە لەبەشی خوارووی چاخی ئۆردۆڤیسی‌یەوە تۆمارکراوەو لەناوەڕاستی چاخی ئۆردۆڤیسی‌یەوە گەشەیەکی باشیان کردووە ئەمانە بریتین لەپێنج هۆزو (20) خێزان ، هەروەها چووزەوارەیی‌یەکان لەسەرووی دێرینی پالیۆزۆیکدا هەبوون . بەلام لەکۆتایی چاخی پێرمیدا چەند خێزانێکیان قڕیان تێکەوتووەو لەدێرینی میزۆزۆیك و سینۆزۆیکدا بەتایبەتی لەچاخی دەباشیری و چاخی سێ‌هەمدا چووزەوارە دەم لێویی‌یەکان زۆر باو بوونو بەشێوەی توێژاڵێکی تەنك بەبەردو سەدەفەوە نووساون رەگەزێکی ئاسایی یشیان هەیە پێی دەوترێت پەردەکوندار Membranipora . گیاندارە چووزەوارەیی‌یەکان . لەمەیانی بووبەردا ، بەرەبەرە گرنگی‌یان پتردەبێت چونکە زۆرن و بەفراوانی لەسەر زەوی بلاو بوونەتەوە .

پێ جومگەیی یەکان یان جومگەدارەکان
مفصلیات Arthropoda : ـ
ئیمرۆ لەنێوان گیاندارەکانی سەر زەویدا جومگەدارەکان بارێکی تایبەتی (نائاسایی) یان هەیە . چونکە تەنها بەهۆی مێرووەوە (حشرة insect) جومگەدارەکان نزیکەی لە 75 — 80 ٪ئەو هەموو جۆرە گیاندارانە پێکدەهێنن کەباسمان کردن .

جگە لەوەی کەهیچ گیانداریکی چەندینە خانەی ترنییە کەبتوانیت خۆی لەگەل چەند شوینەواریکی جیاوازدا بگونجینیت جومگەدارەکان بەئاسانی بوونەتە بووبەرد چونکە پەیکەریکی دەرەکی رەقیان هەیە . لەبەر ئەوەی کەئەم جۆرە گیاندارانە ناوبەناو کاژ Molt فریٌ دەدەن ، دەشیت کەهەر یەکیکیان چەند جاریك بەشیوەی بووبەرد بپاریزریت (چونکە هەموو جاریك کاژەکە دەبیت بە بووبەردیکی سەربەخۆ) . لەئەنجامی تاقیکردنەوەو لیکولینەوەوە دەرکەوتووە کەدەشیت جومگەدارەکان ببن بەسە چاوەیەکی گرنگی بۆبووبەرد . روالەتی (دیمەنیدەرەوە) جیولۆجی جومگەدارەکان و دەرکەوتنیان لەبەشی خوارەوەی چاخی کامبریەوە هەتا ئیمرۆ روونکی‌یەك دەخاتە سەر رادەی پەیوەندییە ئالۆزەکانی نیوان ئەندامەکانی ئەم هۆزە گیاندارەو میژووی رەگەزەکانیانەوە [phylogeny] ئەم هۆزە گەورەو هەمەرەوشتە دەبیت بنچینەیەکی هەمەرەگەزیشی (Heterogenous) (هەمەچیزەی) polyphylitic هەبیت . جومگەدارەکان دەکرین بە شەش کۆمەلەی سەرەکی‌یەوە :

أ ـ چرنووکدارەکان (مخلبيات) onychophora وەکوو گیانداری پیریپاتەس peripatus

ب ـ سیٌپلەکان (ثلاثية الفص Trilobita) کەکۆمەلە گیانداریکی جومگەداری قرتی‌کەوتووە دوو جوٌگە (چالایی) هەبووە لەپشتیاندا لەشیانی کردووە بەسیٌ پلەوە .

جـ ـ جالجالوکەیی‌یەکان (عنكبوتيات chelicerata)

د ـ توێکلدارەکان (قشريات crustacea) .

هـ ـ فرەپییەکان (عديدة الأرجل Miriapoda)

و ـ میرووەکان (الحشرات Insecta) .

وادەردەکەویت کەکۆمەلەی دووهەم و سیٌهەم یەك بنەچەیان هەبیت هەروەها پینجەم و شەشەم .

گیاندارەسیٌپلەکان (ثلاثية الفص Trilobites) : ـ لەچاخی کامبریدا نزیکەی 60٪ ی ئەو بووبەردانەی کەباس کراون سیٌپلە بوون . لەبەرەبەیانی چاخی کامبری‌یەوە هەتا کۆتایی چاخی پیرمی (1500) رەگەزو (10) هەزار جۆر لەسیٌپلەکان زانراوە . ئەم ژمارە زۆرە لەسیٌپلەکان لەشیوەو قەبارەدا لەیەکتری جیاوازبوون (دریژی‌یان لەنیو ملیمەترەوە بۆ حەوت سەد ملیمەتر بووە) . سیٌپل پەیکەریکی دەرەکی رەقی هەبووە لە مادەی کالسایت یان فۆسفاتی کالیسیۆم ، رووی لەشیان ساف یان گرنج گرنج یان دڕکاوی بووە . لەبەشی خوارەوەی چاخی کامبریدا (21) هۆز لەسیٌپلەکان هەبووە لەمانەش : ئۆلینیلینا (olenellina)ی سەرەتایی و ریدلیچینا Redlichina . لەبەشی سەرووی چاخی کامبریدا هۆزی ئۆلینیدا olenida تەنها بووبەرد بوون کەلە قوڕە رەشەکانی دەریاکانی ئەورووپادا هەبوون .

گیاندارە سیٌپلەکان (ثلاثية الفص Trilobites) : ـ سیٌپلەکان بەکۆنترین گیانداری گەشەکردو دادەنرین کەدەریاکانیان داگیر کردبوو لەچاخی کامبریدا (واتا بەرلە 600 ملیون سال) ، گەلیك زۆرو هەمە جۆرەو چالاك بوون . بەلام لەسەرەتای چاخی ئۆردۆفیسیدا ، بەپەیدابوونی ماسی ، ئەم گیاندارە سیٌ پلانە بەرەو کەمی رویشتن چونکە بوون بەخۆراك بۆماسی هەتاوەکوو لەچاخی پیرمیدا (واتا بەر لە 280 ملیون سال) بەتەواوەتی قریان تی‌کەوت . بۆیە بەم گیاندارانە دەوتریت (سیٌپلەکان) چونکە لەشیان بەسەرو قەدو کلکەوە لە سیٌ بەش پیکهاتووە . هەندیکیان دڕکاویی و هەندیکی تریان بی‌دڕك بوون ، هەندیکیان هەمیشە لەمەلەکردندا بوون کەچی هەندیکی تریان خۆیان لەقوڕی بنی دەریاکاندا نوقوم کردووەو .

دەم بەشی یەکان (مجزاة الفم Merostomata) و جالجالوکەیی‌یەکان (عنكبوتيات Arachnids) : ـ

لەو کاتەدا کەگیاندارە شیوە سیٌ پلەیەکان هەرخۆیان تەنها شیوەی دەریایی بوون ، کۆمەلەی گیاندارە پەل قولاپی‌یەکان واتا پەل مقاشی‌یەکان (كلابية الأقدام chelicerata) لەئاوی سویرو دەم بەشی‌یەکان لەئاوی شیریندا دەژیان و خۆیان گونجاندبوو بۆ ژیانی سەرزەوی و مشەخۆریی (وەکوو جالجالوکەیی‌یەکان) . پۆلی دەم بەشی‌یەکان سیٌ کۆمەلە بووە : ئەگلا سپیداو(Aglaspida) زیفۆ سۆراو(xiphosura) واتاکلك شیریی‌یەکان (سيفيات الذيل) کەئەمەش کۆمەلەیەکە لەجومگەدارەکان شاقرژالو هەندیك شیوەی تری قرتی کەوتوو دەگریتەوە ، لەگەل کۆمەلەی ئیورپتیریدا Eurypterida . کۆمەلەی یەکەم لەبەشی خوارەوەی چاخی کامبری‌یەوە بۆناوەراستی چاخی ئوردۆفیسی گوزەرانی کردووە . زیفۆسۆرا کەقرژالی نالە ئەسپی (ابوجنيب ـ نعل

الفرس Horse shoe crab) ئێستا دەگرێتەوە مێژوویەکی جیۆلۆجی درێژی هەیە . نموونە هەرە کۆنەکانیان لە چاخی سیلووریدا ژیاون و لەدواییدا لەچاخی دیڤۆنیدا شێوەی تریان لێ کەوتۆتەوە . لەچاخی ترایاسیدا (واتا 200 ملیۆن ساڵ لەمەوبەر) زۆربەی جۆری قرژاڵە ناڵە ئەسپەکانی ئێستا بەبڵاوی هەبوون ، لەبەرئەوە شایانی ئەوەن کەناوبنرێن بە بووبەردە زیندوەکان living Fossils .گیانداری کۆمەڵەی ئیوریپتیریدا واتادووپشکی دەریایی (sea scorpion) زۆر بەناوبانگ بوون چونکە نموونە بووبەردەکانیان زۆر بەچاکی پارێزراون جگە لەوەی هەندێك جۆریان قەبارە گەورە بوون . بۆ نموونە درێژی گیانداری پتیریگۆتەس pterygotus هەندێك جار گەیشتۆتە (180) سم واتە لەهەموو جومگەدارە ناسراوەکان درێژتر بووە . کۆمەڵەی ئیوریپتیریدا لە چاخی ئۆردۆڤیسیدا دەرکەوتوون و لەچاخی سیلووری و دیڤۆنیدا بەرەو کەم بوونەوە رۆیشتوون هەتالە کۆتایی چاخی پێرمیدا بەتەواوەتی قڕیان تێ کەوتووە . پۆلی چاڵجاڵۆکەییەکان زۆربەی شێوەکانی سەرزەوی دەگرێتەوە ، بەلام دەشێت کەرەچەڵەکی باوك و باپیریان ئاویی بووبێت . دووپشکە هەرە کۆنەکان لەچینی سیلووریدا هەبوون هەندێك لەدووپشکی ئێستا نەدەچوون . دووپشکی ووشکانی راستەقینە لەچاخی کاربۆنییەوە تۆمارکراوە . زاناکان وای لێك دەدەنەوە کەگیاندارە چاڵجاڵۆکەییە ئاوییەکان لەکۆتایی چاخی سیلووریدا بەرەوزەوی دەستی کردووە بەگەشەکردن .

گیاندارە توێکڵدارەکان (قشريات Crustaceans) : -

زۆربەی گیاندارە توێکڵدارەکان دەریایین ، هەرچەندە کە کەمێکیشیان لەناوی روبارەکاندا دەژین ، هەندێکیان مشەخۆرن و (طفيلي parasite) هەندێکیان بۆ ژیانی سەرزەوی خۆیان گونجاندووە . پەیکەرە دەرەکییە کلسییەکەیان هەلێکی باشی رێك خستووە بۆ بوونیان بەبەرد (بەبەردبوونیان) ، زۆر لەو کۆمەلانەی کەئێستا دەژین بووبەردی گرنگیان هەیە وەکوو پێکەوانە ریشەدارەکان (خيشوميات الأقدام Branchiopoda) و سەدەفدارەکان ostracoda (الأستراكودا) : وەکوو سیپریس و Cypris فایلوکاریدا Phyllocarida واتا توێکڵ تورتەکان (القشريات الرخوة) ودەپێیەکان (عشر قدميات Deca poda) : وەکوو رۆبیان . پێ کەوانە ریشەدارەکان لەچاخی سیلوورییەوە زانراون . کۆمەڵەی ئوستراکۆدا (وەکوو رۆبیان) ناسراوترین بووبەردی توێکڵدارەکانن ونزیکەی (900) رەگەزیان لێ زانراوە لەچاخی کامبرییەوە هەتا ئێستا . کۆمەڵەی توێکڵ تورتەکان لەچاخی سیلووریدا باو بوون و دەپێیەکان لەدێرینی میزۆزۆیکدا گەشەیان کردووە . بەلام لەکۆتایی چاخی پێرمیدا دەرکەوتوون . قرژاڵیش لەسەرەتای چاخی سێ هەمدا دەرکەوتووە .

مێرووەکان (الحشرات Insects) : -

چەند جۆرێك نەبێت ، بەزۆری مێرووەکان زەوی نشینن ، لەبەرئەوە بووبەردیان کەمە . لەگەڵ ئەوەشدا هەتا ئێستا باسی بووبەردی (12) هەزار جۆر لەمێروو تۆمارکراوە نزیکەی حەوت سەد هەزار جۆر لەمێروو هەتا ئێستا دەژین . یەکەم بووبەردی مێروو لەبەردە ئەستیکانی بەشی خواروی چاخی دیڤۆنیدا لەسکوتلەندەدا دەرکەوتووە . بووبەردی کۆنترین و سەرەتایی ترین باڵی مێروو لەبەشی سەرووی چاخی دیڤۆنیدا لەروسیادا دۆزراوەتەوە . بەتینترین گەشەکردنی مێروو لەبەشی سەرووی چاخی کاربۆنیدا بووە ، لەبەشی ژێرەوەی ئەم چاخەدا سیسرك cockroach و کوللە grasshopper وکوللە حاجی (بالبالوکە) فرس النبي Mantid ژیاوە . بەبەرز بوونەوەی لەخشتەی وەختی جیۆلۆجیدا گەشەکردنی تر لەمێرووەکاندا رووی داوەو نزیکەی (15) هۆزی تازە لەمێرووی باڵدار پەیدابووە لەهەموویان دیارتر هۆزی پالیۆپتیرا palaeoptera و پوشکە بەقنگە (يعوب Dragonfly) ومێش ماسی (ذبابة مايو Mayfly) بوون . هەندێك جۆری پالیۆپتیراکان زۆر کەتە بوون بەرادەیەکی ئەوتۆ کەماوەی نێوانی دووباڵەکانیان بەگراوەیی نزیکەی (70) سانتیمەتر بووە . هەروەها سیسرك و قالۆنچە لەچاخی پێرمیدا گەشەیان کردووە . لەچاخی ترایاسییەوە هەتا ئێستا هەموو شێوە بووبەردەکانی مێروو لەو جۆرانەن کەئێستا هەن .

گرابتولیتینا Graptolithina : -

ماناکەی لەزمانی لاتینیدا بەردەنووسین (كتابة الحجر stonp writing) دەگرێتەوە کۆمەلە گیاندارێکی بێ بڕبڕەی دەریایین لەدێرینی پالیۆزۆیکدا ژیاون و سەرچاوەیەکی باشن بۆ

بووبەرد . دەست نیشان کردنی ناوچەی وەختی ئۆردۆڤیسیو سیلوری بەزۆری لەبەر رۆشنایی جۆرەکانی ئەمانە دانراوە . لەشیان دەزوولەی (شریت) پێوەیە . جاران لەکۆمەڵەی هایدرۆزوا دادەنران بەلام ئێستا لەکۆمەڵەی گیاندارە پەتکدارەکان (حبلیات chordata) دادەنرێن . هەروەها بەشێوەی بووبەرد لەبەردی قسڵدا دەرهێنراون . ئەمانە بەشێوەی مۆڵکە (colony) ژیاونو لەشیان گەلێك گۆپکەو لقی پێوە بووە . هەندێکیان وەکوو رووەك لەبنی دەریادا جێگیر بوونو هەندێکی تریان خۆیان نووساندووە بەگژوگیای یان شتومەکی سەر ئاوکەوتووەوە بەشێوەیەکی هەڵواسراو لەئاودا ماونەتەوە . ئەم جۆرە گیاندارە کەلەچاخی ئۆردۆڤیسیدا باوبووە ، بووبەردەکەی هەرچەندە دەگمەنە ، لەگەڵ ئەوەشدا لەسەدەفەکانی ئەوچاخەدا لەناوچەی شرۆبشایەر لە ئینگلتەرەو چەند ناوچەیەکی باکوری ناوچەی وێلز دەبینرێت . ئەمانە لەکۆتایی چاخی دیڤۆنیدا فەوتاونو قڕیان تێکەوتووە .

ماسییەکان (الأسماك fishes)

ماسی لەچاخی دیڤۆنیدا پەیدابووە (واتا بەرلە (420) ملیۆن ساڵەوە هەتا ئێستا) . نموونەش بۆ بووبەردی ماسی : - ماسییەپێست تەبەقییەکان (صفائحية الجلد = أسماك فكية placodermi) و ماسی جیمیوندیا Gemuendia و پتیرۆلێپیس pterolepis وپاراسپیس paraspis و کلیماتەس climatus و ئۆستراکۆدێرەس ostracoderms واتە (الأسماك الصدفية أو الصندوقية) ، ئەمانەش سەرەتاییـنو بێ شەویلگەن لەچاخی دیڤۆنیدا ژیاونو بەرەچەڵەکی گیاندارە بێ برېرەکان رەچاو دەکرێن . وەکوو ماسی سیفالاسپیس Cephalspis و پتیراسپیس pteraspis ، ئەمانە لەجۆگەو ئاوی شیریندا لەچاخی دیڤۆنیدا ژیاون هەروەها پاشماوەی بووبەردەکانیان لەچینی بەردەلەکانی (صخور رملية Sand stones) ناوچەی ئۆلدرێد (oldred) لەئەورووپاو هەروەها لەکەنەداو ئوستەرالیادا بینراون . جگەلەوە نموونە سەرەتایییەکانی ئەمانە لەکەفرە سیلورییەکانی باشووری داکۆتا Dakota وکلورادۆدا دۆزراونەتەوە .

تەڕوو شکییەکان (برمائيات Amphibians) : - پۆلی تەڕووشکییەکان کەئیمڕۆ بۆقو قورناویلکە (سلمندر salamander) ونیت Newt نوێنەریانن رۆڵێکی گرنگیان هەبووە لەچاخی کاربۆنییەوە هەتا ئێستا واتا (بەرلە (350) ملیۆن ساڵەوە) . تەڕووشکییەکان گەورەترین گیاندار بوون کەلەزەلکاوە خەڵوزییەکاندا زاڵ بوون بەلام تەنها کۆمەڵەیەکی بچووکیان هەتا ئێستا لەژیاندا ماوە . بووبەردی تەڕوو شکییەکان شتێکی سەرنج ڕاکێشەرن چونکە روناکی دەخەنە سەر چۆنێتی پەیدابوونی بنچینەی گیاندارە چوار پێکان لەماسییەوە ، هەروەها لەهەمان کاتدا دەیسەلمێنن کەچۆن گیانداری برېرەداری سەرەتایی تایبەتی توانای ئەوەیان هەبووە کەبۆ ژیانی سەرزەوی خۆیان بگونجێنن . ئیچثیۆستیگا Ichthyostaga کەتەڕو وشکییەکی کۆتایی چاخی دیڤۆنییەو لەناوچەی گرینلاند Greenland بەئاشکرا پەیوەندی نێوانی ماسیو تەڕووشکی تیادا دیارە . زاناکان گیاندارە تەڕووشکییەکان بەئەڵقەیەك دادەنێن لەنێوانی ماسیو گیاندارە چوارپێکاندا . هەروەها هەندێك لەزاناکانی بووبەرد گیانداری تەڕووشکی سیمۆریا Seymouria بە ئەڵقەیەکی وون بوو « حلقة مفقودة » دادەنێن لە نێوانی گیاندارە تەڕو وشکییەکانو خشوکەکاندا « زواحف » .

پەراوێزەکان .

---

1 — من بەبیرو ڕای خۆم وای بەباش دەزانم کەزاراوەی (بووبەرد) لەجیاتی (بەژەوەبوو) یان (بەبەردبوو) بەرامبەر زاراوەی (متحجر = احفور) عەرەبی بەکار بهێنرێت ، چونکە (بووبەرد) زاراوەیەکی کورتەو ئاسانە لەسەرزمانو ووشەی تری لێ وەر دەگیرێت .

2 — مەبەست لەشەیتانۆکە هێلکە شەیتانۆکەیە واتا (حلزون snial)

3 — پێ بازوویی یەکان : کۆمەلە گیانداریکی بێبرېرەی دەریایین سەدەفیان هەیە لەگوێچکە ماسی دەچن بۆنموونە : سەدەفە چرایی یەکان (صدفة مصباحية lampshell)

4 — حەسیری دەریا = گیانداریکی سەیرە لەرووەکی چووزەوارە واتا (طحلب) دەچێت بەشێوەی مۆلگە دەژی .

5 — خشتـەی وەختی جیولۆجی (جـدول الازمنة الجیـولوجیة (Geological Time scale) ئـەو خشتەیـەیە کـەمـاوە (وەختـە) جیولۆجی‌یەکانی تیادا کزاوە بەچەند بەشێکەوە لەزۆرە بـۆکەم : هـەرە دێرین ، چـاخ ، سەردەم ، سـەدە .... ئەستووریی‌یە لەگەل خێـرایی نیشتندا دەتـوانرێت ئـەو وەختـە بـزانـرێت کـەچینێکی (100) مـەتـر ئـەسـتـور دەیخاینێت) .

7 — لێـرەدا مەبـەستمان لە (کـارەبا) ئـەو مادە رەقـە زەردە شووشەیی‌یە کەتەزبێچو بازنی لێ دروست دەکرێت .

8 — وەختـە جیـولوجـی‌یـەکـان دەکـرێن بـەدوو بـەشی سەرەکی‌یەوە . یەکەمیان هەرە دێرینی‌ژیانی نادیار (ابـد الحیاة السحیقیة) أبو ابد الحیاة الخفیة .

کەژیانی تیادا نەبووەو دووەمیان هەرە دێرینی ژیانی دیار (ابدأ الحیاة الظاهرة) کەسەرەتای ژیانی لێوە دەرکەوتووە

9 — مـەبـەست لەچـاخ (حقبـة period) بـەشێکـە لەوەختی جیولوجی .

سەرچاوەکان

1 — الجیـولوجیا للجمیـع / تالیف عـادل حاتم جـوزی / من منشورات وزارة الثقافة والاعلام / سلسلة الکتب العلمیة 6 / دار الرشید للنشر / 1980 .

2 — باطن الارض / تألیف آلان دیفیـز / ترجمـة د . یوسف شوقی الطبعة العربیة تصدرها الهیئة المصریة العامة للکتاب بالاشتراك مع مؤسسة ماکدونالد للنشر / انجلترا .

3 — مبادئ علم الارض (الجیولوجیا) تالیف / الدکاترة جلال الدین حافظ ویحی محمد انور ومحمد العربي فوزي / جامعة الاسکندریة دار المعارف بمصر .

4 — Geology

A. J. smith

Hamlyn all — collour paper backs

5 The new Encyclopedia britanica volume 7 1974

ئەنسکلۆپیدیای بەریتانی / بەرگی حەوتەم / ساڵی 1947

تۆماری بووبەردەکان دەکرێت بەم بەشانەوە : ـ

أ ـ تۆماری بووبەردەکانی بەر لەکامبیری واتا Precambrian Fossi record

ب ـ تۆماری بووبەردەکانی هەرەدێرینی ژیانی ئاشکرا (الحیاة الظاهـرة) phanerozoic Eon fossi record کـەئـەمـانـە دەگرێتەوە : ـ

1 — زینـدەوەرە تاك خـانەکـان (Protista) وەکوو گیـاندارە تـاك خانەکان (protozoans) بۆنمونە گیانداری فۆرامنیفیرا (Foramini fera) .

2 — ئیسفەنجەکان (sponges) وەکوو گیانداری ئیسفەنج .

3 — بۆش ریخۆلەیی‌یەکان (coelenterata) وەکوو گیانداری شیلان (مرجان coral) .

4 — نەرمۆلەکان (النواعم mollusca) وەکو گیانداری گوێچکە ماسی (المحار = oyster) .

5 — کۆنودونتا Conodonta کەئەمانەش کۆمەڵە گیاندارێکن .

6 — گیاندارە چووزە وارەیی یەکان (الحیوانـات الطحلبیة = Bryozoa) . وەکوو گیانداری حەسیری دەریا (حصیرة البحر sea mat) .

7 — بێ بازوویی یەکـان (عضدیـة الأرجل Brahiopoda) وەکـوو سەدەفە چـرایی‌یەکـان (الأصداف المصبـاحیة = lamp shells) .

8 — بێ جومگەیی‌یەکان (مفصلیات الأرجل Arthro Poda) وەکوو مێرووەکان (الحشرات Insects) لەگەڵ گیاندارە سێ‌پلەکان (ثلاثیة الفص Trilobites) .

9 — پێست درکاویی‌یەکان (شوکیة الجلد Echinodermata وەکوو ژیشکی دەریا (قنفذ البحر Sea urchin) .

10 — دەزوولەیی‌یەکان (بەردە نووسەکان Graptolithina) .

11 — ماسی‌یەکان (الأسماك The Fishes) .

12 — تەرووشکی‌یەکان (ووشکاوەکی‌یەکان) واتا (البرمـائیات = Amphibia) وەکـوو بـۆق و قـورنـاویلکـە (سلمنـدر Salamander) .

13 — خشۆکەکان (الزواحف Reptilia) وەکوو کیسەڵ .

14 — باڵندەکان (الطیور The birds)

15 — شیردەرەکان (اللبائن = الثدییات Mammals)

16 — رووەك (النباتات plants)

حجی جعفر
دهوك

چەند وێنێت کوردەواری

« داستانا خەج و سیابەندادا یا (سیابەندوڤ سەمەند) پێتڤی یە ئەم بزانین کو ئەدەبی کوردی دبیتە دوو بەش ، بەشەك ئەدەبێ نڤیسیەو بەشەك ئەدەبێ نەنڤیسیە .
ئەدەبی نڤیسی : ئەو بەرهەمەیە یێ کو خودانی وی دیارە .
بەلام ئەدەبێ نەنڤیسی ئەو بەرهەمەیەیێ کوخودانی وی دیارنە وەکی : ـ
داستان و چیرۆکێت فلکلۆری .
داستانا خەج و سیابەندا ژ ئەدەبێ کوردی یێ نە نڤیسی دهاتە ژمارتن ، چونکی ملکێ هەمی میللەتی بوویە و داهێتنانا هەمی خەلکی بوویە . ئەڤ ئەدەبێ نە نڤیسی کەم یان زۆر یێ دێتە نڤیسین ژلای ڕۆشنبیریت کوردڤە چونکی مەترسیەکا مەزن هەیە بو ووندا کرنا ڤی رەنگی ئەدەبی .
(د . نور الدین زازا) دبێژیت : ـ
(ئەگەر ژ ئیرو ب شوندا ئەم گوهـ نە دەین فلکلورا خو یێ وندایەو هەرە) .
برایێت هێژا ئەڤ گوتنا سەیدایێ مەزن نورالدین زازا گەلێك راستو دروستە هەر وەسا جهێ پیتە یێ دانی یە نە خاسمە جەم شارەزاو پسپورێت زمانێ کوردی بۆ کۆم ڤەکرنو ڤەچەماندنا سترانو چیرۆكو داستانو ئەفسانەو پەندو مەتەلۆکێت کوردی ، هەتا وەکو ڕۆژەك بێتو لچاپ بدەن .
هەکە ئەم شیاین کارەکێ هۆسا بەرکەفت بکەین دێ خزمەتەکا مەزن دیاری میللەتێ خو و زمانێ خو کەین .
ئەڤ بزاڤا نهودڤان سالادا دێتە کرن بۆکۆم ڤەکرنو خرڤە کرنا فلکلورێ کوردیو لچاپ دانێ ، جهێ شانازیا هەمێ ڕۆشنبیرەکی یە ب تایبەتێ لئەرمنستانا سۆڤیت لڤیرە پێتڤی یە گوتنەکا د . عزالدین رسول بیژین ل بابەت ڤێ گوتنا سەرێ دکتور کەرەم دکەت دبێژیت . (ئەو بزاڤا ئەدەبی هاتیە کرنو دێنە کرن دناڤ (89) هەزار کەساندا ل ئەرمنستانا سۆڤیت هەندی بزاڤا هەمی کوردێت جیهانی یە ب دریژیا میژوویا میللەتێ کورد) . بەلێ سەد مخابن ئەڤ بەرهەمە ب مەتلا زیژی ناگە هیتە بەردەستێت روشنبیرێت کورد .

ئەڤ داستانا ل بەر دەستێت مەولبن گوتنامە یا ئەڤرۆکە داستانەکە ژهزار داستانیت میللەتێ کورد رەش مالەکا ژهزار رەش مالیت چیایێ سیپانێ و ئەلەگەزێ . گوتنە کە ژمە لیونها گوتنیت عەرەبێ شەموو حاجیێ جندێ ئوردیخانی جلیلو ئەمین ئەڤدالو قەناتی کوردو جاسمی جلیل ... هتد .
گەلی هەڤالان : ـ
ئەگەر بینو هێدی هێدی ، هیرك هیرك لاپەرێت داستانا خەج و سیابەندا یاکو هێژا سیابە ندوڤ سەمەند نڤیسیێ ، ڤەدەین و جوان بخوینین دێ بۆمە دیاربت نەك هەر خەندقاندنا دوو دلایە ددەریا ئەڤینێدا . نەك هەر چرمساندنا دوو گولایە لسەرێ چیایێ سیپانێدا یان چیروکەکە هاتیە ڤەهاندن بۆ کورت کرنا شەڤیت زستانا . نەء ..... هەر ئەڤە نینە ..
ئەز دبێم ئاوێنەیەکە ، قودیکەکە هەمێ عەدەتو تەقالیدو رەوشتێت میللەتێ کورد ، نەخاسمە دوی چاخیدا بومە ديارو خویا دکەت .... ژمیرخواسیو سوارچاکی ، سروشتو طبیعەتی ، سۆزو ئەڤینێ ، عەهدو بەیمانا هاتن و چوونێ ، مێڤان و مێڤانداریێ ، رابوونورونیشتنێ ، خارنوڤەخارنی .... هتد .
گەر هان ولاپەرێ نیکێ ژڤێ داستانێ تیك ڤەدەین وێ بینین : ـ
1) وینەیەکێ ریكو پیك ، جوانو قەشەنگ ، راستو دروست ، خۆرۆ خۆرسن بۆمە هاتیە کیشان ژ ریبارو نهالو چیاو جومو جەلەلایت کوردستانێ ، وەکی دڤان مالکێت ژێریدا : ـ
بهار بو بهار ، گول . سۆسنا بیندابو .
ژبارانێ ، کەسك سورێ شاخ ڤەدابو .
ئاڤێد بە رڤێد بە لەکیپا پێلدوا
ژڤونتارێد چیا دکشییا .
بێلند سپی دکەتنە ناڤ گەلییا .
دلەزیان ، خۆ دکهیناندنە چایرا .
.... ل 12 — 13 خەج و سیابەند
باوەر بکەن ، هەر ئەڤ جوانیە بوویە ، هەر ئەڤ بەفرو نهالو

چیاو گەلی‌یە بووینە . گۆران و مەولەوی و خانی دین هار کرینە .
2) وینێ دووێ : ــ کۆچەرایەتێ : ــ
هەکە ئەم بەردەوام بین سەر خاندنا ڤێ داستانێ دێ بینین کوچەرایەتێ رەوشتەکە ژ رەوشتیت کەڤن ، میللەتێ کورد کەچەرایەتێ کری‌یەو شانازی پێ بریە . چونکی سەربەستیا خوتیدا دیتی‌یە .
هاڤینا وەختێ دنیال دەشتێ (گەرمیانە) گەرم دبوو دا کوچەر بەرێ خۆ دەنە زوزانا ، بەرکانی وکەفیت بەفرێ ، ئەڤ وێنەیە ب جوانی دلاپەرێ (15) دا خۆیا دبیت : ــ

ئەو کۆچێد درێژ سەکنین ڤیزارێ
بارخانێ گران دانینە عەردێ
بۆ ڤەگرتنا کۆن دگرێیان جهێ خاس
ئەو زو تۆب دکا دور بەرا قرشا .
کۆجك دانینەبن بارێ عەرشا
هەڤیر دەسترێ‌و لۆشێ سێلێ
زو بەلادکە بۆی شیڤا ئێلێ

هن ڤر .... هن دەژمان ، ب‌یەك بانگی ، لتەڤ ستەیرکا بێ حەساب‌و حەزار رەنگی ،
ئاگرێ کوچکا ناڤ چولا شوولی .
بینا نانێ لۆش ، گوشتێ قەلاندی
ـــــــــ ل 16 سیابەندو خەجێ
بەلێ دنیا دێ ساربیت ، جارەکادی ــ بەفرو باران دێ کارێ خوکەن بێنە زۆزانا ، ئەڤجا کوچەر دێ کارێ خۆکەنە بێنە دەشتێ ــ کچ بی‌بی . دەست دەست ــ قول قول .
دێن‌و سترانێت ئەڤین بێژن .
دەردێ دلی خو دەردبرن ب‌ستران‌و لاڤژا ... ئەڤ وینەیە ب‌ڤێ رەنگێ خارێ بۆمە تومار کری‌یە :
برا ئەو پیشێ خێرێ وایێ ڤەت نەبینە .
کێ عەدەد هەنارد سەرمێ سەرمەوات تینە
وەکی دەرگسێ نە بدلێ ڤیزێ‌بە ، ڤیز نەستینە
لێ وەکی بستینە ، ئەو سەر سەرێ وێ نو لێ روهیستینە هسیتینە
نەب دلێ خۆە ئەو دچە دبە بەرمالێ
چیاو زۆزانۆ وەرن سەر وی حالی

ـــــــــ ل 17 **سیابەند وخەجێ**
وەسا دیارە دڤان مالکێت سەریدا کوکچا کورد دوی وەختیدا بگرە هەتا نهوژێ یارێ خوب‌دلێ خۆنەهەل بژارتی‌یە لە ورا کچا کورد نە رازیبنیا خۆە ب‌ستران دەربری‌یە .

3) وینێ سێیێ : ــ سوار چاکی‌و مێرخاس : ــ بێ گومانە سوارچاکی مێرخاسی رەوشتەکە ژ رەوشتێت کوردان گەلێك خەلك کوردان ناس دکەن ب‌ڤی ناڤی هەتا وەکو رۆژهەلاتناسێ بناڤد دەنگ مینورسکی گوتیە وان (میرخواسێت رۆژهەلاتی) . دیسا ، لاوك‌و حەیرانیت کوردێ دبرن ب‌ڤی رەنگی فلکلوری وەکی : ــ چەتو ، ئەحمەد ئاغایێ میلی ، دەرویشێ عەبدی ، صالحێ ناسو ، عەمێ کوزێ ، گەنج خلیل ..... هتد .
دڤێ داستانێدا ب‌رەنگەکێ جوان ئەڤ وینە یەیێ هاتیە کیشان دلاپەرێ (57 ــ 58) دا سەر زارێ سیابەندێ : ــ
ئەز هەمە سیابەندم . سیابەندێ دینم
تەنگەو بەرێ هەسپێ دشدینم
ئەزێ حەزار مێرێ مەرافا بکوژم
سەرێ مەرا ڤباشی ئاغیرا پیشکیش بینم
یان : ــ

ڤرا پیشرا هات شەرەکی گران
پریسکی رمێ دبەکیا عەزمان

تە دگوت هەڤەو کەتن دوو چیا
بن واناوا عەرد ، دهەژیا
هیرینا هەسپا دکەتە راستا
قوژینا مێرا دکەتە بەستا

4) وینێ چارێ دیوانخانا کوردی‌و مێڤانداری : ــ
مێڤانداری‌و قەدرگرتنا مێڤانی د ناڤ کورداندا تشتەك پیرۆزە هەر رۆژهەلاتیك هاتبیتە دناڤ کورداندا هەست ب ڤی عەدەتی باش کری‌یەو بەحسێ دیوانخانا کوردی دناڤ ئاخفتنێت خودا کری‌یە .
فاسیل نیکیێ : ــ کورد ناسێ هێژا دبێژیت : ــ

ـيوانخانا كوردى حـالەتێ مرۆڤێ كـورد خۆيـا دكەت ، هـەر
ژگەڤن‌دا ، كورد خۆدان ديوان بوونە ، بەلێوە ، نەبيت ديوانا
ـئغايێ وەك ديوانخانا هەژارەكى بيت .
ـداستانا خەج و سيابەندێ‌دا هـەردوو وێنە دێنـە گرتن يـەك
ژـيوانخانـا ئەحمـد ئاغـاى ، كو بـڤى رەنگى فـارێ وەصف
ـكەت : ـ

مالا ئەحمە ئاغادا مێڤان رونشتبوون
ئەڤ ژێ گرەگرێ ئيلێيە ، دەولەتى بوون
هەتا دبێژيت : ـ
سيابەند سەلامدا و تەمەنە بۆ بەر ئاغێ ،
ئاغا ئۆتاخێدا رونشتبو سەر خالێ ـ خاليچا ،
تژى بە گلى بوون بەر يالا ويدا .

ريدان دريێ پيچا سپێ ل سەرى .
دورێ روينشتبون سێ چار تيلباسێ

تژبى دكشاندن ، كەتبوون شێورى
دەست داندا بو بە ختێ وى دەورێ .

چەعڤى قەلب سيابەندى دنێرى
فەنى پرسى كرژوى .

دڤان مالكێت سەرى‌دا بۆمە ديار دبيت كومالا ئاغاى مرۆڤێت
گرگرە لێ بوون هەر وەسا تژى ناليك و دوشك و باليف بوويە ....
بەلێ وەنەبيت ژمرۆڤێت پيس ياخالى بيت . ئەڤە ژى صفەتەكە
ژديوانخانا كورى !! سەيدايێ خانى بۆمە دگێريت كو ديوانخانا
ميرێ بۆتان ژى ژمرۆڤێت پيس و ناپاك بێ بار نەبوويە ، مروڤەك
تێدابوويە بـناڤێ (بەكۆ) دبيژيت : ـ

ناڤێ وى منافقى (بكر) بوو
بەلكى ژ (بلوقيا) بـتەر بوو
هەتا دبيژيت : ـ
تاجدين دگونە مير عيانى
ميرم بكە دەرڤى دەرگەڤانى

ــــــــ ل 89 بەم وزين هەولير .
وێنێ دووێ ژديـوانا پيـرە ژنـەكێ بـوكێشـايـە بـڤى رەنگێ
خارێ : ـ
خودێ تەرابە، كۆرێ منێ رێوى
مێڤان ، مێڤانى خوديبە دەلال

تەواقادكم ، كەرمكە ، تو مێڤانى
زو ئەمرى سەر بوكا خوەكر

هەسپێ شێ بكشينە هۆندور
تەنگەو بەرێ وێ بستكە ، دەبرێ بكە بەر
لێ ئەوێ سيابەند بەر ئاليبێ دايونى
سەر خاليچادا ڕونشتاندنى
تەختە راست كرن بەعەشيرى
چ مالدا هەبوو سەر تەختى دانى

قولخ كرن ژميڤانێ نەناسرا
كيفاوى خوەش كرن مەتەلوكا
ــــــ **ل 127 ـــ 126 سيابەندو خەجێ**

راستە ژنا كورد پيشە وازيا ميڤانان دكەت هەتا مال خۆى مالێ
ژى لمال نەبيت وەكو ڕۆژهەلاتا من (سوان) كەرەم كرى .
5) وێنێ پينجێ : ـ ئەڤين : ـ
ئەڤين و سروشت و گوارنى پـارچەيـەكە ژهـەست و نەستێت
مرۆڤێ كورد .
ئەگەر ئەم سەرە نجەكێ بدەينە داستان و چيـروك و هوزانيت
كوردى دێ بۆمە خۆيا بيت كو ستران بيژێ كورد يان چيروك
بيژێ كورد يان هوزانڤانێ كورد ، هەردەم جوانيا ژنێ گرێ دايە
بـجوانيا سروشتى‌ڤە ، دكو بكاريت جوانيا ژنا كورد دەبيريت و
دياربكەت .
بۆ نمونە : ـ
دەم و لێڤ ب بشكوژا گولێ تشبيە كريە ...

سينگ و مەمكێت خرو ليك دايێ ، بـخەملا بهارێ ، يانب باغجێ
گولا يان سيڤا يان بـزۆزانا تشبيە كريە كەزێ و بسكێت دريژ
بـشريتێت رەش‌مالان يان بـرەشەماران تشبيە كـريە . يـان

چاڤێت رەش و بەلەك ب چاڤێت مامزا ، گەروەنـا سپی و زەلال ب بەرێ مەرمەری یان پەنیری زوّزانا یان بەفرا سەرێ چیا . بەژنا بلندو هەلکیشایی ب دارا سپینداری یان سەرووێ یـان هەڤرستێ تشبیه کریە ..... ئەڤ وێنیت مە گوتین بوّمە ب جوان و ژین هاتی ێت هاتینە کیشان دناڤ داستانا خەج و سیابەندی دا بوّ نمونە : ـ

بەژنا وێ نوّلا چیایێ کەس
بروّ برژانکی وێ نوّلا قەیتانی رەش
دەڤێ وێ بچوك ، گەردەن قەرقاش .
لیڤیت وێ زراڤ ، نوّلا بەلگێ کاخەزێ .
جەعڤێ وێ رەش ، نوّلا ئاڤ ناڤ تاسێ .
چل گولیسێ رەش لە سەرنا ملاوێ .

یان وەختی سیابەند پرسیارێ ژخەجێ دەکرت .
دبیژیتێ : ـ
ناڤێ تە چیە ، کوکە چینا من ؟
توجەوا دارا چنارێ سەکنی سەر رییا من !

هوّسا ئەڤین و سترانێت ئەڤینێ لاپەرێکێ مەزن و بـەرفرەهـ دناڤ ئەدەل و فلکلوّرێ کوردیدا گرتیە ، ئەڤە ژی نیشانەکە کو مروّڤ کورد ئەڤیندار بوویە و ئەڤین کریە ، لەورا سـەیدایی مەزن سەرداریێ هوزانڤانێت کورد خانیێ هیژا دبیژیت :

خانی ژکمالی بی کمالی	مەیدانی کمالی دیت خالی
یەعنی نەژقابلی و خبیری	بەلکی بە تعصبی عشیری
اینایە نظام و انتظامی	کیشایە جەڤا ژبووی عامی
داخلق نە بیژیتن کو اکراد	بێ مەعرفتن بێ اصل و بنیاد
انواعی ملل خودان کتیبن	کرمانج تنێ دبێ حسیبن
هەم اهلی نظر نەبین کو کرمانج	عشقێ نە کرن ژبو خوە ئامانج
بێ بەهر . نە ئەڤ ژعشقبازی	فارغ ژحقیقی و مجازی

مەم و زین هەولیر ل 68

6) وێنێ شەشێ : ـ راڤ و نیچیر : ـ
ب طبیعەتی خو مێرێ کورد نیچیرڤانە ، چاڤیت خو ڤەدکەت و بەری خو دەتە چیا ..
چونکی کەلی و نهال ، چول و چەلەخنە ، کانی و ئاڤیت کوردستانێ دپرن ژهرچ و گورگان ، بەرازو پلنکان ، بـزن و نیریـان ، کەو ویوران ... هتد .
ئەڤی جیهانەکا هوّسا تایبەتی ، چەدا ! نیچیر ڤـانیت زیرەك و پالەوان مینا سیابەندێ سلیڤا ژێ نارابن ؟! ئەڤ وینێ راڤـ و نیچیرا بومـە دێنە کێشـان و ناڤ لاپـەریت 99 — 161 — 162 دا وەختێ دبیژیت : ـ

زور زو تەعشقێ خوارن ،
لێ هەسپا سیار بوون
ئاژوتن بەر چیایی نیچیری
ئیڤارێ ژنیچیر ڤەکەریان کەسری
روّژ ترا دنێ چونە میّشە
نیچیرا کاکوڤییاو بزنێیت کوڤی .

یان وەختی خەجێ دخازیت ژسیابەندی کـو نەکـەڤینە ل دیڤ نیرێ کوڤی : ـ

سیابەند خەبەرێ وێ نەکر .
تیرو کەڤانێ خو هلدا ،

پەی کاکوڤی کەت ،
کاکوڤی جاهل ئەو دیت ،

دەها کوجلی لەز کەت ،
سەرکەڤرارا بازدا ،
ژکەلی و ژنارارا بازدا

کەتە ناڤ میّشێ ، دەرکەوت ، جهێ راست و دوز دیسان بەری خوە دا چیا ، کەلیا ، بانیا ، هەتا ... کاکوڤی وەستاندو زەرێ ئاسێکر .
ب راستی ئەڤە جوانترین وینەیە راسترین تابلوێ نیچیرو نیچیر ڤانانە بومە هاتیە گرتن .
7) وێنێ حەڤتێ : کانی یا گوندی : ـ

هەریفینکەکی رێ یاوی کەفتیە کوردستانێ ، نزیك یان دیر چەند ریزەك سەرکانی یا گوندی دناف ئاخفتنیت خوّدا کریە .
حسين علي شانوڤ دبێژیت
(دەمێ ئیڤاران کچیك کارێ خوە بدیماهی دینن ، دێ خو خەملینن و قول ـ قول ، ژێر چافێت عەشق بازارا دچنە سەرکانی ، گوندی ، جارانا هەیە چەردگوزیت وان تژی ئافن بەلی بسەد هەجەتا دی ئافا خو دیژن و بەرێ خو دەنە سەر ئافی ! ... هتد) ئەڤ دیمەنێ هەیێ سەری بوّمە دەروکەڤیت دلاپەرێ (93 — 94) دا وەختی خەجی حەز دکەت دەلالی دلێ خو سیابەندێ سلیڤێ ببینت ، بەلێ ژبەر برایێت خوّ شەرم دکە راست و راست بچیتە لنك وی ، ڤیجا بهانا ئافێ ڤێ کەسەرێ ژدلێ خوە دەرتیخینیت ، دبێژیت : ـ

خەجێ جێرێ ئافێ هلدا
زو زو ژکوّن دەرکەت

هەتا دبێژیت : ـ
ئاڤ بر ، وەکی میڤانێ عەزیز
ورا دەستێ خوە بشوّن
بئاڤا کانیێ لنکێ خوبشوّن
وەکی جنەکێ ورا حیسابن .

وەنەبیت ئەڤ دیمەنە ژبیرا هوزانڤانێ چەرخێ بیستێ چودبیت ، ئەڤ دیمەنی کانیێ د قول قولێت کچان چەر سەر ملان ، ژێر چاڤێن خورن لاوان دگەل هەتاف زەرکا ئیڤاران ، تیك هەل دین دناف دێرە شیعرەکا هوزانڤانی عەشق و جوانیێ سروشت و ئازادی ، ماموستا گوران وەختی دبێژیت :
ئیوارەیە وا هەڵگرە سا گوزەیی تازە
رێ ی کانی (قوبان) مونتەظیری جیلوەیی نازە !

8) وێنێ هەشتێ : ـ سترانیت زاروکا : ـ
رەحمە د : کامەران بدرخان دبێژین : ـ
(ژنا کورد بچیکێ خوە مەزن دکەت ، پەروەردە دکەت فێرێ سەربەستێ و نیشتمان پەرەریێ و سوار چاکیێ دکەت .)

راستە دایکا کورد هەر ژکەڤنیدا ، شارەزا بویە دپەروەردە کرنا بچیکادا ، جهێ یەکی خوش بو دیتیە ئەڤە ژی یان لاندەك ، یان دێ دیك ، یان جولانگ ، بوّیە . ژناکورد دبەر کورێ خوّرا بدەنگەکێ زەلال و ب ئاوازێکێ دلسوّژ ستران و لاڤژە بو کوتینە ، وکو چاڤێت بچیکی وێ بچنە سەریەك و بکەڤینە خەوەکا شیرین و پر خەونیت خوّش ، هەروەسا ئەم دشێن بێژین کو ژنا کورد بڤان سترانا دلسوزیا خو بو زارێ خوە دیار و خوّیا دکەت ، خەمە و کوڤانیت خوە پێ ی سڤك دکەت .

ئەڤ رەنگێ سترانا ، پەروەدە کارین بچیکان دبێژن : ـ کارەکێ ئیجگار مەزن دکەڤینیتە بچیکی ، بەلێ سەد مخابن روّژ بو روّژێ ئەڤ سترانەیێ کێم دین و دایکا کورد یاپشت کوهیێ خوّڤە دهاڤێت ، لەو کوّم کرن و خڕ ڤەکرنا ڤان سترانا بکارێکێ مەزن دێتە ژماردن .
خانێی مەزن سەرداری هوزانڤانێت کورد زوی ـ زوی هەست پەروەرد کرنا زاروەکریە ، لەو (نوّبارا) خوّ بوّ وان دیاری کریە . کەرەم دکەت دبێژیت : ـ

ژپاش حمدو صەلەواتان
ئەڤ چەند کەلیمە نەژلوغاتان
ڤیك ئێخستن ئەحمەدێ خانی
ناڤ نوّبارا بچووکان لێ دانی
نە ژبوّ صاحب رەواجان
بەلکە ژبو بچوکێت کرمانجان

نوّبارا ئەحمەدێ خانی

دداستانا سیابەندو خەجێدا ئەڤ دەنگێ سترانا دەنگ ڤەدەت ، وەختێ پیرێ پێت خوّە دبەر لاندکا سیابەندیرا دینیت و د بەت : ـ

کە سەر دلی من چوو خاردا
سازبەند سازێ خوە ئانس ژوّردا ،

نزانم ئیسال چ گوت ، چ خەبەردا ،
کوّرپێکێ منێ نزانە ، بێخمە ،

دایك دلورینه ، دلدا خه‌مه ،
لوری لاوو ، لاوێ من کوڕینه
ئێلا مه‌وێ بسترینه
ئه‌زێ ناڤ لاوێ خوه داینم
سیابه‌ندێ سلیڤیه ،

یان دبێژیت :

لوری لاوو
لوری لاوو

چ ده‌زسمالا ـ گولی ـ گولی
تژی سیڤو تری

9) وێنێ نه‌هێ : په‌یمانو سوز ئه‌گه‌ر هاتو ئه‌م سه‌ره‌نجه‌کا سڤك‌و سه‌رپێ بده‌ینه چیرۆك‌و داستانێت کوردی یان گوهـ بده‌ینه ده‌نگو بیژو چیرۆك بیژیت کورد ، دێ بومه دیار بیت ، کو ، کورو کچێت کورد ژدل یه‌کتر حه‌باندینه ، ئه‌ڤیناد‌انا ئه‌ڤینه‌کا پاك‌و راست بوویه بگره گه‌لێك جاران جانێ خوه قوربانی ئه‌ڤینا خوه کرینه ، وه‌کی زینا خویشکا میرێ بوتان ، سه‌یرانو بهار پشتی مه‌مێ ئالان ، لخو حه‌رام کرن .
شیرینا خو دانا بر چا به‌له‌ك پشتی فه‌رهادی به‌ری خو نه‌دا چیایێ بێستونێ .
ئه‌ڤی چه‌داخه جو سوزو په‌یمانێت داینه سیابه‌ندی بجهی ناهینیت ؟! چه‌واپشتی سیابه‌ندی سینگ‌و مه‌میکان دکه‌ته باغجێ ئیره‌م ؟!
خه‌جێ دبێت :

ئاگرێکی که‌تیه کوچکا ماخینا ،
تێدا دشه‌وته باخچه نکێ گولا ،
منێ سوندەکێ خواری‌یه سونداته‌مام
خنیژی لاوکێ ده‌لال ، ده‌ستێ که‌س ،
نه‌چه ناڤ ڤان مه‌مکێ گولدای .

خه‌جێ وه‌کو ئه‌ڤیندارەکا کورد ، ئه‌و سوزو په‌یمانیت داینه سیابه‌ندی ژبیرناکه‌ت ، سینگ‌و به‌رێ خوه پشتی سیابه‌ندی ناکه‌ته پاوانێ که‌سێکی‌تی ، له‌ورانه نیریێ کیڤی‌و نه‌برایت خه‌جێ‌و نه کوری میزێ خه‌لکێ شیان دلێ هه‌ردوو ئه‌ڤیندارا ژێك ڤه‌که‌ن !!

عه‌هدو په‌یمانێت وان تێك بده‌ن !
هوسا چاڤێت خه‌جێ هه‌ر بو به‌ژنا سیابه‌ندی دمینن ! خه‌جێ خو بسه‌رێ زه‌رێرا گهیاند .
ل سیابه‌ندی کره گازی :

(سیابه‌ندو ، نازکو ، میرخاسو ، ده‌لالو
سبحان گولێ وێ بداره
تو خوه بگره ، ئه‌ز پوڕ کوڕێ
ژوردا بیمه خاره
حه‌تا حه‌تابێ ته‌را ببمه هه‌ڤاله .
سینگێ خوه‌ی ، مه‌رمه‌ری ڤه‌دکه ، بنازی ،
ڤه‌دکه گولبیێ خوه‌یه دریژه
خوه ژوردا زه‌رێدا داڤێژه
سینگێ ویێ زه‌رل‌دارێ دکه‌ڤه ،
دار پشتا پیلێ ویرا ده‌ردکه‌ڤه ،
ئه‌و سیابه‌ند قایم هه‌مێزدکه ،
مه‌رقی ترێ دخوازه وی هشیارکه ،
داروشکێ‌و دوو به‌ند تابێ رحانێ ،
دکه‌ڤته‌ناڤ گولا سبحانێ

ئه‌ڤه به ئه‌ڤینا ڕاست ، هه‌ر ئه‌ڤنه سوزو په‌یمان .

10) وێنێ پول په‌رستی : ـ
ئه‌گه‌ر ئه‌م راست بین دگه‌ل خو ، دڤێت بیژین کو هه‌ر ژکه‌ڤن‌دا هه‌نده‌ك هه‌بووینه پول په‌رست بووینه ، طمع‌و طمع کاری دناڤ‌دا بلاڤ بوویه ، هه‌تا نهو ژی ئه‌ڤ ژانه ئیشه‌ك گرانه دناڤ سه‌دا .
خانی دچه‌رخێ (17) دا ڤی ده‌ردێ گران ده‌ست نیشان ده‌که‌ت‌و دبیژیت : ـ

چیکه‌م کوو قه‌وی که‌ساده بازار
نینن ژقوماشه‌را خه‌ریدار
خاسما دڤی عصری‌دا کوو هه‌میان
معشوق‌و حبیبه بو مه هه‌میان
یعنی ژطمع دراڤ‌و دینار
هه‌ر یه‌ك ژمه‌را وه‌بوونه دلدار

مه‌م زین هه‌ولێر

هەر هوسا داستانا سیابەندو خەجیٚدا سیابەندوف ڤی
دەردی دیارو خۆیا دکەت وەختیٚ دبیژیت : ـ

ئەو کۆڕیٚ میریٚ عەرەبا
کەفیلیٚ خوە شاندە جەم هەڤت برا ،
وەکی ورا وانا لەڤ ببینن
ورزیرا ڕۆکن ـ دلیٚ وان بستینن
گلی هلدان ، کوو خەجا زەڕین
برمالا واندا تمیٚ ببە زەی ،
برا خرابیە تمایا دنیٚ
چاوا ئەو مەریبا دکەناڤ تەلیٚ ،
وەختا زیٚرو زیڤ دانە بەروانا ،
دوو دلی کەتە ناڤ دلیٚ برا ،
ژوانا گەلەکا گلبییٚ بریٚ مەزن
بکیڤو ئەشق قەبول کرن

11) ویٚنیٚ یانزدیٚ ـ زورناو دەڤ :
زورنا دەڤ دناڤ وولاتیٚ کورداندا دکەڤنن ، سازو ئاوازیکیٚ کوردی تایبەتی ژیٚ دەر دکەڤیت ، بشـایی‌و دیلانـا لبەر دکەن .... هتد .
سەیدایێ خانی داستانا مەم‌و زینـادا ناڤیٚ ڤـان هەر دوو ئامیرا وینیٚت وەختیٚ دبیژیت : ـ

میرگو بقوتن دەڤ‌و ڕۆبابان
بینن هەمی شەربەت‌و شرابان

یان دبیژیت :

میر هات لسەر وی هیٚند ، عسکر
زورناو نفیر کووس‌و سیهتەر

مەم‌و زین هەولیٚر
دداستانا خەج‌و سیابەندیدا ناڤیٚ ڤان هەردوو ئامیرا هاتیـە وەختیٚ دبیژیت : ـ

کوڤەند دکەڕن نۆلی گۆگەرچین
زورنەو دەڤ ، قورتین‌و قوژین
خەج‌و سیابەند ل 127

12) ویٚنیٚ دوانزدیٚ : چینایەتی :
چینایەتی دناڤ میللەتیٚ کوردا ژکەڤن‌دا دەست پیٚکریە هەر دچەرخیٚ (10 — 11 ز) دا دناڤ کـومەلا کـوردا دەرەبەگ‌و ئیمارات پەیدا بووینە وەکی خودی ژیٚ رازی عەرەبی شەمو دبیژیت .
هەروەسا شەرەف خانی بتلس دکتیٚبا خۆەدا (شرفنامه) ـ یٚدا یاکو دچەرخیٚ (16 ز) دا دانایی دبیٚژیت :
بەری چەرخیٚ (14 ز) دناڤ میللەتیٚ کوردا دووچین هە بوون چیناسپی‌و چینارەش .
دیسان دلسۆژیٚ میللەتیٚ کورد خانی دەستیٚ خـو دانایـە سەرڤان تەخان‌و خۆ دانایە دگەل چینـا خاریٚ کـو رەش‌و ڕیتن ، هەژارو فەقیرن . وەختیٚ کەرەم دکەت دبیژیت -

ناموسەل حاکم‌و امیران   تاوان چی‌یە شاعیرو فقیران

ئەڤ دیمەنیٚ چینایەتیٚ دداستانا سیابەندو خەجی‌دا دیسان سیابەندیٚ سلیڤیٚ بەرسڤا دایکا خو دەت‌و دبیژیت :

دایێ ئەوانا ژتەرا ڕاست نە گوتینە
ئەز دەست نادەمە زاڕیٚد بەلەنکازانە ،

یان وەختیٚ دبیژیت : ـ

وەکی ژدزا ئەم حەیڤی هلینن
زۆریا زولمکارا بحنجرینن

یان دبیژیت :

جاهلا تمیٚ پەیێ سیابەنددان ،
ئەو کڤش دکرن سەرکاری خۆی
چاڤیٚ رەنجبەر دکەتنە تەنکاسیا گران
گازی سیابەند دکرن ، وەکی بکە ئالی وان ،
پەز ـ دەواریٚ دزی ئەو بارا بینە
دزا ، مغنە خورا بحنجرینە .
شڤان‌و گاڤانا بیێ سیابەندیٚ سلیڤی
توچارا نانیٚ خوەنە دکرنە نیڤی

لڤیره ئاشکرایه کو صراعەك هەیە دناڤ دوو چینادا هەروەسا چینا خاریێ کو شڤان و گاڤنن ، داخازیا رزگارِ بوونێ کریه ، وەکی دبێژیت : ـ
سەرزاریێ شڤان و گاڤانا : ـ

ئەمان دەردو ، دەردو ، دەردو ،
دەردا دایە لسەر دەردا
چیا بلندە رێ لبەرا
کەسەك تونە ڤان دەرا ،
مخلازکە ژکەد خورا ،
ئازایێ بینە ژمەرا ،

ئەڤە ژلایەکی دیڤە ، بچینا سەری قـار بوویـە و کێماسی بوویە کچیت خوّ بدەنە چینا خاریێ ، هەرچەندە پاك و تەمیز بووینە . وەکی دبێژیت : ـ
برێ مەزن دبیت : ـ

سەکن برانو ، ئەم هەڤت بوو ،
مەخوشکا خو نیشانکر ،
بمەریکی نەعەیانسێ ،

بئالنداریا وی هاتینە خاپاندن بمێرانی و رندی یادی ڤاپییان

مەبیرکر وەکی ئەو نەبەگە بەئاغا ئو ساژی پسمامێ وی کڤشی تنەیە .
13) وێنێ سێزدێ : ـ پەندێت کوردی یان قسەیێت مەزنا : ـ
پەندا کوردی ، ئاخفتنەك کورت و مەعنایەك بەرزو ڤوّل دەتە دەست .
سەیدا فریدون علي أمین دبێژیت : ـ
(پەندی پیشینان سامانێکی نەتەوایەتی ی ئەو تویـە کەلە موّزە خانەی میللی دا ئەبێت ئـەوەندە لە شـوێنێکی باش و قـایمدا دابنرێت کـە دووربێت لە هەمـوو دەست کـاریو یاریپی کردنیکەوە) .

سەرنجێك لە پیرە مێردی شاعیر ل22

راستە قەسێت مەز نا میراتێکە یێ ژباب و باپیـرا بوّمـە مایی دڤیت بپاریزین بخوینا دلی و روندکێت چاڤا ، نڤیسینیت خوّیی ی بنەخشینین ، زیرەکی و چالاکیا سیابەندێ سەمەندوڤ لڤیره دیار دبیت کوکاری‌یە بجوانی و ژێ هاتی ئەڤ پەندێت خاریێ ئیخستینە دناڤ تەڤنێ داستانێ دا .

ب پرس و پرسییارا ،
دیت ئێلا ئەحمد ئاغا ،

لمازی گوتن : مەرڤ ژ برسێ ،
دکارە هەرەڤوودسێ .

خەج و سیابەند ل 34
یان وەختێ دایکا سیابەندی شیرەن لێدکەن دبێژتن :

بەرڤ دحەلە ، چیا دمینە ،
مێر دمرە ، ناڤ دمینە

یان : ـ

برا خرابیە تمایادنێ
چاوا ئەو مەریبادکە ناڤ تەلێ

سیابەندو خەجێ ل 115
14 ـ وێنێ چواردێ : ـ سترانێت شینێی : ـ وەنەبیت ستران هەر بو ئەڤین و دیلان و شاهیا هاتبنە گوتن ، بەلکو سترانێت زیمارا جهی‌یەکی مەزن دناڤ سترانێت کوردیدا دگرن ، سیابەنـدی سەمـەند ، وداستـانا سیـابەنـدو خەجێ‌دا ڤی‌دەنگێ سترانا بوّمە دیـارو خوّیـا دکەت سـەر زاریێ خەجێ دبێژیت : ـ
کێ سەکریە ، کێ بینایە ،
نێچیر نێچیر ڤانێ خوّە بکوّژە
خەج و سیابەند ل 165
سەرێ چیایێ سیپانێ وێ بدارە
خەجا تەیێ لڤی دەرێ تەنی زارە ـ زار .
ئەز نکارم ژوّردا بیمە خوارە
ژسیابەندێ خوەرابیمە بەلکی ویە پالا
خەج وسیابەند ل 177

سیابەندۆ ، قورباکانێ رۆژی بوهری ،
ێمشت رابوو ، بەختێ مەخوەرا بری ،
ڤێ سبێ کۆلالا سبحانێ تەمری ،
بێ خوەی ، بی خودان دنالی

سیابەند و خەجێ ل 182 173

دلسۆزێ میللەتێ خۆسەیدا ئەحمەدێ خانی ڤی دەنگێ سترانا دمەم و زینا خوەدا دبەت وەختێ شیینا مەمێ دێت گیران دبیژیت : ـ

یەك فرد نەمادشەهری دلخۆش   بالجملة دسەر خوەش و مشوەش
ڤیکرا دبەزین لسەر مەمێ ڤە   وان دەرد برە بسەر غەمێ ڤە
مەم وزین ل 158

زین هات و بقامەتا صنوبر   بودمە رول سەر وی سیایە گوستەر
بێ پەردە مثالی نەی دەنالی   هێستر دوەرین علي التوالي ،

15 — وێنێ پانزدێ : پەشێمانی : ـ

(راستە ئاقلی کرمانج پاش ڤە دیت) ، مروڤی کورد بطبیعەتی خوە ، عصبیەو زی زی بریارا خوە دەت و پوشمان دبیتەڤە ، بەلی پشتی چ ؟!!
فایدە چیە گەر برایێت خەجی پوشمان بن ؟! پشتی دوو تاکێت نێزکزا دسەرێ چیا سیپانێ خەلان چرمسین و ب شاخی نیریڤە هاتینە بچاندن .
فایدە ، چیە گەر میرێ بۆتان پوشمان ببیت ؟! پشتی دوو ئەڤینداریێت جزیرێ بکنفا بکۆیڤە خەندقاندین ؟!
سیابەندوڤ دبێژیت : ـ

چاخێ برا ماوی قەزیێ حەسیان ،
نۆ لی شمایێ ، خوەدا دحەلیان ،
گریان دسەرێ خوەدان ،
تەزە فەعمکرن حزکرنا وان ،
ئیدی دەرنگ بوو بۆ ناوان ،
ئەوان پوس و ـ پوسیدە پازا ڤەگەریان .

هەروەسا بولبولی نیشتمانی سەیدایێ خانیی پۆشمانیا

سەرچاوە

1 — سیابەندو خەجێ : (سەمەندوڤێ سەمەند) ژرێنڤیسا سلاڤی
شوکور مستەفا هێنایە سەر رێنڤیسا کوردی   بەغدا 1980

2 — خەج و سیابەند : د . اوانیس شیراز ، وەرگیرانی
محمد توفیق ووردی   بەغدا

3 — چریکەی خەج و سیابەند : عبداللە ایوبیان ـ تبریز ـ

4 — الاکراد   توما بوا : وەرگیرانی ئاواز زەنگنە   بەغدا 1975

5 — رۆژنامەو کۆڤاریێت کوردی

6 — سترانا زار گوتنا کوردایە   ئوردیخانی جەلیل
شکور مستەفاو ئەنوەر قادر
هێنایە سەر رێنڤیسا کوردی یا ئەڤرۆ
بەغدا 1977

7 — مەم و زین   ئەحمد خانی
گیو موکریانی ـ هەولێر 1968

8 — عبداللە گوران   حسین علی شانۆڤی رووەرگیرانی شکور مستەفا
بەغدا 1975

9 — نوبارا خانی   صادق بهاء الدين
بەغدا 1979

10 — حول مسالة الاقطاع بين الكرد : ـ 1 ـ شامیلوف ومرگیران د : كمال مظهر
بەغدا 1977

11 — دیوانا مەلایێ جزیری   صادق بهاء الدين
بەغدا 1980

12 — دەروازیەك بۆ ئاوازو گورانی کوردی   محمود زامدار
بەغدا 1980

13 — چەند سەرنجێك ل پیرەمێردی شاعیر   فریدون علی ئەمین
بەغدا 1971

14 — پەروەردە ومنال   عبدالستار طاهر شریف   بەغدا 1980

تەنگەبەر

ئاوازو هەڵبەستی
فۆلکلۆری
ئامادەکردنی : وریا ئەحمەدو رزگار خۆشناو

لە کـوڵانی تـەنگـەبـەر
ڕووت وەرمەگێڕەو ئەسمەر

شـان مـەدە لە شـا
خەلکی لای خۆت

● * ● * ●

لە کوڵانی بـەرماڵتان
من شێتی باڵای تۆبووم

ئـەتـبـیـنـم جـاروب
هـەی شـێتـی نـالەب

● * ● * ●

لە کـوڵانی بـەرمـاڵتـان
گشت خـەلکـی شـادن

شـایی‌یـەو سـەیـران
مـن مـالم ویـران

● * ● * ●

لە کـوڵانی پیش مـاڵتـان
کیژ لەگەل کوڕان وەی وەی

شـایی‌یـەو هـەلپـەڕک
جـا دەکـەن چـاوبـڕ

● * ● * ●

Animato

D.C.

شێوازی مۆسیقا

ئەنوەر قەرەداغی

سەرەتا :
گەر بە باشیو ووردی بمانەوێ گوێیەك بۆ گۆرانیو مۆسیقا کوردیەکانمان شل بکەین ، بەو مەبەستەی لێی بکۆڵینەوە ، ئەوا ئەمکارەمان وەكپێویست بەسووكو ئاسانی بۆنایەتەدیو خۆی نادات بەدەستەوە ، گەر ئەو گوێ گرتنو لێکۆڵینەوەیە لەسەر شێوازی گۆرانیو مۆسیقاکانمانو توانای گۆرینی ئەوشێوازانە نەبێ ، ئەمەش بەپێی پێویستو دراوەکانی ژیانی هاوچەرخمان لەرووی پێشکەوتنی زانستی مۆسیقاو برەوپێدانیو گۆرانی ئامێرە مۆسیقا کۆنو نوێکان لەبەکارهێنانیانو شێوەی ئەو بەکارهێنانەو تێکەڵاو کردنی بەگۆرانی نوێوکۆن ، لەمانەش گرنگتر پەیوەندی ئەم لایەنەیە بەباری ژیانی کوردەواریەوە لەهەموو رووەکانیەوە . لەبەر ئەمە زۆر پێویستە بەووردیو باشیو فراوانی گوێ لەهەموو بەرهەمێکی نوێ بگرین ، بەپێی توانا لەرووی تیۆریو پراکتیکیەوە هەڵیسەنگێنین ، چونکە ئەوگۆرانیو ئاوازو مۆسیقا دانراوانە هەموویان کەلەلایەن هونەرمەندانێکەوە دائەنرێن و لە لایەن کۆمەڵە هونەرمەندانێکەوە پێشکەش دەکرێنو چەند کارێکی هونەری تری تێکەڵ ئەبێ ، میللەت دەبێتە خاوەنیو پێوەی دەبەسرێتەوە . لە رێی ئەو میللەتەشەوە تێکەڵ بەسامانی هونەری مرۆڤایەتی دەبێ هەر لە بەر ئەمەشە کەزۆرپێویستە هونەرمەند لەکارەکەیدا باش قاڵ بووبێ . چلەرووی پراکتیکیەوە چ لەرووی تیۆریەوە ، پاشان ئەوەشی کەپەیوەندی بەهونەرمەندو کۆمەڵەکەیەوە هەیە بیزانێ ، هەروەها بزانێ چۆن ئەو بەرهەمە هونەرییەی پێشکەش دەکات بەجۆرێکیوا کەبەباشی بچێتە هەستو دەرونیانەوەو چێژی لێوەربگرن .

« مۆسیقاو گۆرانی دانان »

گەرجارو بار هەندێ کاتمان تەرخان کەینو گوێیەك شل بکەین بۆ مۆسیقاو گۆرانی میللەتانی جیهان .... هەست ئەکەین کە شێوەی ئاوازەکانیان جیاوازیەکی ئاشکرای تیا بەدی ئەکرێ .. ئەم جیاوازیەش دەگەرێتەوە بۆ هەندێ خاسیەت کە تایبەتە بەو میللەتە ، وەك (سروشتو نەریتی ئەو میللەتەو جوگرافیای ئەو ناوچەیە ، مێژوو کارتێکردنی شارستانیەت لەسەر بوارەکانی ئەو کۆمەڵە وەك لایەنی رامیاری ، ئابووری ، کومەلایەتی ، رۆشنبیری) ... هتد .. ئەمانە هەمووی کارێکی راستەو خۆی هەیە بۆ دەست نیشان کردنی شێوەی دەرەوەو ناوەوەی ئاوازەکانیان ... بۆنموونە ... ئەتوانین بە ئاشکرایی لەمۆسیقاو گۆرانی کوردیو عەرەبیو هیندیو فارسیو تورکیو هەنگاریو روسی ...هتد

.. ئەمە بەدی بکەین لەگەڵ ئەمانەشدا کاتێ مۆسیقارێك یان ئاوازدانەرێك خەریکی کارێکی هونەری دەبێت پێویستە هەندێ خاڵ هەیە فەرامۆشی نەکاو بزانێ چیوائەکا لەبەرهەمەکەی کەسەرکەوتوو بێتو کاریگەر تربێت لەناو میللەتەکەیداو تەنانەت لەدەرەوەی میللەتەکەشیدا . ئەو خاڵانەش ئەمانەن .

1 – پێویستە دانەر بیری (فکرة) ی ئاوازەکەی دەست نیشان بکات . ئەشێ هەمووکەسێ فکرەی ئاوازێك یان مۆسیقایەکی بەبیردابێت بەڵام گومانی تیانیە کەئەم فکرەیە لەیەکێکەوە دەگۆڕێ بۆیەکێکیدی بەپێی پلەی رۆشنبیری گشتیو هونەری ئەو دانەرە جاری وا هەیە ئەوفکرەیە لەشێوەی ئیقاعەوە دێتە بیرو هەستی ئاوازدانەرەکە ، یان لەشێوەی وتنێکەوە ، یا لەدەنگێکی سروشتەوە (ئیلهام) ی بۆدێ .. یان دەگونجێ لەپڕ بەبیری دانەردا فکرەیەکی کورتو بچووك بێت ..

2 – پلەی رۆشنبیریو زانیاری هونەری ... لێرەدا پلەی رۆشنبیری وزانیاری هونەری دانەر رۆڵێکی زۆر گەورە دەبینێ لە بەرێ کردنی فکرەی سەرەتایی دانەرەکە ، کە رووتووش کردنێکی هونەریو زانیاری فکرەکەیە بەجۆرێ بیگونجێنی لەگەڵ ئەو قاڵبو شێوەی کە دەیەوێ بۆ ئەم مەبەستەش پێویستە دانەر یان دابەشکەر شارەزاییەکی زۆر باشی هەبێ لەچۆنیەتی دانانو دابەش کردن واتە (تالیف وتوزیع) کەئەمەش بەدەوری خۆی پێویستیەکی باشی بەشارەزایی تەواو هەیە لەڕوی تیوریو پراکتیکی لەمۆسیقادا . ئەم دووهەنگاوەی کەباسمان کرد بەتایبەتی لەهەنگاوی یەکەمدا ، چەسپکردنی مۆركو (طابع) شێوە دەوری خۆی بەباشی ئەبینێ لەو ئاوازەی کەدێتەدی ، ئەویش بە شارەزابوونی دانەر بەو خاسیەتانەی کەلەناو میللەتەکەیدا هەن ... واتە ژیانی لەگەڵ هەستو نەستی میللەتەکەی لەهەموو روویەکەوە . گەر پرسیارێك هاتە پێشەوە بەم شێوەی کە دەڵێ (ئایا ئاوازیان مۆسیقادانان) چییە ؟ .. لە وەڵامدا بۆئەم پرسیارە ئەڵێین : – بریتییە لەئاوازدانان بەئەندازەیەکی زەمانی دیاری کراو کەلەسەر دەنگەکانو وەستانەکانی موسیقایە ، بۆ پارچە هۆنراوەیەك ، یاندانانی ئەودەنگە دیاری کراوانە بە کاتێکی دیاریکراو بەئەندازەیەکی زەمانی بۆ چەند ئامێرە موسیقایەك کەدەست نیشان دەکریو پێشکەش دەکرین . هەروەها بریتییە لەدابەش کردنی دەنگی ئاوازەکە بەسەر بەشەکانی هۆنراوەکە لەسەر ئیقاعێکی رێكو پێك بە شاراوەیی یا بەدیاری کراوی . پارچەیەکی مۆسیقاش ئەو دەنگو وەستانە رێكو پێکانە دەردەچێ ، لەگوێبیسەراندا ئاوازێکی خۆش بداتەوە ، زیاتر ئەو دەنگە دەچێتە هەستو دەرونیان وایان لێدەکا لە گەڵیا بژین .. یان ئەو هەستەیان لەدۆخێکەوە بۆ دۆخێکی تر بگۆڕێ .

گومانی تێدانیە کەئاواز دانان کارێکی هەروا سووكو ئاسان نیە ، هەرچەندە یەکێك زاناو لێهاتوو بێت لەزانستی فیزیك یان ماتماتیك یا هەرزانستێکیتر ، وەیا گوێ گرێکی مۆسیقابێو چێژی لێوەربگرێ ، ناتوانێ ئاوازێکی رێكو پێك دابنێ بۆ هۆنراوەیەك یا پارچە مۆسیقایەك چونکە ئەم جۆرە کارە هونەریە پێویستی بەتوانایەکی دەرونی تایبەت هەیەو لەخۆیدا سروشتێکی خوا کردەو بیرکردنەوەیەکی خێراو لێکۆلینەوەیەکی ووردی هەموو پارچەی ئاوازەکەی دەوێ ، ئەمەش بەرێژەیەکی تایبەتی لەباری دەنگی ئاوازو ووتنیو ریتمو کاتیئیقاعی (Tempo) . گەر هاتوو هەرئاواز دانەرێ یان هەر گۆرانی بێژێ هەستی بەو خاڵانە کرد لەبۆ دەربرینی هەر ئاوازێكو لەسەر بناغەی زانستی هەوڵی فێر بوونی لایەنی تیوریو پراکتیکیداو پەراوەیەکی باشی کرد لەم روەوە ، ئەوا لەو بەرهەمەی کەپێشکەشی ئەکا ئاوازبێ یامۆسیقادانان زۆر بەتاسەوە گوێگر گوێی شل دەکا بۆ ئەو دەنگە مۆسیقایانەی کەلەو ئامێرو قورگی ئادەمیزادەوە دەردەچێو دەچێتە دەروونیەوەو هەستی دەبزوێنێو ئاشنای دەبێو لەگەڵیا دەژی .

ئاوازی فۆلکلۆری

وەك باسی ئاواز یان مۆسیقا دانان دەکەین باڵایەکیش لە (مۆسیقاو ئاوازی) گۆرانی فۆلکلۆری بکەینەوە چونکە ئەم بابەتە بەشێکی زۆر گەورەو گرنگی گرتوو بنچینەیەکی سەرەکیە لەلایەنی هونەری مۆسیقای هەموو میللەتان ، بەتایبەتی میللەتی کوردمان .

هەر وەك دەزانین گۆرانیو مۆسیقای فولکلۆریمان کە لە

-یر زەمانەوە لەمەوبەر هەتا نیستا بۆمان ماودتەوەو لەبەر کراوەو دەماودەم گەیشتووەتە ئێمە ، ئەویش لەبەر سووکیو ـسانی هۆنراوەی لەبارو گونجاو وئاوازو مەبەستەکەی بووە ، هەر لەبەر ئەم ئاسانییەی لەلایەن گوێ گرانییەوە خێرا جیژی لێ وەرگیراوە هەتا رادەی لەبەرکردن ... هەر بەو جۆرەش دەماو دەم بۆمان ماوەتەوە بەو جۆرەی ئەو کەسە ـەبەری کردووەو بەو شێوەی کەبۆی ووتراوە ، چ بەراستیو ـتنیتی یان بەناتەواوی ، بوتە بەشێکی گرنگی سامانی کەلەپوری میللەتو شێوازی ئەمهونەرە پشتاو پشت هاتووە گەیشتووەتە نەوەی ئێستامان . بەلام ئەوەی کە پێویستە لەبەر چاو بێت ئاواز هەمیشە زیاتر لەهەستا دەمێنێتەوە لەووشەی هۆنراوە واتە لەبەرکردنی چەند دەنگێکی مۆسیقا کەلەسەر ـئوازێك رێك خرابێو بەئیقاعێکی گورج ! رێكو پێك ئاسانترو ـتر لەهەستا دەمێنێتەوە لە لەبەرکردنی هەندێ چیرۆك یان هۆنراوەی درێژی گۆرانی ، واتە زۆر جار ووشەی ئاوازەکەی ـیرچووە یاووشەیەکی تری بۆ هێناوەو بەهەمان ئاواز ووتوویەتی . نموونەش زۆرە لەوانە چ لەدەنگی گۆرانی بێژە کوردەکانمان یا لەدەنگی زۆر بەی گۆرانی بێژە میللیەکانی تر . یەکێك لەو گۆرانی بێژانەی کە دەست نیشانی دەکەین (ئاوازی حەیرانەکانی هونەرمەند رەسوڵ گەردی یان هەندێ لەمەقامەکانی هونەرمەند محمد عارف جەزراوی) هەموویان یان هەندیکیان لەسەر هەمان ئاواز ووتراوە بەلام هەریەکە لەوگۆرانیانە ووشەیەکی جیاوازی هەیە ، یان هەندێ بەستەی فۆلکلۆری هەن وەك گۆرانی (کوێستانان خاڵ خاڵ ، کەتان کەتانە ، شاییە زەماوەندە .. هتد) کەدەست پێ کردنی هۆنراوەی ئاوازەکە یەك شتە بەلام بەشەکانی تری هەر گۆرانی بێژە هاتووە هۆنراوەیەکی تری لەگەڵدا ووتووە کەجیاوازە لەویتر . ئەم نموونا نەش ئەوە دەگەیەنن کەکاری ئاواز لەمۆسیقاو گۆرانیدا زیاتر دەمێنێتەوە ئەمەش بەتایبەتی لەئاوازە فولکلۆرە میللیەکاندا بەدی دەکرێ . نموونە (1) . بەواتا یەکیتر دەتوانین بڵێین کەبەزمو سۆزی ئاواز لەگۆرانیەکدا پتر لەهەستو دەروونا دەمێنێتەوە لە ووشەکانی هۆنراوەی گۆرانیەکە . ئەو بەزمو سۆزەش ئەو بەر ئەنجامەیە کەهەموو گۆرانی بێژێ یا مۆسیقاژەنێ هەوڵدەدا جەماوەری حەزکەران یان ئارەزوو مەندانو گوێ گرانی گۆرانیەکە پرجۆشو خرۆش بکاو هەستیان ببزوێنێ ئەمەش بەدرێژکردنەوەی هەندی دەنگ یا هەندێ ووشە یاخود رستە بەشێوەیەکی تایبەت بەجۆرێکی وا بگونجێ لەگەڵ ئیقاعی ئەو ئاوازەی کەئەیچری . بەبەرزبوونەوەو نزمبوونەوەی چینی دەنگی گۆرانی بێژوو مۆسیقا بەهێواشیو بەتوندی بچێتە گوێی بیسەرەوەو هەستیو دەروونی لەبارێکەوە بگۆرێتە بارێکی تر .

داهێنانو رەسەنایەتی مۆسیقا

زۆر شتێکی روونە کەچاکیو باشیو خۆشی مۆسیقاو گۆرانی تەنها بەزۆریو رووی دەرەوە نابێ ، ئەمەش نەك بەتەنها بەسەر مۆسیقاو گۆرانی بەڵکو بەسەر هەموو لایەنەکانی تری هونەریشدا ئەچەسپێ .. لایەنێك لەو لایەنانەی کە ئەو هونەرە دەخاتە دەرونی ئادەمیزاد لایەنی (رەسەنایەتیو جوانکاریو داهێنانە) واتە مەبەستمان لە (اصالەوابداع) ە چونکە ئەم دوو لایەنە گرنگە کاری جوانتر دەخەنەوەو بیری تازەی تریان لێوە دەردەچێ ، ئەم بیر کردنەوەیش تەنانەت لەهەموو کارێکی هونەری تریشدا پێویستە رەچاو بکرێ . مۆسیقا لەخۆیدا دەرگای (داهێنان) ی تیا خراوەتە سەرپشت ، بەلام ئەوەی کەگرنگە چۆنیەتی گەیشتنە ئەم دەرگایەو بەکارهێنانیەتی بۆ خزمەتی کۆمەڵگای کوردەواریمان .

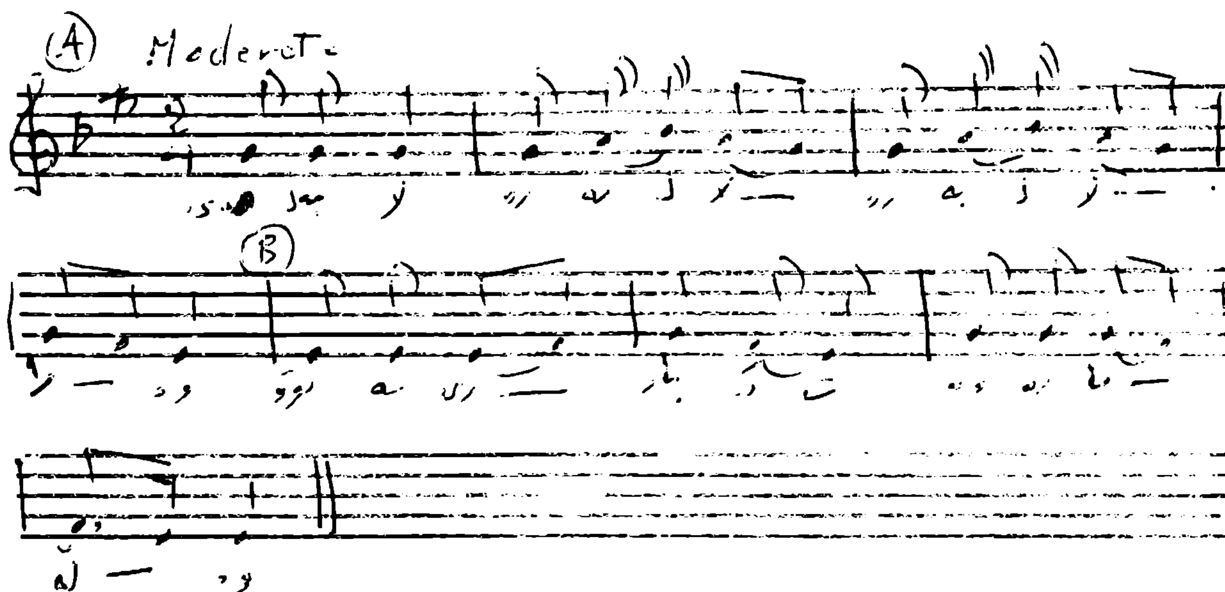
بەهەموو بەرهەمێکی نوێ ناتوانین بڵێین (داهینان) چونکە ئەمە پەیوەندی بە ناوەرۆكو شێوەی کارەکەوە هەیە ، زۆر جار رووی داوە کە بەرهەمێکی هونەری مۆسیقا ئەبیستینو هەست ئەکەین لە ناو کۆمەڵدا بڵاو دەبێتەوەو رەواجێکی باشیان ئەبێو بەئاسانی لەبەرئەکرێنو دەچێتە هەستو دەروونی گوێ گرانیەوە ، ئەمەش ئایا لەبەر ئاوازەکەیەتی یا لەبەر لێدانی ئەو ئاوازە ، یان ئەوکەسانەی لێی دەدەن ، یالەبەر ووشەی ئاوازەکەیە ، وەیالەبەر یادگارێکی خۆش لەگەڵ ئەو ئاوازە وشتێکی بیر دەخاتەوە .. هتد .. بەرهەمێك گەر بەو جۆرە بێت کەباسمانکرد ، مانای ئەوە نیە کە (داهێنان) ی تیایە . چونکە لەوانەیە ئەو هەڵسەنگاندنە هەڵسەنگاندێکی قەوارەی دەرەوەی ئەو ئاوازە بێت نەك لایەنەکانی تری لەبەرئەوە بۆ لێ دوان لەم رووانە دەتوانین دوو لایەنی گرنگ دەست نیشان بکەین بۆ هەڵسەنگاندنی بەرهەمێك .

(1) زۆر دەگونجێ کەپلەی ڕۆشنبیریو ژیانی ئەو کۆمەڵەی کە ئەو بەرهەمە هونەرییەی تیادا پەیدا دەبێ لەهەموو ڕوویەکەوە وەك پێویست نەتوانی هەڵی سەنگێنێ یان بینرخێنێ چ لەڕووی تێکەڵاو بوونیەوە لەهەستو دەروونیدا یان لەڕووی تەکنیکییەوە یان وەك پێویست مافی خۆی بداتێ کەشایانیەتییا دەتوانین بڵێین لەوانەیە ئەو کارە هونەرییەی پێشکەش دەکرێ بێکەلك بێ لەڕووی هونەرییو ناوەرۆکییەوە

(2) جاری واش هەیە کارێکی هونەری بەرز لەهەموو ڕوویەکەوە کەوا داهێنانێکی تیایەو بەرهەمێکی زۆر نایابە لەهەموو ڕوویەکیەوە بەلام ئەو کۆمەڵەی کە ئەو بەرهەمەی تیا پەیدا بووەبەلایەوە خۆشنیە وە لەگەڵیا ڕەنگ دانەوەینیە .. لێرەدا ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کەئەو بەرهەمە خراپبێ ... زۆر دەگونجێ ئەوە بگەیەنێ کەئەو هونەرمەندەی ئەو بەرهەمە هونەرییەی دروست کردووە پێش بیرکردنەوەی کۆمەڵەکەی کەوتبێو ڕۆشنبیریو کار لێکردنی دەروونیو هەست کردنی بە لایەنە وردەکانی جوان کاری زیاتربێ لە بیرکردنەوەی ئەو هونەرمەندەدا وەك لەبیرکردنەوەی گشتی کۆمەڵەکەی ..یان دەتوانین بڵێین . ئەشێ کەئەمەنی ڕۆشنبیریو ئاستی بیرکردنەوەی هونەرمەندەکە پێش بیرکردنەوەی کۆمەڵەکەی کەوتبێ ... لەبەر ئەوە ڕەنگە لەو کاتەدا ئەو بەرهەمە هونەرییە وەك پێویست بڵاو نەبێتەوەو زۆر گوێی بۆشل نەکرێو وەك پێویست چێژی لێوەر نەگیرێ .. هەتا ماوەیەك ئایا زۆربێ یاکەم .. پاشان هەڵئەسەنگێنرێو ئەنرخێنرێ و لایەنە جوانکارییەکانی دەست نیشان دەکرێ ... نموونەش لەم بابەتە لەجیهاندا زۆرە لەوانەش بەرهەمەکانی مۆسیقاری مەزن (بیتهوڤن) کە ئەمڕۆ زیاتر لەسەردەمی خۆی بایەخی پێ دەدرێو گەورەییو بیری قوڵی ئەو هونەرمەندە ئەمرە نیشان دەدا ئەم هونەرمەندە داهێنانێکی هێنایە کایەوە کەلە دووبارە کردنەوەی بابەتی پێشوی خۆی نەدەچوو بەڵکو بەرهەمێکی هێنایەکایەوە کەزۆر لەبیرکردنەوەی خەڵکی لەهونەرمەندان و هونەر دۆستان چ لە ڕووی گوێگرتن چ لەڕووی کارتێ کردنو بیرکردنەوە گۆڕی . کە واتە (ابداع) هێنانە کایەوەی با بەتێکە لەشێوە ناوەرۆكو ئەنجامدان بەجۆرێ گورپنێکی ناوەرۆکیدا بەو شتە بەمەرجێ لایەنە زانیارییەکانیش هەڵی سەنگێنێ .

لەمۆسیقای کوردیماندا خاڵێکی زۆر گرنگ هەیە ئەبێ ڕەچاو بکرێ ئەویش کاتێ بابەتی (ابداع) ئەهێنینەکایەوە ئەبێ ڕەسەنایەتیمان بیرنەچێو لەداهێنانەکە جیای نەکەینەوە ، چونکە وەك زانیمان کەداهێنان چییە ئەتوانین (ڕەسەنایەتیش) بەو کارە ببەستینەوە (ڕەسەنایەتیش) لێرەدا هیچ جیاوازییەکی لەڕووی گرنگییەوە کەمتر نیە لەبابەتی داهێنان چونکە ڕەسە نایەتی (نیشان دانی ئەو سیمایانەیە کەلەژیانی نەتەوایەتیدا هەن بەجۆرێ کەبەهەستی ئاواز دەردەبڕێن وەك ڕەنگ دانەوەیەکی ڕاستەو خۆی ژیانی نەتەوە لە کارە دەروونیو هەستیەکاندا) . گەر ئەم دوولایەنەمان ئەنجامداو پێکەوە بەستمانەوە ئەوە گومان نیە لەناوەڕۆکدا هونەرێکی پێش کەوتووی هاوچەرخمان دەست کەوێ ..لێرەدا کەباسی ڕەسەنایەتی دەکەین دەبێ ئەوەمان لەبەرچاو بێت کە لەگەڕانەوە بۆ کەلەپوور وگیانی نەتەوایەتیو نیشتمان پەروەرییو هەموولایەنەکانی تریش .. تەنها گەڕانەوەیەکی ئاسایی نەبێ بۆدواوە یان شێوە داڕێژراوە فۆلکلۆرییەکان بهێنین وەك بێ دەسکاری داینێینەوە و بیدەین بەگوێو چاوی خەڵکا .. نەء .. بەڵکو دەبێ زۆر هۆشیارانەو بە وورییایی خورپە وەربگرینو ڕیبازمان دیاری بکەین بەجۆرێ بتوانین کەڵك لەهەموو لایەنی ئەو فولکلۆرە وەربگرین وە سەرکەوتوانە ببەستینەوە بەکاری هونەری نوێو هاوچەرخەوە بەوبیرو نرخانەی کەئیستا هەن ، بەخۆیو پێویستییەکانی ئەوقۆناغەوە . بەم شێوە کارکردن لەگەڵ ڕەسەنایەتی داهێنانێکی جوانو باش دروست دەکا ، هەر دووکیان یەك دەگرنو بەرهەمێکی سەرکەوتووو کاری گەریان لێدەکەوێتەوە ، لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کەپەیوەندیەکی زۆر توندو تۆڵو نەپساو لەنێوان (داهێنانو ڕەسەنایەتیدا) و (کاری هونەرمەند) خۆی هەیە لەڕووی تێگەشتنی هونەری و ڕادەی خەریك بوون لەگەڵ ئەو هونەرەدا ، ئەمەش بەهۆشیاری وزانستیانە ، هەر بۆیە ئەم کارە ڕۆشنبیریو توانایەکی باشو بەر دەوامی دەوێ ، دەبێ هەمیشە بەرەو چاككردنو پەرەپێدانی لایەنەکە هەنگاوبنێ لەگەڵ پەرە پێدانی هونەرمەند خۆی .

هـەڵو مەرجی داهێنـان پەیـوەندیـەکی ئۆرگـانی (عضوی) نـەپساوی بـەڕووداوەکانی ژیـانو زروفی قۆنـاغەوە هـەیە ، هێنانەدی ئەم مەرجەش دەرگایەك دەخاتە سەر پشت بۆبڵاو کردنەوەی بەرهەمی هونەری . ئەمەش لەخۆیدا سیفەتێکی گرنگ دەداتە هونەرەکە کـەدەبێ لەمێژوی هـونەریدا بـاس بکرێو گەشەو پەرەسەندنی ئەوسەردەمە بنوێنێ‌کە تیا سەری هەڵداوە ، یان ئەوڕووداوە هونەریانەی کەلەکـاتی خۆیـاندا بەرپا بـوونو بەجـۆرێکی ئەوتـۆ کارە (داهێنـانەکـە) خۆی نواندبێ لەناو ئەو ڕووداوانەداو بتوانێ جموجوڵیەك بخاتە ئەو ڕووداوە هونەریو نەتەواییانەی کەپەیدا دەبنو بەقوڵی کاری خۆی تێبکا. بەڕایەکی ڕاستـەو خۆ دەڵێم هـەڵسەنگـاندنی مۆسیقاو گۆرانی کوردیمان تاڕادەیەکی زۆر هەڵسەنگاندنێکی (عاطفي) یەو لەلایەنی زانستیەوە دوورە . ڕەنگە (لەبەر هەر هـۆیەك بێت) ڕای ڕاستـەو خۆ دەرببـڕین لەسەر هـەنـدێ بەرهەمی هونەری کەلەوانەیە بەئاوازێکی ڕەسەنو داهێنانێکي هونەری دابنرێ لەسەر ئاوازو مۆسیقای کوردیو بکرێ بەماڵ بەلام وەهاش نەبێ لەڕاستیدا ، ئەمە لەخۆیدا یەکێکە لەوهۆ سەرەکیانەی کەکارێکی ئەو تۆی کردوە کەمۆسیقای کوردیمان لەپلەیەکدا بیهێڵێتەوەو وەهای لێ بکا زیاتر نەچێتە پێشـەوەو لەسنووری وولات نەپەڕێتەوە ... جگە لە هەندێ لایەنی ترگەر درێژەی پێبدرێ ئەوا بواری باسەکە لەڕێبازی تەنگاو لادەداو خۆی دەهاوێژێتە ناو گێژاویەکەوە کە پێویستی بەلێ کۆڵینەوەو شیکردنەوەی زۆرتر دەبێ . کەواتە هەڵسەنگاندن نابێ هـەر تەنها یەكلایەن بکرێ بەڵکو دەبێ ڕوویەکی فـراوانی هەبێو بتوانێ گوێ بۆ بیروراو بۆچونی یەکتری وەك پێویست بێو چاك و خراپی لێ دەست نیشان بکرێ بێ‌ئەوەی لەتوانای هونەری هەر کارە هونەریەكکەم بکرێتەوە ، ئەمەجگـە لەلێکدانـەوەی لایـەنی پراکتیکیو تیـوری لەو هەڵسـەنگانـدنـەداو ئـەوەی پەیوەندی بەو بەرهەمەوە هەیەو هەروەها پەیوەندی بەبابەتی ئەوکارە هونەریەوە بۆئەم مەبەستەش پێویستە لەچەمکی کاری هـونەریو شـارستـانیـەت بـاش تێبگـەین تـاکـو ڕەخنـەو هـەڵسەنگـاندنـەکانمـان لا دیاریبێ ، ئـەمـەش لەپێنـاوی هێنانەدی بەرهەمێکی تازەو جوانو ڕەسەنی وەهادا کە بەباشی بچێتە هەستو دەروونی خەڵکیو کار لەناخی نەوەی داهاتوو بکـاتو نەوەی نـوێ بتـوانن بیکـەنـە سـەر چـاوەی کـاری داهاتوویان .. هەر بـەم جۆرەش دەتـوانین ئـاڵای هونـەری کوردیی ڕاستەقینە هەڵکەینو لەلاپەڕەکانی مێژووی هونەری کوردیدا ووشەی ڕەسەنو داهێنانی نوێ تۆمار بکەین .

پژمە هەر ئەوە نیە کەدێتە بەر لووتمان پژمین مروڤێك لەیەكێكی تر جیاناكاتەوە . هەر وەك جورج ئیلیت دەڵێ « باری وەها دێتە كایەوە كەكەلە پیاویش تێیدا ناچار دەبێت بپژمێت » هەموو هەر دەپژمین و چارمان نی یە . پژمین یەكێكە لەو كارانەی كەدەسەلاتمان زۆر بەسەریدا ناشكێ ، بەواتایەكی تر ، كردارێكی خۆنەكردە . جا زۆربەمان هەر یەك جار لەیەك كاتدا دەپژمن . ماوەیەك لەمەوبەر كابرایەك لەبێ ئیشیدا لێكۆڵینەوەیەكی لەسەر پژمین كردو تێیدا گەیشتە ئەو ئەنجامەی كەلەجۆری پژمین دا دەچینەوە سەر دایكو باوكمان . دایكو باوك چۆن دەپژمن ، مناڵەكانیشمان بەهەمان شێوە . وەك ئەڵێن لەپژمینا توخمی دایكو باوكمانین و كت و مت لەوان دەچین . ئەگەر نۆبەی پژمینمان بۆ نەوەستێنرا ئەوا رێگامان زۆرە پەنای بەرینە بەر . لەو رێگایانەی كەدوكتۆر تاقییان كردوتەوە بەكارهێنانی دەرزی كالیسۆم و راستكردنەوەی بڕبڕەی پشت و بەكارهێنانی كرێمە بۆ سڕكردنی دیوی ناوەوەی لووت . ناوبەناویش ئەنتی هیستامین و سووتاندنی پیستی ناولووت و حەب و قەترەی ئازاریش بەجۆرێكی بلاو بەكارهاتووە . تەنانەت هەندێ دوكتۆریش باوەڕیان بەچارەی دەروونی زیاترە . جگەلەم چارە زانیاریانە ، چارەی تری كەلەباوك و باپیرەوە بۆمان بەجێ ماوە وەك وەستان لەسەر سەر . دەستنان بەلێوی سەرەوەدا ، لووتگرتن بەهۆی جلگرەوەو وتنەوەی پیتەكانی ئەلف و بێ بەپێچەوانەوەو بۆن كردنی سیرو چەوركردنی دەم وچاو و خۆگرتنە سەهۆڵ . ئەگەر بەمانەش نۆبەكەت بۆنەوەستا ، ئەوا هەقی ئەوەت هەیە پەنا بۆ هەمووشتێ بەری . ئایاچی دەبێتە هۆی پژمە دروستكردن ؟ خرۆشاندنی پێستی ناولووت دەبێتە هۆی جولاندنی مێشك بەهۆی دەمارێكەوە . لەئەنجامدا ئەو بزاوتنە ماسولكەییە دێتەكایەوە كەپژمین پێك دێنێ . كردارەكە بەم هەنگاوانەدا تێپەڕ دەبێ : لووت دەخرۆشێ ، لووت مێشك ئاگادار دەكا ، مێشك داوا لەلووت دەكا كەشلەیەكی روون دەربهێنێ ، بەدوای ئەمەدا لووت جارێكی تر ئاگەداری مێشك دەكاتەوە ، ئینجا مێشك فەرمان دەدات هەوا هەڵ مژین و بە تەوژمەوە لەرێی دەمەوە بیكەینە دەرەوە .

هەموو پیاو خرا پێكەش لەكێشەدا دەگەڕێتەوە بۆ گەردێ تۆز یان تالی قژ یان تۆزێ بیبەر . هەروەها هەست بزاوتنیش كونەوردەكانی ناو پێستی لووت گرژیان خاو دەكاتەوەو دەبێتە هۆی پژمین . هەندێ جاریش پژمە بەهۆی بزاوتنی جینسی و فێ لێ هاتن و سەرما بوون و رۆناكی زۆر بەهێزو نەخۆشیەكانی كۆئەندامی دەمارەوە دێتە كایەوە . لەساڵی « 1835 » دا قەشە سیدنی سمیث نامەیەكی بۆزاوایەكی دوكتۆری دەربارەی پژمین نووسی و تێیدا دەڵێ « رووناكی ، تۆز ، قسەی نەسازو بەرپەرچ دانەوە ـ ئەمانە هەموویان و تەنانەت هەموو شتێكی تر دەمخاتە پژمین . دەنگی پژمەكەم دەگاتە شاری تونتن كەشەش میلیك لێمانەوە دوورە (ئەمە ئەگەر باكە بەرەو ئەوی هەڵكات) بۆ تۆزێ بیرلەم نەگبەتیە ناكەیتەوە ؟ » .

بەباوەڕی ئەرەستۆ خەڵکی لەکاتی نووستندا ناپژمن . ئەمەش لەدیاردەیەکی ڕاست دەچێ . لەوانەشە تێبینی ئەوەشت کردبێ کەئەکتەر لەبەردەمی خەڵك و لەکاتی نوواندنا بەدەگمەن بپژمێ . تۆ بڵێی ئەمە بگەڕێتەوە بۆئەوەی کە ئەدرینالینی زیادە لەلەشدا ببێتە هۆی پژمە گرتن ؟ ئەمە بیرێکە کەهێشتا لێی نەکۆڵراوەتەوە .

کەدەپژمن هەزاران گەردی تەڕ بەم لاولاماندا بڵاودەکەینەوە . جارێك دوو شارەزا لەئامۆژگای تیکنۆلۆجیای ماسۆچوسێت دەیان وێنەی پژمەیان گرت و قەبارەیان پێواو دۆزییانەوە کەهەندێ گەردیلە بەخێرایی 103 م لەسەعاتێکدا بەرز دەبنەوەو « 12 » پێ لەولا سەرچاوەوە دەکەونە خوارەوە . هەندێ گەردیلە یەکسەر دەنیشنەوەو هەندێکی تر بۆماوەیەك لەهەوادا دەمێننەوە . ئەگەر پژمین بەکتریای زیان بەخشی تێدابێ . ئەوا هەرکەسێ بەلای سەرچاوەکەیدا تێپەڕی لە مەترسیدا دەبێ . پژمین لەشوێنی کراوەدا لەوانەیە زیاتر لەهەلامەتی بەناو چەوانەوە بێت . بەباوەڕی هەندێ شارەزا ئەنفلونزا گەورەکەی « 1918 » و تەنانەت تاعوونە قورسەکەی سەدەکانی ناوەڕاستیش هەربەهۆی پژمینەوە بڵاو بوونەتەوە . لەبەر ئەمە چاکتروایە لەکاتی پژمیندا دەممان داپۆشین یان بەرەو خوارەوەی ڕاگرین تاوەکوو زۆربەی گەردیلەکان بەخێرایی بگەنە سەر زەوی و لەهەوا نەمێننەوە بۆنێچیر گرتن . ئەگەر بمانەوێ پژمە بگرین ، لەوانە تووشی لووت پژان بین و تەنانەت هەندێ ئێسکی دەوروبەری لووتیشمان بەشکاندن بدەین . جگە لەمەش ، پژمە گرتن هەندێ جار دەبێتە هۆی لەجێبردنی یەکێك لەئێسکەکانی گوێی ناوەڕاست . ئەمەش لەئەنجامدا دەبێتە هۆی کەڕی یان گوێ گرانی . لەبەر ئەم هۆیانە ، چاکتروایە پژمە نەگیرێ تازیان بەکەسەکە نەگات .

رۆژنامە نووس ، ئارت بجوالد ، جارێك لەچاوپێ کەوتنێکدا لەگەڵ رۆژنامەی دەیلی نیوزی ئەمریکیدا لەوەلامێکدا وەتی : « هیچ شتێك وەك پژمە وات لێ ناکات هەست بەوە بکەیت کەهێشتا لاویت و دەژییت و زیندوویت »

لەکۆتاییدا چاك وایە بزانین : ـ

1 — لەکاتی پژمین دا چاوت لەخۆت نیە چونکە چاوەکانت داخراون .

2 — لەهەندێ زماندا ووشەی پژمە لەدەنگی پژمینەوە وەرگیراوە .

3 — سەدەیەك لەمەوبەر هەندێ پیاو خراپ برنووتیان دەکرد بەلووتی رێبوارداو لەکاتی پژمەدا رووتیان دەکردنەوە .

4 — هیپۆکریت پژمین بەیەکێك لەچارەکانی نزگەرە دادەنێ لەوانەیە تێبینی ئەوەی کردبێت کەئەم دووانە پێکەوەنایەن .

5 — لەلای هەندێ لەهۆزە ئەفریقایەکان پژمە بەهەڵچوونی رۆح دادەنرێ و هەموو کردارەکە بەکارێکی خێر دەژمێرێ .

6 — پەندێکی کۆنی چینیش دەڵێ « پژمە لەکاتی یاری کردندا ، قومارکردندا » نیشانەی بردنەوەیە »

* * *

لە گۆڤاری ریدرز دایجیستی ژمارە یەکی ساڵی 1980 (ل 30 ـ 32) لەلایەن سلمان رەؤوف مەجیدەوە لە ئینگلیزیەوە وەرگێڕدراو .

نێچیر بووم ئەز!

● حبیب بنالی ●

کێژو مێر بووم، کەڤتم بەر پێلێت ئەڤینێ
چ خوەش مێر بووم ، بومە کولێ ڤێ شرینێ
وەکی شێر بووم ، کەڤتم تەلها نازەنینێ
هەر ئێکە چیروکا منو مەمێ زینێ

● ✱ ● ✱ ●

وەکی تێتە بەرچاڤێ من ، دێمێ زێڕین
ئەز مری بم ، دێ لمن گەڕێت ڕحکا شرین
بژین پێکڤە ، بلا بۆ خوە بکودی بگەڕێن
ببم مەلیك ، من نەڤێتن بێ‌ی نارینێ

● ✱ ● ✱ ●

بێ‌ی نارینێ من نەڤێتن زێڕو دراڤ
دەمێ سپێدێ لێ دباریتن هویرك خوناڤ
پیرو کالا دکەتە تۆلاز بەژنا زراڤ
لێ دئارینیت ئێش‌و ژانێت ڤێ برینێ

● ✱ ● ✱ ●

ئاڤرێ ژچاڤا تێنە دلی دل هنجنی
جار دفرۆشن کەلێت گری ، جار جانکەنی
کەنی خۆشە ، هەر بفروشە من ئەز بەنی
بەلێ گری ، ژ گها دمێژیت خوینا ژینێ

● ✱ ● ✱ ●

بری‌و هێزو ڤەژەنا من هندی ببڕیت
گەلەك دویرە جان‌و جەرگێ م فدەربێخیت
ژ دەریا ڤینێ بێ دەراڤە ، دێ مەخون جویت
نە جەزیرەو نە گزیرتە بخوە بڕەڤینێ

● ✱ ● ✱ ●

بڕەڤم کێڤە ؟ وەکی ماسیێ دشوکێ کەتی
ئەز دینکرم ، ها دێ مرم ، بڤی عەدەتی
پاشی دختور سەحکە جەرگێ تیر ڤێ کەتی
یا دەرکەتی ، ژ کڤانێ ڕەش ، ژ دەست خاتوینێ

● ✱ ● ✱ ●

نێچیر ڤانە ، چ سەگڤانە ؟! نێچیر بووم ئەز
کەوێ نزارو کەڤرو زنارا بووم ئەز
چاوە ئەڤرۆ خوە جهێ ناڤ ڕەکێ بووم ئەز
شبکڤێت ڕەك پێ دانای ژخیالێت نارینێ

که ئه‌هاتی ..

مظفر سه‌رکه‌فری
1983 / 6 / 4

که ئه‌هاتی ..
ته‌نیا نه‌بووی !
ڕسکێ هیوات له‌ملدابوو ،
بزه‌یه‌کت له‌دڵدابوو ..
هه‌رچی خۆشی دنیا هه‌یه ..
له‌گه‌ڵتابوو !

* * *

که ئه‌هاتی ..
ته‌زووی عیشقت بۆ ده‌هێنام !
له گه‌رمه‌تاوی هاویندا ..
له‌رزت به‌له‌شدا ده‌هێنام !

* * *

که ئه‌هاتی ..
منی وون‌بوو
خۆم له چاوتا ئه‌بینیه‌وه !
بورجی شادیم
له ئاسۆی گه‌شی ته‌ماشات ..
ئه‌دۆزیه‌وه !

* * *

که ئه‌هاتی ..
خه‌م بووکه به‌فرینه‌یه‌ك بوو
به تروسکه‌ی نیگایه‌کت ..
ده‌توایه‌وه !
خونچه‌ی دڵم
ئازیزه‌که‌م به بینینت ده‌کرایه‌وه !

* * *

که ئه‌هاتی ..
وام ئه‌زانی یه‌که‌م جاره‌و ...
جارێکی که قه‌ت نه‌هاتی !
که ئه‌هاتی
له‌یادته بێ شه‌ماڵی زه‌رده‌خه‌نه ..
نه‌ده‌هاتی !

* * *

که ئه‌هاتی ..
هه‌موو گیانم ئه‌بوو به‌چاو ..
له چاوانتا ئه‌توایه‌وه !
هه‌موو حه‌زم ئه‌بووه باوه‌ش ..
باڵی بۆتۆ ده‌کرایه‌وه !

* * *

له‌یادته
که ئه‌هاتی ..
« خۆشم ده‌وێ‌ی ! »
له‌سه‌ر زارما
سه‌رچۆپی گۆرانی عیشقی ده‌به‌ست !
ئه‌تۆش گیانه
له‌دووره‌وه :
چاوێکت بۆم داده‌گرت‌و ...
لێوت ده‌گه‌ست !

ئه‌ی تیترواسکه

ئه‌ی تیترواسکه‌ی نیوه شه‌و
چه‌ند به غه‌ریبی کاتی خه‌و
تێ ئه‌په‌ری به تاریکی
به ده‌نگی ناسك‌و باریکی
هه‌ر ئه‌ڕوێ‌و ئاسمان ئه‌بڕی
به‌دوای ئومێدی خۆت ئه‌فڕی
کاتێ گوێ له ده‌نگت ده‌گرم
هه‌ر هێنده وه‌ك تۆ نافڕم
ده‌تو خوا له‌گه‌ڵ خۆتم‌به
بێ‌که‌س‌و تاکم جوتم‌به
چونکی بیێنم له‌گه‌ڵ‌تۆ دێ
داپێکران بکه‌وینه ڕێ
به‌ڵکو ئه‌گه‌ین به ئومێدمان
بسێ‌ی‌نه‌و له‌باری خه‌مان
من بگه‌م به ئاواتم گوڵ
تۆش بگه‌ی به ئاواتی دڵ

● شیرزاد محمد احمد ●

هەر یا منی

—

خەلات سینو مەرگەهی

شیخان

—

شەنگو شوخا زیرین کەزی
خوشیا ژینا من یا رزی
شەبا ئاڤا کانیا تەزی
کەنیا دلێ بیریا پەزی
ژینا منێ .. ژینا منێ !
ئەز بوتەمە ، تو بو منی

• ● •

هیڤیا دلێ دلداری تو
جەژن و خوشی و بهاری تو
خەونا دلێ بنازاری تو
بادا منێ .. رەندا منێ !
ئەز بوتەمە ، تو بو منی

• ● •

دوستا من ، یا ژمێژی تو
ئاوازا دلێ گێژی تو
گول و رەوش و تیرێژی تو
خونێ ژچاڤان برێژی تو
هەر یا منی ، هەر یا منی
ئەز بوتەمە ، تو بو منی

باوك

○

فاتح نجم الدین فرحان

○

بەهارێکی وشك و برینگ باڵی بەسەر زەویا کێشا بوو منیش لەخەیاڵی بێبنی خوم ناکەوم لەلایەك لەترسی دەرکردن و بارکردن ، لەلایەك کوچ ڕەو بەرەو لەوەرگە پاوەندەکانی ئەو دیو . شەوگاریش درێژو ماتەمینە هەر وەکوو هیلاکی کاروانێکی دوورو درێژ بووبێ و ماوەی پشودانی نەبووبێ لەترسا .

بەڵێ ترسە سام دەخاتە دڵی زوورداران و بزەش بو سەر لێوی گوڵپەڕی بەهاران ، لە بێکەسی و بێتاوانی خوما سکاڵاکەم لە شەوگاری تەنهایی ، لەپاڵ تاشە بەردەکانی قەراخ ئاوایی ، لە نێو پەچە لەسەراوا لەشەوا ژووی بەر بەیانا دەکرد ..

ساڵ درەنگەو پەڵە دواکەوت ، قەرسیل و دەغڵ و دانی دەوروو بەری ئاوایی زیاتر گەردن کەچ بوون بو زەوی ، مەینەتی ژیان چەشتوویان پێوە دیاربوو ، سەرباری ئەمەش شەکانەوەی

قەدو بالآیان نیشانەی کوڵ نەدان و پیگەیشتن بوو ، کەمێ دوورتر بڕوانی نساری (بەفرە مینگە) دەبینی کە لەپێش بڕکێ یەکی بەردەوامان و کەرویشکە دەکا .....
زەوی سکالآی خۆی ئاراستەی پایەیەکی بەرزتر لە خۆی دەکردو لەگەڵ شەپۆلێ شەمالآ بەرەو لوتکەو ئاسۆکە هەنگاوی دەنا ، شادمان بووم کە سکالآکەیان پایە بە پایە بەرز دەبووەوە زۆر شت سەرنجی ڕائەکێشام و ماوەیەك بۆیان ڕائەمام ، لەگشتی زیاتر ئا ئەمە بوو .

« زەمین بەو پان و بەرینی یەی خۆیەوە جێگای دوو دوژمنی تیا نابوەوە کەپی دوو خۆشەویستیش لەبستە زەویەکا ڕازو نیازی خۆیان دەردەبڕی بۆ یەکتری و لە پاشەڕۆژ وورددە بوونەوە » . دڵم ئارامگەیەك بوو بۆ خۆشەویستی و خۆشیان ، تابلۆی لام دڵگیر بوو دڵگیری هێمنی و ڕاوێژو ....

سەرنجیانم زۆر کارەساتی پێ ناساندم ، کەلە مێشکم دا گینگلیان خواردبوو ئەوەندەش پێوەی دابووم نامۆ نەبوون لام .
ئەو ڕۆژانەی کە « مامە عەبەم » بە قسە خۆشە کانی گوێی ئەکردم و لەماڵەوە دەری ئەهێنام بۆژێر سێبەری دارەبەن و بەڕوو هەنجیر ، تریێی مێشوویی بۆنەکردمەوە ، ووتەکانی تابلۆیەکی ڕەنگینی بۆ دەنەخشاندم هەر وەکو وێنەکێشێك هەنگاوێ لە (حەقیقەت) دوور دەکەوتمەوە لەمێشکی خوٚما کەوتبوومە زورانبازی و لاسایی کردنەوەیەکی تەواو بەرامبەر سروشت و دیمەنەکانی .
ئەو شەوەی کە ماڵاتمان ڕادا وا دیار بوو دوایەمین شەوا ژوو بوو کە ماڵات زاوما کراو ڕێگەیان گرتە بەر بەرەو پاوەن و عاقار .
شەوێکی وشك ، سارد ، منیش وەك جووجەڵەی ژێربالی دایك هەلنیشتوو خۆم لە تاپوتەکەم نابووە نزیکەی بەرەبەیانە بریسکەی مەڕو بەرخەهات لەو بنارە بارەی بەرخی لاوازی دوای ڕان دیمەنێکی ڕەنگینی دەنەخشان ......

داماوێ یا بەجێ ماوێ ، کەساسێ یا لێقەوماوێ وێنەی نۆبەرەی ئەو دایکەن کە تاقی بۆ نەما ئاسۆی ڕوونی ڕەش بوو لە تەما ، چ سەگە خۆیری ئاوایی چ کونەبەبووی گوێ دار داڵەوازیان لێبڕین .
هەر ماوەیەك پاشتر ئەو مریشکەی کە پەڕوپۆی کەمەوە بوو بوو کڕ کەوتبوو ، بۆیە هێلکەیەکی زۆرم خڕ کردبوەوە ، نیازم وابوو کە ژمارەی هێلکەکان جووت بن ، پاش ڕەش کردنیان بە ڕەشی قازان پێیان وتم : پێویستە ژمارەی ئەو هێلکانە کە ئەیخەنە ژێری تاك بێت ؟
بڕوابکەن نەخشاندنی هەر هێلکەیەك وەك و نەخشەیەکی نەناسراوی سەر زەوی دەهاتە بەر چاو هێڵە ڕەشەکانیش سنورێکی دیاری کراو بوون .

بە ئاواتێکەوە دەژیام کە نۆبەرەی ئەمیش ببینم ، کە هاتووچۆ بکەن بە دەوری دایکیانا ، تۆبڵی جارێکی تر نەگەمە پەردەی ئەو شوقەلەتەی کەسەری نوێن و پێخەڵ نوستنی لەسەر ڕیز کرابوو ، ئەویش لەناو یەکێ لەو شوقەلەتانە بوو ، جووجەڵەی هەلهێناوە ئێسا ؟ گشتی .
بەلآم بۆ تاك بێت ! پاش گەڕانەوەم لە شەوا ژوو هەر بەیانی زوو سەرم کردە ژێر شوقەلەتەکەوە ، بەلآم چی ببینم ! جووجەڵە سپیەکان دەسوڕانەوە بەدەوری دایکیاناو ، هێندێ لە هێلکەکان کەتازە تروکابوو ، یەك دووانی دیش ملەقوتێی دەرچوونیان بوو کە ڕەنگ ڕەشێکی قەترانی بوون ..
بەسەر چوونی چەند ڕۆژێ ، جووجەڵەکان دوای دایکیان کەوتن وەکو خۆ ئامادەکردن و مەشق کردنێکی نوێ بوو .
هەرچەندە سەیری شوقەلەتەکەم دەکرد وەکوو ئەوەی کە بورکانێك ڕووی دابێ لەو شوێنە ، قاوغ و پەردە هێلکەکان هەموو شکاو دڕابوون ، جگە لە هێلکەیەك کە دەشلەقی .
ئەوجا بە بیرما هات کە دایکم پێی ئەوتم : کوڕم یەکێ هەر پیس دەکا ، بەلێ هاتەدی و بوە (ڕاوکەو) مریشکە ساویلکەکان فێر بوون بیکەنە پالپشتی خۆیان و لە سەری هەلنیشن .

وشەکان

شەوازوو - ڕادانی مەڕوو ماڵات بۆ لەوەڕ لەشەودا
ڕاوکە - ئەو هێلکەیەی کەپیس دەبێ مریشك لەسەری هەڵدەنیشن
زاما - تێکەڵ بوونی بەرخ و مەڕ کە هەریەکە هەوڵەی ئەوەیەتی کە دایکی خۆی بدۆزێتەوە .

[[1]]

ئاغا [دگەل عەبوی] **تە بو خویك نەستاندیە ، ما دی هەر بیژمە تە ، ما تو نوزانی هەمی سەریت سالا دفیت خویکی بستینی ؟**

ئاغا [دگەل حەجی عەلی] حەجی عەلی زەڤی زەڤیا تەیە ما ئە کی ژ تە پیڤەتر هەیە ، گوهی خو نەدە وی تەلەدینی دیجافیت وی نیتمەدەر .

ئاغا [دگەل رەشوی] [عەبویی بدویڤڤە] عەرد عەردی مە و ملك ملکی منە ما بابی تە هندە زەڤی هەبون ؟ تو دی شینکەیی و سی باهریت منن باهرەکی دی دەمە تە . و تە ئەڤجارە گوت چو جاریت دی وە نە بیژی

ئاغا [دگەل حەسوی . بکەنیڤە] حەسو ـ ما من کونو تە هوسا . دی روژەکی ئیك کوریا تە د عەردەکیرا بریت . ما ئەز دشیم هندەکا بدەمە دویڤ تە ژی

ئاغا [دگەل ئاڤدلی عەبویی بدیڤڤە] ئی ئاڤدل ـ مە بخیرا خو ئاڤی دا تە ، بەلی جوکا ئاڤی یاسە ـ ڤەردەردیا د ئاڤ بیستانی تەرا تیت ـ ما دی بو خو بەردەی مامو هەکە تە ئاڤ دڤیت وی هە رویبار هەمی هەمی سی چار وەریسا یی ژ مە دویرە . بو خو جوکەکی ژی بکولە

[[2]]

[ئاخفتنیت هەمیا بو بینەرانە]

عەبو [بتنی] ئەر هەمی تشتا ئیک هەمد ئە ئرانە بەکەی حەقەو ئاغایی زوردارە ئەی نە ئەدبیرد ئاحەد چنکی بسەد دەردو بەلا یی هیلای ئەر ئسە حولاتی ویو هەکە نەهیلایا نرکە ئەز نرسا مربود

حەجی عەلی [بتنی] هندی من ئبیرد هەر ئەف کەسە یی لسەر زورداریا حەو کەس نەویریایە خو لبەر سینکی بدەت ئەز بخو یی بناڤ سالڤە جوبەو چو بمر ڤە نابیت . ڤیجا هەما حودی چیکە .

رەشو [بتنی] **ژیان ـ ناڤاهی ـ کهوریز . هەمی بخوها ئەنیا مروڤی ڤە تین بەلی سویارەکی بتنی توزی ناکەت . ما ژیان بو چی یە هەکە یا ڤالا بیت ژ هەمی تشتا ئەزی بهیڤیمە کو دی شین هزریت خو کەینە د سەری هەمی کوندیاداو ئەم هەمی دی بینە ئیك دەست**

حەسو [بتنی] ما ئەز چ دشیم بچم سیدی هەتا نیڤاری سولکەم کا دی نانەکی خوم یان نە یا ژ خرا چیتر ئەر لسەر ریکا خو بچم . دی گوهیت خو لبەر گندیا ڤەنسینم کا کی دی بەحسی ئاغای بخرابی کەت ئەزژی دی چار جارا هندی بسەر ڤەنمو دی چم بیژمە ئاغای . هوسا دی ئاغا حەژ من کەتو چ بکەم چو نابیژتە من . بیستانیت خەلکی بسوژم . پەزی خەلکی ژی بستینم . مالیت وا بدەمە رەخەکی (کەنیەکا چڤیل) خەلك چ کەرن تین سوحبەتیت خوژی بو من دکەن

ئاڤدل [بتنی] دی بابو دی کوتی دی مالی تە ژ تە ستینە

چیـابیت تو نیـریکی ناڤی ببی . و تـه بڤیت ته بـه ڤیت - تو بشیی و نه شیی دی مو من شواکـه‌ی . و هه‌که ته ناخفت‌ژی دی سشولا ته ناخڤین به‌لی ما من شـوله پیپه نـه‌ز خودان بحـویکم - دی ددستی خو بسه‌ری خو ڤه نم هه‌ما چو ته‌ب نه‌تینی باشه

[[3]]

[بیستانی رەشویه . ئه‌و یێ لبن داره‌كێ لدەڤ ددرگهی ته‌عابی روینشتی‌یه ، هه‌یده هه‌یده یێ داسا خو خوش دکه‌ت ری دیشت بیستانی‌را دچیت]

سمو [مه‌ردکا لسه‌ر ملی و چانتکه‌کێ بملیڤه . د ریکیرا دبوریت] خودێ قه‌ودتێ برایێ ره‌شید

ردسـوْ دی ره‌حمه لتـه‌و ددیبـابیت تـه خـودێ ژ تـه رازی‌بیت - دی وه‌ره بیهنا خو ڤه‌ده نوکه تو بریڤه ودستیای

سمو : برا نێ ئه‌زی بله‌زم . [دگه‌ل ئاخفتنێ تێت]

ره‌شو نوهو .. هه‌ی خودێ مالا ته ئاڤاکری هندی ئه‌ز ته دبینم تو یێ بله‌زی . [سمو درووبیت . ره‌شو بخێرهاتنا وی دکه‌ت و کیسکێ خو دهاڤیته به‌ر]

ره‌شو : فه‌رمو جگاره‌کێ داگره ئه‌ڤه تویتنا گاره‌یه گه‌له‌کا خوشه

سمو : هه‌ی‌هو - هه‌ی‌هو برایێ ره‌شید ، نێ کێلانـا چه‌نـد ده‌شت‌و چیا یا بهیڤیا من ڤه ، مانێ تو دزانی (هـه‌تا مرنێ هه‌ر کرنه) .

ره‌شو : نه‌ری دێ باشه ما نوکه چ دگه‌هیته ته تو هند زه‌حمه‌تێ لخو ددەی ؟

سمو ولا قه‌ت . ده‌ستێ رویسێ لسه‌ر زکێ برسی‌یه . مانێ تو دزانی ئه‌م شه‌ڤ‌و روژا دکه‌ینه ئێک‌و بده‌ڤێ ئاغای‌دا دکه‌ین‌و هێشتا یێ نه‌رازی ، نوکه هه‌که یێ رازی‌ژی با بلا . و هه‌که ئێکی ئاخفت ژی قوتانه‌و لێدانه‌و چوی دی نه - ناخ - ناخ ژ ده‌ستێ ڤان زوردارا کا ئه‌و روژا کو ئه‌م خو دبینین خودان ملك و مال‌و بخوشی بژین . ما خو نه ئه‌ڤه ژیارد ئه‌م تیدا

ردشو مانی برا هه‌که ئه‌م هه‌زارو به‌لنگازو جوتیار نێت دیت - چه‌وا بینه ئالیت پویشی و ئاغا زورداریێ مله‌و بحویکیت مه که‌ت . بـه‌لێ ئاگـری مه هـه‌ری ژ دده‌مه‌نیت مـه به‌ربویه مه . [چه‌ند گوندیه‌ك دبورن]

هه‌می خودێ قه‌ودتا هه‌وه . ره‌شوو سمو : ره‌حمه لدیبابیت هه‌وه

ره‌شو : ئه‌ڤه دێ کیڤه چن هوین هوسا ڤێك که‌تین بابو ؟

حه‌جی عه‌لی ولا مه گوت دێ تریێ خو مزه‌یت که‌ین مـانێ وه‌خته . سبیدێ ژنك‌و بچویکیت چوین نوکـه زرك درست‌کریه

ره‌شو بابو - ما خو نه ئه‌م کوریت ژنبابینه هه‌وه نه گـوتیه مه . ئاخر ئه‌م ژی کوریت ڤی گوندینه .

حه‌جی عه‌لی [دکه‌نیت] برا نه‌و تشت لناڤ به‌ینا مه نینه . به‌لی مه زانیبو کو هوین بشولن له‌وا مه نه گوتبو هه‌وه .

ره‌شـو :دێ وه‌رن - وه‌رن بیهنا خـو ڤه‌ده‌ن ! ریکـا دویره ئه‌زژی دێ ئاڤێ ژ سه‌ر چه‌می گرم‌و دێ بپیکڤه چین

حه‌جی عه‌لی : دێ بابو وه‌رن دا رونیین [دگه‌ل گه‌نجه‌کێ] کا کوریمن تو ژ پیش مامێ خوڤـه هه‌ره ده‌راڤێ بگره . [کورك مه‌رێ ژ ره‌شوی وه‌ردگـریت‌و دچیت . هه‌می درووینن . حه‌سو ژ ناڤ بینه‌ر ده‌ردکه‌ڤیت]

حـــه‌سـو : هم ، بخـــودێ کــه‌و ڤـــداری کــه‌ت . چ خـــوش جماعه‌ته - چو پێ نــه‌ڤێت نوکـه به‌حسێ ئـاغای دکه‌ن بخرابی ماده‌م ره‌شوو ده‌سته‌کا خو لگه‌لن خلاس . [ده‌ستێت خو تێك دهوسیت] ئه‌ڤرو دی ده‌سته‌کێ شه‌ل‌و شه‌پکێت مه‌ره‌زی حه‌لال بن کا دا گوهێ خو بده‌مێ کـا چ دبێژن . [ده‌نگێ چڤاتێ ڤسه‌ر دکه‌ڤیت] .

جه‌رگیس : بخودێ برایێ ره‌شید وه‌یه وه‌کی تو دبێژی ، مانێ ئه‌م هه‌می دزانین . به‌لێ ما دی چ ژ مه ئێت .

سمو چه‌وا دی چ ژ مه ئێت . هه‌می تشتی د ده‌ستێ مه‌داو ئاغایی بمه دژیت هه‌که ئه‌م نـه‌بین مـا دێ چ ژ وی

ئێت ؟

حەسو : [سەرێ خو ژ پشت پەرژینەکی دەرتێخیت] ئحم ، ئەڤەژی تێرا خو هەیە .

حەجی عەلی : بابو هیڤی خودێ ، حاشا (هندی تێکڤەدەن دێ بێهن ژێ ئێت) ڤێجا هەما بهێلن .

ڕەشو : چ بهێلین مامێ حەجی چ بهێلین ، بێت بەری مە مێلا ئەم ژێ بهێلین و پێ لدویف مەژی بهێلن ما دێ چەوا هوسا چێبیت .. مامێ حەجی ژیان نە شەڤەکو ڕوژەکن دڤێت مروڤ دویر بەرێخو بدەت ، مە نەڤێت سوباهی بچویکێت مە ژی خو لبەر بچویکێت وی بچەمینن وەکی مە خو لبەر چەماندی . مە دڤێت بچویکێت مە دسەربەستبن ـ بچن ـ بێن ـ شولکەن ـ هزرێت خو د سوباهیدا بکەن ...

حەجی عەلی : دێ جامێر خودێ کەریمە . [گەنج دزڤریت]

حەسو : ئێ .. ئێهـ ، ئەڤە چێبو . دێ ڤان ئاخفتنا کت کتە کەمە بەر ئاغای ، بەلێ هندەك نە ئاخفتن . کا دا بچمە وێرێ بەلکی هندەك ئاخفتنێت دی ژێ چێکەم ـ دا نێچیر ڤەربکەڤیت . [خو شەپرزە دکەتو بلایێ وانڤە دچیت]

حەسو : ولا بابو ئەڤە نە حالە . هەوە دیتیە [هەمی پاتکا خو ددەنسێو دەردکەڤن] .. مروڤی .. چو .. تشت ... [کیسکێ حەجی عەلی دمینیت] حەجی ـ حەجی ، تە کیسکێ خو هێلا . [حەجی تێتە کیسکێ خو . حەسو بترانە ددەتە ڤێو وەسا هزردکەت کو وێژی تولا خو ژ وا ڤەکر] ـ

[[٤]]

[کوچکا ئاغایە . عەبویێ ڕوینشتیە . حەسو ڤژور دکەڤیت]

عەبو : ها حەسو ـ تە خێرە تو هوسا زوی هاتیە ڤێرێ ؟

حەسو : کا ئاغا ؟ لالە ؟

عەبو : تە ئاغا بوچیە ؟.. دیارە تە دیسا خولیا بسەرێ ئێکی وەرکری ، هەکە تو هوسا زوی نە دهاتیە ڤێرێ . کورو مامو ـ کورو مامو دێ ڕوینە سەر کوریا خو ، هەرە خو شولەکێ بکە وەکی مروڤا .

حەسو : عەبو ـ عەبو ، درێژ نەکە من گیولێ ترانا نینە . هەر بێژە ئاغای دا بێتە ڤێرێ من شولەکا ڤەرا بێ [دچیت دروینتە سەرێ دیوانێ جهێ ئاغای]

عەبو : هەی هەی هەی [دچیت بالە دکەتێو دڤێ دەربێخیت] کا ڕابە ڕابە ، ئاغا نەشێت بێت کوم خو بدەتە درەوێت تە ..

ئاغا : [تێتە ژور] ئەڤە چ گنگاشەیە هەوە ئێخستیە ڤێرێ ها حەسو تە خێرە ؟

حەسو : ساخیا تەیە ئەزبەنی ساخیا تە ، بەلێ من شولەکا ڤە بتەو .. و (بەرێ خو ددتە عەبویو هێدی بو ئاغا دبێژیت) دڤێت بو تە بێژم بەری دیوا بێتەگرێدانو .. و ئەڤەژی نەمینتە لڤێرێ . [عە خو دیار دکەت کو پێ گوهێ خو ددەتێ].

ئاغا : عەبو ـ کا هەرە هندە ئاڤێ بینە .

عەبو : بەلێ ئەزخولام . [دچیتو پیچەکێ خو لبەر دەر گیرودکەت]

حەسو : ئەزبەنی ئەز ئەڤرو زناڤ چەما دهاتم ـ بەرێخ ددەمێ ڕەشوی هندە گوندیێت لناڤ چەمێ خ کومکرینو پێ بو وان دئاخفیت . ئەزبەنی سەر سوحبەتێ بنێ سوحبەتێ هەمی نەکامیا تەبو بەحسێ تەبو بخرابی . جا ڤێجا وەسا ددانێت خ دچرکاندن هەما هند نەمابو بێتە بخوت .. ڤێجا جا بەحسێ کوشتنا تە دکرو جار بەحسێ خو دکر دگوت : دڤێت ئەم ببینە خودان ملك مال ، نوز بچویکێت مە چ لێ بینو ...

ئاغا : [سەرێ خو دهژینیت] همم .. هەردەمێ هاتنا کوچکێ بەتالکری من زانی تشتەکێ دبن وێڕا ، بەلێ خود کەریمە [بێدەنگی . ئاغا هزرێت خو دکەت]

ئاغا : حەسو دا بو تە بێژم ، دێ نوکە گوندی ئێنە دیوانی ـ خ دیارنەکەی کو تشتەکێ هوسا پێ هەی .

حەسو : نە ئەزبەنی ـ ئەو چەوا . ئەز حەسەنم حەسەن هەما پشتڕاستبە . [حەسو دروینیتە بەر پێن ئاغای ، پێت وی دپەرخینیتو دکەڤنە سوحبەتێ

عەبو ئاڤێ تینیت]

ئاغا : [بکەنیڤە] ڤەناخوم . [ئاغاو حەسو دکەنـە کەنی . حەجی عەلی و جەرگیس و ئاڤدەل و زەلامێ (او 2) وچەند گوندیەك تێنەژور]

هەمی : سەلامو عەلێکوم .

ئاغاو حەسو : عەلەیکومە سسەلام .

ئاغا : کەرەمکەن . [هەمی دروینن . ئاغا بخێرهـاتنی دگەل دکـەت . جڤات جگـارێت خو دادگرن . ئـاغـا پست پستەکێ بو حەسوی دکەت . حەسو دەردکەڤیت]

ئاغا : نێ حەجی ـ هەوە ئەڤرو چ کر چ نەکر ؟

حەجی عەلی : ولا ئەزبەنی بـاشبو مـە تریێ خـو ژ مزەیتێ خلاس‌کرو بچویکا هەمی ڕانێخست . باشبـو ئەوژی ژ مە ڤەبو .

ئاغا : ئەڤ سالە ـ ئەڤ سالە حەجی ، بەرێ چەوابو یێ باشبو ئان نە ؟

حەجی عەلی : ولا ئەزبەنی ـ پا ژ هەر سال چێتربو .

ئـاغا : نێهـ . نێ جـەرگیس ـ دێ باخڤـە ـ تـە وەسـا خـو مـت‌کـری .. چـیـروکـەکـێ ، مـەتـەلەکـێ ، سەرهاتیەکێ ...

جەرگیس : ئەزبەنی ما دێ چ بێژم ؟

حەجی عەلی : دێ بابو ئێك تشتەکی بێژیت هەما دا شەڤا خو پێ ببورینین .
[ئێك کێلنجیەکێ ل جەرگیسی ددەت]

جەرگیس : من کورتە چیروکەکا هەی هەکـە هەوە دڤێت دێ بێژم ؟

ئاغا : گەلەك جانە هەما بێژە ، بەلێ درێژنەکە .

جەرگیس : هەبو نەبو چو ژ خودێ مەزنتر نەبو و چو ژ بەنیا درەوینتر نەبو ...

هەمی : ڕەحمەت لدەیبابێت تە .

جەرگیس : دبێژن ڕوژەکێ ژ ڕوژێت زڤستانێ باو بارۆڤە یێ تێك‌وەردکەن . بەفر چوکەکی یا کەتی . ئەزبەنی سەری سرو سەقەمەکە هـەر خودێ دزانیت . ژ سەرمادا گلیلە یێ بسیڤاندا ڤە چێبوین ..

ئاغا : دێ ـ دێ کورت ڤەبرە .

جەرگیس : بەلێ ئەزبەنی .. نێ ، ڤێجا مالەکا مشەختیا کەتبو نیڤـەکـا ڕێکێ ، دەست و پێ لێ لاڵ ببـون ، و ژ سەرمادا هێڤە دکەتن ویڤە دکەتن ـ هێڤە دکەتن ویڤە دکەتن .. درێژناکـەم دبێژن بســەر مارەکی هـەلدبن کـو یێ ڕەقبــوی دنـاڤ بــەفـرێ‌را . [دبنڤەبنڤە نیشانی ئاغای دکەت] دلێ وا گەلەك بـوی حـەیـوانی دسـوژیت ؛ ڕادبن لگـەل خـو رادکەن ..

حەجی عەلی : یاستار ... !!

جـەرگیس : ڤێجـا دبێـژن پشتی کـو شـەڤ بسـەردا تێت شکەفتەکێ دبینن و دچنە تێڤە . وێ سەرمایێ بهـەچی حالەکێ هـەی هندە دارا کـومدکەن و ئـاگرەکێ خـوش هلدکـەن‌و مـارێ خـو لبـەر درێژدکەن .. پشتی دەمەکی هەمی دنڤستینە ، مارێ وا باش گەرم‌دبیت‌و ژبەرێك تێتە دەر ، ڤێجا ڕادبیت ـ هێڤـە لدور وا دزڤریت هـوڤە لدور وا دزڤـریت ؛ نەهــەرێ خشت‌و بێنکی ڤـە ددەت‌و دچیتە د کونەکێڤە ‌●

هەمی : سبحانەلا ـ سبحانەلا .. ؟!!!

ئاغا : [زڤر] نێ پاشی چ لێ هات ، مارێ خو کوشت ؟

جەرگیس : نێ نوزا ئەزبەنی ، ئەوێ من ژێ گرتیـژی هەر ئەڤە دزانی . [زەلامێت دیوانێ چاڤ دکەنە ئێك‌و دو ، کو ئاغا پێ زڤر بو]

حەجی عەلی : [دگەل جڤاتێ] دێ بابو ، مە کرە درەنگ ، ما نەڕابین ؟

هەمی : بەلێ ولا وەختە .

ئاغا : دێ چ کەن حەجی ، ما هێشتا زوی نینە ؟

حەجی عەلی : [بدەڤ ئالزینڤە] نەولا ئەزبەنی وەختە ـ دا بشێـین پاشی سـوباهی لوەخت بچینـە سـەر شولێت خو .. بخاترا تە ئەزبەنی بخاترا تە ـ [هـەمی دەمی دەردکەڤن ، پشتی بێهنـەکێ حەسو بلەز بژور دکەڤیت]

ئاغا : ها تو بو ڤەمای ؟

حەسو : من گوت دا ئەڤە دەرکەڤن پاشی

ئاغا : نێ تە چ کر ؟

حەسو : من دیت ، نەڤە لڤیری ، لمالا سموی .. بەلێ ئەز تێناگەهم کا تو دێ چ لێ کەی ؟

ئاغا : دێ چ لێ کەم ؟ [دچیت خەنجەرەکێ ژ دیواری ڤەدکەت] تو دێ چی کوژی .

حەسو : چەوا ئەزبەنی !.. بکوژم ؟!! [بترسڤە]

ئاغا : ئەو چیە حەسو هەروەکی تو یێ دترسی . ما خو نە ئەڤە جارا ئێکێیە تو دچی ئێکێ دکوژی ؟

حەسو : [بترسڤە] کەنگی ئەزبەنی کەنگی بکوژ ..

ئاغا : [خەنجەرێ ددەتە بەرچاڤا] نوکە ـ [حەسو خو ڤەدکێشیت . ئاغا نەچاردکەت . حەسو خەنجەرێ وەردگریت] دێ هەرە ، نە ئێیەڤە هەتا تو دکوژی . ئەزێ ل هیڤیا تە هەتا تو تێی ... دا بو تە بێژم ، کەس پێ نەحەسییت ها . [حەسو بسەر هژاندنێ بەرسڤا وی ددەت و دەردکەڤیت]

ئاغا : **ئەز کەنگی وەلێهاتیمە هەتا ژ برسا مرییت وەکی ڤا ژی هو بێژنە من ، بەلێ ژمنە ـ هەکو ئەز خو لبەر وا نەرم دکەم و پێ دکەمە کەنی . بلا راوستن ژ نوکە ویڤە ئەز دێ ژ دەر هەڤێ وا ئێمەدەر . هەکو نەڤرو ئاخفتن و بەحسێ من کر : سوباهی دێ تشتەکێ دی ژی کەن ..هم بینە خودان ملک و مال ـ لهیڤیێ بن . ئەڤا بێخێرا هەکو نانەک** ڤدەست کەت ئێدی نوزانن دێ چ کەن . هوین راوستن ئەو نانا هەتا نوکە ژی من بهەوە دهێلا ئێدی دێ وێژی ژ هەوە ستینم .دڤێت هەوە ببرسێ و هندەک تشتێت دیڤە مژویل کەم . چونکی هەکە هەوە تێر خار و تێر ڤەخار ئەها دێ هوکەنەهە ، دێ ئێن .. دێ چن .. دێ گەلەک تشتا کەن .. دێ گەلە تشتا کەن .. دێ ...[خو درێژدکەت . تێتە بەر چاڤێت وی کو حەسو یێ بریندارە تێت دروینتە سەر جهێ وی و خەنجەرێ ژ زکێ خو تینتە درو ددانتە وی . ئاغا ڤیرەیەکێ ڤەددەت و راست رادبیتەڤە . عەبو ژ کەل خو دهاڤێتە ژور پاشی پاشڤە دزڤریت . حەسو تێت یێ بیهن هلمایە و خەنجەرا بخوینا د دەستی دا . ئاغا پاشڤە دچیت . پاشی خو نێزیک دکەت]

ئاغا : ها حەسو تە کوشت ؟ [حەسو خەنجەرێ ددەتە بەرچاڤا]

ئاغا : [دکەنیت] نەڤە یێ ژ من نەرازی بو ، من بیهنا وی

نینا ، دا کەسیدی چاڤ لێ نەکەت و مەزن نە ئاخڤیت
[باوشکەکێ ڤەددەت] حەسو خەنجەرێ دانە جە
وی [باوشکەکا دی ڤەددەت] خەوا منا تێت .. ب
بچی [دەردکەڤیت]

حەسو [خەنجەرێ ددانتە جهێ وێ . رادوستیت هزر
خو دکەت . سەرێ خو دهژینیت و دەردکەڤیت]

عەبو : [ژ پشت عەردەکی دەردکەڤیت] خودێ وەکیلە ئەز د
هوسا لبەر پیا چم .. دڤێت بو خو بەرێخو بدە
رێکەکێ .. دڤێت بەرێ خو بدەمە رێکەکێ
[دەردکەڤیت]

[[5]]

**[ئەکتەرێت ڤی دیمەنی هەمیا فانوسێت ڤێ] [درەنگ
شەڤە . حەجی عەلی فانوس و مەسینکێت ڤێ ، تێتە بەر
لسەر جوکا بیستانێت ددانگ گوندیدا دا دەستنڤێژە
خوش کەت . مەسینکێ خو د ئاڤێ دهلینیت و ددانتە وێرێ**
دەست ددەتە دوخینا خو ، سمو بلەز تێت]

سمو : مامێ حەجی ـ مامێ حەجی ..

حەجی عەلی : تە چ بو سمو ؟!

سمو : رەشید دیارنینە . گاڤا دی لمالا مەبو یێ دەرکەت
نەچویەڤە . نوکە بچویکێت وی یێت هاتین پسیار
دکەن یا ژ واڤە یێ لنک مە .

[حەجی فانوسا خو دبەت و د لایەکیرا دەردکەڤیت
سمو د لایێ دیرا]

زەلامێ ـ 1 ـ : [بو زەلامێ ـ2ـ و هندە گوندیا] گەلی
رەشیدێ بەرزەبوی و دبێژن یێ هاتی
کوشتن .

زەلامێ ـ2ـ :[بو جەرگیسی و ئاڤدەلی] برا دبێژن
کوشتی و یێ پرتپرت کری [حەسوی فانوس
ڤێ و یێ لبەری ئاغای]

ئاغا : حەسو گوندێ یێ دئاخڤیت ، هەکو دیتن ، پاشی دێ

بێژمێ ؟.. دێ کەڤتە ستوییێ من

حەسو نەترسە ـ نەترسە ، من کەلەخێ وی یێ هاڤێتیە د عەردەکیرا بابێ واژی ڤێ ناکەڤیت .. هەکو دیتنژی پاشی دێ بێژین ئێکی ژ ڤا گوندا یێ کوشتی ، ما کی دزانیت کو مە یێ کوشتی ؟

[حەجی عەلی و سمو و چەند گوندی یەك بێ هیڤی تێن دروینــە دەف پـرێ . حـەجی دەست دهـاڤێتـە مەسینکێ خو دا تەپەکا ئاڤێ بچاڤێت خو ڤەدەت ، بەرێخو ددەتێ ئاڤا وی نـەیا درستـە . گازی ئێکی دکەت . ئەو باش بەرێخو ددەتێ لبەر فانوسێ ..]

گوندی : ئەڤە خوینە !!

هەمی : خوینە ؟!!! [سمو هزرێت خو دکەت پاشی بلەز دچیتە بنك پرێ ڤە]

سمو :گەلی گوندیا ـ گەلی گوندیا وەرن ئەڤە کەلەخێ وی یە .

[هەمی دچن ژبن پرێ دئینەدەر و درێژدکەنە وێرێ . حەجی عەلی دچیتە هنداڤ دەستێ خو بچاڤادا دئینیت]

حەجی عەلی : ئێننا لیلاو ئێننا ئیلەهی ڕاجیعون ـ دێ بـابو دێ ڕاکەن دا ببەینە مزگەڤتێ بشوین .

[ڕادکـەن ددانـنــە ســەر مـلێـت خــوو دبـەن . دەنگڤـەدانـا ئـاخڤتنێت ڕەشـوی (ژیان ـ ئاڤـاهی ... هتد) دگـەل ئاوازەکێ دلسۆژ تێکەل دبن]

[[6]]

[مالا حەجی عەلی یە . هەمی دروینشتی نە . دەنگێ سترانەکا شینیێ تێت]

حەجی عەلی : تەحەم ـ تەحەم .. مخابن .

سمو : کی بێژتە من ـ ئاغای یێ دایە کوشتن ، هەکە ماکێ چ دگەلبو ؟

حەجی عەلی : وە نەبێژە کوڕێمن ـ وە نەبێژە ، چونکو کەسێ نەدیتیە .. دویرنینە ڕێڤینگەك هەڤتویش بویە ، ئان ئێکی بخەلەتی کـوشتی یە ، مـانێ هەمی تشتێت هەین ، مادێ بوچی مروڤ بەختێ خو خـراب کەت ؟ ئـەم نەڤـرو بێژین ئـاغای بی کوشتی و سوباهی وی نەکوشت بیت پاشی دێ شەرمزاربین .

ئاڤدەل : ئێ حەجی ـ ئێ نەیێ هنـدێ بو ئێـك تشتەکی ژێ هلگریت . ئێخسیرەکێ ژار بو لوێرێ ، ئـەڤە هنـدە سالە کا ئێکی تشتەك ژێ دیتیە ؟

جەرگیس : بابو ئەڤە عەبـدلا هات ، هـەکە تشتـەکێ وەسا هەبیت نوکە ئەو دزانیت

[عەبو تێت]

عەبو : ها برا هەوە چ ژ ڕەشیدی زانی ؟

حەجی عەلی : ولا هاتبو کوشتن ، [عەبو خو بخەم تێخیت] چونکو برینا وی برینا خەنجەرێ بو ، بەلێ مە نەزانی کا کێ کوشتیە ؟

عەبو : هەما ئەزێ ژبەر هندێ هاتیم . برا پشتی من هزرێت خو کرین : من زانی کو ئەڤە هوسا ناچیتە سەرێ . هەکو ئەڤرو ئێك سەرا ئـاخڤتنێ هاتـە کوشتن بخـودێ دێ سوباهی دورا مەژی ئێت . دوهی ئێڤاری حـەسو یێ هاتیە کـوچکێ هێشتا ئـاغا نـەڕوینشتی ـ نوزا پست پستەك بو ئاغای کـر من باش نـەزانی ، بەلێ یـا من گولێبوی بەحسێ ڕەشوی و چەمی و ملك و مالاو هندەك تشتێت وەسا دکر . من زانی دێ تشتەکی کەن ، بەلێ من ئەسەحی نەزانی کا دێ چ کەن ؟

ئاڤدەل : ئەرێ هەرێ ـ بخودێ ئەڤە هەبیت نـەبیت بەحسێ دوهی ئێڤرویە ، هەکو مە بیهنا خـو لدەف ڤەدای و پاشی حەسو هاتی و بویە قەرەبالغا وی .

سمو : برا ما من چ گوتە هەوە . هەما دلێ من شەهدەددا .

عەبو : و پشتی هوین ژ دیوانێ ڕابوین حەسو دو سێجا چوو هات و خەنجەرەك برو ئینا .

جەرگیس : پا ئەڤە دیاربو کو وا یێ کوشتی .

حەجی عەلی : لا حەیللوە لا ـ لا حەیللوە لا .

سمو : برا مادێ هوسا چێبیت : مروڤ نـەشێت دبن لحێفکا خوژی ڤە بو خو گازندا بکەت ، لحێفکا مـروڤێژی دێ بیتە شاهد لسەر مروڤی . ما خو نە ئەڤە ژینە ئەم تێدا . گەلی برا ، مانێ دلێ مە لعەبدلای یێ بشك بو ـ ئەڤە ئەوژی هاتە دگەل مەو باورناکەم دلێ وی لگەل ئاغای

مابيت ، ڤێجا من تشتەكێ هەی دا بو هەوە بێژم ..
[هەمی گوهێ خو ددەنێ] مە گەنجا ئەڤە ژمێژە خولێكدای و كریە دلێ خو كو .. كو .. كو ئاغای بكوژین ..

حەجی عەلی : [سرت رادبیتەڤە] ئەعوزو بیلاهی منە لشەیتان لرەجیم !!

سمۆ : نزا - هوین چ دبێژن ؟

هەمی : [بەرێخو ددەنە ئێك . كت كتە ، پاشی هەمی بپێكڤە] ئەڤە تشتەكێ پێدڤیە .

ئاڤدەل : ولا بابو بەری ئەو سە بكوژیت ئەم دێ وی كوژین .

سمۆ : ها مامێ حەجی تو چ دبێژی ؟

حەجی عەلی : [بترس] ولا ئەڤە تشتەكێ مەزنە و .. و دویر نینە مرنا مە تێرا بیت .. هەكە دێ پێ رابن : هشیاربن هوین بتنێ خو پێڤە نەكەن .. گوندیا ژی تێبگەهینن و ب پێكڤە دێ چینێ .

سمۆ : ئێ عەبدلا تو چ دبێژی ؟

عەبدلا : برا ئەزێ لگەل هەوە ، بەلێ دڤێت ئەز زوی بچم دا چو هزرا ژ من نەكەت . هەما پشت راست وەرن ئەز دێ لهیڤیا هەوە بم و دێ هەمی تشتا درستكەم .
[رادبیت] دێ نوكە بخاترا هەوە [دەردكەڤیت]

سمۆ : دێ گەلی برا ، رابن دا هەر ژنوكە دەستپێ بكەین و ئیشلا دێ بەرێ سپێدێ وی كوژین .

حەجی عەلی : هشیاربن ، حەسوو دەستەكا وی پێ نەحەسێن ها ..
[سمۆ ب ئیشارەتا وا تێدگەهینیت كا دێ چەوا لسەر گوندیا بەلاڤ بن و كا دێ چ كەن و چ ناكەن . شانۆ تاری دبیت .]

[[7]]

[ناڤ چەمایە . حەسو بپالدان تێتەژورو سمۆ ددیفدا تێت (خەنجەرەكا ڤێ) . حەسو درەڤیت ، هندەك تێنە بەراهیێ . پاشڤە درەڤیت ، هندەكێت دی بەرسینگێ وی دگرن . (هەرئێكی تشتەكێ ددەستیدا - بڤ داس ، مەر ، ... هتد -)]

حەسو : [بترس] ئەڤە .. ڤە .. دێ .. دێ چ كەن ؟!

سمۆ : دڤێت تەو دەستەكا تەژی بكوژین . [ئێك حەسـ دهاڤێتە بەر پێ دی]

زەلامێ -1- : تە بابێ من دا كوشتن .

زەلامێ - 2 - : تە برایێ من دا كوشتن .

عەبو : تە رەشو دا كوشتن . مە ئاغا كوشت - [دەستێ درێژ دكەتە جهێ كەلەخێ ئاغای لێ . حەسو دچیت سەحدكەتێ كو یێ كوشتییە دهاڤیت و زوی ڤەدكێشیت]

عەبو : تو دێ چ كەی پشتی وی ؟

حەسو : عە - عە - عەبو توژی ؟!!

عەبو : ئەرێ ئەژی پاچەوا ، مروڤێ زوردار كەسێ نەڤێت

ئاڤدەل : دڤێت خوینمێژێت وەكی هەوە ئادەكەین و سەروژێ ژیانەكا دی ئاڤاكەین بڤیانێ .

جەرگیس : یا ژ تەڤە ژیان هەر خارنە ..

زەلامێ -1- : دڤێت مروڤی های ژ برایێ خو یێ برسی هەبیت ، چونكی مروڤ بتنێ پێدڤی ژیا نینە . [هەمی خو نێزیك دكەن]

حەسو : [خو دهاڤێتە بەر پێت حەجی عەلی و پێلاڤا ماچیدكەت] حەجی ئەز خولامێ تەمە - نەكوژن - من نەكوژن .

حەجی عەلی : [ئێك ئێكە بەرێخو ددەتە هەمیا . هەمی ئیشارەتا دبێژنێ : دێ كوژین] دێ دێ بێ لەوتی . [هەمی تشتێت د دەستێت خـ رادكەن كو دێ پێدادەن ؛ حەسو خو دهاڤـ ناڤ بینەرا]

حەسو : [دكەنیت] هە - هە - هە ، رەڤیم [بو بینەرا] ڤەشێرن ، من خلاسكەن . [هەمی پاشڤە دزڤرن

هەمی : گەلی بینەرا - شانۆگەریا مە دو پشك بو ، پشكا ئێكێ پێشكێش كرو پشكا دوێ هاتە ناڤ هەوە .

« پەردە »

* ئەڤ چیروكە من ژ فولكلوری وەرگرتیە .

مێژووی ساڵنامەو ڕۆژمێری کوردی

○

نافیع کاکە

○

بەشی یەکەم

مرۆڤ لەناخەوە پێداویستی‌یەکی هەڵگرتووە بۆ پێشوازی شادمانی‌و نەیتوانیوە بەرگری لێبکات بەوە پێوانەکردنی کاتی داهێناوە بە دۆزینەوەی ساڵنامەو ڕۆژانی خۆی بەخشیوە بۆ حەسانەوەو ڕۆژانێکیش بۆ جەژنەکانی[1]

هەر لەکۆنەوە مرۆڤ پێداویستی ژیان وای لێ کردووە هەوڵی دانانی ئامازو هۆیەکانی ناسینەوەی ئەو ماوە کاتی‌یەی تیایدا ژیاوە بدات ، دەربارەی خولانەوەی چەرخەیەکی تەواوی ساڵ لە کاتێکی دیاری کراوی دەست پێکردنی چەرخەکە تاکو گەڕانەوەی بۆ سەر بارو دۆخێکی وەکو ئەو کاتەی تیایدا دەستی پێ کردووە کەواسە رەتای کەی بێت‌و کۆتایی‌یەکەی چۆن بێت . لە سەرەتادا زۆر بە سادەیی هەستی بە بوونی کات کردووە کەوا چۆن شەوو ڕۆژ بەدووای یەکتردا دێن‌و شەو بۆ خەوتن‌و حەسانەوە ڕۆژیش بۆ بەدووای خۆراك گەڕان ، گۆڕانی دۆخی ئاو وهەواو ساردی‌و گەرمی‌و برسی‌و تینوویەتی کاری کردۆتە سەر کۆچکردنی بەرەو شوێنەوارێکی گونجاوتر بۆی ، لەدایك بوونی منال‌و گەشەکردنی پیربوونی لاوەکان‌و مردنی پیرەکان پێویستی بە ماوەیەك هەیە . بە تێپەڕبوونی هەزاران ساڵ‌و گۆڕانکاری پلە بە پلەی کۆمەلە سەرەتایی‌یەکانی مرۆڤ‌و گۆڕانی چاخەکانی بەردینی‌و ڕاوەشکاری بۆ چاخەکانی کشتوکاڵی‌و جێگربوونی مرۆڤ لە دەوروبەرێکدا پێداویستی مرۆڤی پتر کرد بۆ ناسینی کات سەبارەت بە چۆنیەتی ئاوو هەواو ودرزی چاندن ، دووا بە دووای پەیدابوونی بازرگانیش ئەو پێداویستەی پترکرد[2] ئەو بەڵگانەی یارمەتی ئەوە دەدەن کەوا مرۆڤی کۆن هەوڵی ناسینی کات‌و ساڵژمێری داوە بریتین لەو ئاسەوارە دۆزراوانەی

دێرین ، هەندێ ئاسەوار دۆزراوەتەوە وا دەگەیەنن مرۆڤ لەچاخی سەهۆڵینەوە هەوڵی ناسین و تۆمارکردنی ساڵ ژمێری داوە ، بۆ نموونە لە (ماڵتا) دەکەوێتە سەر رووباری (ئەنگارا) دەسکە گۆزەیەك دۆزراوەتەوە لە کەڵبەی فیلی ماموس دروستکراوە نەخشەی ریزەکانی هێڵی هێلکە شەیتانۆکەی لێ هەڵکەندراوە کەژمارەی هێڵەکان ئەوەندەی ژمارەی رۆژەکانی ساڵە 243 + 122 = 365 شایانی ووتنە ژمارەی یەکەمیان ئەو ماوەیەی ساڵە کەوا بزنەکێوی زاوو زێی تیادا دەکات و ئێستاش راوچی یەکان و بزنەکێوی وانەکانی بستەی باکور بەو جۆرە ساڵژمێری دەکەن ، هەروەها لە (میزین) کە دەکەوێتە نزیك شاری (چیرنیکۆڤ) هەندێ بازنە دۆز رانەتەوە هەر لە کەڵبەی فیلی ماموسن ئەوەندە هێڵی هەڵ کەندراویان لەسەرە کە کۆیان دەکەیتەوە ئەوەندەی ژمارەی رۆژەکانی مانگی هەیڤیان لێ دەردەچێت . شایانی باسە ئەو ناو چانە لە یەکیەتی سوڤیەتن[3] دیسان لە ئینگلتەرە کۆمەڵە بەردی ریزکراوی (ستون هینگ) هەیە باوەڕوایە ئەو بەرد انە ساڵ ـ ژمێرێکە تەنها بۆ رۆژێك ئەو رۆژەش (22) ی یۆنیەیە (تەمموز) کەوا درێژترین رۆژی ساڵە وەرگەڕانی هاوینی بەر (4000) ساڵ لەمەوبەرە ،

ئەوەی گرنگە ریزکردنی بەردەکان روویان لەخۆر هەڵاتە[4] هەروەها گەلانی مایاش کاتی خۆی رۆژ ژمێری هەتاویان بەکار هێناوەو مێژوویان لەسەر تاتە بەردێکی نیمچە ستوونی تۆمار کردووە[5] ئەو باسانە ئەوە دەسەلمێنن کەوا هەر لە زووەوە مرۆڤ ساڵژمێری هەتاوی بەکارهێناوە .

بابلیەکانیش هەر لەزووەوە هەیڤیان بۆ زانینی کات بەکارهێناوەو گرنگیان داوە بە زانیاری یە ئاسمانی یەکان و دابەشکردنی ئاسمان بۆ دووازدە (12) بەشی بازنەیی و بەهەر بەشێکیش ووتراوە (کەلو) هەرکەلوەش لە کۆمەڵە ئەستێرەیەك پێکهاتووە ، گوایە هەر جارەی خۆر دەچێتە یەکێك لەو بەشانە کەوا لایان وابو خۆر دەخولێتەوەو زەوی وەستاوە[6] بابلیەکان هەیڤیان زۆر لا گرنگ بووە ساڵژمێری و رۆژ ژمێریان پێکردووە بۆیەش مانگیان کردوتە چوار (4) هەفتە چونکە لەو ماوەیەدا هەیڤ بەچوار (4) قۆناغدا دەروات تاکو هەموو رووەکانی بەدەر دەکەوێت و وون دەبێتەوە * [7]

میسری یە کۆنەکانیش ساڵنامەی هەتاویان بەکار هێناو... تێبینی ئەوەیان کردبو کەوا هەمو ساڵێك لەیەك کاتدا لافاو... رووباری (نیل) هەڵ دەستا کاتێك بوو کەوا کۆمەڵە ئەستێرە... (شوعەری) پێش هەڵاتنی خۆر بەدیار دەکەوت و ئەو رۆژەیان... کردبووە سەری ساڵ کە رێکەوت بووە لەگەڵ رۆژ... (نەورۆز) ی ئێمەو بەو دووایی یە لەوێدا بە جەژنی (شم... النسیم) دەناسرا * [8] لە ئاسەوارەکانی ئەو وولاتە لە بنمیچ... گۆرستانەکان دۆزراوەتەوە کەوا شوێنی ئەستێرە... (شوعەری) یان تیا کراوە لەگەڵ رووانگەی تەوەردەکانی ئە... کۆمەڵە ئەستێرەیە * [9] هەندێ زاناش لەسەر ئەو رایە... کەوا کۆنترین مێژووی ساڵنامە میسری یەکان تۆماریان کرد... بەر لە (4241) ساڵ پێش زایین * [10] .

پێش دەست نیشانکردنی مێژوویەکی دیاریکراو لە یۆنان... مێژووی رووداوەکانیان بە خولی یاری یەکانی ئۆلەمپیك (olym... دیاری دەکرد ، گوایە هەرقەل (Hercule) دامەزرێنەری ئەو یاریانەیە خولە رێکەکانی لە ساڵی (776) ی پێش زاین را دەستی پێکردووە هەرچوار (4) ساڵ جارێك .. کاتێ دەبو کە خۆر... بەرزترین رادەیدا دەبووو هەیڤیش لە تەواوبوونی رووەکانیدا ئەوەش کاتی کۆتایی مانگی (یۆنیە) بووە واتە (تەمموز) و تاکو نیوەی یەکەمی مانگی (یولیو) واتە (ئاب) دەی خایاند (یاری یەکانی ئۆلەمپیك رۆڵێکی گرنگیان هەبو لە سەردەمی کۆندا بە رادەیەکی وا بەکاریان دەهێنا بۆ دیاریکردنی مێژو ، گوزارەی ئۆلەمپیاد (olyimpiad) بەواتای ماوەی چوار (4) ساڵ دێت کە ئەوەش ماوەی نێوان دوو (2) خولی یاری یەکەیە بۆنموونە ـ لە ساڵی دووەمی دووای خولی ئۆلەمپی... (140) سەدو چلەمدا شەڕ هەڵگیرسا ـ مێژوناسی سەقلییە... (تیمیە ـ Timee) ئەو سیستەمەی خستە ناو ساڵنامەوە کە لە خولی ئۆلەمپیکی (100) سەدەمرا دەستی پێکرد واتە (400) ساڵ دووای یەکەمین خولی ئۆلەمپیك ساڵی 776 پێش زایین بە رێکی دەستی پێ کردو هەرچوار ساڵە جارێك ئەو خولە دەبەسترا *

عارەبەکانی سەردەمی کویردەوریش بو مێژوو ژمێری دەست نیشان کردنی رووداوەکانیان بەکارهێناو وەکو دروست کردنی (کەعبە) لە (1820) پ . ز دا حەزرەتی ئیبراهیمی خەلیل

ـ ڕوستی کرد ، دووای کۆن بوونی ئەو مێژووە ڕووداوی ڕووخانی ئەستێلکی (مەئرەب) یان بەکار دەهێنا کە لە (120) پ . ز ڕووخا ، دووای ڕووداوەکەی (ئەبرەهە) و هێرشەکەی ـەسەر (کەعبە) ئەنجا سالی فیلیان بەکار هێنا بۆ مێژوو ژمێری ـەودش لە سالی (571) زایینی بو کە دەلێن پێغەمبەر (د.خ) لە ـلی فیل لەدایك بووە . یان بەکارهێنانی سالی چاککردنەوەی کەعبە) کە سالی (605) ی زایینی بوو * [12]

ـە کوردەواریش‌دا مێژووژمێری بەو شێوەیە بەکار هاتووە ـەگوێرەی ڕووداوێکی گەورە ، ئێستاش هەندێ کەس ئەوجۆرە ـالژمێری‌یە بەکاردەهێنن بەتایبەتی بەساڵا چووەکان کەوا ـێژوودیاری دەکەن بە گوێرەی گرانی گەورە یان شەڕی عروس و سەفەر بەرلك بۆ نمونە (20 سال بەر لە سەفەر بەرلك یان (10) سال دووای سەفەر بەرلك لە فلانە ناوایی‌دا کۆچمان کردە فلانە ـوایی . گرانی گەورە ئەو کارەساتە بوو کە دووای قەتلوعامی ـاعەباسی سەفەوی لە وولاتی موکریان لە سالی 1018 کۆچی 1609 زایینی * کردی‌و خەلکێکی زۆر لەناو چون‌و زۆریش دەربەدەر بوون‌و نەهاتی‌و برسی‌یەتی رووی لەو ناوە کردبوو کاری کردبووە سەر هاوسێکانی ئەو وولاتەش کە هەرگیز لەبیر ناچێتەوە . یاخود شەڕی عروسی یان سەفەر بەرلك چون نەبێتە خالێکی دیاریکراوی مێژوو ژمێری کەوا کوردستان بووە مەیدانی شەڕی سێ سووپای گەورەی تورك‌و رووس‌و ئینگلیزو هاوپەیمانی ئەلمانیا بۆ هیمدادی تورکە عوسمانی‌یەکان * لە سالی 1333 ك / 1914 ی زایینی‌و هەلگیرسانی شەڕی یەکەم کەوا سەری لای کورد ببووە گۆی مەیدان‌و سەفەربەرلکیش مانای بەعیری گشتی دەگرێتەوە لەو رۆژانەوە تێکەلی زمانی کوردی بووە *

گەڕاندنەوەی مێژووی سالنامە یان مێژووژمێری بۆ ڕووداوێك شتێکی ڕێژەیی‌یە هەر گەلە بە گوێرەی ڕووداوەکانی خۆی مێژووژمێری دەکات ، (بەلام مێژووی سالنامە بەر لە هەرچی بریتی‌یە لە مێژووی بەرەو پێش چوونی ووردی‌یەکەی * [16]

ئەو سالنامانەی کەوا هەر لەکۆنەوە مێژووژمێری پێ دەکرا زۆر هەولیان بۆ درابو بە ووردی مێژووژمێری بکات لەهەموو سالنامەکاندا لە ماوەیەکی کورت‌دا هەست بە بوونی هەلەی نەکراوە بەلام تاکو ماوەی درێژتری بخایاندبایە پتر هەلەی لێ بەدیار دەکەوت بۆیە گەلێ جار دەستکاریان کردووەو ووردیان پتر کردووە .

سالنامەی هەتاوی میسری‌یە کۆنەکان کۆنترین سالنامەیە کەوا (12) مانگ بوو کە (360) رۆژە هەستیان بەوە کردبوو کەهەمو سالێك سالنامەکەیان (5) رۆژ لە کورتی دەدات بۆیە هەموو سالێك هەر لە خۆیانەوە (5) رۆژیان دەخستە سەر وە لەسالی (238) پ . ز بەتلیمۆسی سێیەم بۆ هەر چوار (4) سال رۆژێکی تریشی زیاد کرد بۆ گێڕانەوەی 1/4 رۆژ بۆ هەر سالێك ئەوە دووای ئەوەی هەستیان کرد بەزیادکردنی (5) رۆژ هێشتا سالەکەیان تەواو نابێت ، بەوەوە سال بووە (365) رۆژو بە چوار (4) سال جارێك دەبووە (366) رۆژ * [17] لەسەر ئەو بنچینەیەدا سالنامەی یولیوسی دانرا کەوا بەر لە فەرمانڕەوایی یولیوسی قەیسەر لە رۆمادا سالنامەکەیان بێ کەم‌و کوڕ نەبوو سەبارەت بە پێداویستی‌یەکانی فەرمانڕەوایی‌و رامیاری‌و کارگێڕی بۆیە یولیوس قەیسەر بە یارمەتی فەلەك شووناسی گریکی سۆسیجینس سالنامەیەکی ڕێکخست نەوەك وەکو میسری‌یەکان (5) رۆژ لە خۆیانەوە زیاد بکەن بەلکو سالەکە خۆی (365) رۆژ بێت‌و لەسەر بڕیاری قەیسەر دانرا . هەر چوار (4) سال سالێك (366) رۆژ بێت واتە پڕبێت وە لە یەکەم (1) رۆژی مانگی ینایر (کانوونی دووەم) ی سالی (45) پ . ز دەست بە بەکارهێنانی سالنامەی یولیوسی کرا * [18] سالی پڕیشت ئەو سالەیە کە ڕەنووسەکانی دابەشی چوار (4) بکرێت و ژمارەیەکی تەواو دەر بچێت * [19] دووای ماوەیەك لە سالی (325) ی زایینی لەشاری (نیکیا) کۆرێکیان بەست بۆ بلاوکردنەوەی ئەو سالنامەیە بە وولاتانی مەسیحی‌دا ، بەلام دووای بەسەرچوونی ئەو ماوەیە دەرکەوت کەوا سالنامەی یولیوسی بە پێی پێویست وورد نیە لە دیاریکردنی جەژنەکانی ئایینی و رزگاریدا هەلەی پیشان دەدا بۆیە لەسالی (1582) زایینی پاپای رۆمانی گریگۆری هەشتەم لیژنەیەکی پێکەوەنا بۆ ئامادەکردنی سالنامەیەکی نوێ‌و لە ئەنجامدا بەیارمەتی بەناوبانگترین زانایانی ئیتالیا پرۆژەیەك ئامادەکرا بەوجۆرە دە (10) رۆژیان سال هێنایە پێشەوە کە لەکورتی دابوو بەوەی هەر (128) سال رۆژێك لە کورتی دەدا * ئەو سالنامەیەش بە سالنامەی گریگۆری ناسرا یان زایینی پێ دەلێن .

عارەبەکانی سەردەمی کوێرەوەریش سالنامەی هەیڤیان بەکار

دەهێنا ئەوەش بەسێ (3) ساڵ مانگێك بەرەو پێش دەهات لەماوەیەکی درێژدا هەستیان کرد کەواساڵنامەکەیان لەبەهارەوە بەرەو زستان دێت و (ربیع الاول) و (ربیع الاخر) کە دوو مانگی بەهارین بەتێپەڕ بوونی کات دەکەوتنە وەرزی زستان و وەرزەکانی تر سەبارەت بەوەو بە دیاری‌کردنی کاتێکی جێگر بۆ حەج‌کردن کە هەموو ساڵێك دەبوایە لەیەك کات بێت پێویستیان بەوە بوو ساڵنامەکەیان ڕابگرن بۆیە بەسێ (3) ساڵ یەك (1) مانگیان زیاد دەکرد بەوەوە ساڵی سێ‌یەمیان دەبووە سێزدە (13) مانگ کەهەر دە (10) ڕۆژ بۆ ساڵێك ، دووای هاتنی ئایینی ئیسلام ئەو ڕاگرتنە یاساغ کرا لە لایەن پێغەمبەر (د . خ) کە لەووتاری ڕۆژی (9) ی ذي الحجة) بەرامبەر موسڵمانەکان و باسی ئەو دوو (2) ئایەتەی بۆ کردن کەوا بۆ ئەو مەبەستە هاتنە خوارەوە : ـ

1 — ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهراً في كتاب الله يوم خلق السموات والارض ومنها اربعة حرم ذلك الدين القيم فلا تظلموا فيهن انفسكم * [21]

2 — انما النسيْ زيادة في الكفر يضل به الذين كفروا يحلونه عاماً ويحرمونه عاماً ليواطئوا عدة ما حرم الله فيحلوا ما حرم الله زين لهم سوء اعمالهم والله لا يهدى القوم الكافرين * [22] .

واتە لەلایەن خوداوە مانگەکان ژمارەیان دووانزەیە (12) و کەمکردن و زیادکردنیان یاساغە .

بۆ گەڕاندنەوەی مێژوو دووای ئیسلامەتیش هەر بەگوێرەی ڕووداوەکانیان دیاریان دەکرد ، بەلام دووای کۆچی پێغەمبەر (د.خ) لە مەکەوە بۆ مەدینە ساڵی کۆچ کردنیان بەکاردەهێنا کە بە ساڵی یەکەمی کۆچیان دەووت ساڵی (الاذن بالهجرة) وە ساڵی دووەمی کۆچی بە ساڵی (الامر بالقتال) وە ساڵی (الزلازل) بۆ ساڵی پێنجەم و ساڵی (البراءة) بۆ ساڵی نۆیەم و ساڵی (الوداع) * [23] بۆ ساڵی دەیەمی کۆچی کەوا پێغەمبەر (د.خ) لەو ساڵەدا کۆچی دووایی کرد ئیدی ئەوانە هیچیان نەبوونە خاڵێکی دیاری کراو بۆ گەڕاندنەوەی مێژوو بە تەواوی بەو شێوەیە مایەوە تا سەردەمی خەلیفایەتی عومەری کوڕی خەتاب بڕیاری لەسەر ئەوەدا ساڵنامەکەیان بگەڕێننەوە بۆ ڕووداوێکی موسڵمانی بۆیە هەنێك لە یاوەرەکانی پێغەمبەر (د.خ) ویستوویانە ڕۆژی لەدایك بوونی پێغەمبەر (د.خ) بکەنە سەرەتای دەست پێ‌کردن بەلام عەلی کوڕی ئەبو تالیب ڕۆژی کۆچ کردنی لەمەککەوە بۆ مەدینە پەسند کردو هەموو کەوت[ن]ە سەر ئەوڕایە چونکە ڕۆژی کۆچ‌کردن ڕۆژێکی زۆر پیرۆز[و] پرشەنگدارە لە مێژووی موسڵمانیەتی‌دا ، ڕۆژی کۆچ کردنیش ڕۆژی دووشەممە بووە بەبێ گومان کە پێغەمبەر (د.خ) [ل]ە دووشەممەدا نیوەڕۆی (8 / ی ربیع الاول) گەیشتوت[ە] مەدینەی و ئەو بەروارەش بەرامبەرە لەگەل (20) [ی] سێبتێمبەری (تشرین الاول) / 622 ی زایینی * [24]

وە جگە لەو ساڵنامانەی باسمان کردن گەلێ ساڵنامەی تریش هەن وەکو ساڵنامەی قیبتی لەسەر بنچینەی ساڵنامەی میسر[ی] کۆن دانراوە ، ساڵنامەی فارسی کە ساڵنامەی یەزیدی گوردی شەهریار بوو دووا فەرمانڕەوای ساسانیەکان ساڵنامەی جەلال[ی] فارسی کە هی سوڵتانی خۆراسانی جەلالەددین مالك بوو ک[ە] عومەری خەیام و چەند زانایەکی تر ڕێکیان خستبوو [و] ساڵنامەی شۆڕشی فەڕانسەیی وە گەلێك ساڵنامەی تریش ب[ە] گوێرەی هەر گەلەو هەر فەرمانڕەواو ئاینێك هەیە * [25]

گەڕاندنەوەی مێژووی هەر ساڵنامەیەك پێویستە ساڵێکی دیاری کراو بێت و پەیوەندی ئایینی یان مێژوویی لەگەل ئەوگەل[ە] هەبێت کە بەکاری دەهێنێت .

ساڵنامە بەگوێرەی ژماردنی ڕۆژەکانی سێ جۆرە ساڵنامەی هەتاوی ، ساڵنامەی هەیڤی و ساڵنامەی هەیڤ و هەتاوی دەربارەی ساڵنامەی کوردیش سەری ساڵی لە ڕۆژی نەورۆزدا دەست پێ‌دەکات * [26] کە شەوو ڕۆژ بەرامبەرن واتە وەرگەڕانی بەهاری * [27] وە لەبەر ئەوەی ئیمڕۆ نەورۆ[ز] بەگوێزەی ساڵی زایینی دیاری دەکرێت لە « 21 » ی ئازاردا[یە] وەرگەڕانی بەهاری کەوا ڕۆژی یەکەمی ساڵی کوردی‌یە تاک[و] « 20 » ی ئازاری ساڵێکی‌تر ، بۆیە لەژماردنی ڕۆژەکانی و ساڵی ناتەواوو ساڵی پڕ پەیڕەوی ساڵی زایینی دەکات و (1/4 365) ڕۆژ[ە] وەساڵی پڕیشی بە چوار ساڵ جارێك (366) ڕۆژە . دەربارەی گەڕاندنەوەی مێژووی سەرەتای دەست پێ‌کردنی ساڵنامەی کوردی ساڵێکی بۆ دیاری نەکراوەو لە لایەن هیچ کۆڕێکیشەو[ە] بڕیاری لەسەر نەدراوە ، بۆیە ئەو ساڵنامەیە تاکو ئێست[ا] ڕێگەیەکی نەگرتووە بۆبەکار هێنانی ، بەلام بەشێوەیەکی ئاسایی سەرەتای دەست پێ‌کردنی ساڵنامەی کوردی دەگەڕێننەوە بۆ دوو دیاردە * [28] کەوا دامەزراندنی دەوڵەتی مادی و لەدایك بوونی زەردەشتە . مێژووی دامەزراندنی

دەوڵەتی مادی دەگەڕێتەوە بۆ نیوەی یەکەمی سەدەی حەوتەمی پێش زایینی (650) پ . ز * [29] هەروەها لەوەش ڕاستتر دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی (620 — 610) پ . ز * [30] ئەوەش لەگەڵ ئەوە دەگونجێت کە دەوڵەتی مادی لە ساڵی (612) پ . ز دامەزرابێ * [31]

وە مێژووی لەدایک بوونی زەردەشت دەگەڕێتەوە بۆ نیوەی یەکەمی سەدەی حەوتەمی پێشزایین * [32] هەروەها زەردەشت لەساڵی (583) ی پ . ز لەتەمەنی (70 — 77) ساڵیدا لە سەر پلیکانەکانی پەرستگای بەلخ کوژراوە * [33] بۆیە 70 + 583 = 653 یان 77 + 583 = 660 ی پ . ز ئەوە دەگەیەنێت کەوا لە نێوان ساڵانی (660 — 653) پ . ز لە دایك بووبێ وە ئەگەر لە و نێوانەش نەبێت ئەوە بێ گومان دەبێت لە (653) ی پ . ز لەدایك بووبێ . بە کۆکردنەوەی مێژووی پ . ز لەگەڵ مێژووی ساڵی زایینی ئەو دوو هاوکێشەمان دەست دەکەوێت

612 پ . ز + 1983 ز = 2595 کوردی مادی 653 پ . ز + 1983 ز = 2636 کوردی زەردەشتی

جگە لەوەی ئەو دوو ساڵەی دەرچوونە ، لە یەکترەوە نزیکن پەیوەندیشیان بەیەکەوە هەیە ، چونکە زەردەشت لە لەلەمڕەوی دەوڵەتی ماد لەدایك بووە * [34] وە خۆشی هەر لەژیاندا بووە کە دەوڵەتی ماد دامەزراوەو ئایینەکەشی لەو وڵاتەدا بڵاوبووەتەوە * [35] .

جا بۆ ساڵنامەیەکی ڕێك نابێت بە ئارەزووی هەرکەسێ یەك لەو دووساڵەی سەرەوە بەکاربێت وەئەگەر بۆ مێژووی دەوڵەتی ماد بەنزیکی (700) ساڵ دانرا * [36] بەهەمان شێوە بۆ مێژووی زەردەشتیش دادەنرێت بۆیە ئەگەر بەنزیکی (400) ساڵ دانرا دەبێت ناوی مادی و زەردەشتی لەگەڵ بەرین یان هیچی لەگەڵ نەڵێین تەنها ساڵی کوردی بۆ بەکارهێنانی ساڵنامەیەکی دیاریکراو وە بەکارهێنانی 700 پ . ز + 1983 ز = 2683 ی کوردی ساڵێکی بەجێیە بۆ ساڵنامەیەکی ڕێك هەروەکو لە هەندێ چاپکراوی کوردیو ڕۆژ ژمێرە کوردییەکاندا بەکار هاتووە . وە ساڵی کوردی لەڕۆژی نەورۆزڕا دەست پێدەکات * (34) کە ئەو ڕۆژەش ڕۆژی یەکەمی مانگی نەورۆزی یە * [38] کە دەکاتە (1 — 1) ی ساڵی کوردی .

ساڵ ژمێریی بەهۆی سوڕانەوەی زەوییە بە دەوری خۆرو خولانەوەی بەدەوری خۆیداو سوڕانەوەی هەیڤ بەدەوری زەوییەوە وەکو کاتژمێرێکی گەورە کە زەوی میلە بچووکەکەی بێتو هەیڤیش میلە گەورەکەی تا زەوی جارێك لە دەوری خۆر دەسوڕێتەوە هەیڤ (12) جار لەدەوری زەوی دەسوڕێتەوەو ڕۆژیش یەکەیەکی پێوانەیی بێت (ڕۆژ یەکەیەکی گشتییە لەوەدەرکەوتنی خۆر لە ئاسۆ ڕا دیاری دەکرێتو بە یەکەیەکی کاتی درێژ دادەنرێت) * [39] بۆ ئەو مەبەستە لەوەرگەڕانی بەهاریی کە شەوو ڕۆژ بەرامبەرن * [40] دەست دەکەین بە ساڵ ژمێریی تاکو دوو بارە دەگەینەوە وەرگەڕانی بەهارییەکیتر ، وەرگەڕانیش کاتێکە گۆشەی لێدانی تیشکی خۆر لە سەر هێڵی ئاسۆیی گۆی زەوی یەکسان دەبێت واتە تیشکی خۆر ستوون دەبێت لە سەر هێڵی یەکسانی ئەوەش تەنها ماوەی شەوو ڕۆژێکە ، وەرگە ڕانی بەهاری لە « 21 » ی ئازاردایە کەوا ڕۆژی نەورۆزە . شەش « 6 » مانگ دووای وەرگەڕانی بەهاریی ئەنجا وەر گەڕانی پاییزییە لە « 21 » ی ئەیلولدا وە بە ماوە کاتی نێوان دوو وەرگەڕانی بەهاریی دەووترێت ساڵ ، (ساڵ بەوە دەپێورێت خۆر لە ئیعتیدالی ڕەبیعیدا تێ پەڕی کرد کە بە (365 . 24199) ڕۆژی شەمسی بە شێوەیەکی تەقریبی دەست نیشان دەکرێت) * [41] واتە ساڵ بریتییە لە سوڕانەوەی زەوی بەدەوری خۆردا لەڕۆژی وەرگەڕانی بەهاریڕا « 21 » ی ئازار تاکو دەگەینەوە وەرگەڕانی بەهارێکیتر لە « 21 » ی ئازاردا ئەو سوڕانەوەیەش (365 1/4) ڕۆژ دەخایەنێت یاخود (365) ڕۆژو (5)° کاتژمێرو (48̄) خولەکو (46˝) چرکە * [42] .

کەواتە لەو ماوەیەشدا زەوی (365 1/4) جار بە دەوری خۆیدا خول دەخواتو خۆری لێ هەڵ دێت ، وە لەو ماوە سوڕانەوەیەدا خۆر (12) بەشی یەکسان دەبڕێت (کە جاران باوەڕ وابو زەوی وەستاوەو خۆر دەسوڕێتەوە) کە بریتییە لە جغزێکی خەیاڵی دابەشکراو بۆ (12) بیرۆ (berou) کە یەکەیەکی (30°) پلەکییە * [43] وێنەی یەکەم . وە پەهەر بەشێکیان وتووە کەلو (برج) کە هەر یەکەیان لە کۆمەڵە ئەستێرەیەك پێکهاتووەو شێوەی چەند شتێکیان دروست کردووەو ناوی ئەو شتەیان لێنراوە کە کۆمەڵە ئەستێرەکانی بەگوێرەی هەڵکەوتنیان دروستیان کردووە . ئەستێرە ناسەکانی کۆن ئەو (12) کەلوەیان بەسەر (4) توخمی (خاك . با . ئاو . ئاگر) دا بەشکردووەو هەر

(3) كەلويان داوە بە يەكێك لەو توخمانە بەو شێوەيە : ـ

أ ـ كەلوى ئاوى كە ميجازيان ساردو تەرە ـ قرژال ، دووپشك ، نەهەنك ، ب ـ كەلوى ئاگرى كە گەرم و وشكن ـ شەك ، شێر ، كەوان . ج ـ كەلوى باى كە گەرم و تەڕن ـ جمك ، تەرازوو ، دۆلچە .

د ـ كەلوى خاكى كە ساردو وشكن ـ گا ، فەريك ، گيسك * [44] .

يەكەم : ـ كەلوش كەلووى شەكە كاتێ يەكەم ڕۆژ خۆر دەچێتە ئەو كەلوە بريتىيە لە وەرگەرانى بەهارى « 21 » ى ئازارو جەژنى نەورۆز لە كەلووى شەكەوە شەشيان (6) يەك لە دوواى يەك دەكەونە باكورى هێڵى يەكسانىيەوە كە ئەوانەن ـ شەك ـ گا ـ جمك ـ قرژال ـ شێر ـ فەريك ـ شەشەكەى (6) تريش لە دوواىيەك ئەوانەن ـ تەرازوو ـ دووپشك ـ كەوان ـ گيسك ـ دۆلچە ـ نەهەنگ . دەكەونە خوارووى هێڵى يەكسانى وەك دێتە بەرچاو لە ساڵێكدا خۆر بەهەر (12) كەلوودا دەڕوات * [45]

وێنەى دووەم : وە ئەو ماوە كاتىيەش كەخۆر نێوان دوو كەلوو دەبڕێت (ڕاستىيەكەى ئەوماوە كاتى يەى زەوى ئاستى نێوان دوو كەلوو دەبڕێت) بەنزيكى يەكسان دەبێت لەگەڵ ئەوماوە كاتى يەى هەيڤ دەيخايەنێت بۆ دروست بوونى هەموو ڕووەكانى واتە لە هەيڤى يەكشەوىيەوە تاهەيڤى شەوى كۆتايى .

وێنەى سێيەم : سەبارەت بە هاوڕێژە بوونى سوڕانەوەى هەيڤ بە دەورى زەوىو سوڕانەوەى زەوى بەدەورەى خۆرو خول خواردنى زەوى بەدەورى خۆيدا ڕۆژو هەفتەو مانگو ساڵ پێك دێت . (ئێمە لەسەر زەوى كات بە ڕۆژو بەشەكانى ـ كاتژمێرو خولەكو چركە ـ يان بە ڕۆژو چەندجارەى ـ مانگو ساڵو سەدە دەپێوين ڕۆژيش ، كاتێكە زەوى لە خولانەوەى بە دەورى خۆيدا دەيخايەنێتو ساڵيش كاتى خاياندنى سوڕانەوەيەتى بەدەورى خۆردا كەوا (1/4 365) ڕۆژە * [46] .

وێنەى چوارەم : ماوەى سوڕانەوەى زەوى بە دەورى خۆردا 24199 . 365 ڕۆژە دەخايەنێتو سوڕانەوەى هەيڤيش بە دەورى زەويدا 36706 . 354 ڕۆژ دەخايەنێت ئەو دوو ژمارەيەش يەكسان نينە بەڵكو لەيەكتر نزيكنو جياوازيان نزيكەى (10) ڕۆژە سەبارەت بەوەيە ساڵى هەيڤى هەموو ساڵێك (10) ڕۆژ لەكورتى دەدا يان دێتە پێشەوە تا واى لێدێت بە (3) سێ ساڵ يەك مانگ لە كورتى دەدات ياخود يەك مانگ دێتە پێش بۆيە هەر (33) ساڵ هەيڤى يەكسانە بە (32) ساڵى هەتاوى * [47] هۆى ئەوەش ئەوەيە كەوا ڕۆژى هەتاوى ياخود ڕۆژى خۆرى (24) كاتژمێر درێژە بەلام ڕۆژى هەيڤى (24) كاتژمێرو (56) خولەك درێژە * [48] چونكە زەوى بە (24) كاتژمێر جارێك لە دەورى خۆى خول دەخوات بەلام هەيڤ بە (24) كاتژمێرو (56) خولەك جارێك لە دەورى زەوى دەسوڕێتەوە .

دابەش بوونى ساڵ بۆ (12) مانگ هەر ئەوەيە كاتى خۆى بابلىيەكان بەكاريان هێناوە بەوەى لە ماوەى يەك ساڵدا خۆر (12) كەلووى جياواز دەبڕێت .

وێنەى پێنجەم هەيڤيش (12) جار پڕ دەبێت بەگوێرەى هەر نيو گۆيەكى زەوى . وە دابەشكردنى مانگيش بۆ چوار (4) هەفتە سەبارەت بە پەيدا بوونى ڕووەكانى هەيڤەكە بە (4) قۆناغ دەڕوات كەوا لە هەيڤى يەكشەوى تا نيوەتابانو قۆناغى دووەميش دەبێتە هەيڤى تابان كەوا هەفتەى دووەمە ئەنجا دووبارە ڕووى هەيڤ كەم دەبێتەوەو لەهەفتەى سێيەم دەبێتەوە نيوە تابان ئەنجا چواريەكەكەى تريشى لە قۆناغى چوارەمدا كە هەفتەى چوارەمە كۆتايى دێتو ون دەبێ دەربارەى ناونانى ڕۆژەكانى هەفتەش لەبەر چەند هۆيەكى ئايينى بوە لاى بابلىو ڕۆمانەكان* [49] كەوا خۆرو هەيڤو پێنج (5) ئەستێرەى ترى كۆمەڵەى خۆريان * [50] ناسيوەو لايان زۆر پيرۆزبووە سەبارەت بە بيرە ئەفسانەيى يەكانيان . بۆيە بە هەريەكە لەو هەسارگە ئاسمانىيانە ڕۆژێكيان تەرخان كردووە ئەوانەش ژمارەيان (7) بووە . وە هەريەكە لە ڕۆژەكان ناوى ئە هەسارگەى لێنرابوو كەوا بۆيان تەرخان كرابوو تاكو ئيستاش هەر لەسەر ئەو شێوەيە ماوە جگە لە خۆرو هەيڤ ئەستێرە (مەريخو عەتاريدو مشتەرىو گەلاوێژ (زوهرە) و زوحەل) يا ناسيوەو * [51] هەر ڕۆژەيان بە خوداى يەكێ لەو شتانە داناو كە باوەڕيان پێى هەبووە

1 — خۆر sun ڕۆژى خواى خۆر sunday يەكشەم

2 — هەيڤ moon ڕۆژى خواى هەيڤ moonday دووشەم

٣ — مەریخ mars ڕۆژی خوای شەڕ tuesday سێ شەم
٤ — عەتارید mercury ڕۆژی خوای باو بۆران Wednesday چوارشەم
٥ — مشتەری Jupiter ڕۆژی خوای تریشقە thursday پێنج شەم (کاروان کوژە)
٦ — زوهرە Venus ڕۆژی خوای جوانی Friday هەینی (گەلاوێژ)
٧ — زوحەل satur ڕۆژی خوای کشتوکاڵ Saturday شەمموو
دەربارەی ناوە کوردییەکەش هەر (7) ڕۆژی وان وەرگیراوە بە ژماردنی شەوو شەوی یەکەم و دووەم و ..
دەربارەی ناوی مانگەکانی ساڵی کوردی کە دووانزە (12) مانگن هەر یەکە ناوی تایبەتی خۆی هەیە کە بەرێک وبێکی لە گەڵ ئەو کات و دەمەی وەرزی ساڵ دەگونجێ و واتاکەشی هەر لەو کات و دەمە هاتووە بەپێی دۆخ و باری سروشتەوە * [52] بەلام ئەوە نەبێت هەندێ ناوەکانی لە شوێنێک بۆ شوێنێکی تر دەگۆرێت بە پان و بەرینی وولاتەکەمان و تۆپۆگرافیای ناوچەکان و جیاوازی ئاوو هەواو کەمی هۆیەکانی بلاوکردنەوە سەرەڕای ئەوەش جیاوازی ناوەکانی یەك مانگ لەگەڵ یەکتر کارێکی وا ناکاتە سەر ئەو کات و دەمەی ناوەکانی ناو لێنراوە چونکە هەر ناوەی دانراوە بۆ هەر کاتێك لە هەمو بارەکیانەوە پڕ بە پێستن لە گەڵ کات و دەمەکەی . بەلام سەبارەت بە ڕۆژ ژمێرێکی ڕێك دەبێت یەك لە ناوەکان پەسند بکەین کەوا کامیان زیاتر دەگونجێت یان زیاتر بەکار دەهێنرێت یاخود کام ناو بەردەوامی زیاترە بەپێی درێژی مانەوەی کاتەکەی بۆ نمونە مانگی یەکەمی ساڵ چەند ناوێکی هەیە (خاکەلێوە ـ ئاخەلێوە ـ ئادار ـ نەوروز) خاکەلێوەو ئاخەلێوە هەردووکیان یەك واتان و یەك ناون جیاوازییەکەیان لە (خاك ـ ئاخ) دایە بە جێ گۆرکێی پیتەکان لەگەڵ یەکتر بووەتە دوو ناو هەردووانیش بەواتەی (خۆڵ ـ زەوی) دێن . کەوا لە (خاك + لێو) یان (ئاخ + لێو) بەیارمەتی ئینتەرفێکسی (°) دروست بوونە بەواتای خشاندنی لێوی ئاژاڵ بە خاك لەکاتی لەوەڕان سەبارەت بە پەیدابوونی گیاوگوڵ و سەوزایی . دەبینین (خاکەلێوە) بەردەوامی مانەوەی کاتەکەی زۆر نییە چونکە ئەو کاتەی مەبەستە تەنها بۆ سەرەتای شین بوونی لەوەڕ (گیاوگوڵ) گیاوگۆڵیش هەروا بەکورتی و ساوایی نامینێتەوە بەلکو بە ماوەیەکی کورت کاتێ سەری خۆی لەخاك دەرهێنا دەبێتە لەوەڕێکی تەواوو لەخاك بەرزدەبێتەوە ئەگەر ئاژاڵ بشی خوات لێوی لەخاگ ناخشێ ناوی (ئادار) یش لە (ئاو + دار) دروست بووە کەوا ناوێکی لێکدرواەو لەدوو ناوی سادە دروست بووە کە لەوکاتەی ساڵ پەیوەندی نێوان (دارو ئاو) زیاد دەکات و دار تەڕاتی بە لەشیا دادێت و دەست بە چەکەرەدانی دەکات . سەرەڕای ئەو ناوانەی باسکران ناوی (نەوروز) زۆر بلاوو ڕوونە کەس نیە نەیانزانێ لە کام کاتی ساڵدایە بۆیە زیاتر جێی خۆی گرتووەو پەسندتر کراوە ، بەوجۆرە ناوی مانگەکانی تریش گونجاوترینیان پەسند دەکرێت ، ناوی مانگەکان ناوی لێکدراون و لەسەر چەند بنچینەیەك دروست بوونە لە هەندێکیاندا (ان) ی کۆ یارمەتیان دەدات دەیان هێنێتە سەر شێوازی کاتی و هەندێك ناوی تریش سادەنەو بەیارمەتی (ان) ی کۆ دروست بوونە : ـ
ناوی سادە + (ان) ی کۆ : گولان ، خەرمانان . زەخیران * [53]
دوو ناوی سادە : ئادار ، ڕەزبەر ، ڕێبەندان . گەلاخەزان * [54]
دوو ناوی سادە + ئینتەرفێکسی (°) :بانەمەڕ ، خاکەلێوە ، بەختەباران * [55] .
ئاوەڵناو + ناوی سادە : نەوروز ، سەرماوەرز * [56]
ئاوەڵناو + ئینتەرفێکسی (°) + ناوی سادە : شەستەباران ڕەشەمێ * [57]
ناوی سادە + ئاوەڵناو : جۆزەردان ، پووشکاڵ ، گەلاڕێزان .
ناوی سادە + ڕەگی فرمان : بارانبران ، بەفرانبار (بەفرباران) پووشپەڕ ، خەزەڵوەر * [58] .
ناوی مانگەکان زۆری سەبارەت بە چۆنیەتی باری کەش و ئاوو هەواوە ناونراون کە دانیشتوانەکەی خەریکی کشتوکاڵ و ئاژەڵدارین و هەروەها هەڵکەوتنی شوێنی ولاتەکەو باری تۆپۆگرافیای ڕووەکەی وای کردووە شوێنێك لەگەڵ شوێنێکی تر جیاوازی هەبێت لەبارەی پلەی بەفرو باران بارین و پالەپەستۆو پلەی گەرمی ئاوو هەواوە هەر ناوەش سەبارەت بەو هۆکارە سروشتییانەوە ناونراون وەکو مانگەکان باران بران ، بەختەباران ، شەستەباران ، بەفرانبار ، ڕێبەندان ، ئادار) سەبارەت بە باران بارین و بەفربارینەوە ناونراون . مانگەکانی (خاکەلێوەو گولان ، بانەمەڕ ، جۆزەردان ، ڕەزبەرو

بەڕوبەز) سەبارەت ڕووان و پێگەیشتن و بەردانی بەرهەمی کشتوکاڵی یەوە ناونراون و مانگەکانی (گەلاڕێزان ، خەزەڵوەر ، پووشکال ، پووشپەڕ ، سەرماوەز) سەبارەت بە گۆڕانی پلەی گەرمایی و کارکردنی لەسەر ڕووەکەوە ناونراون هەر وەکو حەوتەکانیش هەر لەبەر نزمی پلەی گەرمایی یەوە ناونراون وەکو (بەند و بەندرخە ، پیت و پالۆس ..) . بەوانەوە دەر دەکەوێت کەوا ڕۆژمێری کوردی لەسەر بنچینەی کەش و ئاوو هەواوە دانراوە سەبارەت بەڕووان و گەشە کردنی بەرهەمی و کشتوکاڵی و ئاژەڵداری یەوە گرنگی بە ئاوو هەواو کەش دراوە بۆ ناسینەوەی کاتی ساڵ و ناو لێنانی ناوی مانگەکان بەوجۆرەوە سەبارەت بەوە لێرەدا نەختێك ئاوو هەوای وڵاتەکەمان ڕوون دەکەینەوە وڵاتەکەمان کەوتۆتە نێوان هێڵێ پانی (34 — 38) پلەك و هێڵێ درێژی (42 — 46) پلەکی ڕۆژهەلات * [59] .

ئاوو هەوای دەریای سپی ناوەڕاستی هەیە لە زستاندا ناوچەکانی ڕۆژ هەلاتی ناوەڕاست پاڵەپەستۆیە کی بەرزی لێ پەیدا دەبێت هەتا ساردتربێت پاڵەپەستۆکەی زۆرتر دەبێت بەوە پردێك لەنێوان باکوری عیراق و باکوری ئەفەریقاوە پێك دێت و گرنگی یەکی زۆری هەیە بۆ گەیشتنی هەوری بەباران بۆ کوردستان . ئەو شەپۆلە لە زستانڕا دەست پێدەکات و بەرەو دەریای سپی بەڕێگایەکی نەگۆڕ دەڕوات لەڕۆژئاوای دەریای سپی یەوە لەناوچەی کەنداوی (لیۆن) دەست پێدەکات ئەوشەپۆلە لە زەریای ئەتلەسی یەوە پێك دێت و بەرەو دەریای سپی باز دەدات بە ڕێگا نەگۆڕەکەی لە ڕۆژهەلاتی دەریای سپی یەوە کەنارەو کەناردەریا بەرەو ڕۆژاوای دەڕوات تا دەگاتە قەراغەکانی دەریای تورکیا ، لەکاتی بەهێز بوونی شەپۆلەکە بەئاسانی دەتوانێت بە شاخەکانی تۆروس و لوبنان دەربازبێ و بگاتە شاخەکانی کوردستان ، بەلام ئەگەر شەپۆلەکە بێهێزبوو ئەوە ناتوانێت بگاتە ئەو ناوچەیە بۆیە ساڵ هەیە باران لە وڵاتەکەمان زۆرەو ساڵیش هەیە باران کەمە بەگوێرەی هێزی ئەو شەپۆلەی پێك دێت ، لەبەر ئەوەی ئەو شەپۆلانەی دەریای سپی دەگەنە وڵاتەکەمان و کار لە ئاوو هەوای وڵاتەکەمان دەکات دەوترێت ئاوو هەوای دەریای سپی ناوەڕاست کە زستانی زۆر ساردو شێدارە بەشەو پلەی گەرمایی زۆر جار دەگاتە (ژێر سفر) * [60] هاوینێکی گەرمی

هەیە بەتایبەتی لە ناوچەی گەرمیانەوە بەهارو پایز لە ناوچەی گەرمیانەوە زۆر کورتە کە بەهار نزیك بووەوە ئیتر باران و هەتاو لەیەگ نزیك دەبنەوە ڕۆژ هەیە چەندەها جار باران دەبارێت و هەتاو پەیدا دەبێتە وە * [61] بەوکاتەی ساڵ یاخۆد بەو مانگە دەڵێن (شەستەباران) بەو شێوەیە کۆتایی دێت بەکەم بوونەوەی باران بەگشتی لەسەرەتای مانگی نیسان تامانگی

مایس دەوام دەکات * [62] بەگوێرەی ڕۆژژمێری کوردی دەکاتە مانگی (گوڵان) زۆرجار تا کۆتایی مانگی مایس (مانگی جۆزەردانی کوردی) جاروبار باران دەبارێت * [63] بۆیە بەو دەمەی ساڵ دەڵێن (بەختەباران) ئەوە بەزۆری لە کوێستاندا یاخود لە خوارووی کوێست ! دەبێت . لەدەشتەکانی

گەرمیانەوەو ئەو ناوچانەی وەکو ئەون بەگوێرەی ئاوو هەواوە تەنیا دوو وەرزی هاوین و زستان بەڕوونی لەیەکتر جیا دەکرێنەوەو لەنێوان ئەو دوو وەرزەدا کاتێکی زۆر کورت هەیە کەوا دوو تا چوار هەفتە دەوام دەکەن ئەوانیش بەهارو پایزن * [64] ئاوو هەوای کوێستان زستانی درێژەو زۆر ساردە

باران و بەفری زۆرە بەهاری دووا دەکەوێت و زۆر کورتەو هەر دەکەوێتە سەر حیسابی زستان زۆر جاریش پلەی گەرمایی دەگاتە (ژێر سفر) تا مانگی مایس (واتە گوڵان) هەر ساردو وشکە * [65] هاوینی لە حوزەیرانەوە (پووشپەڕ) دەست پێدەکات تا مانگی ئەیلول (ڕەزبەر) ەوە ئەوە لە خوارووی کوێستان و تاکو بەرەو باکور بچین پلەی گەرمایی نزمتر دەبێتەوە بۆیە زستان لەباکوری کوێستان درێژە گۆڕانی ئاوو هەواو

دابەشبونی بەر جۆرە سەبارەت بە باری جوگرافی و شێوەی تۆپۆگرافی ڕووەکەی وای کردووە لە هەندێ ناوچەی وڵاتەکەمان زستان درێژترە لەهاوین ئەوە لەناوچەی باکوری کوێستانەکاندا یاخود هەردوو وەرز وەکو یەکن وەك لەناوچەی خوارووی کوێستاندا یاخود هاوینی درێژترە هەروەکو لە ناوچە گەرمیانەکان و جا لەبەر درێژبوونی زستان و هاوین و بە پێچەوانەوە وادەکات وەرزەکانی بەهارو پایز زۆر کورت بن کەوا لەچەند هەفتەیەك تێپەڕ نەکەن لەهەندێ ناوچەش تەمەنی بەهارو پاییز تەواوە ، بۆیە کورت و درێژی وەرزەکان بەگوێرەی

ناوچەکانی ولاتەکەمان دەگۆڕێت بەلام لێرەدا سەبارەت بە ڕۆژژمێری تێکڕایی مانگەکان‌و وەرزە کان وەردەگرین‌و هەر وەرزەش سێ مانگە ، وە دەربارەی پلەی گەرمایی هەریەکە لەمانگەکان تائێستا هیچ سەرژمێریەکی تەواو نەکراوە لە ولاتەکەماندا بەلام بە شێوەیەکی نزیکی خشتەی ژمارە (1) ئەوە

ڕوون دەکاتەوە کەوا بۆ مانگە کوردی‌یەکان ڕێکم خستووە کە تاکو ئێستا بۆ مانگە کوردی‌یەکان نەکراوە بەلام تێکڕای پلەی گەرمی مانگەکانم وەرگرتووەو لە تێکراي پلەی گەرمی مانگە زانیاری‌یەکانم وەدەست هێناوە * [66]

پەراوێزەکان

1 — گۆڤاری (الهدف) مصري سالی 3 ژمارە 125 ل 2499
2 — گۆڤاری (الزمن) بيروت سلسلة كيف ولماذا ل 7
3 — پاشکۆی ڕۆژنامەی عیراق بە کوردی ژمارە 17 ل 12
4 — گۆڤاری (الزمن) سلسلة كيف ولماذا بيروت ل 2

5 — هەمان سەرچاوە . ل 3
6 — هەمان سەرچاوە . ل 7
7 — علوم البابليين ـ مرغريت روثن . تعريب د. يوسف حبي ل 87
8 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق بەرگی 7 ل 450
9 — 10 ـ گۆڤاری (الزمن) بيروت سلسلة كيف ولماذا ل 12
11 — گۆڤاری (المعرفة) مصري ژمارە 25 ل 401

12 — گۆڤاری (العلم والحياة) بغداد ژمارە 10 ل 15
13 — حاجی قادری کۆیی مەسعوود مەحەمەد بەرگی 2 ل 325
14 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی 2 بەشی ا ل 200
15 — هەمان سەرچاوە ل 202
16 — پاشکۆی ڕۆژنامەی عیراق کوردی ژمارە 17 ل 12
17 — گۆڤاری (الزمن) بيروت . ل 12

18 — هەمان سەرچاوە . ل 14
19 — التقويم الهادي بيروت دكتور محمد صالح البنداق ل 47
20 — پاشکۆی عێراق . ژمارە 17 ل 12
21 — قورئانی پیرۆز سورەتی (توبة) ئایەتی 36
22 — هەمان سەرچاوە . ئایەتی 37
23 — گۆڤاری (العلم والحياة) بغداد ژمارە 10 ل 16
24 — 25 — تقويم الهادي بيروت دكتور محمد صالح البنداق ل 53

26 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق بەرگی 7 ل 458
27 — گۆڤاری (الزمن) . ل 7
28 — هەندێك چاپكراوی کوردی عەلائەدین سەجادی ، گیوی موکریانی .
29 — میدیا ... وەرگیرانی بۆ کوردی برهان قانیع ل 405
30 — میدیا وەرگیرانی برهان قانیع . ل 406
31 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی ا ل 33
32 — 33 ـ دەقەکانی ئەدەبی کوردی عەلائەدین سەجادی ل 16
34 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی 3 بەشی 2 ل 578

35 — هەمان سەرچاوە . ل 580
36 — ڕۆژژمێری هاوسەرو پیرەمێرد .
37 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق بەرگی 7 ل 458
38 — هەمان سەرچاوە . ل 392
39 — النسبية پول كوديرك . ترجمة مصطفىٰ الدقى (بيروت) ل 31
40 — گۆڤاری (الزمن) . ل 47

41 — گۆڤاری کولێجی ئەدەبیات دکتور ئەحمەد عوسمان ژمارە 21 ل -
42 — گۆڤاری (الزمن) . ل 21
43 — ـ علوم البابليين مرغريت روثن ترجمة د . يوسف حبى ل 103
44 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی ا ل 69
45 — تەفسیری خاڵ جزمی سێیەم چاپی دووەم شیخ محەمەدی خاڵ ل 66
46 — الكون الاحدب بيروت محمد عبدالرحمن مرحبا في النظرية النسبية ل 28

47 — گۆڤاری کولیجی ئەدەبیات دکتور ئەحمەد عوسمان ژمارە 21 ل -
48 — گۆڤاری (العلم والحياة) بغداد ژمارە 7 ل 17
49 — گۆڤاری (الزمن) . ل 10
50 — صورة الكون موسوعة صغيرة بغداد محمد عبداللطيف مطلب ل 26
51 — هەمان سەرچاوە . ل 33 — 34
52 — دیوانی خادیم بەرگی دووەم جەمال مەحەمەد ئیسماعیل
1981 ل — 266 — 267 — 268 — 269

53 — ڕێزمانی کوردی مۆرفۆلۆژی (ناو) ئاورەحمانی حاجی مارف ل 147
54 — 55 — هەمان سەرچاوە . ل 134
56 — 57 — 58 — هەمان سەرچاوە . ل 135
59 — شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 14 ل 9
60 — 61 — 62 — 63 — هەمان سەرچاوە ژمارە 14 ل 14
64 — هەمان سەرچاوە . ژمارە 14 ل 15
65 — هەمان سەرچاوە . ژمارە 14 ل 17
66 — هەمان سەرچاوە . ژمارە 2 ل 61

کـاروانـی ڕۆشـنـبـیری لەکوردستاندا

لــە هــەولێــر

○

ئامادەکردنی : شوان

○

[پێشانگای هونەرمەند سەردار سنجاوی]

لە 22 — 28/ 11/ 1983 کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد لقی هەولێر لەهۆڵی قوتابخانەی ئەیوبیە دووەمین پێشانگای تایبەتی بۆ هونەرمەند سەردار سنجاوی کردەوە . پێشانگاکە بریتی بوو لە [32] تابلۆ ... بە شێوەیەکی گشتی تابلۆکان زەیتیو واقیعی بوون ...

تەمەنی کـاری تابلۆکـان لەنێوان سـاڵانی 1979 — 1983 دابوون هونەرمەند سەردار وەك لاوێکی تازە پێگەیشتو عاشقی هونەرێکی بەرزەو بەقوناغێکی ناسکی تەمەنیدا تێدەپەڕێ ، خـەریکی خۆپێگـەیانـدنەو لە گـورەپانی تـاقیکردنـەوەیەکی سەختدا ئەسپی خۆی تاوداوە ، ڕەنج دەداو هەوڵو تەقەلای خۆی بەخت دەکـات ، لەوپێناوەی خـۆی بدۆزێتـەوە ، جێ پـەنجەو شـوێن دەستی خۆی لەدنیـای هونـەری ڕەسـەنی کوردیدا بکاتەوە .

سەرداری هونەرمەند هیچیەك لەڕێبازە هونەرەیـەکانی فەرامۆش نـەکردووەو ریـالیزمی شـۆرشگێرانـەی لەپێش چاو داناوە .

تابلۆکانی خەیاڵێکی قوڵیان تێدایە ... تاسەرنجیان وردتر لێ بدرێت دنیای تازەو تازەتـری تێدا دەدۆزێتـەوە کارەسـات لەلات خەستر دەبێتەوە .

بەهرەی هونەرمەندانە بەتـابلۆکانـەوە دیارنو خـۆیان هاوار دەکەن ، گونجانی ڕەنگ هاوجـووت لەگەڵ (ضـربات فلچەدا دەڕۆنو خزمایەتیان لە نێواندایە ....

ڕێبازی ریالیزمی تەواو زاڵەوڕەنگیان بەسـەر زۆربەی تـابلۆکانـدا داوەتەوەو لەشێـوەی تەکنیکی نـوێدا خـۆیان دەنوێنن .

[هەڵزنان بەدنیای تابلۆکاندا]

ژمارە . ناوی تابلۆکان

1 — هەڵویست

2 — منیش تەنیاییم خۆش ناوێت

3 — سروشت .

4 — دووحاڵەت

5 — مرۆڤو ئازارەکانی

٤ — پۆرتریت
- — پەناهێنان
8 — گوندێك
9 — لە تابلۆیەكدا
10 — كەركوك لە شەودا
11 — دیمەنێكی شاخاوی
12 — لە مەهاباد
13 — پێكهاتن
14 — هەنگاو بەرەو خۆر .
15 — دیاردەیەك .
16 — دڵنیابە « بۆكان هەمیشە سەربلندە »
17 — گوندی عەلی یەرەش
18 — بەرەو لوتكە .
19 — ئاشیش لەگەڵمانە .
20 — پورتریت .
21 — مرۆڤ .
22 — تێروانین .
23 — لە باوەشما حەزەكانت دەپارێزم .
24 — بەرەو گەرمیان .
25 — دیمەنێك .
26 — گوندی قووچ .
27 — لە ژیانی قوتابی یەتیمدا
28 — ئەڤین .
29 — سرووشت .
30 — دووحاڵەت .
31 — ئێوارە گوندێك

[ناوەڕۆك یا ناخی تابلۆكان]

* منیش تەنیاییم خۆش ناوێت : ژنێكی هەژارو رووتەڵە لە ژوورەكەی خۆیدا لە تاو سەرما هەڵتروشكاوە ... لێقەوماوی خۆی دەرنەخات ، بەڵام ناپارێتەوە وخۆی بۆ بەرگری جەوری نەهات ئامادە دەكات .
* هەڵوێست : تابلۆیەكی واقیعیە وگیانی زیندویتی بەبەردا كراوە ؛ كۆمەڵە ئافرەتێك روو بەرووی خەمێكی گەورە بوونەتەوە هاو ئازاری یەكی پێ گرتوون ، ناهەقی رەت دەكەنەوە ، بۆیە پێیان لە زەوی داگرتووە بە دەنگی بەرز روو بەرووی ستەمكار دەبنەوە .
* هەنگاو بەرەوخۆر : كۆمەڵە مرۆڤێك روویان لە تیشك و رووناكی خۆر كردوە ، بەوردی بیر لە هەنگاونانی داهاتیان دەكەنەوە .
* پەناهێنان : دایك كوری لە باوەش كردوە ، مەسەلەیەكی قوول دیاری ئەكات ، كە دایك و كورو هەرگیز لە یەك دانابڕین .

« هونەرمەند سەردار سنجاوی »

* ساڵی 1964 لە شاری كەركوك ـ گەرەكی ئیسكان چاوی بۆژیان هەڵهێناوە .
* پلەكانی قوناغی قوتابخانەی ؛ سەرەتایی ، ناوەندی ، ئامادەیی لە شاری هەولێر تەواو كردوە .
* ئێستا قوتابی یە لە پۆلی یەكی پەیمانگای تەندروستی باڵا لە هەولێر .
* سەعدی برای كە هونەرمەندو وێنەكێشە كارێكی گەورەی كردۆتە سەری و بە گەرمی هانی داوە هۆگری ئەم هونەرە ناسكە بێت .
* بەشداری لە پێشانگاكانی چالاكی قوتابخانەكاندا كردوەو تابلۆكانی نیردراوە بۆبەشداری پێشانگای قوتابخانەكان لە بەغا .
* ساڵی 1979 یەكەم پێشانگای تایبەتی خۆی لە هەولێر كردۆتەوە .

[بەیتی شۆڕ مەحموود]

لە چوارچێوەی چالاكی یە رۆشنبیری و ئەدەبی یەكانی بەرێوەبەری رۆشنبیری جەماوەری لە هەولێر رۆژی دووشەممە رێكەوتی 12/12/1983 ئێوارە كۆڕێكی خنجیلانەو بەچێژ بۆ

مامۆستا ئەسعەد عەدۆ سازکرا ، بەناونیشانی
[بەیتی شۆڕ مەحموود ـ لەئەدەبی فولکلۆریدا]

کوڕەکە ماموستا عەزیز حەریری بەڕێوەی دەبرد ، سەرەتا بەم جۆرە لەگەڵ ئامادەبووان دوا ! [... ئەمجارەیان ڕوو دەکەینە دونیا فراوانەکەی فولکلۆری میللەتەکەمان و بەبەیت و سەر بردە شیرین و پرچێژەکانی کوردەواریماندا دەچینەوە ، بۆئەوەی سوود لەو بەسەرهات و ڕووداوە بەکەڵکانە وەربگرین کەباوک و باپیرانمان لەڕۆژگارێکی زووەوە ئاشنای بوون و دەماودەم بۆیەکتریان دەگێڕایەوە ...] دوابە دوای ئەو چەند دێڕە مامۆستا ئەسعەد عەدۆی پێشکەش بەئامادە بووان کرد .

ـ بەرکولێك ـ

مامۆستا ئەسعەد عەدۆ بەرلەوەی بەناخی باسەکەیدا بچێتە خوارێ یەکسەر نموونە لەبەیتی ـ شۆڕ مەحموود ـ پێشکەش بکات لەشێوەی بەرکولێکی بەتام و چێژدا .. ڕێگای بۆ باس و لێکۆڵینەوەکەی پاك کردەوەو هۆشیارانە هەوڵی‌دا ، ئامادەبووان هەر لەسەرەتاوە هۆگرو شەیدای باسەکەی بین و سەرەتابەم جۆرە دوا :

[ئەی ئەوانەی وشەی کوردی بۆتە هەوێنی هەویراوتان ، لەم بەرهەمە ئەدەبی‌یە فولکۆریەمدا ، دەمەوێ کەمێك دەست و بازو هەڵماڵم بۆ زاخاوی میشك بخزێمە نێو دەریای گەنجینەی میللەتی کوردمانەوە ، بامنیش ڕکێف لەسەگلاوی خۆم بدەم ، بۆ ئەوەی خۆم لەگەردەلولەی ئەوشۆڕە سوارانەی ڕێچکەی ئەدەبی فۆلکلۆری کورد بدۆزمەوە ، بەخۆزگەی خزمەت و جێ‌بەجێ کردنی ئەرکی سەرشانم ، وەك ئەدەب دۆستێکی کورد ، تەتەلە کردن و ساخ کردنەوەی ئەو داستانە یائەوبەسەربردە قارەمانێ تیەو ئەڤینەی کەنێوی (شۆڕ مەحموود) ە لەئەستۆبگرم ..] دوا بەدوای ئەوە وتی :

[لەهەمووان ئاشکراو ڕوونە کەمیللەتەکەمان خاوەنی گەنجینەیەکی زۆرو تایبەتی خۆیەتی ، هەروەها دەیان ڕۆشنبیری گەلەکەمان ئارەقەی ماندوویەتی بۆرشتووەو ئەنجامەکەشی چەندان کتێب و بەرهەمی جیاجیا بڵاوکراوەتەوە چ لەسەر کاسێت یان لاپەڕەی ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا . مامۆستا ئەسعەد عەدۆ دوای ئەوپێشەکی‌یە باسی سەربردەی شۆ مەحموود دەکات و دەڵێ :

[دەگێڕنەوە لەسەر ئەو زەمینە بەتایبەتی لەخاکی کوردستان دوو برا هەبوون ، هەریەك لەو برایانە منداڵێکیان هەبووە . یەکێکیان نێو (مەحموود) لەبەر ئەوەی شورە سوار بووە ، بۆ بەنێوی (شۆڕ مەحموود) ناسرابوو ، ئەوی تریان دۆتما (شورە مەحموود) نێوی (مەرزن) بوو ، لەبەر خۆشەویست بەمەرزن گیان بانگ دەکرا هەر لەو ڕۆژەی کەپشتیان کەوت سەر بێشکە بۆیەکتر دانران ، بەڵام تەمەن کورتی و بەد بەخت (شۆڕ مەحموود) باوکی ڕفاند .. ئەو جوامێرە کەوتە ژ دەستی مامە ڕەشەی مامی !!.

کاتێ (مەرزن گیان) گەیشتە ڕادەی میردکردن ، باوک کەوتە پیلان دانان ، پێش ئەوەی (شۆڕ مەحموود) داخواز (مەرزن) بکات ! بۆ ئەو مەبەستە ، ڕۆژێکیان باوکی (مەرز بانگی برازاکەی کردو پێی گوت : « هەر وەك زانیومە . فەرمان ڕەوای تورك نیازی هێرش کردنی وولاتەکەمان دەکا بۆیە دەمەوێ دەستی خۆمان بەپێش بخەین ! » .

(شۆڕ مەحموود) یش بە ڕوگرژیەوە سەری بۆ لەقاند چوونکە لەقسەکردنی مامی بۆی دەرکەوت کەئەوەپیلانە :]

ئیدی هەر لەبەرڕۆشنایی سەربردەی شۆڕ مەحموو ئاشکرا کێشەو تەنگو چەڵەمەکە دەر دەکەوێ .... بۆیە د بەدوای ئەو سەربردەیە موحازیر یەکسەر پەنای بۆ بەیتە بردو ئێمەش لێرەدا بەپێی پێویست و گونجان چەن نموونەیەکی لێ پێشکەش دەکەین

سەرەتای بەیتی شۆڕ مەحموود وا دەست پێ‌دەکات :

« کێژێ بێ باسەت و باسەت پێ نەدراوی
ئەوە شەڕە ئێستا دەست دەینە مەقەندالی
بابت دەمنێرێتە سەفەرێ تێ‌ناگەم نەبەبرینداری دێمەوە
نەدێمەوە بەکوژراوی .
نە بەنەخۆشی دێمەوە نە بەئەنگاوی
زەردە مەمکانت لەمنێ غەریبێ حەپس کردوە لەژێر کراسەک
مەخمەلی دا بەمیسالی هەرمێ گولاوی مئموونی : دوعا بەخێر
بۆ بکە ئێستا لێ نەقەوماوێ
ئەمن دەچمەوە سەفەرێ تەرك و تورکانی
ئەتو دەبی زۆر گەلێك خوێنت بێتەوە لەدووچاوی .

وەختەك ئەگەر شۆر مەحموود هات ئەدەب شیرن لاوە
پێی بڵێ مەرزن‌گیان دەگەڵ مامەڕەشی ڕۆیین بۆبەڵەخ و بوخارایە

ئەمجا گەڕاوە لەکنە من برەك ڕاوەستاوە
فرمێسکی دەهات لەدووچاوە .
مامۆستا ئەسعەد عەدۆ دوابەیتی شۆر مەحموودی بەم جۆرە کوتایی پێ‌هێنا :

چەند ڕۆڵەی جوان چەندبالا نەستەرەن
هەمووی چاوەڕێی حەوزی کەوسەرن
چەند میرو بەگلەر چەند پەر بەسەرن
عاقیبەت دەبێ خەبەری مەرگ بەرن

بەوجۆرە کوتایی بەوئێوارە کۆڕەهات شایانی باسە زۆر بەگەرمی لەلایەن ئامادە بووانەوە مشتو مڕی لەسەرکراو چەند مامۆستایەك باری سەرنجی خۆیان دەربڕی .

« ئەسعەد عەدۆ رەسول بندیان »

* سالی 1955 لەگوندی [قورشاغلو] ی سەربە شاری پیرە هەولێر لەدایك بووە .
* تاپۆلی چواری سەرەتای لەقوتابخانەی قورشاغلو خوێندوەو پۆلی شەشی سەرەتای لە قوتابخانەی (إبن المستوفي) تەواوکردوە .
* ئێستا قوتابی پۆلی پێنجی ئامادەیی یە (بەشی ئەدەبی) ولەهەمان کاتیشدا فەرمانبەرە لەبەڕێوەبەرایەتی بەرژەوەندی گواستنەوەی هەولێر .
* لەسالانی حەفتادا یەکەم بەر ‌ەمی ئەدەبی (کورتە چیرۆك) بەناونیشانی [یادی رۆژانی ماکۆك] لەگۆڤار ‌ ‌خەباتی لاواندا بلاوکردۆتەوە .
* لەسالی 1980 دا ناملکەیەکی بە ناونیشانی (پێناسی بەشێکی شاعیرانی کورد) بەچاپ گەیاندوە .
* سالی 1980 [دڵی شاعیر] ی بەچاپ گەیاندوە .
* سالی 1981 [رێزی نان‌بگرن] چاپ کردوە .
* دوابەرهەمی ناملکەیەکی فۆلکلۆری‌یە بەناونیشانی [بەیتی ئایشە گوڵو لەشکری] یە کەلەلایەن ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان سالی 1983 بەچاپی گەیاندوە .

کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد
لە هەولێر

لەیەکێ لەو دەزگاو کۆمەڵە رۆشنبیری و ئەدەبیانەی سالی پار گورج و گۆڵ و چالاکی یەکی بەپێزو بەردەوامی رۆشنبیری و هونەری بینی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد بوو لە هەولێر ، بەپێی ئەو بارو دۆخ و زروفەی بۆی هەڵکەوت لەتێکڕای بواری هونەری و رۆشنبیری و ئەدەبی‌دا چالاکی نوان .. لەبەر رۆشنایی ڕاپۆرتی ئیداری و هونەری کەسەرۆکی پێشوی کۆمەڵە بەبۆنەی هەڵبژاردنی دەستەی نوێ‌یەوە پێشکەشی کرد بریتی‌یەلە :

1 — کۆمەڵە (11) پێشانگای نیگاری کردۆتەوە ... دوانیان لەرەواندوز و دوانی بەشی کۆمەڵە لە هاوینە هەواری (صلاح الدین)
2 — کۆمەڵە (7) لەوپێشانگایانەی تایبەت بووە بە هونەرمەندێك و دووانیان هاوبەش لەگەڵ سێ پێشانگای نیگاری منالان .
3 — پێشانگایەکی بۆ خۆش نووسی سازکردوە .
4 — پێشانگایەکی بۆ وێنەی فوتۆگرافی و یەکێکی بۆ سلایدی رەنگاو رەنگ کردۆتەوە .

لەهونەری شانۆگەریدا

سالی‌پار کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد لەهونەری شانۆگەریدا شان بەشانی چالاکی‌یە هونەری‌یەکانی دی هەنگاوی نەناوە ، زۆربەی هەوڵ و تەقەلای هونەرمەندانی ئەم بوارە بۆ ئامادەکردنی دەقی [کەوەکانی قەرە چوغە] تەرخان کراو کەچی لەگەڵ ئەوەشدا فریای سالی 1983 نەکەوت خۆی کوتایە سنووری چالاکی سالی 1984 وە ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ئەم چالاکی‌یە هونەریانەی پێشکەش کرد

1 — شانۆگەری [بەزۆرکراو بەدکتور] لەنووسینی : مۆلێرو دەرهێنانی کاك فەرهاد شەریف .
2 — شانۆگەری [بانیکەو دووهەوا] لەنووسینی : برێخت هەروەها کۆمەڵە جگەلەوەی دوو کۆڕی ئەدەبی ساز کردوە ؛ یەکێکیان لەشاری هەولێرو ئەوی دیان لە هاوینە هەواری [صلاح الدین] .. ئەمەو سەرەڕای ئەوەی لەبواری ئاوازو موسیقاشدا گەلێ چالاکی پێشکەش کردوە بە تایبەت لە شاری رەواندوز .

شایانی باسە ئەوچالاکی هونەری و رۆشنبیریانە تەنیا هی سالی [1983] یە

هەڵبژاردنی دەستەی بەڕێوەبەری نوێ

دەستەی گشتی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد ـ لقی هەولێر ، لەئێوارەی رۆژی 3 / 1 / 1984 دا بەمەبەستی هەڵبژاردنی دەستەی بەڕێوەبەری نوێ کۆبوونەوە .

لەپێشەکی کۆبوونەوەکەدا سەرۆکی پێشوی کۆمەڵە ڕاپۆرتی هونەری و ئیداری خوێندەوە دوابە دوا ئەو ، ژمێریار ڕاپۆرتی دارایی خوێندەوە

پاشان دەست بەهەڵبژاردن کراو لەئەنجامدا ئەم برایانە سەرکەوتن :

1 — عبدالوهاب تالەبانی سەرۆك
2 — عبدالله خضر پشدەری سکرتێر
3 — طلعت سامان بەڕێوەبەری هونەری
4 — فارس سعدی
5 — دارامحمد علی
6 — فەرهاد شریف
7 — رەسمی جلال

هەروەها ئەم برایانەش بەئیحتیات دەرچوون :

1 — کریم بایز رجب .
2 — صلاح مهدي .

لەسلێمانی

ـ ئاسۆس ـ ئامادەی کردووە

دوا کۆڕی چالاکی ڕۆشنبیری ی ساڵی 1983

یەکێك لەو کارانەی دەبێتە هۆی دڵشادبوونی ڕۆشنبیران بابەخدانی مامۆستایانە بە ئەدەب و زمانی کوردی ، لەپاڵ ئەوەدا کە چەندین ڕۆشنبیری وامان هەیە بە خواست و ئارەزووی خۆیان بەشی کوردییان لە کۆلیجی ئەدەبیات هەڵبژاردوەو پاش دەرچوونیان وەك عاشقێك خۆیان بە دەوری ووشەی کوردیدا ئەگێڕن ، بەداخەوە تاك تاکەی واشمان هەیە هەر دوای وەرگرتنی باوەڕنامەکەی ئیتر بەتەنگ ئەوەوە نییە تەنانەت ڕۆژنامەش بخوێنێتەوە .

وەك بێتە بیرم سێ نموونەی دیار لە دەفتەری یادگارەکانما دەربارەی پەرۆشی هەندێ لە ڕۆشنبیران بەرامبەر بەشی کوردی تۆمار کراون ، لەوانە یەکێ لە خوشکان ساڵی 1966 لە کۆلیجی ئابووری و بازرگانی وەرگیرابوو ، بەڵام وای بە باشتر زانی کە بچێتە بەشی کوردییەوە ، خوشکێکی تر لە یەکەم ساڵی کردنەوەی زانکۆی سلێمانیدا لە بەغداد لە بەشی کوردی وەرگیرابوو ، کەس و کاری هەواڵیان بۆ نارد کە بێتەوە بۆ سلێمانی لە کۆلیجی ئەندازە وەرگیراوە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە قوتابییەکی لێهاتووبوو ، وەتوانای ئەو کۆلیجەشی هەبوو ، بەڵام هەر لەبەشی کوردیدا مایەوە . سێیەمیشیان هەروەك ئەو دوو خوشکەی تر بەشی کوردی بەلاوە پەسندتر بوو لە کۆلیجەکانی تر . جا ئەگەر قوتابییەك بەو سۆزەوە خوێندنی کوردی هەڵبژاردبێ بێگومان لە مامۆستایەتیەکەشیدا هەمان خۆشەویستی بۆ ئەدەب و زمانەکەی ئەبێ و هەرواش قوتابییەکانی پەروەردە ئەکات . یەکێك لەو مامۆستا سەرکەوتوانەی کە ئەدەب و زمانی کوردی لە قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکاندا ئەڵێنەوە مامۆستا (سعاد صالح سعید) ە ئێوارەی ڕۆژی 28/12/1983 لە هۆڵی لقی ڕاهێنانی

سەر بە پەروەردەی سلێمانی کۆڕێکی فراوانی بۆ تەرخان کرا کە وانەیەکی نموونەیی ئەدەبی کوردی لەبەر چاوی مامۆستایانی زمانی کوردیدا بڵێتەوە .

بابەتی دەرسەکەی « ژیان و شیعری فائق بێکەس » بوو ، زۆر زیرەکانە خوشکە سعاد ڕۆژی 18/12/ ی بۆ ئەم مەبەستە دەستنیشان کردبوو بە بۆنەی تێپەڕبوونی (35) ساڵ بەسەر کۆچی دوایی شاعیرا ، بەڵام لەبەر هەندێ هۆی تایبەتی کۆڕەکە خرایە ڕۆژی 28/12/1983 . بۆ ئەم مەبەستە خوشکە سعاد صالح سعید قوتابییانی پۆلی دووەمی ناوەندی ئامادەکردبوو ، وە دەرسە نموونەییەکەی پێ ووتن .

بە شێوەیەکی ئەدەبی جوان ، هێمن و لەسەرخۆ بە هاوبەشی کردنی قوتابییەکانی ـ کە بریتیبوون لە پۆلی دووەمی قوتابخانەی ناوەندی هەواری کچان کەوتە باسکردنی شاعیر : ژیانی تایبەتی و خێزانی ، قۆناغی خوێندنی ، هاوبەشیکردنی لە بزوتنەوەی نەتەوەییدا ، ئەمجا ڕوونی کردەوە کە بۆچی شاعیر ئەم نازناوەی بۆخۆی هەڵبژاردووە .

پاشان مامۆستا سعاد هاتە سەر شیعرەکانی : شیعری نەتەوایەتی ، شیعری کۆمەڵایەتی ، هەستی دەروون ، هۆنراوە بۆ منالان ، سروود بۆ قوتابییان ، وەبۆ هەریەکەش لەم بابەتە شیعرییانە نموونەی ئەهێنایەوەو قوتابیەکانی تەواویان دەکرد .

لە کۆتایی وانەکەیدا مامۆستا ئەو ڕاهێنان و گفتوگۆیەش کە لە کتێبەکەیاندا هەیە ئەوەشی بە شێوەی پرسیار و وەڵام بە قوتابییەکان شیکردەوە . دواشت کە داوای لە قوتابییان کرد بۆ

جێبەجێکردنی بۆ دەرسی ئایندە : ئەم دێرە شیعرەی بێکەس بوو .

داری ئازادی بە خوێن ئاو نەدرێ قەت بەرناگرێ
سەر بە خوێی بێ فیداکاری ئەبەد سەر ناگرێ

داوای لێکردن کە لە شێوەی پەخشانا دای بڕێژن و بۆ دەرسی داهاتوو ئامادەی بکەن .

پاش تەواوبوونی وانە نموونەییەکە لە لایەن مامۆستا عبدالرحمن صالح و مامۆستا فاضلەوە کە سەرپەرشتیاری پەروەردەیی زمانی کوردین وە مامۆستا فۆاد رۆوف صراف بەڕێوەبەری قوتابخانەی (الوطن) سەرۆکی لیژنەی کوردی دەرسەکە بە باشی هەڵسەنگێنراو پیرۆزباییان لە مامۆستا سعاد کرد ، لە دواییدا لە لایەن مامۆستایانی زمانی کوردیەوە چەند پرسیارو تێبینیەك پیشان‌درا ، بەم شێوەیە کۆڕەکە کۆتایی هات بە هیوای بەیەك گەیشتنەوەیەکی‌تر لە کۆڕەکانی لیژنەی کوردی قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکاندا .

یەکەم چالاکی رۆشنبیریی ساڵی 1984

لە کۆتایی ساڵی 1983 دا چیرۆکنووس مامۆستا شێرزاد حەسەن کۆمەڵە چیرۆکێکی بە ناوی (تەنیایی) یەوە بەچاپ گەیاند ، ئەم کتێبە لەلایەن ئەمینداریێتی رۆشنبیری و لاوانەوە یارمەتی دراوە ، چیرۆکەکانیش بریتین لەمانە :

1 – ڕیشوڵە . 2 – ئەو شەوەی سەگم تیا خۆش‌ویست .
3 – خوشکەکان 4 – ترس . 5 – لەودیو دەرگا ئاسنینەکەوە .
6 – بێوەژن . 7 – گرێ . 8 – تەنیایی شەوێکی باران .
9 – شاعیر .

بۆ هەڵسەنگاندنی ئەم چیرۆکانە بەڕێوەبەرێتی رۆشنبیریی جەماوەر لە سلێمانی رۆژی 1/1/1984 لە هۆڵی کتێبخانەی گشتی ئێوارە کۆڕێکی بۆ رۆشنبیری لاو کاك بەهات قەرەداخی سازکرد ، سەرناوی باسەکەی کاك بەهات ئەمەبوو [چرکەی دەروونی و وێنەی هونەری لە تەنیاییدا] . شاعیری لاو کاك

جەمال غەمبار کۆڕەکەی هەڵدەسووڕاند . باسەکە بەتەنیا سەعاتێك و پەنجا دەقیقەی خایاند ، ئەوەی دەگەیاند کە زۆر خۆی تێدا ماندووکردووە ، وەڕێگایەکی نوێی لە شێوازی بەرنامەکەیدا هێنابوو کە گەلێ لایەنی چیرۆکەکانی یەکالا دەکردەوە ، ئێمە لەلای خۆمانەوە سەرجەم چەند تێبینیەکمان هەبوو لێرەدا بەکورتی پیشانی دەدەین :

1 – کاك بەهات نموونەیەکی هێنایەوە گوایا یەکێك وتویەتی چیرۆکێکی نوێم خوێندەوە خێرا چیرۆکێکی کۆنم بەسەرا کرد تا بۆم هەرس ببێ وە ئەمەشی خستە پاڵ (کەلە نووسەرێك) ، بەڵام ئەوی ڕاستی بێ ئەم مەسەلەیە بریتیە لە (نوکتە) ی هونەرمەندێك کە جارێکیان بۆ پێکەنین بە هاورێیەکی وتبوو : چیرۆکێکی ئەم سەردەمەم خوێندەوە بە پەلە چووم چیرۆکێکی پەنجاکانم بەسەرا کرد بۆ ئەوەی هێلنج نەدەم . ئەگینا مەسەلە چیرۆکی کۆن و چیرۆکی نوێ نییە ، مەسەلە چیرۆکی چاك و چیرۆکی خراپە ، هەرگیز چیرۆکەکانی چیخەف و گۆرکی کۆن نالێن !.

2 – پێشەکی باسەکە زۆر دوورو درێژبوو ، وە شتی زیادەی تێ ئاخنرابوو کە لە توانایدابوو خۆی لێ رزگار بکات و ڕاستەوخۆ بچێتە سەر باسەکە بە شێوەی - رەخنەی تەتبیقی - ..

3 – لە چیرۆکی (خوشکەکاندا) مەسەلەکەی بە شێوەی کێشەی چینایەتی لە قەڵەمدا ، کە لە واقیعدا وا نییە ، سێ خوشکن ، دوانیان شوو ئەکەن و یەکێکیان بە تەنیا لە ژوورەکەدا ئەمێنێتەوە ، ئەمەندە رقی لە ژیان و لە دەوروبەرو لە بارو دۆخی خۆی هەڵئەسێ داخی دڵی بە وێنەکەی خۆی ئەرێژێ و ئەیشکێنێ .

4 – لە چیرۆکی (گرێ) دا کاك بەهات وتی : کابرای کوێرە کە

بێ‌بەری کرا لە کورپەکەی شێت بوو ، لە ئەنجاما بڕیاری‌دا ئیتر نوێژ نەکات (چونکە شێت نوێژی لەسەر نییە) .
لەڕاستیدا ئەگەر بەووردی لەو چیرۆکە ورد ببینەوە دەبینین مەسەلەی نوێژ نەکردنی مەلا کوێرە پەیوەندی بە شێت بوونیەوە نییە ، بەڵکو پروتستۆیەکە بەرامبەر بە کۆمەڵگاو بە ئایینیش .

5– کاک بەهات تێکڕای چیرۆکەکانی لە (تەوەرە) ی تۆڵەدا کۆ کردەوە کە ناوەرۆکەکانیان بریتین لە تۆڵەسەندن و بەدوای تۆڵە دا گەڕان ، بەلام ئەوەی ئاشکرایە تێکڕای چیرۆکەکان [تەنیایی] کۆیان دەکاتەوە نەک تۆڵە .

6– زاراوەیەکی بەکارهێنا سەبارەت بە پاڵەوانی یەکێ لە چیرۆکەکان و سیفەتی (سادی) بەسەرادا ، بەلام ئەو جۆرە حاڵەتانە ناچێتە خانەی (سادیە) وەو بە (ماسوشی) ئەژمێرری .

7– کاک بەهات ڕەخنەی لە هەندێ وەسف هەبوو بە (صوری شیعری) دائەنان و ئەیوت : ئەمە بۆ چیرۆک دەست‌نادات بەلام ئەشێ بۆ شیعر دەست بدات ، لەڕاستیدا دەبوو وا بۆ مەسەلەکە بچێ کە چیرۆکنووس نەدەبوو چیرۆکەکانی لە (صوری شیعریدا) نوقم بکات وە خێرا هەر شتێ لێرە دەست نادات بەرەو ڕووی شیعری نەکردایەتەوە .

8– خاوەن باس گلەیی لەم وەسفە هەبوو (خەوێکی پەمەیی) گوایا ئەمە کوردانە نییەو کورد وا نالێ ، لەکاتێکدا کە ئێمە دەبێ ئەوە بزانین جیاوازی لە نێوان قسەکردنی ئاسایی و زمانی ئەدەبیدا هەیە . دەنا خۆ هیچ عەرەبێکیش لە شۆڕیجە نالێ : (بارحه حلمت حلم وردي) . یان بێینە سەر ناونیشانی باسەکەی کاک بەهات (چرکەی دەروونی) خۆ ئەگەر بەو پێوانەیە ئەمەش سەیر بکرێ ئەوا دەبوو بڵێین : ئەی کەی کورد وتویەتی : « چرکەی دەروونی » ، بەلام مەسەلە لێرەدا بریتیە لە زمانی ئەدەبی .

9– کاک بەهات زۆر سەرنجی ووردی هەیەو بایەخیش بە زمان دەدات بە تایبەتی لەو ڕەخنانەدا بۆمان دەر دەکەوێ کـ لەسەر وەرگێڕان بلاوی دەکردنەوە ، کەچی لەم باسەیدا ڕستەیەکی زۆر نـاسـازمـان بـەر گـوێ کـەوت « پێ هەڵئەستێ » کە باش ئەزانین ئەم ڕستەیە کوردی نییـە وەرگێڕانی « يقوم به » ی عەرەبییە .

دوای تەواوبوونی باسەکە دەرگای گفتوگۆ لێ‌دوان کرایەوە مـامۆستـا عبدالكريم حسن سەبـارەت بە شـەپۆلی هـۆش هـەلۆیست و قفڵ و سـاتی کۆتـایی ، چینـایـەتی لە پێشـەک باسەکەدا و نەبوونی لە ناوەرۆکی چیرۆکەکاندا ، ناکۆکی نێوان وێنـەکان ، مـەودای زەمـەن و خـاڵەکـان ، ئـاگـاداربـوونی مستقبلیەت ، سەبارەت بەم خاڵانە دوا پاش ئەوەی پەنجەی ب ماندووبوونی خاوەن باس ڕاکێشا .
ئەمجا مامۆستا حەسیب قەرەداخێ چەند تێبینی و سەرنجێک پیشاندا (باوکانە) نەبوون (ئەدیبانە) بوون لەوانە :

أ – وێنەی نەگونجاو لە چیرۆکداو بـەرەو ڕوو کردنـەوەی بۆ شیعر .
ب – دەربارەی بورژاو ، خێرو شەڕو چاک و خراپ .
حـ – ئەبوایە « اكتفا » ی بە خوێندنەوەی باسەکە بکردایـە نەک بۆشی (شرح) بکردینایە .
ء – دەبوو لەگەڵ کاک شێرزادا دانیشتنی تایبەتیان بکردایە تەنانەت بۆ فۆنەتیکیش .

دوای ئەویش کاک محمد عثمان کاک شێرزادی بە (قنبلة الموسم) شوبهاند . ئەمجا باسی ئەمانەی کرد : شەپۆلی هۆش ، ايقاع ، جیهانی ناوەوەی مرۆڤ ، صوری شیعری و صوری چیرۆک ، ناتەواوی تـەعریفی شیعـر ، باس‌کـردنی بەربـوونی خۆینی ناوەوەی پاڵەوانی خوشکەکان .هەروەها گلەییشی لەوەکرد کە بۆچی ئەم باسە بێ سەرچاوە بوو ؟. لە وەڵامی ئەم گلەییەدا کاک بەهات قەرەداخی ووتی :
« پشتم بە هیچ سـەرچاوەیـەک نەبـەستوە ، بـەلام (ضمنا) ئاگاداری گەلێ مەسەلەی ترم وە ئەشێ سوودم لەم دوو بابەتەی خوارەوە وەرگرتبێ 1 – علم النفس الفرويدي 2 – النظرية المادية في المعرفة . لە دواییدا کاک حەمە عەلی لە ڕۆشنبیرە لاوەکـان

بەراوردێکی لە نێوان سەگەکەی (تەنیایی) و سەگەکەی صادق هدایتا کردو ئەوەی دەرخست کە یەك ناگرنەوە ، تەنیا یەك شت هاوبەشنە ئەویش ئەو حاڵەتە ئینسانییەیە کە هەردوو چیرۆکنووس لە چاوی سەگەکاندا بەدی ئەکەن . برادەرێك لەو لاوانەی ئامادەبوون سەرنجێکی جوانی دەربارەی (تۆلە) یان (تەنیایی) پیشاندا ، لەدوو خاڵی تریش دوا سەبارەت بە دژایەتیو بەوەی کە ئەم چیرۆکانە پەیوەندییان بە دەروونی مرۆڤەوە هەیە نەك بە مەسەلەی چینایەتیەوە . دوا کەس کاك بەهێز بوو کە ئەویش چەند سەرنجێکی پیشاندا . بەم شێوەیە کۆڕەکە دوای گفتوگۆیەکی تێرو تەسەل کۆتایی هات .

تێبینی : لە ژمارە (15) ی گۆڤاری (کاروان) دا لە لاپەرە (107) دا لەژێر باسی کۆڕی چیرۆکنووسە لاوەکان دا نووسیبوومان : « لە ژمارەی پێشوودا پەنجەمان بۆ ئەو ئێوارە کۆڕە ڕاکێشابوو کە بەڕێوەبەرێتی ڕۆشنبیری جەماوەر لە سلێمانی بۆ دوو چیرۆکنووسی لاوی ساز کردبوو ... تا .. د » .

ئەوەی ڕاستی بێ لە ڕاپۆرتی ڕۆشنبیریی ژمارە (١٤) ی کاروانا ئێمە بە تێرو تەسەلی باسی ئەو کۆڕەمان کردبوو ، بەلام لە کاتی چاپکردنا ئەو بەشەو باسێکی تریشمان سەبارەت بە شانۆیی « گیانی یانۆرا ،» کە لە شاری هەڵەبجە پێشکەش کرابوو ، ئەم دوو بەشە لەکاتی چاپکردندا بەجێ مابوونو بەرچاپ نەکەوتبوون ، داوای لێبوردن لە کاك یاسین بەرزنجیو چیرۆکنووسە لاوەکانو خوێنەرە بەڕێزەکانمان دەکەین ...

« - ئاسۆس - »

کاروان : ئەوەی برای بەڕێزمان « ئاسۆس » دەیڵێ ڕاستو دروستەو دوا لاپەرەو نیوی دەسنووسەکەی کە ئەو دوو هەواڵەی ڕا دەگەیاند بەرچاپکردن نەکەوتبوونو برای ڕاستکەرەوەی هەڵەی چاپیشمان لێی غافڵ بوو بوو . ئێمەش لە لای خۆمانەوە داوای لێبوردن لەو برا بەڕێزانەمان دەکەین .

لــە دهـــۆك

ژ : ئامادەکرنا
مەتین

گۆرانێ مەزن دکوڕەکیدا

ژ ئێڤارێن ڕەوشەنبیری ، یێن ئێکەتیا نڤیسڤانێن کورد - تایێ دهوکێ ئەم مێهڤانێن کۆڕەکێ بوین ، ڕۆژا پێنج شەمبێ ، ل ڕێکەڤتا 12 / 11 / 1983 ژ پێش کێش کرنا سەیدا « کریم فندی » . دڤی کۆڕیدا هوزانڤانێ کوردێ مەزن گۆرانێ نەمر مێهڤانێ مە بو . سەیدایی ئاخڤتنا خو لسەر خالێن ژێری پارڤە کربون :

1 – ژیان ب کورتی .
2 – هوزانییا گۆرانیو کارتێکرنا هوزانا بیانی .
3 – کێشو برکە .
4 – زمانێ هوزانێ .

ل پێشیێ ل سەر ژیانا گۆرانی ب کورتی ئاخڤت . پاشی ب درێژی ل سەر خالێن دن ئاخڤت . باشێ سەرەکانییێت ڕەوشەنبیریا گۆرانی ب درێژی کر . ئو گۆت : « گۆران شیبیا تورو ئەزمانێ تورکی ب خوینیت ، وە شاعرێن ئنگلیز ، ئەڤێن کارێن وان هاتینە وەرگێران سەر ئەزمانێ تورکی مینا شیلی ، بایرون ، کیتس ، ئوسکار وایلد ، وردز ویرث ، کولرێج ئو روبرت هیریك . هەر وسا پشتی شەهرەزایی بو چێ بوی ، د زمانی ئنگلیزیدا هندەك ژڤانا ب ئنگلیزی خاندن ، نەمازە بایرونو شیلی ، ل پەی ڕێچا وانو شوپا وان ، گەلەك هوزان ڤەهاندینە ، مینا هوزانا (بو بولبول) . دیسان هندەك چیروکێن بیانی ژی سوودو مفا ژێ وەرگرتییەو کرینە سەرچاو بو دانانا هوزانا ، نولا

چیروکا [ئوسکار وایلد] [The Nightingale and the Rose] بو چێکرنا شعرا (گولێ خویناوی) .
هەر وەلێ کاک [کەریمی] بەحسێ گورانیو داهینانێ کر وە هوزانێن وی ورگێران ژ عەرەبیو تورکیو ئنگلیزی . هەروسان کێشو برکە ، وە زمانێ هوزانی ، بیستەکی لسەر ئاخفت . دکوتارا خو دا کاک کریم ی ، هزرو بیرێن هژمارەکا مەزن یا تورەڤانو نفیسڤانا پێشچاڤیکرن دەرباری هوزانو هوزانیێ یا گورانی . سەیدایی تێرادیتناخو [اعتماد] دڤێ کوتارێ دا ، دانا سەر گەلەك بیرو را ، وە هژمارەکا باش ژ بەلاڤوکێن کوردی ، ژ پەرتوكو کوڤارو روژناما . دیسان مفا ژ [14] ژێدەرا وەرگرتبو ، چار ژوان ئنگلیزی بون . ل دویماهیکێ سەیدای [5] دەرهینان لسەر بابەتی ژ مەرا خاندن ، تێدا بیرو هزرێت خو دیار کرن لسەر هندەك پێرابونو لابێت ژیانو هوزانیێ یا هوزانڤانێ مەیێ نەمر گورانی . پشتی بابەت ب کوتایی ئینای . هژمارەکا تورەڤانو رەوشەنبیرا ئەڤێن ئامادەبوێن ل کورێ کەڤتنە قادا دانو ستاندنێ ، کور زێدە تر ب رەوش ئێخستو دەولەمندکر ، ب تیبینیو هزرو بیرێن خو .

خەج وسیابەند دتەرازیا رەخنێدا

ل هولا ئێکەتیا لاوێن دهوکێ ، ل روژا دووشەمبیێ ، 14 / 11 / 1983 . ژ چالاکیێن دەزگەها رەوشەنبیریا جەماوەری سەعەت چارو نیف ، کورەك هاتە سازکرن ، بو سەیدایێ هێژا (حجی جعفر) ، ئەندامێ ئێکەتیا نفیسەڤانا ل دهوکێ . ل ژێر ناڤێ (خاندنەکا رەخنەیی لسەر چیروکا خەجو سیابەند) . ل پێشیا بابەتی ، کاك حەجی دیار کر ، کو باسێ وی ، لسەر چیروکا خەجو سیابەندە ، یا سەیدایێ هێژا [صدیق شرو] ی کوتارەك ل وەختێ خو لسەر بەلاف کری . پاش لایێن رەخنە لێ گرتین ، ئاشکرا کرن لسەر دیروکا رویدانا چیروکێ ، ژێدەرێن چیروکێ ، ناڤەروکا وێ . کاك حەجی چەند بەلگە ئانین ، پشتگریێا هزرو بیرێن وی کر ، بێن کو باس ژێ کری . هەر وەلێ بەحسێ (سیامەندوف) ی کر نفیسڤانێ ڤێ چیروکێ ، وە خویا کر ، کو ڤێ ، چیروك ژ فولکلوری وەرگرتیە ، وە چاوا وی ڤیایی نفیسیە . پشتی بابەت ب کوتایی هاتی ، کاك [صدیق شرو] دەرگەهێ گێنگەشێ ڤەکر ، وە بەرەڤانی ژ خوە کر . دیسان سەیدا خالد حسین ، کریم فندي ، محمد امین محمد صالح ، نزار محمد سعید ، کەتنە قادا گفتوگویێ ، ئو گەلەك هزرو را ب بابەتی وەرکرن بەرفرهەو دەولەمەندکر . ئەڤەو هژمارەکا ئەدیبو ئەدەب دوستا ل ڤی کورێ قەشەنگ ئامادەبون ، بێ نێزیکی دوو سەعەتا کێشای . براستی کاك حجی یێ زیرەك بو دبابەتێ خودا ، خو مانی کر بو ، [13] ژێدەر بو مە دیارکرن لدوی چو بو ، ژ بو نفیسینا ڤی بابەتی سوپاس بو ڤی چەلەکیێ ل گەل داخازا سەرکەڤتنا بەردەوام بو دکەم ل رێکا خزمەتا پەیڤا کوردییا رەسەن ..

سێ هوزان د تەرازیا رەخنێدا

لئێڤارا روژا 6/10/1983 ژ بزاڤێت ئێکەتیا نفیسەڤانێت کورد تایێ دهوکێ ، سێ هوزانڤانێت گەنج ئەم کێشاینە جیهانا بولبولاو سەرێ چیایێت سەختو بەفرین ، ژ خوپانا گوندێ تەرگ لێ دباریت ، بەرێ مە دا بەتەنێت بئێتوینا هاڤینێ کوزرین . پاش دەرگەهێ کەنیو ساهیێ لتاقکر ، پشتی هەوارو زێمارو گازیا .
هوزانڤانێ لاوو چەلەك پێزانێ ئالیخانی ، دوو پوستەرە شیعر خاندن ، بناڤێ « ئەڤینا دل » وە « بەفرو ئەڤین » کاك پێزان دەرگەهێ باغێ ئەڤینا خوە ل مە ڤەکر ، هو لێ قەفتێت گولا دانە بەرێكو رێزکرن چاخێ دبێژیتن :

هو ئەڤینێ
هەر بهارا .. لهەر جهەکێ
ئاگرێ نەڤروز
سەرێ چیاین ، سەختو بەفرین
هلنە کەتن
من نەڤێتن !!
هەر ئاخەکا
دارا بەروی
لێ شین نەبویو نەبیتن
من نەڤێتن
هەر زڤستانەکا سالێ

لبلندی‌یا ، لکوپێن چیا
بەفر لسەرێك نەبیت کەڤی
لکەرمە گورا هاڤینێ ژی
باربکەتن
من نەڤێتن !!
ژین‌و مرنا من ژی ئەڤین
کەر دڤان جهادا
نەبیتن
باوەر بکە .. من نەڤێتن
من نەڤێتن ..

« هەی مان‌و مان » ناڤ‌و نیشانێت هەلبەستا هوزانڤانێ گەنج [جلال دهوکی] یە . ئەڤا ژێری پارچەکا ژ هەلبەستا وی ، ئەڤا بو مە خاندی :

هەی مان‌و مان
گەلی بن دەست‌و هەژارا
وەوڤێ مانێ چەرخ بوراندن
مەهــو سالێت شین‌و شاندی
پێ شەقاندن
ئەم دبێژین
بن دەست نەبن
هوین دبێژن
بوراندنە .. نان خارنە
ئەم دبێژین گرییێ نەکەن
خوها ئەنیێ ئەرزان نەدەن
گەنمێ خو ژارا نەهێلن
تەرشێ ستەمێ لێ بچەرن
ئەم دبێژین
خو فێر بکەن نفێسینێ
دارو بنکەن تاری ژینێ
هوین دبێژن
خاندن‌و روشنبیری شانێ مە نینە
لەورا مانا مە نە ژینە

هوزانڤانێ دن [**محمد عبدالله**] هـەلبەستـا وی لژێر نـاڤێ « هەوارەك ژبێ خودانی » یە . هوزانڤـانێ مەیێ لاو دکـەتە گازی‌و هەوار دبێژیتن :

هو خەلکینو
مەیێ گولێ‌بوی‌و دیتی
گەر روژەکێ
ل باژێرەکی ، ل گوندەکی
ل تاخەکێ ل کولانەکێ
گازی‌یەك بهێتن ، هەوارەك !
بلند بیتن
زارو ئو ژن
پیر ، تولاز ، جان
ب زکێ برسی
بسەرکول‌و پێ‌خواس‌و رویسی
دێ بەزن کا چ چێ‌بویەو
هەوارێ چ ژێ دڤێتن ..

پشتی هەوارو گازیا ، کولکێ بویە ئێتـوین ، پشتی زێمارەکـا کویرو درێژ کاك « محمد » دزڤڕیت‌و دبێژیت :

گەلو دبێژن
گەر رەڤەندێ عەڤرا بارکر
کاروانێ ساهیێ دێ هێتن
پشتی قڕالێ زڤستانێ
بوهار سینگێ خو ڤەدکەتن
ل دویڤ زێمارو گرییێ
دەرگەهێ کەنیێ ڤەدبیتن ..

پشتی هەر سێ هەلبەست هاتین خاندن ، تورەڤانێ بزەڤەر سەیدا [حجی جعفر] دەست هاڤێتە تەرازی و بەرو منێت خو ئو هەلسەنگاندن . بەری بێتە کاکلکا بابەتی ، تیشکەکا روناهیێ ، بسەر هوزانا سەربەست دا بەردا . وارگەهو دیروکا پەیدابونا وێ ، وەکەسێت شێنگستە بو جارا ئێکێ ژێرا دەینان . هەروسا خویاکر کەنگی وە چاوان ئەڤ رەنگێ هوزانێ سەر هلدا ل دەڤەرا عەرەبی و لناڤ کوردان . هوزانڤانێت کوردو عەرەب ، ئەڤێت مەشخەلا هوزانا سەربەست راکری ، بو مەکفش کرن و بەحسێ وان بکورتی کر . پاش ئەگەرێت پەیدابونا ڤێ هوزانێ ئێخستنە دڤان سێ خالا دا .

1– پشتی شکەستن و تێچونا فاشیەت و نازیەتێ ، وە رزگاربونا مللەتا .

2– گەهەشتنا هندەک رەوشەنبیرێت ئەوربی بو دەڤەرا عەربی ، نەمازە خودان بیرو باوەرێت ریالزمی و وجودی ، لڤێرێ کورد ژی دنێزیکی ڤان بون .

3– وەلاتێت عەرەبی تەڤدا نەخوشی ژێک فنجان فەخاریە ، وە لبن زوردار یا ئێک میر بون . ل بەحسکرنا خو ، بو ڤان هەرسێ هەلبەستا کاک « حجی » گوت : ب هوزانەکێ ئەم قەت نەشێین هەمی رەخورویێت ژیان و هونەرێ هوزانڤانی بزانین . شعرەک وەکی کانیەکێیە مەلەڤان نەشێت خو بێخیتێ دێ شێلی بیت . لەوما دێ هەرسێکا کەینە ئێک ئاف ، دا بەرفرهە بیت سەیدایێ « حجی » ب ڤی ئاوایی بابەتێ خو پارڤە کریە :

ا – روخساری هەرسێ شیعرا :

دیارکر کە ڤان هەرسێ هوزانڤانا ، هوزانێت خو ب کوردیەکا پەتی یا جوان نڤیسینە ، پەیڤێت ساکارو هێسا بکار ئانینە . ژبلی کاک پێزانی ، یێ کوجار جار خو ژپەیڤێت هوسا دایە پاش .

ب – ئێکەتیا بابەتی :

لڤێرێ دیارکر ، د هوزانا کوردی یا کەڤن دا ، چاوان هوزانڤانی هوزانا خول سەر ئێکەتیا دێرێ دابەش دکر . ئو پێڤە چو کاک « حجی » گوت : ڤان هەرسێ شاعرا ئێکەتیا بابەتی ب جوانی بکارئینایە .

چ – شێواز [اسلوب] :

ب چ شێوە ئەڤ شاعرە کارین ، مەبەستا خوە بگەهینن مە ، هەر ئێکی ژوان – کاک حجی یە دبێژیت – برێکا خو ، بشێوەکێ خشکوك و بسانایی ، شیان مەبەستا خو بگەهیننە خاندەڤانی . [پێزانێ] مژو مورانە ، [محمد] یێ ساکارو بێ تەکەللوفە ، [جلال] شێوێ خطابیە ، لگەل زمانەکێ تیژ

د – وێنێت شیعری : لسەر وینێت شیعری دڤان هەلبەستا دا « حجی » دبێژیت : بەداخەوە ڤان هەرسێ شاعرا چ وێنێت وسا بلند ، مە د شعرێت وان دا نە دیتن جلال تێ نەبیت ، هەروسا سوود ژ فولکلوری نە هاتیە وەرگرتن . دیسان ژ لایێ مژو مورانیێڤە ، چ تشتێت بزەحمەت د شیعرێت وان دا نە بون ، ژبل شیعرا پێزانی ژ لایێ کێش و سەرواڤە بکەیفا خو کێش و قافیە بکارئینانە ، ب برگێت خوڤە بکەیفا خو هاتینەو چوینە ، خو ب چ قافیاڤە گرێ نە دایە .

هـ – ناڤەروك :

کاك « حجی » د باسکرنا خوەدا بو ناڤەروکێ دیاردکەت : ئەڤ هەرسێ هەلبەستە ، سێ رویبارن دگەهنە ئێك و دەریایەکێ پەیدا دکەن ، ئەڤ دەریایە نیشتمان پەروەریە ، ئێك هەوارو گازیە ، ژ ئەڤینداریا وەلاتی ، یێ دی دڤێت خەلکی هشیارکەت بزمانەکێ تیژ ، کێم و کاسیێت وان دەینیتە پێش چاڤان یێ سێیێ خو بوەلاتێ خوڤە گرێددەت ، ژبلی ئاخا وەلاتێ خو چ در لێ خوش نائێن و نکاریت ل چ درێت دن بژیتن . ئەگەرا ڤان هەلبەستان چ یە دگەهنە ئێك . چمکی خەمو ژانێت هەمیا ، مەبەستێت هەر سێکا ئێکن ، ئەگینا وان وە نە دکر .

و – ئەندێشە (خیال) : باسێ خەیالێ د هەلبەستا کەڤندا هاتەکرن ، چاوا یا تیژو بەرفرهە بو ، سەیدایێ رەخنەگر پێڤە چو گوتی : دڤێت ئەم ئاشوبێ سست نەکەین . دڤان شیعرادا تشتێ نەرەوا نە هاتیە . خەیالا « محمد » بو چوی یا جوان بو ، خەیال دهەلبەستا [جلال] دا ، من کێم دیت . بەلکی ژبەر شێوێ ویێ خطابی بیت . پشتی هینگێ بەحسێ هەست و شعورا شاعرا دڤان شعرا دا هاتەکرن .

كاروان
المسيرة

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة للثقافة والشباب
باللغتين الكردية والعربية

سباط 1984 **17** السنة الثانية

• في هذا العدد •

العنوان : اربيل ـ الامانة العامة للثقافة والشباب ـ مجلة (كاروان) ـ ت : 20882

حكاية أخوة نهرين

○

شعر / لطيف هلمت
ترجمة / عبدالستار كاظم

○

عن ديوان / سروودى هەژاران
«اناشيد الفقراء»

○

قطرتان من الماء
اعترضتهما حبتان من الحصىٰ
صارت القطرتان موجتين صافيتين
جرفتا الحصاتين كالقش
صخرتان اعترضتا طريق القطرتين
فسحقتاهما تحت اقدامهما
سدّان من حديد وفولاذ
احكما سدّ الطريق عليهما
فصارتا نهرين هادرتين
طوتا السدّين كالقُشار[1]
ثم صارتا دجلة صارتا الفرات
جاء سدّ وجاء جدار
جاء كل اذناب الطغاة
جاء كل العِدا والحاقدين
فلم يستطيعوا ، ولن يستطيعوا
أن يقفوا سدّاً
دون أغنية أخوّة دجلة والفرات .

* * * *

اغنيات هذين النهرين
قناديل في الليالي الحالكات
لا احد يستطيع
ان يضعف وحدة هذين النهرين
هما ورد لهذا الوطن
وشوك في احداق الطغاة
لا احد يستطيع ان يجعل
اغنيات هذين النهرين ضباباً
اغنيات هذين النهرين
شمس خالدة لهذا الوطن
رصاصة في حشا الظالم

* * * *

ذاك الفرات وذا دجلة
يأتيان يأتيان علىٰ عجل مسرعين
ها هما يأتيان من الهضاب
من الاف الحواضر والقرىٰ
ها هما يأتيان ليأخذا
الاف الأغاني النادرة
لاوك ... حيران ... الله ويسى[2]
الى الصبايا والصبيان السود العيون
في كربلا والكوت والفاو

* * * *

تلك دجلة وذاك الفرات
كل منهما حبيب البلاد
يأتيان من القمم ليل نهار
يوصلان تحيات
شجرة البلوط الراسخة
عروس الجبال الفاتنة
تنشد «الحيران» ملء الفم
تحيات القبج في الظلال
الى شجرة النخل
شجرة النخل الباسقة نحو الشمس
ذات الذوائب الخضر
عروس الخليج
كلاهما يذهبان .. يذهبان .. يذهبان
يسحقان كل الحواجز والسدود
يستلمان
من راع علىٰ ضفاف الزاب
تحية حارة ملؤها العطور
اغنية عذبة جدا
ينشرانها علىٰ نخلة شعر السياب

* * * *

تلك دجلة .... وذاك الفرات
عملاقا البلاد
يكتسحان السدود الحديثه والعتيقة
ويذهبان .... يذهبان
يوصلان بسمة طفل جبلي
لطفل يجنى الورد ويلعب
تحت ظل نخلة في الرمال
كأنى بهما يذهبان
لرقصة الرشبلك[3]
يوحد بينهما الطريق
يهدمان كل سد ويذهبان
يكتسحان الحواجز الجديدة والقديمة
يصيران اكبر نهر
يبتلعان أعتى الطغاة
لا احابيل الرأسمالي
لا قوة جيش العدو
لا امريكا لا الانكليز
لا قوة الجبهة الفاشية
يمكنهما أن تحيل
اغانى النهرين هذين
الى ضباب
اغاني هذين النهرين
شمس هذه البلاد الخالدة

* * * * *

1 ـ القشار = جلد الأفعىٰ .
2 ـ لاوك ، حيران ، الله ويسى = الحان كردية فولكلورية .
3 ـ الرشبلك = رقصة كردية يشترك فيها الرجال والنساء .

قصائد صوفية من:

شمس الدين الأخلاطي

إعداد وتَرْجَمة : عبدالرحمن مزوري

* شمس الدِّين الاخلاطيّ، شاعرٌ كردي عـظيم، بَليغُ الأسلوبِ فَصيحُهُ.. صحيحُ السبكِ مَتينُهُ.. صـائغ المعـاني العميقة... بحـرُ الرمـوز الدقيقـة ... أدار كؤوساً في العِشقِ أسكرت الندامىٰ .. وأجرىٰ انهاراً في الوجـدِ أعـذب من الشَّهـد .. إنَّـهُ منـار انـوار الصوَّفية.. وشهابهم الثاقب أبداً.
* ولِدَ شمسُ الدين في بلدة أخْلاط، من أعمال بدليس في ولاية هكاريا عام 997هـ 1588م ، وكان يأتي بادينان مع قبائل الارتوشيين الرُّحل سنوياً، للارشاد ونشر طريقتـه الصوفية. الى ان أعطاه سلطان العمادية [سيدي خان] سَبْعُ قُرىً من قرىٰ المزورية، فأستقرَّ نهائياً في [بريفكا].
* إنَّهُ المؤسس الحقيقي [التكية بريفكا] الصوفية.. وكانت طريقتـه في باديُ الأمـر، [خَلْوتييه ـ سَهْـروردية] .. ثم اضيفت اليها في عهد حفيده الشاعـر المُبدع نـورالدين البريفكي، الطريقة القادرية.
* عاصر الاخلاطي الشاعرين العظيمين الخالدين الجزيري وتهيران... إذ إنهم من شعراء القرن العاشر الهجري ـ السـادس عشر الميلادي، ومن أوائـل من كتبوا الشعـر بالكرمانجية الشمالية، حَسْبَ أوثقِ الادلة المتوفرة حتى اليوم.
* شاهد ديوانه حفيدهُ الشاعر الشامخ نورالدين البريفكي فيقول عنه ـ أي عن الاخلاطي ـ [انه صـاحب الديوان العجيب ! بلغـة الاكراد] وسيـرىٰ القـاريء قسمـاً من تعليقـات نـورالدين في حـواشي بعض قصـائـده التي ترجمناها، وربما يستنتج منها انه كان فعلاً صاحب لغةٍ كردية صوفية [عَجيبة !]

* ويذكرُ المؤرخ الشاعر أنوْر المائي أيضاً، إنَّ لهُ ديواناً شعرياً بالعربية والكردية. . وقد شاهده [المائي] مخطوطاً ومحفـوظاً عنـد حفيده الشـاعر ممـدوح البريفكي، ويقـول عن أشعاره انها [في منتهىٰ الفصاحة والبَلاغة!].
* خَمّس بعض قصائده بأسلوبٍ جَزل رقيق حفيده الشاعر نورالدين البريفكي، فحفظها منَ التلَف والنسيان. كما شرح البعض من إشاراتها ورموزها الصوفية، لما فيها من التَّبحر والعُمق فأعطاها لذَّة ورونقاً جديداً.

* إطَّلعنا على بعض قصائده الكـردية، إذ يـوجد [ست] منهـا في مكتبتنا، قطفناها من مخطوطات الشيخـين الجُليلين بشير محمد طاهر الركاڤي وعبيدالله محمد أمين الأتروشي، أدامَ الله فضلهما. وهي فعلاً في غاية العُمقِ والبلاغة،وقد نشرنا [البعض] منها في الصحف والمجلات الكردية العراقية.
* توفي [الأخلاطي] سنة 1085هـ ـ 1674م بعد ان عاش [88] عاماً قضاها في التَّهجُدِ والعبادة وتـلاوة الاشعار. . . ودفن في قـرية [بريفكا] ولا يزال قبره هناك يُزار.

[1]

اليوم من وجدي
لا أفرق بين ،
الأعداء والخلان
بَيْنَ
الورد والشوك
فالفؤاد يا خِلي
لم يحترق مرة فحسب
بل إنه [كباب] دائم
إصفر وجهي ،
.. في خريف الفراق
فلا وصال ولا رؤىً ،
لأنك المخفي والمحجوب
نبكي لَيْلَ نهار
وتنهمر دُموعنا كالغيث
فتبكي معي ،
الشجر والحجر
كُلُه في فراقك ايها الساقي
فلا صَبْرَ لنا ولا سكون
نَعيشُ في ظلام الحفر ،
كالضباع
نَلْهو مرة مع الأصحاب
ونضيع مراتٍ ،
.. في المغاور والكهوف
كله في عشقك أيها الحبيب
نَنُوحُ في الممالك
والأمصار
وقعت في لج الهموم ..
كسفينة محطمة
وهيهات للغَريق ،
ان يطأ الشواطئ .. ؟!
إنه سلك طريق الهوىٰ ،
وأرتقىٰ مقامات الكمال

وأمضىٰ الليالي ،
سائراً
في الجبال والوهاد
وعليه
يئنُ هذا [الخلوتي] ويصرخُ[1]
أبداً
فاعذروه بكرمكم ،
ايها الخلان

[2]

مخمور أنا ...
من خمر مَحبة الحقّ[2]
وأصيح يا حبيبي ،
لبيك لبيك
تجرعت الشراب الصافي
فأصبحتُ شامخاً ،
كجبل قاف
لا أدعي ذلك جُزافاً
أنا العاشق والمجنون ..
مقيم الحانات
والمحترق جذباً كالفراشة
هرب مني الصَّبر والقرار
وأبكي مُستغيثاً ،
ببابكم
لا أريد غير نور التجليّ
قل لي :
فيم النجاة وأين الهرب .. ؟!
أصبحت ،
من مفرق الرأس الى القدم
[كالبريان][3]
باقٍ على عهد الوفاء والاخلاص
... على السير في طريقٍ ،
الذوق والصفاء
والوجدِ والحال

بعيداً عن القال والقيل
سلكت السُّبيل الوعرْ ..
وقلبي هو الدليل
مُباح لي السكر والشراب
بتاتاً ،
لا يبارح الكأس يَدي
كأس فائض بخمر [ألَستْ]
هتف بي الغيب
إنك قد أفلحت يا هذا
وأصابك سهم الطرب ...
والفرح
أكرر ابداً
بأني الواله والمجنون
عجباً
كيف تحسن الحديث عن العشق .. ؟!
وتجيد إرتشاف
كؤوس الطلاء .. ؟!
عُد الى خلوتك
أيها [الخلوتي] ...
ولا تبح بنوافج الاسرار ،
للغير !

[3]

أنا ثَمل بخمر العشق[4]
أنا مصر وبغداد ودمشق[5]
الظامئ أبداً
الى ماء الوصال
لقد حار قلبي ،
في هذا [الحي] ذي الجلال
وتحول هذا الكبد الى كباب
... هذه المدينة العامرة
الى خراب
أنا الساقي والمسقي والكأس

الأنس والجن والملك
.. لا أعرف غيره ، هو
أنا الكأس والخمر والمقام
الخادم والعرش والسلطان
... لا أعرف غيره ، هو
أنا المشرق والمغرب والظلام
السّراج والفراشة والنور
.. لا أعرف غيره، هو
أنا عَين الحياة
وسفينة نوح والنجاة
السالك والطريق والدليل
الجبل والطور والكليم
.. لا أعرف غيره، هو
أنا المشكلة والعقد والحل
الخفي والسري والعيّان
صاحب القلب السّليم
ندرة أهل الزمان
... لا أعرف غيره، هو
أنا المُشتري والمال والقماش
العنبر والبخور والمسك
النار والنُور والنَورُ(6)
لا أعرف غيره، هو

أنا الولهان والسكران والمجنون
الوعد والفراق والوصال
البلبل والورد والتغريد
... لا أعرف غيره، هو
أنا [الخلوتي] الصامت الأطرش
رغم بيعي الخمور في الحانات
أخفي السِّر سريعاً
... لا أعرف غيره، هو

[4]

ماذا أقول عن المقام
والحال... ؟!(7)
ولماذا تُحلون دَمي ..؟!
لقد إحترق قلبي
حتىٰ أصبحت لَه عبداً
الكثيرون ساروا على البحر..
لكنهم
لم يدركوا ما في القاع !
ألقيت بروحي في اللّهب
لهب نار الشمعة

معلق أنا
كالصيد بذؤابة المحبوب
العامة لا تدرك مقام العشق
ها أنذا ثَمِلٌ بهذه الخمرة
أخترق الحُجُبَ والستائر
كي أصل عالم الوصال
مللت الفراق والقفص
أملي ،
تلك الطلعة البهية
لا رجاء لي،
إلا المعدن والجوهر
إنطلق ايها القلب
الى الأفق الارحب
كالطائر مُحطماً قفصه
بُشراكم
يا أهل الطريق
من هذه الجنان والالحان
لقد قضىٰ هذا [الخلوتي]
دهراً
في الترحال والسفر
فاحترق بنار
الغربة والفراق.

الهوامش:

(1) الخلوتي = تخلص الشاعر، وطريقته الصوفية أيضاً.

(2) يكرر الشاعر بعد كل بيت في هذه القصيدة عبارة [تەن تەلە لات لا لا] ويشرح حفيده الشاعر الصوفي نورالدين البريفكي هذا الرمز فيقول:
تەن = الجسد، الجسم، تەلە = التّل، أي يتحول جسدي وكياني الى تل محكم في حضور هوية الحق.
لات = حين، أي حين يظهر الحبيب لا أرىٰ في الوجود غيره، فيفنىٰ هذا التل المحكم الذي هو أنا.
لا لا = تأكيد للعبارة السابقة أي لا أرىٰ، لا أرىٰ غيره.

(3) البريان = الطعام المشوي .

(4) يكرر الشاعر في هذه القصيدة عبارة [تە ئەنا ها يا هو] فيفك رموزها نورالدين البريفكي أيضاً ويقول:
يعني أنت أنا هو ، المتكلم والمخاطب والغائب، اذْ جميع الكائنات تضمحل وتفنىٰ في حضور هوية الحق، فالعارف من رأىٰ الحق في كل ذرةٍ بلا تشكل ولا كيفية حيث لا كيف ولا أين.

(5) يقول [جامي] ان الصوفي لا يكون كاملاً ، اذا لم يَرَ الوجود كله مفنياً في جسدهِ، واذا لم يَر الله في كل شيْ، فلا يرىٰ شيئاً غير الله.

(6) النور = بفتح النون ، زهر النبات ابيض او أصفر اللون.

(7) يكرر الشاعر في هذه القصيدة عبارة [تەنم تەنىٰ وتەن تەنىٰ] فيشرحها نورالدين ويقول: تەنم = جَسَدي تەنى = واحدا ، الوحدة الشاملة، الكل واحد فلا إثنينية، ولا للأنت والأنا.

بقلم/د. كاووس قفطان
ترجمة/محمد البدري

قصة كردية مترجمة:

فانوساى

-١-

كانت العيادة تتكون من صالة ضيقة وغرفتين صغيرتين جداً.. على باب إحداهما تقرأ كلمة - الطبيب - والى جوارها استقرت كلمة - ديناران - بشكل بارز.. وعلى الجدار المقابل تطالع صورة معلقة وهي تسبح في يم من الأتربة والغبار المتراكم . الصورة تمثل رأساً وقد استقر فيه مسمار كبير.. الرائحة المنبعثة من التواليت لا تحمل للمرء غير الاشمئزاز والنفور.. وهناك تجد اريكتين كان الدهر قد أكل عليهما وشرب ، وتخالهما قد وجدتا أصلاً لشئ غير الجلوس.. الصالة بدت كالحة معتمة من جراء تراكم الأتربة والغبار.. آثار المارة كانت مرتسمة على أديمها.. وعند الباب كان ينتصب فراش بشاربه الطويل المتدلي، كان على الاكثر يعاني السأم والملل. كانت حواجبه الكثة تجعل من عينيه الصغيرتين المغرقتين في اللف والدوران شيئاً يتسم في الصغر والغوص في الاعماق..

حين دخل المريض لم يأبه به مما دفعه الى ان يطرح السؤال: أهذه عيادة الدكتور فلان؟

- نعم

وبمجرد ان نطق بهذه الكلمة أدار رأسه فوراً، كان الفانوس المصلوب على الجدار يئن من تراكم الأتربة.. جلس المراجع وكأنه قد اكتشف الجنة وقال: انني من جراء الازدحام واصوات الجيران ومنبهات السيارات المزعجة طلقت النوم والراحة والهدوء هذا إضافة الى البرد الذي صار ضيفي الدائم.

- أما انا فلست آبهاً بذلك وأنام مرتاحاً.

قال الفراش هذا قاطعاً على صاحبه الحديث من دون ان يرفع رأسه.

- إنك سعيدٌ هانئٌ دون شك، ليتني اكون في مثل حالتك، يبدو ان منطقتكم هادئة؟

- هادئة ؟! وهل بقيت منطقة هادئة! ففي منطقتنا حتى اصوات الاغنام والحيوانات هي الاخرى لا تنقطع حتى الفجر.

- اذن فأنت أسير الكرى..

وخيّل اليه انها صفة جيدة ونعمة، ولكن الفراش و
مرة أدار بوجهه نحوه وكأنه يريد طعنه في صدره، رمقه بن
حادة وأجابه ببرودته المعتادة:

- لا لست كذلك، ولكني حين أنام اضع قدميَّ ع
الوسادة بدلاً من رأسي، وأملأ أذنيَّ قطناً واضع على عينيَّ نظ
سوداء..

لكنه حين وجد الذهول والدهشة وعلائم العجب و
تتراقص على وجه المريض ولكي يخفف من توتره قال والابتس
ترتسم على شفتيه:

حين أضع قدميّ على الوسادة بدل رأسي هدفي من ذلك
أفهم نفسي بأن هناك من الناس من تساوت عندهم الرؤو
والاقدام، واغلق فمي كي اتنفس الهواء عن طريق الأنف.. ف
هي وظيفة الانف ان عجزت عن التنفس من خلاله؟

رمقه المريض وهو فاغر الفم وبقي لفترة وهو لا يحر
عينيه، واستمر يقول:

- ولكن ما الذي يدعوك لوضع نظارة سوداء على عين
وأنت نائم؟

ابتسم الفراش ابتسامة عريضة بحيث كان من السه
مشاهدة اسنانه كلها وكيف انها رتبت بعناية، واجاب بهدوء:

- لكي لا أرى أحداً في نومي..

صعق المريض وبدا له انه يجلس مع مخلوق عجيب، ا
أخذ يشعر بأن هذا المتحدث يسخر به.. لذا فقد جمع قوا
بسرعة وقال:

- ما ألطف كلماتك هذه!

- دع كلماتي جانباً.. انك ستندهش اكثر عندما تواج
السيد الطبيب وتستمع الى كلماته..

- أهو حلو الكلام مثلك؟

- إنه في منتهى الطرافة.. تصور يتحدث اليك بأحاديث
شيقة لمدة ساعة بعدها يتحول اليك قائلاً: تفضل إخلع!

- ماذا؟!

انطلقت الكلمة هذه كأطلاقة مدفع من فمه ومن دون ان
يرتبك استمر قائلاً:

- قل اخلع ثوبك وفانيلتك.

وقبل ان يلفظ الكلمة الاخيرة انتصب واقفاً وقد ترك بعده

آثاراً على الأريكة..

سأله الفراش:

- الى اين؟

- الى البيت انني شفيت من المرض.

- ٢ -

كان سارحاً في عوالم خياله وانسدلت أهدابه القاتمة الكثيفة بمرارة وهو يتذكر الايام الغابرة حين كان طفلاً يلعب ويلهو مع السيد الطبيب في المدرسة آنذاك.. كان المعلم (وهزَّ رأسه بأسف) يطبطب على ظهره بيده ويمرر أنامله في طيات شعره الوسخ مردداً:

انك أذكىٰ منهم كلهم، نعم أذكىٰ منهم، وعليك ان تتخذ من الفقر سلّماً نحو المجد.. كلما كان يتذكر ذلك الموقف ينتقل بصره الى الصورة المعلقة ويتراءىٰ له ان الراس ليس إلّا رأسه وقد دقت فيه المسامير.. حين سمع صرير الباب تناول حقنة ووضعها على النار بسرعة.. جلس المراجع وقال:

- يبدو انك تُعدُّ حقنة للمريض الموجود داخل الغرفة.

«عفواً يا استاذ، ان كان الفقر يتحول الى سُلّم فانه يقود الى الحضيض».

- ماذا ؟

- لا ياسيد .. لا شئ

- يبدو انه طبيب مثالي.. فهو لا يشبه الآخرين.. أقصد الذين يستعملون الابرة ذاتها مع عشرات المرضىٰ.

- لا يا أخي.

قالها بعد ان إستدار نحوه قليلاً ثم حدّق فيه بعينيه الغائرتين الذكيتين واستمر قائلاً:

- أن جناب الطبيب لا بد ان يزرق من يراجعه ابرةً في الأقل.

- ماذا ؟.. كيف..؟ ماذا تعني..؟

- ولكن اىًّ نوع من الحقن ذاك.. يزرقها حتىٰ العظم.

هذا غير وارد.. فهناك المريض الذي لا يحتاج الى الحقن.

- لا يا ابن العم.. فهو يرمي بسهمه..

- ولكن لا يجوز ذلك.. لا يجوز يا أخي.. فأنا مثلاً أعاني من الضغط والمسألة لا تحتاج الى زرق الابر.

جاءنا مراجع يوم أمس.. كان يعاني من إرتفاع في ضغطه، ولكن الطبيب زرقه بأبرةٍ أوصلت صرخته الى عنان السماء.

ردد المريض مع نفسه:

- ممكن ذلك .. اما انا فعلىٰ العكس أعاني إنخفاضاً في الضغط.

- قسماً بذات الله، انه سيزرقك ابرتين بالرغم منك..

واخيراً وجد المراجع نفسه على عتبة باب العيادة.

- اعوذ بالله العظيم.

قال ذلك وهو يحدّق ثانية في الصورة المعلقة (هذا الكسلان لا تنيطوا به حتى أمر حيوانٍ) ردد المعلم هذه العبارة عن الطبيب عندما كان طفلاً..

وأخيراً جلس على الكرسي بهدوء ومدَّ ساقيه بحرية، ولو كان بمقدوره لعمل على مدّها اكثر من هذا بمئة، الف، مليون، مليار مرة، او الى الحد الذي يكون في قدرته إيصال رجله الى وجهه..

- ٣ -

كان عبوس الوجه مكفهراً وأوشك أنفه ان يلامس شعر رأسه، وحين فتحت الباب للمرة الثالثة ادار رأسه وهو في منتهىٰ السأم، كان يتمنىٰ ان لا يرىٰ احداً وان يصبح جزءاً من هذه الجدران البالية المغبرة.. وقعت عيناه على أحد المرضىٰ وكان يعاني من بعض الدمامل.. مدَّ يده وتناول انبوباً طويلاً (بأدخال هذا الانبوب في بطن المريض يمكن التعرف على ما يعانيه من ألم في المعدة او الكبد او المرارة).. حين رأىٰ المريض نوعية الانبوب قال:

- يبدو انكم تنوون تشييد بناء ما ؟!

- يف

قالها بأشمئزاز .. ثم أضاف.

- ما لنا وتشييد البيوت.. يف.. وحتى لو شاء الله وطردونا من هذا السرداب.

- للدكتور على ما أعتقد..

أظهر حركة من شفتيه دلالة على الهزء والسخرية..

- عجيب ! انه يملك ثلاث.. اربع طوابق..

- ولكن قل لي لمن تنظف هذا الانبوب؟

- للسيد الطبيب.. ايّ مراجع يأتيه يدخل في بطنه هذا الانبوب من خلال فمه، وعن طريقه يشخص المرض..

أُصيب المريض بالدهشة وصوّب نظراته اليه بانـذهال وقال:

- ولكن هناك الكثيرين ليسوا بحاجة الى مثل هذا؟!

- إياك ان تخبر الطبيب بهذا.. فهمت؟

ليكن الله في عون هذا المريض الذي هو الآن في الغرفة، لقد اضطررت الى ان أستعين بشخص من الشارع، لقد مسكناه سوية حين أدخل الطبيب هذا الانبوب في بطنه.. ليت الذي أصاب هذا المسكين يصيب أعدائي، اما عن الآلام والعطاس والسعال فحُدث ولا حرج.. لقد كانت الآلام تسيل من فمه وانفه ويصهل مثل الحيوان وكادت عيناه ان تخرجا من محاجرهما.. لقد اغمي عليه مْن شدة الألم وليس ببعيد انه قد عاد الى وعيه الآن.

حرّك المريض نفسه ململماً شتات قوته وقال:

- هـذا الانبـوب غـير مخصص لي.. فـأنـا اشكـو من البواسير..

وضع الفراش يـده على انفـه وكأنـه لم يشعر بـرائحة التواليت قبل الآن وقال:

- بواسير!.. اذن انت تشكو من البواسير؟ فليكن الله في عونك.

وعندئذ لملم المريض نفسه وما استطاع ان يفعله في الحالة هذه هو النهوض بسرعة والركض نحو الباب.

بعد فترة خرج الطبيب من الغرفة ووجهه مغطى بتثاؤب ممل.

- اذا ما بقينا على الحالة هذه فسيكون التشرد مصيرنا.. تُرى هل قُضيَ على المرض ولم يبق مريض في هذه المدينة؟ الافضل ان نخلي الساحة..

قال هذا وبعدها غادر العيادة.

قال الفراش بعد ان نهض مسرعاً وقد إرتسمت على محياه مسحة من الشجاعة والقوة.

- تصاب بالأفلاس ام لا.. هذا لا يهمني.. هيا اغلقها.. قسماً بالله انني سأكتب اسمي بدل اسمك.. ولم لا؟ فأنا قادر على إعطاء الدواء للمرضى مثلك انت، واذا ما سببت موت أحد منهم فأن الله سيعفو عني يوم القيامة.

نظر الى الصورة والجمجمة، ومد يده لكي يطفيْ النـور ولكنه وقف فجأة واتجه صوب الباب.

* * *

ترجمة

محمد صابر محمود خطاب

قصـة قصيرة للقـاصّ الكـردي: عبـدالله السـرّاج

منشورة في مجلة «بەیان» العدد/88 لشهر تموز من سنة 1983.

الغرفة رقم «١١»

كان السائق كهلاً بديناً. عينان ذواتا رَمَش. معطفٌ قصير مبا بُقعاً مربعة. جَمشتُ (فضيلة) بطرف من سبّابتي:

الا يشبهُ ملحفة الخالة عائشة؟

انزلنا عند مغيب الرصيف. عيوننا حَبَت. شعارات الشوار ذات الالوان الزاهيـة كانت تقـطّر بسمـات ووعـوداً، امّـا الطرم المستقيمة فكانت تتفلُ الواناً شتّى من السيارات.

قلتُ: فلنسرعْ إذن لأنّ ليل (بغداد) يتقيأ الظُلمة.

المدرّجات كانت تتوالد وتعلو صُعُداً، ونحن - معها - كنّا ندور ونصعد، انفاسنا كادت ان تتقطّع. من وراء منضدة. فمٌ شبيهٌ بالآلة «لا مكان لدينا» ادار وجهتنا نحو الأسفل. مرةً اخرى، في هذه الجهة وفي الجهة الأخرى من الشارع، فندق «سەرچنار»، «مصطفى»، «سيروان»، «بـاواجي» و... الى ان استحالت «لا مكـان لدينا» مجـرد تلميحات وإيماءات بالرؤوس.

- يا امراة، انفاسي قد تقطّعتْ.

وانا ايضاً، اصبتُ بالدُّوار...

- انتظري، أنتِ، هنا.. هؤلاء الجشعون الاوباش لا يأوون مَنْ لا يعرفونهم.

تحاملت فسحبت نفسي سحباً، وبقلب خائر خافق صعدتُ.

ماذا رأيت؟ وجهاً متحجّراً. فماً مُطبقاً. دلّيتُ نفسي بأنبوب الماء.

- ها!

- يا امراة، كانّي بهم صمٌ، فهم لا يسمعون..

- ريقي قد استحال في بلعومي قطعةً من العجين.

- وأنا كذلك.

- ما عدا أولياء الله الصالحين، فليكنْ مآل البقية الخراب.

- آمين. إحملي هذاك.

- هوذا فندق..

خفّف كلٌ منا عّما يعانيه الآخر. هذه المرّة صعدنا سوية. كانت المراقي زلقة ضيقة.
تقدمت أنا:
- طاب مساؤكم!
همهمةٌ ما. صوت (حسن زيره‌ك) كان يُسمع الصمّ.
- هل لديكم مكان؟
أنا سألتُ. مدَّ إصبعه نحو (الترانسزتور) فصمت (حسن زيره‌ك)...
- أانتما زوجٌ وزوجه؟
أردف هو .. قاهـ قاهـ، قاهـ، قا، قا، قا.
- فيما عداها نصلح لأيٍّ من المآزق والمحن!
أجبته أنا. ناولني مفتاحاً. إندفعنا أنا و (فضيله).
- يا لَلفرج! يخيّل إليَّ وكأنني عثرت على شورة نحلٍ في نخروب شجرة.
- وأنا كذلك، يخيّلُ إليَّ وكأنَّ الباز الملكي قد حَـطَّ فوق رأسي.

البابُ أوصدناه. ثمَّ قلتَ لنفسي: «أينما تذهبْ فالصراع هو هو قائم يترصّد، ولو صُوّبَ إليّ مدفع (البازوكا) فلن أحجم عن ذكره، فإنّك بين أمرين اثنين إمّا عاصرٌ وامّا معصور»

ضممتُ (فضيلة) الى صدري ومن ثم - وبسرعة فائقة - قمتُ فأوصلتُ شيئاً من الماء الى وجهي، بعدها صرتُ (فُطرة) وانفطرت أمام أنف صاحب الفندق. قزماً كان مسيخاً، لم تُبقِ معاول الصلع على هامة رأسه ما يمكن ان يقال له شعرة، إلا أنه في المؤخرة، وبمهارة صانع قد أحكم عـلى قَذاله قُصـاصة من الشعر، ساحبـاً إياهـا بكيفية كـانت تُخفي جزءاً من نـاصيته وتغطّيها، ولو انه - اثناء ما كان يكتب - أنا النابتُ كالفُطرة، كان يرى بوضوح تام بريق صلعتهِ التي كدتُ أنْ أشبهها بكسرة من مرآة لصبية من صبايا الاريـاف، لكنما - وكمـا اسلفت - تلك القصيبة من الشعر المستعار كانت تؤدي عملها على أحسن وجه وكأن بها صمغاً لاصقاً.

وبالاضافة الى ذلك فإن ما تبقىٰ من آثار الأصباغ واشياء اخرى - على صدغيه - كانت تُفصح عن نفسها جهاراً مثلما يؤذن المؤذن للصلاة. سلّمتهُ البطاقتين. هو أمعن فيهما النظر، وأنـا بـطرْف خفي فتشتُ معصمه المـوشوم. دائـرتان إثنتـان غـير منتظمتين بلون النيلج قد خُطتا عليه. في الدائـرة الاولى، رأسُ لوحش ضارٍ قد خُطَّ شبهته - للوهلة الاولىٰ - بأسدٍ ممتلئٍ شبعان. وفي داخل الدائرة الاخرى، ذاتُ ريشٍ تُشبه - الى حد كبير - طائر اليمامة. تلك اليمامة، جُعلت نقطةٌ على شكل خرزة زرقاء عيناً لها. «الأسد واليمامة». تحادثت مـع نفسي: «يبدو جليـاً، انها ذات اللعبة! يبدو أننا نعود لنـدور في فلك العاصر والمعصـور! هذه حقيقة لا يمكن طمُّها ولو بجوالق من الحلي والنقود».

عدت أدراجي الى (فضيلة) موجة عارمـة من الانفاس، باغتتني. خلت انها من اصابعها ومن شعرها ومفاصلها تتنفس!

رددت الباب مبقياً إياه نصف مفتوح. المفتـاح كان من صنف رديء مصنـوع باليـد، معّلقاً بخيـط اسود بقـطعة من (البلاستيك) على هيئة قلب! القلب البلاستيكي، كانت صفحة منه خضراء، والصفحة الاخرىٰ بيضاء، وعلى الصفحة الخضراء، حُفر الرقم (١١) بحيث كان الـ(أحد عشرَ) يُرىٰ بلون ابيض.

اثنان من النزلاء في الغـرفة المجـاورة لنا، يتكلمـان عن سيارات الـ (الكرونا) و الـ (داتـسون)، وقد استعارا صوت الاوز - معاً - كانا يهرسان دماغي.

كم من بطرٍ لم يلامس (الشامبو) شعره طيلة حياته، إلا انه في الشهر مرتين أو ثلاثاً يغمر سيارته بالشامبو ويجعلها تسبح فيه!!

«إنها الاسطوانة بعينها.. كم.. وكم...».

أنهض من مكاني. أوصد الباب بأحكام، وأشغل المروحة. اتذكر قيظ الظهيرة لذا أهمس في أذن واحد غير مرئي: «إن صيف (بغداد) ثلاثة أصياف موقدة جميعها في تنور واحد. لو قُدّر لك ان تكون خاليَ الوفاض مفلساً في هذه المدينة، فكيف لا تشتوي من الحرّ!؟».

ويوجد مَنْ، اللعنـة على الشيـطان، يبدو ان لسـاني لن يتوقف حتىٰ لو وضعوا صخرة (قاره‌مان) العظيمة فوق صدري، وكم من غني لا تسع خزانة او خزانتان لما يملك من نقود! إلهي ما ان تتحدث عن شيْ حتى تجد نفسك وقد عدت - في نهاية المطاف - الى كنف من يعتصرِ ومنْ يُعصَر. يبدو ان كـل الطرق تؤدي الى «الميدان». يا لك من ميدان قريب من الحيدرخانة! الآن انت كمثل عِدْلٍ مليءٍ الى أذنيه، يتماوج فيك الضجيج والضوضـاء.. أيْ نغم في زمـان غبر، كـان مركـز ذلك الميدان مبغىً عمـومياً، ثلّةٌ من الجندرمة والشرطة كانت تحـرس ذلك المجمّع النشـاز المبتور.

سوقه كانت اكثر رواجاً من سوق الهرج التي أمامهـا! في ذلك المبغىٰ العمومي، كلُّ بُغية كانت بثمنها تكبت، لان مبلاطه ذلك الزمان، كان يتوهم بأن كل الدروب الى (گوگتـزر) تؤدي. ومن الميدان نفسه، الحافلة رقم (٤) في ذلك الوقت والى الوقت الحاضر تتوجّه نحو القصر الابيض.

كنت في ريعان شبابي عندما تعرّفتُ ـ في ذلك الميدان ـ بواحدة تحمل اسم (فضيلة) . عرفتها وعلمت ـ فيما بعد ـ أنهّا من مدينتي وقد هربتْ من زوجها السجّان، وكنت أعلم مُسبقاً بأنَّ لها أخوين من ذوي الشوارب المفتولة. جعلتني (فضيلة) موضع ثقتها، فاطمأنتْ إليّ. وكانت دائماً وفي كلّ لقاء ـ فيما بيننا ـ تجهش بالبكاء وتذرف الدمع السخين وتنظر بعيني دجاجة وجلة الى ما اقترفته هي من عمل شائن مليٌ بأوخم العواقب. على أيّة حال، فقد كنت أظنُّ بأن لا مثيـل لمثل (فضيلة) العفّة الطاهرة التي لا تشتهي العـين إلاّ ان تتملّىٰ سحـر جيدها الفتّان. وجه طفـولي، جسد متبـرعم غضّ، عنق إوزة وقوام عرعرة، وعينا ظبية، كنت أجد كلّ هذا الحسن فيها، لذا سـاورتني فكرة انتشالهـا من وهدةِ ذلك المستنقـع النتن، من ثُمّ أصبُّ عليها أربعين سطلة من الماء وأغسل نجاستها سبع مرات بالطين الاحمر، بعدها نشدُّ رحالنا نحو مدينة .. مدينة !! أيّة مدينة؟

ها نحن، بالرغم من بطاقتين وبألف جرجرة ومغصّة، لم نصدّق بأننّا قد وجدنا هذا الجُحر الذي نأوي اليه بذيلينا!

ما أطوله من عمر! دال الزمـان ودارت الارض، حرّك الثـور المعتلي ظهر تلك السمكة قرنيه فغدت عوالي أشياء كثيرة أسافلها. في ذلك الزمان قباقيب «كركوك» كانت تضاهي في الشهرة «كلاشـات» «هرسيني» ومَنّ «السليمانية» وحمص «گەورەدی».

كنت حاملاً بيديّ زوجاً بديعاً من القبقاب مع ليفتين فاخرتين عندما ولجتُ ذلك الزُقاق. لم اكن قد بلغت المنعطف بعد حين أربكت جلبةٌ ما هناك الخُطىٰ فقصّرتها. مـاذا أرىٰ ؟ لَمّةٌ وضـوضاء! ـ وفي الوسط ـ دمٌ غزير متخثرّ ! أحد بائعي المراوح اليدويّة رواها حيث هو بدوره ـ ايضاً ـ عن واحد اسمه (أحمد) وأحمد هذا كان قد سمعه من ذلك الرقّاع الذي برأس المنعطف: بأنّ رجلاً غليظَ الشاربين، كان قد ذبح (فضيله) كما تُذبح الشياه، ثمّ سلّمَ نفسه.

اظلّمتِ الدنيا بعيني «وا مُصيبتاه ! لو قُوّلك وكنتَ إمرأةً في هذا البلد تنزلقُ قدماها وتسقط في حمأة الرذيلة!» «حتماً وكالكلب المسعور سوف تُطعم خبـزاً محشوّاً بـالابر!». لم أدرِ مـاذا فعلتُ بالقبقـاب والليفتين. وجّهتُ وجهي لشارع الرشيد.

لم تكفّ الارض عن دورانها. والثور ظلّ ـ كما كان ـ معتلياً ظهر تلك السمكة، حين رمت الاقدار في طريقي هذه الـ (فضيلة) التي هي الآن تعاشرني هنا في هذا الفندق.

ـ فضيلة .. ألا تستيقظين ؟

ـ م . م . م ......

ـ أوِ تحلمين ؟ يبدو أنّ مَنْ هم من أمثالنا ليس بمقدورهم غير ان يحلموا او ينجبوا الاطفال.

وجهي الآن يقابل الشباك. أُزيح طرف الستـارة. ومن خلال نسيج الستارة يلوح لي مثلث صغير لاديم السماء، تستـدقّ إحدىٰ نهاياته حتى يستطيلَ قليلاً. مثلث طويل بلون البنفسج. القمر منشغلٌ بتطريز هالته، وفي الطرف الآخر ألمُ ملءُ عِدلِ عباءةٍ نُجيمات غاية في الصِغَر . المتلألئات منهنَّ يداعبنَ بعيونهنَّ صويحباتهنّ الكليلات، أمّا الشارع التحتاني فأراه وكأنهّ أفعىً سوداء تجمدّتْ أوصالها فتمددّت دون حراك. أقول لنفسي:

«غداً، هذا الشارع بعينه، وبوهجِ الشمس القويّة، يضع المئات من بيـوض الأفاعي والعَلَق». أديـر ظهري للشبـاك. ينطبـع المثلث البنفسجي لاديم السماء على دماغي، بل ومثـات أُخر من المثلثـات الملونة الزاهية تتقافز وتتواثب في احساسي وشعوري، وفي وسطها ـ جميعاً ـ مثلث ذو برعم نهم يُقبل بوجهه على مثلث (برمودا) المشعر. اشعر بطعم العسل، ثمّ أركن الى حافة السرير.

ـ فضيلة ...

(فضيلة) تمرّر بأناملها على عينيها. وأنا، تحطُّ راحـةُ كفّي ـ كقبجِ أليف ـ على طراوة كتفها. (فضيلة) تُدير صفحة وجهها وتلهج باسمي..

ـ ميرزا ...

وأنا كذلك، ألهج باسمها : (فضيلة).

يعتصرُ أحدنا الآخر على أملِ أنْ نقرّبَ من مدينتنا، مشروعَ ابتسـامة مـا. أنا اعتصـرها وهي تعتصر. تـارةً أنـا المعتصِرُ وهي المعتَصَرةُ ، وتارةً أخرى ، المعصور هو أنا وهي التي تعتصِرُ.

عجباً! لقد عدنا ـ كرّةً أخرى ـ لنقف وجهاً لوجه أمـام نفس اللعبة المأساويّة ، يميناً، لو حمّلتُ وِزرَ إحراق (الرايخشتاغ) ، فلنْ أُفرّطَ بما قلته، لأنّ ذلك الصراع لمّا يَتعدُّ ـ قيد شعرة ـ تلك الحقيقة بعدُ، إنّك إمّا معتصِرٌ لغيرك وإمّا مُعتصَرٌ بغيرك.

مقدمة :

اقام الأشوريون مشاريع إرواء مهمة لأسقاء عواصمهم المتعددة ؛ فقد حفروا قنوات مائية لأسقاء ثلاثة من مدنهم المهمة وهما العاصمتان : نمرود (كالح) ونينوى والعاصمة الدينية أربيل . فقد أوصلوا المياه الى مدينة كلحو (كالح = نمرود) الواقعة في شرقي دجلة) على بعد (35) كم من جنوب الموصل ، وكانت مدينة واسعة بناها الملك الآشوري شلما نصر الأول (1280 ق . م - 1260 ق . م) وإتخذها عاصمة له . ولكن ولده تكولتي نينورتا (1260 — 1230 ق . م) بنى له عاصمة جديدة قبالة شرقاط على الضفة الشرقية لدجلة تعرف خرائبها اليوم بتلول العقر ، وقد سماها باسمه (كار تكولتي نينورتا) . وهذه التلول لاتبعد كثيراً عن (تل الاكرح) الواقع في النهاية الغربية لسهل مخمور قرب دجلة ، وأصبحت كالح عاصمة للمرة الثانية في زمن آشور ناصر بال الثالث (حوالى 830 ق . م) ، وبقيت كذلك حتى حكم سرجون الثاني (722 — 705 ق . م) الذي إنتقل الى عاصمته الجديدة (دور شروكين) المعروفة اطلالها اليوم باسم خرسباد . وكانت للمدينة اهمية إقتصادية لوقوعها في بقعة خصبة بين دجلة والزاب الأعلى . فشقوا أقنية للري منها قناة واسعة لاتزال واضحة المعالم تعرف اليوم بالنقوب . والنقوب تقع على الزاب الأعلى والوصول اليها من قرية (كنهش) على بعد كيلو متر ونصف عنها قبالة بلدة الكوير . والنقوب قناة واسعة تأخذ ماءها من الزاب لتسقي مزارع نمرود وتبتدئ بشكل نفق في الجرف الصخري في نقطة يصطدم تيار الماء فيها بقوة وهي في إنحدار الزاب نحو دجلة ، وذلك لوجود إزورار في الزاب هناك . ويبتدئ هذا النفق ببوابة منقورة في الصخر لتنظم دخول الماء الى القناة . وبعد أن يخرج الماء من هذا النفق يجري في قناة مفتوحة نقرت في الصخر عرضها نحو اربعة امتار تمتد موازية للزاب ، ثم تتجه بعد ذلك نحو سهل نمرود . والمعروف إن الملك آشور ناصر بال هو الذي حفرها ثم كراها ، ووسع فيها الملك أسرحدون . وقد وجد لايارد في الطرف الخارجي من النفق لوحاً من الحجر ذكر فيه إن الملك أسرحدون قد جدد حفر القناة[1] .

والقناة المهمة الثانية هي قناة باقيلن القائمة على نهر الكومل ،

وهي تعبر تمام التعبير عن سياسة الأسقاء القديمة على عهد الآشوريين . بجوار قرية خنس (خانوسا القديمة) الى الشمال من (عين سفني) في موقع يعرف بـ باڤيان بقايا أثرية قوامها صور إلهية وملكية منحوتة على وجه جرف صخري يطل على نهر الكومل عند نقطة تبعد نحو كيلو مترين شمال قرية خانوسا ، ونقشت مع هذه الصور كتابات مسمارية تدون أعمال الملك الآشوري سنحاريب . وفي أسفل هذا الجرف أي عند ضفة نهر الكومل بقايا قناة منقورة في الصخر تعطي صورة لنظام ري دقيق التصميم . والقسم الآخر من تلك البقايا الأثرية قنطرة مائية تقع بجوار قرية (جروانة) يبلغ طولها نحو (300) متر مبنية بالحجارة الضخمة وفيها كتابة مسمارية توضح السبب الذي من أجله بنيت القنطرة . ويستدل من قراءة الكتابة المسمارية التي لاتزال على بقايا قنطرة جروانة : إن الملك الآشوري سنحاريب قد أنشأ قناة لتجهيز نينوى بالماء . وبمشروعه هذا تمكن سنحاريب أن يحول البقعة القفراء في شمال عاصمته الى حديقة غناء . وتحقيقاً لهذه الرغبة فقد إنتخب نقطة من نهر الكومل في أعلى قرية خانوسا حيث يضيق النهر ويمر في مضيق جبلي عال ، فصنع مهند سوه نظاماً دقيقاً للري حولوا به قسماً من مياه النهر الى قناة شقها في الجرف الجبلي هناك . ولاتزال أثار هذا النظام البديع الراقي واضحة للعيان . ثم وضع الخطة لشق القناة فأوصلها من مصدرها الى نهر الخوصر الذي ينصب في دجلة بالقرب من نينوى . وأقام القناطر من الحجر حيث إعترض مجرى هذه القناة وادٍ أوجدول ماء لكي يجرى الماء من فوق تلك العوارض . ولاتزال بعض معالم هذا المشروع بينة في عدد من النقاط مثل قرية (شفشرين) و (كندالة) و (مقبل) و (محمودان) و (باقصرة) و (مامرشان) و (جفنة) وأوضحها تلك القنطرة الواقعة قرب قرية جروانة حيث يشاهد هذا البناء الضخم قائماً حتى الان[2] .

سنحاريب و إسقاء أربيل

في ربيع 1934 عثرت مديرية الآثار القديمة العامة على مسناة من قطع مهندمة من الحجارة على جانبي نفق مشيد من الحجارة ذاتها . وتقع هذه المسناة في نهر باستورة (الذي يمتد موازياً لجبال پيرمام ثم يصب في الزاب الأعلى) في نقطة من هذا النهر تقع بالقرب من قرية (قلەمور تكه) التي تبعد حوالي العشرين كيلو متراً عن مدينة أربيل . ولم يتسن في ذلك الحين معرفة الكثير عن هذه المسناة الى أن اكتشفت في ربيع 1946 على الحجارة كتابة لسنحاريب الملك الآشوري يفيد بأنه قد جمع مياه انهار الجبال في (خانى شادى) ولعلها جبال شقلاوة وپيرمام ، في نهر واحد (وهو ذلك النفق) وأجراه الى أواسط مدينة أربيل موطن الالهة (عشتار) . ومن الجدير بالذكر بأن ممثل الآثار في الموصل السيد أحمد حقي كان قد أوفد الى أربيل لرفع تقرير عن هذا الأثر وسحب تصاوير له . وأن الدكتور (يوردان) مستشار مديرية الآثار القديمة قد تمكن من أن يكتشف إسم سنحاريب من بين الرموز المنقوشة عليه بالحجر . ثم عثرت هيئة أثرية مرسلة من قبل مديرية الآثار ومؤلفة من الأستاذ المرحوم فؤاد سفر والدكتور فرج بصمه جي ، في ربيع 1946 على المسناة الحجر والكتابة المسمارية التي خلفها الملك سنحاريب على نهر باستورة قرب قرية قله مورتكه في أربيل ، وقدمت الهيئة تقريراً وافياً عن الأثر المكتشف .

الى الشمال الشرقي من أربيل على بعد عشرين كيلومتراً منها ، في نقطة من نهر باستورة قريبة من قرية قلةمورتكه الواقعة في الجانب الجنوبي من وادي باستورة ، تقع مسناة من حجر الحلان مهندمة الأطراف ، في وسطها نفق يتجه باتجاه مدينة اربيل متعامدا مع مجرى النهر المذكور . وفي إحدى حجارتها كتابة مسمارية قد غطتها طبقة من الكلس نظفت بعد ذلك وأستنسخت وتبين بعد قراءتها : إن سنحاريب الملك الآشوري الذي حكم الشرق الأدنى منذ سنة 705 حتى سنة 681 ق . م قدبنى هذه المسناة ونقش تلك الكتابة المسمارية تخليداً لمشروعه الهام الذي به جمع المياه المنحدرة من الجبال وأجراها في قناة الى مدينة أربيل . وتتألف المسناة من ستة مداميك من قطع الحجر . ومقياس متوسط حجوم هذه الحجارة 62 × 43 × 80 سم . ومبلغ طولها حوالى 15 متر . وهذه المسناة ليست في إستقامة واحدة فان شطرها الشمالي يفصله عن الشطر الجنوبي النفق ، فهو يبرز قليلاً داخل عقيق باستورة . ويبدو إن الغرض من هذا البروز هو حجز مجرى الماء وإضطراره الى الأنسحاب داخل النفق . والنفق هذا مشيد بالحجارة ولا يعرف مدى إمتداده إذ أن الرمال والحصى قد ملأته بأجمعه ماخلا خمسة أمتار منه إبتداءً من فوهته وسقفه مسطح الا أن عند فوهته يكاد يكون مقوساً وعرضه 1/20 م ويبلغ الجزء الظاهر من إرتفاعه نحو 1/50 م [3] .

مضمون الكتابة المسمارية :

في احدى حجارات المسناة ثمانية أسطر من الكتابة المسمارية ، وهذه الحجرة هي السادسة من اليسار إبتداءً من النفق ، في الصف الثالث إبتداءً من الأسفل . وقد إستنسخت الجهات المختصة في مديرية الآثار القديمة في حينها هذه الكتابة وهذه ترجمتها العربية : (أنا سنحاريب ، ملك العالم ، ملك بلاد آشور ، حفرت ثلاثة أنهار في جبال خاني ، الجبال الواقعة في أعالي (أربائيلو) وأضفت إليها مياه العيون التي في يمين ويسار تلك الأنهر ، وأجريتها في قناة الى وسط (أربائيلو) ، موطن السيدة العظيمة ، الالهة عشتار وجعلت مجراها مستقيماً[4]) ويمكن للمسافر الى صلاح الدين أن يشاهد وادي باستورة الذي يفصل بين مرتفعات خان زاد وجبل صلاح الدين ولعل في إسم خان زاد بقية من الأسم القديم (خاني[5]) .

نهر باستورة والقناة :

يسترفد نهر باستورة مياهه من عيون جبال سفين وبيرمام . وبعد أن يخرج من الجبال ينحدر الى الشمال الغربي لمسافة طويلة حتى يصب في الزاب الأعلى . ويكون ماؤه غزيراً في أيام الأمطار الاّ أنه ينضب في فصل الصيف إبتداءً من بداية شهر تموز حتى حلول فصل الشتاء . ويختلف عمق عقيق هذا النهر عن مستوى الأرض التي يجري فيها ففي مكان المسناة يعلو سطح الأرض نحواًمن (25) متراً عن مقر النهر .

إن الكتابة المسمارية المذكورة تدل على ان سنحاريب جمع مياه الجبال (وسماها خاني ـ شادى) وأجراها في قناة الى مدينة أربيل ؛ ففي أعالي المدينة جبل (سفين وبيرمام وباني باوهداغ) وهي المقصودة في كتابة سنحاريب وكلها تقع في أعالي سهل أربيل ، وتنبع منها مياه نهر باستورة المعروف . وفي وديان هذه الجبال عدد من النهيرات يجرى الى باستورة حيث تجتمع بالقرب من القرى (سوسه ، زيارت ، قرژه) وبالقرب من المجاز الجبلي المسمى (دربند) ، وهي المنوه عنها في الكتابة . أما العيون المقصودة فهي كثيرة العدد في المنطقة ، وهذه النهيرات والعيون مياهها غزيرة تسقى الأن حقولاً واسعة الى الغرب حتى قرية (دونگزاوه) حيث يغور ماتبقى من المياه ضيفاً في وادى باستورة ، ولايظهر على وجه الأرض ثانية إلا بالقرب من قرية (قلة مورتكه) في الغرب منها . ولما كانت فوهة القناة في مستوى عقيق باستورة على عمق يناهز الـ (20) متراً من سطح الأرض فقد يتبادر الى الذهن أن المشروع شبيه بالكهاريز الشائعة الأستعمال الى الفترة الأخيرة في أربيل وقوامها : سلسلة من الآبار وتصل بينها عند قيعانها أنفاق ، وأنه كانت هناك آبار على إمتداد تلك القناة حفرت لانشاء القناة ، وتنظيفها عند الحاجة ، كما هي الحال اليوم في كهاريز أربيل ، إلا أن مشروع سنحاريب يختلف عن الكهاريز (في جزء مهم منه) بكون مياهه من عيون الجبال بينما ماء الكهاريز ماهو إلا مجموعة مياه الأبار المحفورة . ولكن حين نفحص إتجاه القناة من بدايتها في (قله مورتكه) الى أربيل ، حيث تبدأ المياه عن طريق قناة مفتوحة في الوديان ، نرى في الاماكن المرتفعة إن مجرى القناة يمر بسلسلة من الكهاريز أو الأنفاق المائية التي حفرت لهذا الغرض على هيئة آبار متصلة بعضها ببعض وتبعد إحداها عن الأخرى بمعدل 42 الى 50 متراً على غرار آبار الكهاريز المعروفة في منطقة أربيل . وبذلك فان مشروع سنحاريب كان يتألف من قناة بعضها على هيئة نفق والبعض الأخر بهيئة قناة مفتوحة . ومن المحتمل إن القناة كانت ظاهرة على سطح الأرض في المنخفضات التى إعترضت إمتدادها الى أربيل وعند إقترابها منها ؛ ففي الجنوب الشرقي من قرية بحركة (بين أربيل وقله مورتكه) معالم اقنية لاتتجاوز عرضها الثمانية أمتار قد تكون جزءاً من مشروع سنحاريب . ويبدو من خارطة منطقة أربيل إن منطقة القناة تنحدر تدريجيا نحو الجنوب . وإن قرية قله مورتكه أعلى من مستوى السهل المجاور لأربيل بما لايقل عن (150) قدماً ، وهذا الأنحدار يكفي لأنسياب المياه من القناة الى المدينة . وكانت فوهة القناة مملوءة بالحصى جرفها باستورة في مواسم الأمطار ، وهي مربعة مشيدة جدرانها بالحجارة المهندمة وأرضيتها ببلاط من الحجر ذاته ، وتمتد بهذه السعة نحو ستة أمتار ثم تأخذ بالتوسع التدريجي حتى يصبح عرضها 270 سم . ويدل التبدل في عرض القناة على مهارة المهندس الآشورى لمنع تيار الماء من تخريب القناة . وعلى جانبي القناة ثقبان هما موضعين لقصبين لتثبيت بوابة القناة وتنظيم مائها . وعلى طرفي القناة مسناة تدعم تربة المرتفع الذي من ورائها من الأنهيار ، وتحافظ عليها من التآكل . والمسناة ـ كما قلنا ـ من ستة صفوف من الحجارة الغير مهندمة ، ويبدو إنه كان أمامها رصيف من الحجارة جرفتها مياه باستورة بعيدة عن موضعها الأصلي ، ولم يبق منه الاّ بعض معالمه . ويحتمل إنه كان في وادي باستورة سد واطئ لحبس كمية من الماء لملأ القناة

صيفاً ولم يبق أثر لذلك السد ولكن هناك احجاراً تناهز الـ(200) حجراً صغيراً في باستورة بعضها على بعد كيلو متر واحد من المسناة وعددها هذا يدل على انه كان في النهر شيئاً من قبيل السد[6] .

اهمية قناة باستورة :

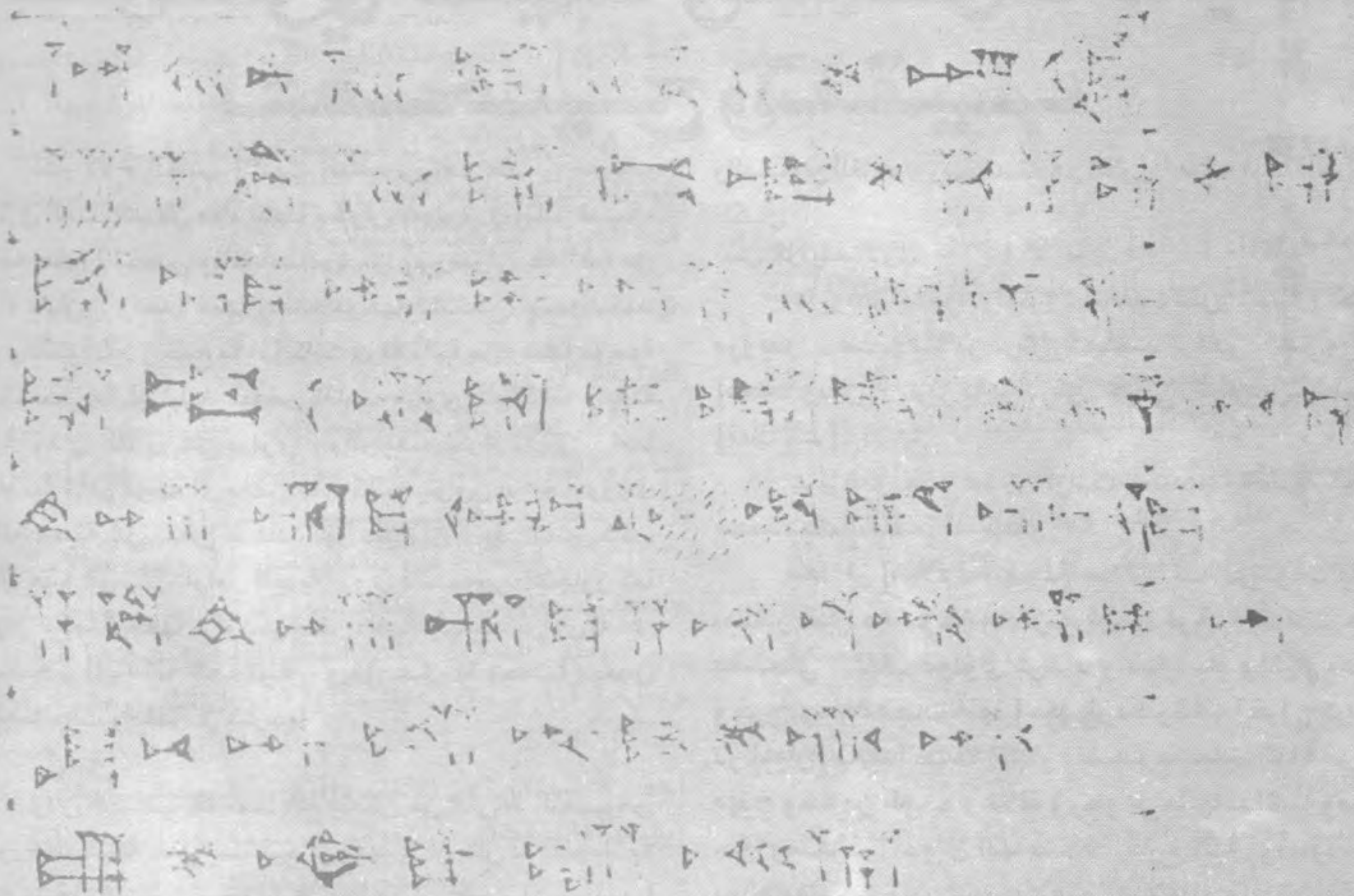
إن قناة سنحاريب (وهو الملك الذي عنى بأمور الري كعنايته بأمور العمارة والحرب) التى تجمع مياه العيون المنحدرة إلى وادي باستورة ومنه في قناة أو في كهاريز منظمة الى مدينة أربيل لمسافة عشرين كيلومتراً ، تبرز عظمتها إذا ماقارنا طول كهاريز سنحاريب بطول الكهاريز الحالية لأربيل . وتدل ايضاً على اهمية أربيل عند الملوك الآشورين الدين لم يهملوا أمر المدينة التي كانت ولم تزل في أشد الحاجة الى الماء . والمرجح أن سنحاريب أتم مشروع ري أربيل في عام 691 — 690 ق . م وهو العام الذي فيه أتم مشروعاً آخر للري لارواء العاصمة نينوى بجمع مياه نهر الكومل وينابيع جبل بعشيقة والشيخان في قناة ضخمة طولها زهاء 50 ميلاً عن نينوى . وتقع اليوم على إمتداد قناة سنحاريب في أربيل قرى مشهورة مثل قرية قله مورتكه وقرية (بحركه) التي يوجد فيها عين ماء غزيرة تتجمع مياهها في بركة كبيرة ومن هنا منشأ الأسم (بحركة) الذي هو تصغير بحر بـاللغة الكـردية ، وقرية عينكاوة مركز ناحية أربيل ، وهي قرية واسعة تقع على بعد بضعة كيلومترات من أربيل .

نبذة عن الكهاريز :

قلنا إن جزءاً من مشروع سنحاريب أوقناة باسهتورة عبارة عن كهاريز منظمة لارواء مدينة أربيل . وقد لعبت الكهاريز دوراً مهماً في حياة كثير من سكان والقرى في المنطقة شبه الجبلية من العراق . ومعنى كهريز : الماء الأرضي أو ماء الأرض . وقد وجدت

الكهاريز في العراق منذ القدم وتستعمل للشرب والرى وبعضها لأدارة الطواحين ، وهي منتشرة في المنطقة شبه الجبلية وفي الهضبة الصحراوية وفي السهول المروحية الواقعة في شرقي العراق . والكهريز : قناة تشق بانحدار تدريجي من بئر أعلى الى بئر في مستوى أوطأ ، ومن هذا البئر إلى بئر آخر . وقد يتشعب الكهريز باتجاه المصدر فيتكون من قناتين او اكثر ليضاعف المساحة التي تتجمع منها المياه . وقد يبلغ طول الكهريز العشرة كيلومترات . ويعتمد طوله على طبيعة سطح الأرض وطبيعة الصخور ، وكذلك على عمق المياه الجوفية للمنطقة التي يراد الأستفادة من مياهها . وتتفاوت كمية مياه الكهريز من موسم لآخر تبعاً لتفاوت كمية الأمطار ودرجة العناية به وتنظيفه ، كما تتفاوت كمية مياهه من منطقة لأخرى تبعاً لكمية الأمطار والمياه السطحية والجوفية وتبعاً لسامية الصخور وإنحدارها . وتكثر الكهاريز في منطقة أربيل والسليمانية وسنجارو بدرة وجصان ولاعطاء صورة أوضح عن الكهريز وكيفية حفره وتنظيفه نقول : إن الكهريز هو آبار تتصل إحداها بالأخرى . بمجرى تحت الأرض يستوعب عرضه رجلاً واحداً ، والعادة المتبعة هي أن تحفر آبار من سطح الأرض لتتصل بالمجرى أو النفق على مسافات معينة على طول النفق لرفع أتربة المجرى بواسطتها ، ثم تستعمل هذه الآبار كنوافذ هوائية الى النفق كما تستعمل ايضاً للنزول منها الى النفق إذا مااقتضي نزحه أو تنظيفه من الترسبات والعوائق التى قد تحول دون جريان المياه فيه[7] . وكانت للكهاريز دور كبير في إرواء أربيل وقد كثرت الكهاريز في زمن العباسيين وكانت في منطقة أربيل وحدها (365) كهريزاً بحيث أن المنطقة المحيطة بأربيل كانت مملؤة بالبساتين . وقد ذكر الرحالة الفرنسي تافرينيه (1638 — 1642 م) حيث ذكر (بأنهم إنتهوا الى سهل مربع تكثر فيه الأشجار المثمرة) وما هذا السهل الآ سهل أربيل . وقد ذكر الميجر هاي الحاكم الاداري في أربيل (1919 — 1920 م) وجود (60) كهريزاً في سهل أربيل لم يبق منها حالياً الآ عدة كهاريز معرضة للاندثار نتيجة الأهمال في تنظيفها[8] . وقد ذكر بعض العاملين في الكهاريز بأنه لايزال في سهل أربيل حوالى (20) كهريزاً . وقد لعبت الكهاريز دوراً خطيراً في بقاء أربيل مأهولة بالسكان على تقادم العصور ، إذ لم يستطع الغزاة تدميرها كما دمروا قنوات الري في بابل وسائر مدن جنوب العراق[9] .

التَرجمة الانكليزية للنص الآشوري

The Text, The reading, andtranslation are as Follows : —

1 — Sennacherib king of the world, King of Assyria (says).

2 — "Three rivers which from The mountains khani — shade.

3 — That from above Arbil — The waters Of Kunipi.

4 — Those to the right and left of the sides of the rivers shatidu.

5 — I dug, and I gathered, it together.

6 — I dug a canal to the midst of the city Arbil.

7 — The dwelling place of the goddess Ishtar, The great (?) Lady.

8 — And Icaused its courses to be straight.

المصادر والهوامش

1 — مجلة سومر م 5 ج2 1949 ص 319 ـ 320

2 — مجلة سومر م2 ج2 1946 ص 276 — 278

3 — المصدر السابق ص 279 — 282 . قدر الخبراء في المرة الثانية إرتفاع النفق بـ 120 سم وعرضه بـ112 سم .

4 — طه باقر : جولات تاريخية بين مواطن الآثار في شمالي العراق . مجلة المجمع الكردي (3 — 1) 1975 ص 638 — 640 .

5 — طه باقر وفؤاد سفر : المرشد الى مواطن الآثار . الرحلة الخامسة بغداد 1966 ص 6 — 7 .

6 — مجلة سومر م3 (1947) تقرير الأستاذ فؤاد سفر ص 279 وما بعدها .

7 — خالد عبدالمنعم العاني : موسوعة العراق الحديث بغداد 1977 ص 52 — 53 وص 97

8 — هاى : سنتان في كردستان : ترجمة فؤاد جميل بغداد 1973 ص 37 — 39

9 — عبدالرزاق الحسني : العراق قديماً وحديثاً . صيدا 1956 ص 238 — 239 ولمزيد من التفاصيل عن الكهاريز راجع مقالنا الموسوم (الكهاريز في أربيل) : مجلة الحكم الذاتي العدد الثالث لسنة 1982 ص 16 — 19

محمد الملا عبدالكريم

«مَوْلَوِيْ في وثائق قديمة» تصحيح وتعقيب

نشر الأخ الكاتب الأديب السيد رؤوف عثمان معروف مقالا في العدد (13) من هذه المجلة بعنوان «مولوي في وثائق قديمة» ضمنه صوراً لخمس وثائق صادرة من (ميرميران عبدالله) من امراء بابان ، واحدة منها رسالة موجهة لشخص اسمه محمد بيگ والثانية غير واضح ما اذا كانت ورقة ثانية من رسالة موجهة الى شخص ما او تبليغا لبعض اقارب مولوي ، والثالثة وثيقة وقف احدى القرى على مولوي ، والرابعة تكرار للاولى . اما الخامسة فأمر موجه الى بعض ممن كانوا يتولون ادارة اموره في منطقة معينة على بعض ضفاف نهر سيروان . وقد اعتبر كاتب المقال هذه الرسائل اوامر اميرية ، وفي ذلك بعض التجاوز كما سنرى ، كما ترجمها - او ذكر بعض مضامينها كما تراءى له على الأصح - الى اللغة العربية ، وبنى على (ترجمته) بعض الاستنتاجات وافاض في شرحها .

ولأن الكاتب الفاضل لم يتمكن من قراءة النصوص بصورة صحيحة حتى يستطيع ان يفهمها ان كان له المام باللغة الفارسية ، فتأتي استنتاجاته - وكان عليه ان يسميها استنباطات - صحيحة وواردة ، فقد رأيت من الواجب عليّ تحقيقا للفقرة الاولى الواردة في المقال موضوع البحث وهي «ان احياء التراث الكردي ونفض الغبار عن وجهه المشرق مهمة خطيرة تقع على عاتق مثقفي شعبنا» ، ان أنشر النص الكامل (تقريبا) للوثائق الاربع وترجمة حرفية لها ليتبين للقارئ الكريم المضمون الصحيح لتلك الوثائق ، وان اذكر ما يمكن استنباطه منها حسب فهمي ، ومن ثم اناقش بعض ما ورد في استنتاجات السيد رؤوف وابدي رأيي الخاص فيها . ولأن المقال لايخلو من اخطاء نحوية ولغوية ، وانا ممن يعز عليهم ان يروا مجلة ينشرها الاكراد وفي بعض مقالاتها العربية اخطاء لايصح غض النظر عنها ، فقد بينت تلك الاخطاء وتصحيحها في ختام هذا المقال . ولكل ذلك آمل من الأخ رؤوف ان يتسع صدره الرحب لتقبل ملاحظاتي ، وما رائدي فيها الا الحرص على تقديم الصواب والصحيح للقراء ، ومساعدته هو لتكون اعماله المقبلة اقرب الى الكمال .

نص الوثيقة الاولى :

علي‌ويس با برادرانش . محمد ويس . سان احمد . درويش . سليم با برادرش . محمد . قادر . علي‌ويس . [محمد ويس] . عزيز با برادرش . كياني . شاويس . سليمان . [تمت شد] .

عالى شان معلى مكان ، ارادت وصداقت نشان ، خالوى محمد بيگ [سلمه] الله تعالى .

بعد از [سلام مشهود] ميدارد كه درينوقت بقرار پيشتر سيزده باب خانواداان مرقومين فوقرا بآدميت جناب مستغني الالقاب مولوى قراداد وآنهارا باو واگزار نموديم وخرج وحواله‌جات آنهارا بكلى از دفترخانهٔ اخراج كرديم ، در [بيان] تاكيدا بشما اظهار واشعار مينمايد البته من بعد بهيچ وجه من الوجوه علاقة ورجوعى بآنها نداشته ومزاحم حال ومتعرض احوال آنها نشده ، فارغ البال وآسوده حال بوده باشند ، بامر آدميت معزو اليه قيام واقدام نمايند . كوتاهى جايز نداشته [و در عهده‌است] .

23 [جمادى] 1261

عبدالله

ميرميران

(توقيع على طريقة بعض اشكال التمائم او جامع بقبابه ومناراته)

نص الوثيقة الثانية :

خويش واقاربان جناب عاليجناب اخوى مولوى [بدانند] البته بورود رقيمهٔ عالى ، با كمال امنيت و خاطر جمعى ، با خانه وكوچ برخواسته ، بشهره‌زور اقامت نمايند ، ودر هر مواد فارغ البال بكسب وكار خود مشغول شده ، وآسوده حال بدعاى بقاى دولت عالى پردازند ، ودرينخصوص خاطررا جمع دارند ، حسب المقرر عمل نمايند [ودر عهده‌است] .

9 ب 1264

عبدالله

ميرميران

(توقيع على النحو السابق)

نص الوثيقة الثالثة :

حكم عالى

آنكه چون [......] موجب رضاى حضرت كبريا وباعث خوشنودى سيد انبيا عليه الصلوة والثناءاست . بنا بران بحمدالله الملك المنان وبنا باستحقاق ذاتى قرية بياولهرا بعنوان وقفيت بجناب عالى جناب مقدس القاب اخوى مولوى مولانا عبدالرحيم تفويض نموديم كه مداخل آنرا گرفته صرف مدار گزار خود سازد ، وبفراغت بالى بامر تدريس ونشر علوم وعبادت ودعاگوى مقام عالى پردازد . البته احدى دخل دران نكند . [وقد عهد] .

21 ج 1261

عبدالله

ميرميران

(توقيع على النحو السابق)

الوثيقة الرابعة :

اشتبه الأمر على الأخ رؤوف ، فأرسل صورة أخرى للرسالة الاولى . آمل ان يتدارك النقص فيرسل صورة منها لهذه المجلة للنشر ، ليمكن لي أو لغيري قراءتها وترجمتها بصورة دقيقة .

نص الوثيقة الخامسة :

كاركزاران سركار عالى مستحضر نبشته [باشند]

بشما امر ومقرر ميشود همان نهرى كه بتازگى عاليجناب عزت وسعادت مآب اخوى مولوى حفر ميكند واز آب سيروان برميدارد ، اذ طرف سركار عالي مرخص است ، درمالكي خودش ميباشد . البته احدى علاقه ورجوعى باو نداشته باشد واورا مما نعت نكند . كوتاهى ننمايند [ودر عهدهاست] .

١٢[ص(أو) ش(؟)]

عبدالله

ميرميران

(توقيع على النحو السابق)

ملاحظات لابد منها :

النقاط والفوارز من وضعي . الكلمات الموضوعة بين عضادتين [ ] لست متأكدا من انني استطعت قراءتها بصورة دقيقة ، فقد تكون كذلك وقد لاتكون . النقاط الموضوعة داخل عضادتين تعني انني لم استطع قراءة الكلمة او الجملة . الكلمات الموضوعة بين قوسين ( ) هي مني . وقد سرت على هذا المنهج في الترجمة العربية كذلك .

ترجمة النصوص .

الوثيقة الاولى :

على ويس واخوانه . محمد ويس . سان احمد . درويش سليم واخوه . محمد . قادر . على ويس . [محمد ويس] . عزيز واخوه . كياني . شاويس . سليمان [انتهى] .

(الى) عالي الشأن ، ذي المقام المعلى ، الموسوم بالاخلاص والصدق ، خالي محمد بيگ [سلمه] الله تعالى .

بعد [السلام ، يلفت النظر الى] انه في هذا الوقت ، وبموجب قرار سابق ، عينا جماعة العوائل الثلاث عشرة (او : العوائل الثلاث عشرة ، اصحاب المنازل) المدونة فوق خدما لحضرة المستغني عن الالقاب مولوي ، واخرجنا خراجات اولئك (يقصد ما يدفعونه من ضرائب ورسوم) وحوالاتهم تماما من دائرة الحسابات . ونعلمكم ونشعركم من باب التأكيد [بيانا (للموضوع)] أن لايكون لكم من بعد اي علاقة باولئك واى رجوع عليهم بأى وجه من الوجوه ، وان لا تزاحموا حالهم ولا تتعرضوا لأحوالهم ، ليكونوا فارغي البال ومرتاحي الحال . ويقوموا بامر الخدمة للمشار اليه ويبادروا الى ذلك . لاتسمحوا بالتقصير [في العهدة] .

23 [جمادى] 1261

عبدالله

ميرميران

•

الوثيقة الثانية :

[ليعلم] اقارب حضرة ذي الجناب العالي اخي مولوي ، انهم ناهضون البتة فور وصول الرسالة السامية (يقصد هذه الرسالة التي وردت من مقام سام) مع احمالهم وامتعتهم المنزلية ، في كامل الأمان وطمأنينة البال ليقيموا في شهرزور ،

ويكونوا مطمئنين من كل الوجوه ، ويشتغلوا بعملهم وكسبهم ويتفرغوا للدعاء لبقاء المقام الجليل . وليكونوا مطمئني البال من هذه الجهة ويعملوا حسب المقرر . [في العهدة] .

9 ب 1264

عبدالله

ميرميران

الوثيقة الثالثة :

قرار سامٍ

بما أن [......] موجب لرضاء حضرة الكبرياء (يقصد الله تعالى) وباعث لسرور سيد الانبياء عليه الصلاة والثناء ، فعلى ذلك ، ولوجه الله الملك المنان ، وبناء على الاستحقاق الذاتي (يقصد ان مولوي ـ الذي سيأتي ذكره فيما بعد ، يستحق ذلك ذاتيا) ، فقد فوضنا قرية بياويله (1) بعنوان الوقفية ، لحضرة ذي الجناب العالي والالقاب المقدسة اخي مولوي مولانا عبدالرحيم ، ليقبض وارادتها وينفقها على ادارة معيشته ويتفرغ مطمئن البال لأمور التدريس ونشر العلوم وللعبادة والدعاء للمقام العالي . ولايتدخل احد في ذلك البتة . [وقد عهد] .

21 ج 1261

عبدالله

ميرميران

الوثيقة الخامسة :

[ليكن] القائمون بأمور الرئيس العالي (يقصد نفسه) على بينة مما في هذه الورقة المحررة :

انكم تؤمرون ويقرر عليكم ان النهر الذي اخذ ذو الجناب العالي والآيل الى العزة والسعادة مولوي يحفره في الآونة الاخيرة والذي يأخذ من ماء سيروان ، مسموح به له من لدن الرئيس العالي وفي ملكه هو (اى مولوي) . فلايكن لأحد به علاقة ورجوع عليه ولايمانعه أحد من ذلك . لايبدر منكم تقصير . [في العهدة] .

12 [ص (او) ش (؟)] (2)

عبدالله

ميرميران

هذه هي نصوص الوثائق الأربع التي نشرها الأخ رؤوف ، وهذه هي ترجماتها الحرفية . وبمقارنة بين هذه الترجمات وتلك التي اوردها الأخ رؤوف تتجلى اوجه المخالفة في أحسن صورها ، وها انا اوجزها هنا للقارئ الكريم ، ذاكرا معها ما يمكن استنباطه من مضامين تلك الوثائق .

فالوثيقة الاولى انما هي رسالة موجهة الى محمد بيگ الذي وصف بانه خال المرسل ، سواء كان خالا حقيقيا له او اعتباريا ، وليست قراراً بأى حال . وليس فيها اى اعفاء من الضرائب اوما يدل على ان الفلاحين الواردة اسماؤهم فيها هم من اقارب مولوي .

اما ما يستفاد من نص الوثيقة فهو ان ميرميران عبدالله قد خصص ثلاث عشرة عائلة فلاحية ـ ذكر اسماء اربابها في صدر رسالته ـ ممن كانوا يدفعون فيما مضى بدل الملاكية وسائر الرسوم الاقطاعية الى دائرة حساباته ، اى حسابات امارته ، خصصهم للعمل لدى مولوي ، وسوف لايكونون مكلفين . بدفع اى رسوم ، ويمنع اى احد من مطالبتهم باى شئ ، فعملهم لدى مولوى ومن اجله، سيكون بمثابة ماكان عليهم من رسوم، وعلى اولئك ان يتفرغوا تماما لعملهم الجديد ويقوموا به خير قيام.

في تصوري ان محمد بيگ هذا ، الذي وجه اليه ميرميران عبدالله رسالته ، هو محمد بيگ (باشا) الجاف ، فهو ومن بعده محمود باشا الجاف الوحيدان اللذان عانى مولوي من مضايقات اتباعهما له ، هذه المضايقات التي كانت تقع بطبيعة الحال على مرأى ومسمع من اميري الجاف نفسيهما ، وان هذه المضايقة كانت دائمة ، مما استدعى في احدى المرات تدخل ميرميران عبدالله بابان في الامر لحسم الموضوع بتخصيص بعض الفلاحين للعمل لدى مولوي ومن اجله لقطع ارتباطه بسراكيل امراء الجاف وازالة اسباب تحرشهم به ، ومنع المتنفذين في المنطقة من التدخل باى وجه في امور اولئك الفلاحين لئلا يسببوا بذلك اقلاقا لمولوى .

واذا لاحظنا ان تأريخ تخصيص اولئك الفلاحين للعمل من اجل مولوى ، لايفصله عن تاريخ وقف قرية (بياويله) الوارد بحثه في الوثيقة الثالثة ، على مولوى ، اكثر من يوم واحد ، ادركنا ان ميرميران عبدالله ربما قصد نقل مولوى ، الى مكان هادئ على مقربة من قبلة روحه في قرية (تەويلە) وبعيد عن المشاكل التي كان يثيرها له بعضهم في منطقة (نەورولى) او شەميران) ، كما قصد ان تكون تلك العوائل الفلاحية الثلاث عشرة في خدمة مولوى في القرية المذكورة ، لضمان المزيد من

راحة البال له .

ولاتناقض المضايقات التي اشرنا اليها ، العلاقات الوثيقة التي كانت تربطه بهم فكلتاهما حقيقتان صارختان يدل عليهما العديد من قصائد مولوي ورسائله ، كما تجيزهما طبيعة العلاقات مع الاخذ بنظر الاعتبار المقام الاجتماعي لكلا الطرفين .

وليس في الوثيقة الثانية ما يدل على «ان ذلك الوجيه مع عائلته قد غادر مكانه الى شهرزور بغية العيش والعمل هناك باطمئنان»، فهي امر يمتزج فيه القسر من جهة بالاحترام من جهة اخرى ، لجماعة من اقارب مولوى بترك اماكنهم والتوجه الى شهرزور مع كل ما يملكون ، حتى ينقطع كل صلة لهم بمكانهم السابق ، وذلك (في كمال الامان) اى دون خوف من أى أحد يتعرض لهم في الطريق أو في المأوى الجديد ، ليعيشوا ويعملوا هناك . وهكذا يتضح ان مولوي وعائلته ليسوا ضمن هؤلاء المنقولين . ومن المحتمل ان مولوي كان آنذاك في بياويله التي وقفت عليه من قبل . اما اذا كان قد ترك بياويله في ذلك التاريخ وعاد الى مناطق ضفاف سيروان او الى ابناء عشيرته في تاوەگوزى ، وهو الاكثر احتمالا استنادا الى لهجة الوثيقة ، فالعملية تتضمن اذاً تجريداً لمولوي من حشد من اقاربه ، فكانوا عونا له في الملمات ، كما تعني من جهة اخرى حرمان اولئك من سند معنوي لهم وهو مولوي كان قريبا منهم يستطيع ان يرفع الاذى عنهم اذا تعرضوا له ، لقربه منهم . كما تدل على ان اقارب مولوى اولئك كانوا يخشون حتى على حياتهم من خصومهم .

واذا دققنا النظر في هذه الوثيقة ، وجدنا فيها ما يربطها بصورة معاكسة بالوثيقة السابقة ، فاذا كانت الاولى تعني مساعدة لمولوى ومنعا لمحمد بيگ ومن في امرته من مضايقة الفلاحين المخصصين لخدمة مولوى ، فان الثانية تتضمن نتف بعض (الريش) منه بتجريده من مجاورة اقاربه ، مما يؤدي بشكل او بآخر الى تحقيق ما كان يبغيه اتباع محمد بيگ من الحاق الاذى بمولوى . وعلى وجه العموم اننا بحاجة لمعرفة تواريخ تنقل مولوي بين القرى التي سكنها لنستطيع تحديد المغزى الحقيقي لهذه الوثائق ، ولكنها تدل على وجه العموم على ان الحكام لم يكونوا يستطعيون ان يتجاهلوا مقام مولوي في سلوك اي مسلك يسلكونه ازاءه .

والوثيقة الثالثة وثيقة وقف لقرية (بياويله) الواقعة قرب حلبجة على مولوى يتمتع بريعها للانفاق على نفسه ليتفرغ لخدمة العلم والدين . وقد سكن مولوى هذه القرية فترة من الزمن . وهذه الوثيقة هي وحدها التي وصفها ميرميران عبدالله بابان بانها (قرارٌ سامٍ) .

ولست ادري كيف اشتبه الامر على الاخ رؤوف فكتب أن القرية الموقوفة هي (ميراولى) ، فكلمة (بياوله = بياويله) واضحة في الوثيقة ، ولا تحتاج قراءتها الى كبير عناء ، كما ان القرية معروفة تماما في المنطقة .

والوثيقة الخامسة صريحة في ان ميرميران عبدالله هو الذي سمح لمولوي بشق نهر يأخذ ماءه من سيروان، وأنه يشقه في ملكه الشرعي، وليس فيها ما يدل على طلب السماح له بذلك من متنفذي المنطقة، انما ينهاهم عن مضايقته، هذه المضايقة التي يدل مجمل هذه الوثائق على انها كانت الديدن الدائم لاولئك المتنفذين ازاء مولوي.

وفي هذه الوثيقة دلالة كبيرة على شدة مضايقة المتنفذين في المنطقة لمولوي، فمن المعروف ان الأنهار الطبيعية تعتبر وفق الشريعة الاسلامية، ملكا لعامة المسلمين، وفضلا عن ذلك فقد سمح الأمير لمولوي بالاخذ من مائه، والنهر الذي كان يشقه مولوي انما كان يشقه في ارض مملوكة له ، وتشهد الوثيقة بهذين الامرين. ومع ذلك فقد كان اولئك المتنفذون يضايقون مولوي ويضعون العراقيل في طريق توفير الحد الادنى من الحياة الهانئة له، وذلك دونما أي مبرر مهما كان واهيا، حتى اقتضى الامر تدخل ميرميران عبدالله لوضع حد لغلوائهم ومظالمهم.

وانتقل الآن الى مناقشة بعض ما ورد في استنتاجات الاخ الكاتب، رغم ان تلك الاستنتاجات مبنية في معظمها على ترجمته هو لنصوص الوثائق، وقد علمنا مدى الصحة في تلك الترجمات. ولكنني اغض النظر عن ذلك واتجاهل حقيقة ان المبني على المعدوم معدوم وافترض صواب المقدمات واناقش النتائج واحدة واحدة على هذا الاساس.

بشأن النتيجة الاولى وهي ان مولوي (كان مشهورا بكونه عالما دينيا فاضلا وشخصية اجتماعية) بدليل اوصاف وصف بها في الوثائق آنفة الذكر، أو لم يوصف، اقول ان المنزلة السامية التي كان يتمتع بها السيد عبد الرحيم مولوي بعلمه وادبه وتقواه، اشهر من ان يدل عليها وصفه من قبل احد الامراء بانه (عالي

الجناب) او ما اشبه، في حين ان هذا اللقب يستعمل آلاف المرات كل يوم في المراسلات والتخاطب من باب المجاملة ومن اوجه مختلفة (لعلو الجناب) معظمها يدل وفق المعيار الصحيح على (وضاعة الجناب) وليس (علوه).. ان ذيوع صيت مولوي علما وادبا وتقوى تدل عليه سيرته ونتاجاته العلمية والادبية، وان علو جنابه الحقيقي ليس مرجعه وصفه بذلك في رسالة لأحد الامراء، مع ما لذلك من أهمية، وانما هو ما خلده في تاريخ الأدب الكردي من روائع شعره، وسيرته الذاتية ومواقفه امام الحكام القاجاريين وامراء الجاف، وتواضعه وقناعته والتصاقه ببني قومه الكادحين الفقراء اذ اكتفى بالعيش بين ظهرانيهم في منطقة جبلية وعرة من (تاوەگوزی) في حين ان الامراء القاجاريين عرضوا عليه اكثر من مرة تمليكه القرى واسكانه في احسن مساجد سنندج وتعيينه مدرسا في ارقى مدارسها. ان بعض عظمة مولوي تكمن في أنه كان يجادل اولئك الحكام في الامور الدينية ويسفه بعض افكارهم وتصرفاتهم دون ان يخشى في الله لومة لائم، ومع ذلك كان هؤلاء يكتبون له دائما رسائل مليئة بعبارات التقدير ويكنون له آيات الاحترام مأخوذين بعلمه وفضله وادبه وتقواه وزهده في الدنيا.

. ان علو جناب مولوي لا يدل عليه بالنسبة الينا نحن المثقفين المطلعين على آثاره، وصفه بذلك في رسائل لاحد الامراء. ان لدينا من البراهين على ذلك ما يجعل اعتراف الامير نتيجة لاطلاعه على جوانب من حياة مولوي ونشاطه وليس مفتاحا للآخرين لاستكشاف هذا العلو.

لقد نشر والدي في الجزء الثاني من (يادي مەردان) وقائع عديدة في الفصل الخاص بمولوي تدل على ان شهرته كانت قد ذاعت في منطقة واسعة من كردستان وتعدتها الى ابعد من تلك. كما نشر فيه حوالي اربعين رسالة بعثها مولوي الى اناس من مختلف الطبقات والمراتب من امراء القاجار الى امراء الجاف ومتوليي امورهم، وفي العديد من تلك الرسائل ينجلي النقاب عن اشياء كثيرة تخص شاعرنا العظيم. وقد تجمعت لديّ من وحي تلك الرسائل ومن وحي اشعاره عموما افكار عديدة آمل ان اتمكن من صياغتها في بحث واف في وقت قريب.

قال الاخ رؤوف ضمن استنتاجه الاول هذا الذي نحن بصدده الآن «ان سواد الناس لم يهضموا قصائده او يتذوقوه فنيا او يفهمون (كذا) منظومته (الفضيلة) في علم الكلام حتى نربط تقديرهم له بهذا (كذا) المسائل العلمية والادبية.. الخ».

وبغض النظر عما ذهب اليه الكاتب الفاضل في تعليله لتقدير الناس لمولوي، الذي يرجع في رأيي الى جملة اسباب وليس الى سبب واحد بمفرده، اقول ان سواد الناس كانوا يهضمون قصائده ويتذوقونها ويفهمونها بل وحتى يدركون الكثير من جوانبها الفنية، وان كانوا لم يفهموا، ولم يكن مطلوبا منهم ان يفهموا، منظومته في علم الكلام (الفضيلة) التي يصعب فهمها حتى على اكابر رجال العلوم الدينية، مما دفع والدي الى شرحها شرحا ضافيا بكتابه (الوسيلة) بغية تمكين اولئك من فهمها. وآية أن سواد الناس كانوا يفهمون ويتذوقون قصائده، انه كتب الكثير منها لمن لا يخرجون عن مفهوم سواد الناس، وفي مناسبات تتطلب ان يفهم فيها اولئك ما نظم في تلك المناسبات، وان كثيرا منها تحولت الى اغانٍ يرددها صباح مساء مطربو (ئای ئای) و (قەتار) و (ئەلّلاوەیسی) و (سیاچەمانە)، تلك الأغاني النابعة من اعماق قلوب الفلاحين في سهول (گرمیان) وهضاب (سەنگاو) و (قەرەداغ) وسهل (شارەزور) وجبال (هەورامان) .. بل ان امين فيضي يشير في كتابه (انجمن ادیبان) الى هذه الظاهرة، فيذكر ان اهالي السليمانية، اي سواد الناس في هذه المدينة، يتغنون بشعره.[3]

وبالنسبة للأستنتاج الثاني للأخ رؤوف عثمان الذي يفترض فيه ان تلك (القرارات) صدرت قبل طرد مولوي من شەمیران من قبل عثمان خاله).. أقول ان مولوي كان أعظم شأناً وارفع منزلة من أن يستطيع أحد طرده، حتى محمد باشا الجاف الذي كان عثمان خاله من رجاله وسراكيله. وما يذكره والدي بشأن ترك مولوي لشەمیران هو ان سركالها المنصوب من قبل محمد باشا الجاف، وهو الشيخ علي العبابيلي، كان حسن التصرف كريم المعاملة مع اقارب مولوي واتباعه، ولكن محمد باشا عزله بعد حين وأوكل عمله الى عثمان خاله الذي كان من رجال قبيلة (يزدان بخشى) فغير هذا من الأسلوب الذي كان ينتهجه سلفه الشيخ علي، مما آلم مولوي فترك شەمیران واستقر نهائياً في (سەرشاتە) الى أن وافته المنية. وقد عاتبه محمد باشا على هذه الهجرة برسالة وجهها اليه، فرد عليه مولوي برباعية فيها إيماءات دينية لاذعة وبارعة[4]. وواضح أن ذلك كان كما ذكر الأخ رؤوف، بعد الفترة التي كتبت فيها وثائق عبدالله باشا المشار اليها، لأن الباشا الجاف لم يكن يستطيع أن لا يأخذ بنظر

الاعتبار مكانة مولوي عند الباشا البابان في اتخاذ الموقف الضروري منه.

وذكر الأخ رؤوف في استنتاجه الثالث ان تلك (الأوامر) صدرت ومولوي في العام الواحد والأربعين من عمره، حسب ما تذكر المصادر عن تأريخ ميلاده. وهذا يعني ان صيته، وهو في ذلك العمر، قد بلغ عاصمة البابان. ويذكر في هذا المقام «ان هذه السن عند تلامذة رجال الدين هي خاتمة اكتمال الدراسة ونيل اجازة الملائية. وبالطبع ان تلك الحالة برهان على نبوغ مولوي وتقدمه الأسرع من سنه العلمية والزمنية الحاصلة».

إن قول رؤوف هذا يدل على أنه يعوزه الاطلاع الكافي على الدراسة الدينية. فلو كان مولوي قد أكمل دراسته ونال الاجازة العلمية وهو في الواحد و الأربعين من عمره، لكان ذلك دليلاً على أنه كان طالباً غير مجتهد أو غير ذكي، إن لم يكن تأخره لسبب آخر خارج عن إرادته[6]، فالأغلبية من رجال الدين لا يتجاوزون الخامسة والعشرين من عمرهم إلا وقد أكملوا دراستهم ونالوا الاجازة وأخذوا يدرسون الطلبة. وانك إن سألت أي عالم من علماء السليمانية مثلاً عن هذا الموضوع، أجابك بمثل ما أنا كاتبه هنا. وأقرب مثل لدي الآن أن والدي المولود في عام 1323 من الهجرة نال الاجازة العلمية على يد المرحوم الشيخ عمر ابن القرهداغي في عام 1343 أي وهو في العشرين من عمره. أما كاتب هذه السطور ـ وقد كان يوماً ما في عداد طلبة العلوم الدينية ـ فقد ولد في عام 1931 وأكمل دراسته الدينية في عام 1953 وإن لم يأخذ الاجازة لأن مسالك الحياة تغيرت لديه.

ثم أن مولوي لم يكن بحاجة الى أن تصل شهرته الى السليمانية، وهل تبعد السليمانية كثيراً عن ضفاف سيروان في منطقة حلبجة، حتى يكون وصول شهرته الى هناك أمراً مهماً.. أضف الى ذلك أن مولوي كان طالباً خلال سنوات عديدة في السليمانية وكان صديقاً حميماً لأحمد باشا البابان وبينهما قصص ونكات،[8] لذلك من الطبيعي أن يتذكره ويحترمه كبار رجال الأسر البابانية ويقدروا فضله عالي التقدير.

وبالنسبة للاستنتاج الخامس الذي استنتجه الأخ رؤوف وهو أن المتنفذين والسراكيل وموظفي الضرائب كانوا كثيرين وكانوا يتمادون في انتزاع (الجباية) والضرائب ـ والصحيح في جباية الضرائب وانتزاعها ـ الخ ، والقول صحيح في حد ذاته، رغم عدم ورود ما يدل عليه في الوثائق، فأنني استغرب ان لا يجد الكاتب في كل تأريخ الاقطاع في مختلف أصقاع العالم، بل حتى في تأريخ الاقطاع والسلطات الاقطاعية الحديث في بلادنا، ما يدل على طبيعتها هذه، فيضطر الى انتزاع دليل شحيح بل ومعدوم من بين ثنايا سطور قلائل. وكأن الحياة التي رأيناها جميعاً وعشناها والتي ما زالت ماثلة أمام اعيننا رغم انقضائها، غير كافية للبرهنة على ذلك.

وفي استنتاجه الثامن الذي لا يصح اعتباره بأي حال استنتاجاً، يقول الأخ رؤوف: «و مما يلفت انتباهي ان هذه القرارات الخمسة لا تحتوي إلا على ثلاث كلمات كردية وهي (ئەڵبەتە، ئاسوودە، سەرکار)».

واقول: وماذا في ذلك؟ ان القرارات مكتوبة باللغة الفارسية، فلماذا يلفت الانتباه ان لا تكون فيها أكثر من ثلاث كلمات كردية، أو لا تكون فيها حتى هذه الكلمات الثلاث؟ ثم ما هي هذه الكلمات الكردية؟ ان (البتّه)، وليس ئەڵبەتە، هي (البتة) العربية في الأصل وهي تعني (قطعاً) واستعملها الفرس، وفي الكردية تحولت الى (ئەڵبەت) أو (هەڵبەت). أما (ئاسوودە) و(سەرکار) فهما كلمتان فارسيتان وكرديتان في آن واحد، بل أن الأخيرة دخلت العربية أيضاً في شكل (سركال). ومع كل ذلك فأنني اسرد للأخ عدداً آخر من الكلمات الفارسية الكردية المشتركة الواردة في الوثائق، وهي (برادر، نشان، خالو، بيگ، خويش خانه، كوچ).

ويقول الكاتب الفاضل في (استنتاجه) التاسع ان «القرارات الخمس لم تستهل بالبسملة أو ذكر الله أو الحمدلة، وكذلك لم يرجع في القرارات إسم مصدر قوة القرار الى الخليفة العثماني او الفارسي أو أي كان كما كان متبعاً».

وأقول أن الوثائق صادرة من أمير باباني لم يكن له من الصفات الرسمية إلا صفة القائممقام من قبل السلطات العثمانية، ففي أيامه كانت الامارة البابانية قد انقرضت بعد استدعاء أحمد باشا الى بغداد،[7] وهي عبارة عن رسالة موجهة الى أحد البيگات ووثيقة وقف وتبليغ الى بعض السراكيل بعدم مضايقة مولوي وآخر الى بعض أقارب مولوي للانتقال من قراهم الى منطقة أخرى، إذاً فهي ليست صادرة من الخليفة العثماني أو الشاه الايراني، وليست متعلقة باعلان حرب أو عقد صلح مثلاً، فلماذا يثير الاستغراب أن تكون خالية من للبسملة والحمدلة والحوقلة والتهليل وما الى ذلك.. ثم أن هذه السوابق

ليست فرضاً في كل مجال، وليس بينها ما يجب قوله إلا البسملة والحمدلة في الصلاة.. وإذا كان الكاتب الفاضل يريد الاشارة باهمالها الى نزعة فكرية لدى ميرميران عبدالله، فاننا على ثقة في كل حال من أن الرجل كان رجلاً مؤمناً، وما اهماله لهذه التوشيحات إلا لأنه لم يكن من رجال الدين من جهة، ولم يكن يعتبر أن المواضيع المبحوثة في وثائقه من الأهمية بحيث تستدعي تصديرها بالبسملة والحمدلة، من جهة أخرى.

أما بشأن استنتاجه العاشر الذي يرى فيه أن لقب (ميرميران) يعبر عن مستوى إداري رفيع، وهو يدل على التنسيق والتنظيم في توزيع المناصب والأعمال بين موظفي الدولة، فأقول:

إنني لم أجد في ذلك ما يدل على ما يقول الكاتب الفاضل، فالرجل حصل على القائممقامية من قبل الوالي العثماني ثمناً لأنهاء عصيانه لأوامر الدولة العثمانية بعد استدعاء أحمد باشا الى بغداد وأنهاء سلطانه، وعدم تسليمه مقاليد الأمور الى قادر باشا حفيد إبراهيم باشا الذي عينه الأتراك باشا على السليمانية.(٥) وليس معروفاً ما إذا كان لقب ميرميران قد أختاره هو لنفسه أو أنعم به عليه الوالي العثماني. وعلى كل حال فهذا اللقب لا يعني أكثر من أنه أكبر مسؤول في المنطقة، وليس فيه أي دلالة على رفعة المستوى الاداري والتنسيق والتنظيم في توزيع المناصب بين موظفي البقية الباقية من الامارة البابانية.

وفي الاستنتاج الثالث عشر ينتبه الكاتب الى نقطة لابد أنه يراها جد مهمة وهي أن الأسماء الواردة في بعض تلك (القرارات) هي من الأسماء المتداولة حتى الآن.. ولكنني لا أرى في هذا (الاستنتاج) أيضاً ما يجلب الانتباه.. ان ظهور أسماء واختفاء أخرى يتعلق بالتغيرات والتطورات الكيفية التي تحدث في مجتمع ما، ويأتي بالتدريج، وقد ظهرت الأسماء الاسلامية في كردستان بعد الفتح الاسلامي واستقراره ودخول الكرد في الاسلام، ولا بد ان ظهورها استغرق زمناً طويلاً، فنحن نرى في كردستان بعد قرون من اسلامها بل ونرى اليوم أيضاً أسماء تعود الى ما قبل ظهور الاسلام ومنها (كياني) الوارد في الوثيقة الأولى. ومنذ أن كتبت هذه الوثائق والى يومنا هذا، والفترة لا تتجاوز مئة وخمسين عاماً بأي حال، لم يحدث تغير نوعي يؤدي الى اختفاء الأسماء الاسلامية، ولكن حصل ما يؤدي الى ظهور أسماء جديدة وانتشارها وهو الوعي القومي الذي جعل الأسماء الكردية تغلب على الجيل الفتي. وإذا كانت الأسماء الواردة في الوثيقة الأولى، بما فيها كياني، ذائعة حتى الآن في كردستان، فماذا كان الأخ رؤوف يفترض أن تكون الأسماء في تلك الفترة.. إنه لم يوضح هذا الأمر ولم يوضح وجه اهتمامه بما لاحظه.. وإذا كان وجه استغرابه وجود هذه الأسماء حتى الآن، فأن عليه أن يوجه عتابه الى هذا العصر وليس الى ذلك العصر الذي كانت تلك الأسماء شائعة ومنطقية فيه.

أما بشأن وصف قرار واحد من بين (القرارات) بـ (القرار الأعلى) وعدم وصف غيره بذلك، فأقول إنه حتى ذلك القرار لم يوصف بالاعلى، إنما وصف بـ (عالي) وهو ما يعبر عنه في التعابير المستعملة حالياً بـ (سامي). أما الأخريات فليست إلا أوامر من النوع الذي يصدره الملاكون الكبار في منطقة ما، وكل ما هنالك أنها في هذه الحالة مدونة وليست شفوية. وخلاصة القول أن هذه الوثائق لا تستحق كل هذا التهويل والتضخيم اللذين تضفيهما عليها استنتاجات الأخ رؤوف.

أما الاستنتاج الخامس عشر، وهو الأهم الذي أستنتجه الكاتب الفاضل من تلك الوثائق، كما يقول، فهو ان تلك (القرارات) تدل على أن الحكام في كردستان كانوا «يشجعون العلم والعلماء وفتح المدارس»، ثم يناقض نفسه بالقول «وللحقيقة والتاريخ ان تشجيع العلم والعلماء في كردستان نبع أصلاً من سواد الشعب وفقرائه، فحتى ان الفلاحين المعوزين في القرى يتناصفون لقمة خبزهم مع طلاب الدين ومدرسيهم». ويعود فيما بعد ليناقض هذه الفقرة أيضاً، فيعود الى الأولى ثانية بالقول «وأن الشيوخ الكبار والأمراء يتسابقون لوقف الأموال والأملاك على المدارس العلمية»، ولعله يجد أخيراً حلاً للتناقض الذي يجد نفسه فيه فيقول «فالفقراء والفلاحون لرضاء الله والرسول، والآخرون أما لرضا الله أو لرضا الجميع.. أو..».

والحقيقة هي أن فتح المدارس والانفاق على الطلبة كان دائماً ديدن الجميع في كردستان وغيرها من البلاد الاسلامية، اقطاعيين وفلاحين وغيرهم، وبغية الجميع كانت في الأساس نيل مرضاة الله تعالى لأن الجميع يشتركون في معتقداتهم الدينية، ولا ينفي ذلك عصيان البعض أو الكل لبعض أوامر الله واهمالهم بعض فرائضه.

ولكن التفسير العلمي للحياة يعلمنا أن الطبقات المالكة، وهي الاكثر وعيا أو هي الواعية الوحيدة في المجتمعات البدائية

وشبه البدائية تعرف كيف تستغل الدين ايضا لخدمة أهدافها ولحماية مصالحها الخاصة في تثبيت سلطانها وتوسيع نفوذها .

هذا ما وددت التعليق به على مقال الأخ رؤوف عثمان. وفي القسم الختامي من مقالي اود تصحيح بعض الاخطاء اللغوية التي وردت فيه. وبهذه المناسبة ارجو من هيئة تحرير (كاروان) المحترمة العناية بهذه الناحية وتكليف احد محرريها ممن تتوسم فيهم الكفاءة، بالقيام بذلك، مع وضع ما تحتاج اليه المقالات من كردية وعربية، من علامات غدت اليوم جزءا مهما من اصل المقال كالنقاط والفوارز والشارحات والاقواس والعضادات والقويسات وما الى ذلك.

(1) «خمسة اوامر اميرية اصدرها احد الامراء البابانيين.. والتي يأمر فيها.. الخ». العمود الأول من المقال، السطران 9 و 10.

لا يصح ايراد كلمة (والتي) في هذا المقام لأنها تكون في حكم الصفة لـ (اوامر) وهي معرفة لكونها من الاسماء الموصولة، و (اوامر) نكرة، والتطابق بين الصفة والموصوف ضروري في جملة امور منها التعريف والتنكير، فكان ينبغي القول (وهي التي) او (وأمر فيها) او (وهو يأمر فيها).

(2) «ومنحهم بعض التساهلات». العمود الثاني، السطران 2 و 3 .

الى من يرجع ضمير (هم) هذا ؟ المرجع الممكن الوحيد هو عبد الرحيم مولوي وهو (مفرد) و(هم) ضمير جمع.

(3) «وبعد ذلك تأتي استقراءات نابعة من روح النصوص». العمود الثاني، السطران 5 و 6 .

لامجال لكلمة (استقراءات) في هذا المقام، فالاستقراء هو البحث عن شيئ في قرية بعد اخرى، ومعناه الكنائي هو البحث والتتبع الدقيقان. والصحيح (استنباطات) او (استنتاجات)، كما كتب الكاتب الفاضل نفسه بعد هنيهة، مع غض النظر عما اذا كانت المقدمات الضرورية للاستنتاجات موجودة أم لا.

(4) «العوائل التي وردت اسماؤهم ... قررنا اعفاءهم .. حتى يعيشوا في سلام». العمود الثالث، السطور 9،7،6

(هم) وكذلك (الواو) ضميران لجمع المذكر العاقل. اما (عوائل) فهي جمع تكسير ومفردها (عائلة)، ويجب ارجاع ضمير المؤنث، مفردا اكان أو جمعا، اليها. لذا فالصحيح (اسماؤها) و (اعفاؤها) و (تعيش) او بصيغة جمع المؤنث العاقل، والافلماذا اورد كلمة (التي) بعد (الافراد والعوائل) بدلا من (الذين). ولاعبرة بوجود كلمة (افراد) وهي جمع (فرد) قبل (عوائل) فالمعّول عليه لارجاع الضمير هو المرجع الاقرب.

(5) «ان ذلك الوجيه مع عائلته قد غادر مكانه». العمود الرابع، السطر«1».

الانسب (ان ذلك الوجيه غادر مكانه مع عائلته) ليكون المعنى أوضح، وليكون ضمير (غادر) المستتر اكثر انطباقا على مرجعه.

(6) «والعوائل الثلاثة عشرة... والذين هم من اقارب مولوي، ترفع عنهم الضرائب». العمود الخامس، السطور 5 — 7.

الصحيح (العوائل الثلاث عشرة التي هي من اقارب مولوي.. رفعنا عنها الضرائب). وهكذا بالنسبة لسائر ضمائر جمع المذكر الغائب الواردة في النص.

(7) «ان الجدول الذي يحفره ويمده حضرة (العالي جناب) والوجيه مولوي من نهر سيروان يجب السماح من قبل المتنفذين حتى يكون حرا في عمله».

العمود الخامس، السطور 17 — 19.

اين هو الضمير الذي يربط في هذه العبارة بين الصلة والموصول، ولمن يجب السماح، وبم يجب السماح ؟ الصحيح (يجب السماح له، اى لمولوي، به، اى بالجدول) وان كان ذلك ثقيلا لأن ضمير (به) في هذه الحالة يرجع الى الجدول والمطلوب ان يرجع الى الحفر، غير ان ذلك مما يمكن التساهل بشأنه. والافضل ترجمته بصيغة اخرى مثل (يجب السماح له بحفره) .. الخ.

(8) «ولا يحق لأحد أن يتدخل في شؤونهم». العمود الخامس، السطر 20 .

لا يوجد في النص كله مرجع يعود اليه ضمير (هم) هذا.

(9) «جدول شق من جنوب نهر سيروان، فحتى قبل وصول المياه الراكدة لبحيرة دربنديخان يستعمله اقرباء مولوي في الزراعة».

العمود الخامس، السطور 23 — 25.

تعبير غير مستقيم يخلط بين الماضي والحاضر. والصحيح (...كان اقرباء مولوي يستعملونه في الزراعة إلى ان غطته مياه بحيرة دربنديخان) حسب فهمي لمعنى الجملة التي كتبها الأخ رؤوف.

(10) «ومقارنة الاوامر مع سيرة مولوى ومع شؤون المناطق التي تحت امرة البابانيين». العمود السادس، السطران 2 و 3.

الصحيح (كانت تحت امرة البابانيين). اضف الى ذلك انه لاوجه للمقارنة بين مضامين الوثائق وسيرة مولوى او شؤون المناطق تلك. والتعبير الملائم لهذا المقام (ودراسة الاوامر، مع ملاحظة سيرة مولوى والاخذ بنظر الاعتبار شؤون تلك المناطق) مثلا.

(11) «ان سواد الناس لم يهضموا قصائده او يتذوقوه فنيا او يفهمون منظومته (الفضيلة)». العمود السادس. السطران 12 و 13.

السوآل هنا : لماذا توقفت كلمة (لم) عن العمل عندما كان من المفروض أن يبلغ اثرها كلمة (يفهمون) ايضا فتجعلها (يفهموا) ؟

(12) «حتى نربط تقديرهم له بهذا المسائل». العمود السادس. السطر 14.

الصحيح (بهذه المسائل).

(13) «وكما ارجح ان هذه القرارات..». العمود السادس، السطر 17.

ماهو محل هذا (الواو) والواوات الاخرى التي يوردها الكاتب في صدر استنتاجاته الاخرى قبل (كما) من الاعراب ؟

(14) «.. صدرت قبل طرد مولوي من قلعة شميران ومن قبل عثمان خاله». العمود السادس، السطران 17 و 18.

ماوجه هذا العطف بالواو لـ (من قبل) على (من قرية)، وماهي ضرورته، فالجملة المعطوفة انما تبين جانبا آخر من عملية الطرد وهو بيان القائم بها. وكانت الجملة المعطوف عليها تبين المكان المطرود منه. إذاً فالقضية لاتحتاج الى العطف كما ليس فيها مجال له.

(15) « لأن قرى... كانت متقاربة من الاخرى». العمود السادس، السطران 18 و 19.

الصحيح (كانت قريبة من بعضها) او (لأن كلا من قرى ... كانت قريبة من الاخرى) لأن التقارب عملية ذاتية طوعية، ولايمكن ان تكون من صفات القرى.

(16) «ان سنه في ذلك الحين كان 41 سنة». العمودان السادس والسابع، السطران 24 و 1.

الصحيح (ان سنه... كانت..) ولاينفع معه أن المؤنث السماعي قد يذكّر، لانه اذا أسند الفعل الى الضمير العائد للمؤنث وجب التأنيث.

(17) « ان هذا الشاعر ذو همة عالية، لايشق له غبار». العمود السابع، السطران 8 و 9.

اذا كانت جملة (لايشق له غبار) خبرا ثانيا لـ(ان) وجب تصديرها بالواو، واذا كانت صفة ثانية لـ(همة) وجب تانيث الضمير العائد فيها اليها كما هو شأن (عالية).

(18) «شارة القة خضراء، وفي سيرة هذا الشاعر». العمود السابع، السطران 16 و 17.

هذا (الواو) زائد ولا حاجة اليه.

(19) «وكما يبدو ان المتنفذين والسركار وموظفي الضرائب كانوا كثيرين». العمود السابع، السطران 18 و 19.

الصحيح (ان المتنفذين) والسراكيل.. الخ) لان الخبر (كانوا كثيرين) يتعلق بكل واحدة من اسماء (ان) على حدة، فيجب ان يؤدى كل منها معنى الجمع، و (سركار) مفرد.

(20) «في حين ان كليهما يؤكدان على نفس المضمون والمقصود». العمود السابع، السطر 22.

الصحيح (في حين ان كليهما يؤكدان المضمون والمقصود نفسهما) فـ(نفس) هنا تاكيد معنوي وليس اسما بمعنى (الروح) او ما شاكل، ولا يجوز للتاكيد ان يسبق المؤكد.

(21) «وكما يتجلى في قرارى الاول والخامس». العمود السابع، السطر 23.

الصحيح (في القرارين الاول والخامس).

(22) «فهذه العوائل تحملوا». العمود السابع، السطر 25.

الصحيح (.. تحملت).

(23) «واعتبرهم قاعدة قوة وترابطا في المصير». العمود السابع، السطر 26.

الصحيح (قاعدة قوة ترابطا في المصير) او (.. وترابط ..) او (.. ومترابطين معه في المصير) حسب المعنى المقصود، اذ مامعنى اعتبار اولئك (ترابطا في المصير) ؟

(24) «واقصد بذلك ختم لولاية او مقاطعة». العمود الثامن، السطر 8.

الصحيح (ختم الولاية او المقاطعة) او (ختما لولاية..).

(25) «لكنّ في القرارين الخامس والثاني يبدو الخطان اللذان يشبهان الاسطوانة اعرض من القرارات الثلاث الاخرى».

العمود الثامن، السطران 10 و 11.

الصحيح (في القرارين الخامس والثاني يبدو الخطان اللذان يشبهان الاسطوانة اعرض منهما في القرارات الثلاثة الاخرى). وفي هذا المجال احيل الكاتب الفاضل على المسألة النحوية المعروفة بـ(مسألة الكحل) ومدارها تفضيل الشيئ على نفسه باعتبارين كما في (مارأيت رجلا احسن في عينه الكحل منه في عين زيد).

(26) «الذين ورد اسماؤهم». العمود الثامن، السطر 12
الصحيح (وردت).

(27) «هي نفس الاسماء». العمود الثامن، السطر 13.
الصحيح (هي الاسماء انفسها).

(28) « الا في قراري الثالث والرابع». العمود الثامن، السطر 16.
الصحيح (في القرارين).

(29) «فهذا يدل». العمود الثامن، السطر 16.
الصحيح (وهذا يدل).

(30) «ان الفلاحين المعوزين في القرى يتناصفون لقمة خبزهم مع طلاب الدين ومدرسيهم». العمود الثامن، السطران 23 و 24.

الصحيح (يناصفون)، لأن (يتناصفون) بمعنى ينصف بعضهم بعضا.

(31) «كل لغاية في نفوسهم». العمود الثامن، السطر 26.
الصحيح (كل لغاية في نفسه).

(32) «ان لم تخنني الذاكرة، وفي هذا المضمار، تذكرت بعضا مما أورده ريج في رحلته سنة 1821». العمود الثامن، السطران 29 و30.

هذه الجملة تؤدي خلاف المعنى المقصود، كما افهمه انا في هذا المقام، فالكاتب الفاضل، يريد القول على ما أرى : اتذكر بعضا مما ذكره ريج في رحلته، ان لم تخنني الذاكرة فاقع في خطأ في نقل قوله، او في تشخيص القائل بان لايكون ريج، بل يكون غيره. في حين ان الجملة تعني على اساس مفهوم المخالفة المعروف : «لم اتذكر بعضا مما ذكره ريج في رحلته، لأن الذاكرة خانتني» او تبقى مسألة ما اذا كان قد تذكر لان الذاكرة لم تخنه، او لم يتذكر لانها خانته، مسألة معلقة وغير معلومة. وعلى كل حال كان بامكان الكاتب الفاضل ان يصوغ الجملة بصورة غير مشوشة، وان يذكر بعضا مما اورده ريج في رحلته، مما يناسب المقام، لتأتي جملته مفيدة. بقي ان نذكر ان هذه الرحلة كانت في السنة 1820 لا في السنة 1821.

الهوامش

(1) قرية على مسيرة ساعة واحدة مشيا على الاقدام من حلبجة باتجاه الشمال الشرقي منها، وقد سكنها مولوي ردحا من الزمن.

(2) لم استطع تحديد مغازي الرموز المشار بها الى اسماء الشهور العربية، فلم اعرف ما اذا كان المقصود بـ(جمادى) هي الاول او الثانية، لكنني اظن انه الاولى، وان (ب) يعني (رجب). واذا كان (ص) يعني (صفر) بالضرورة لعدم وجود شهر آخر يشاركه في هذا الحرف، فان (ش) يحتمل كلا من (شعبان) و (شوال). ولا شك في ان هذه المغازي كانت معروفة من قبل وقد تكون معروفة الآن للكثيرين، لكنني اجهلها.

(3) امين فيضي بك، انجمن اديبان كرد،ل9، مطبعەی ترجمان حقيقت، استەمول، 1339. وهذا هو نص قوله : ئەمما شيعری مەولەوی ئەمەنده ئاهەنگدارو رۆحنەوازه ئەهلی سولەیمانی له گۆرانیدا ئەغلەب شیعری ئەو دەخوێننەوه ای : اما شعر مولوی فانه مطرب ومنعش للروح لحد ان اهل السليمانية يتغنون بشعره في الاغلب.

(4) انظر : مەلا عبدالكريمي مدرس، ديوانی مەولەوی، بەغدا، چاپخانەی نەجاح 1961 (مەولەوی له چەند لاپەرەیەكدا [مقدمة الكتاب]). انظر كذلك : مەلا عبدالكريمي مدرس، يادی مەردان، بەرگی دووهەم، بەغدا، چاپخانەی كۆری زانياری عیراق، 1983 (يادی سەيد عەبدولڕەحیمی مەشهوور بە مەولەوی، ل 362 — 467).

(5) بالنسة لمولوى حدث ان ترك الدراسة في اول عمره بسبب وفاة والده واضطراره الى العمل لكسب لقمة العيش لاخواته واخوانه، ثم عاد الى الدراسة بعد ماتيسر الحل لمشكلة اعالتهم.

(6) انظر : مەلا عبدالكريمي مدرس، المرجعان السابقان.

(7) انظر : محمد امين زكي، تاريخ سليمانی و ولاتی، ل 161، بەغدا، چاپخانەی نەجاح، 1939.

(8) المرجع السابق.

بطاقة شخصية

اعداد
جعفر البرزنجي

الفنان اسماعيل خياط

ولد الفنان اسماعيل محمد صالح محمد رحيم الملقب ب (خياط) عام 1944 في مدينة خانقين بمحافظة ديالى .

وقد اكمل دراسته الابتدائية والمتوسطة في (نفط خانة) و (خانقين) وتخرج من دار المعلمين عام 1965 — 1966 .

عمل الفنان اسماعيل خياط ولايزال في حقل التعليم (معلم في مدرسة قوره‌تو في قضاء خانقين في 25 / 2 / 1967 معلم منسب في نشاط المدرسي في محافظة السليمانية عام 1968 . معلم منسب لتدريب الرسم في دار ومعهد المعلمين في السليمانية عام 1968 — 1969 . معلم منسب في متوسطة الجمهورية في محافظة نفسها عام 1969 — 1970 ولايزال يعمل الفنان مدرباً للفنون التشكيلية في محافظة السليمانية .

مارس الرسم منذ طفولته وطورت قابلياته بالتدريج في المرحلة الابتدائية والمتوسطة وذلك بفضل وتوجيه معلمي ومدرسي التربية والتعليم له .

وقد مارس الفنان هذا الفن قبل دخوليه الى المدرسة عن طريق الرسم بالفحم على جدران غرفته وبيته وكانت مواضعهُ تدور حول الحياة الاجتماعية في محلته والمنطقه .

انتمى الفنان اسماعيل الى جمعية تشكيلين العراقين وهو طالب في الصف الثالث (دار المعلمين) عام 1965 وشارك في معرض الجمعية السنوي في سنة نفسها واشترك بصورة مستمرة في معارضها السنوية ..

اقام الفنان خياط في بداية عام 1965 والى الان اكثر من 12 معرضاً شخصياً اضافة الى اشتراكه في معارض الفنانين الاكراد والمعارض السنوية لفناني السليمانية .

ومن معارض الشخصية التى اقامها :

1 — معرض شخصي عام 1965 في قاعة المتحف الوطني / بغداد .
2 — معرض شخصي في نهاية 1965 في قاعة جمعية تشكيلين العراقين / بغداد .
3 — معرض شخصي عام 1969 في قاعة مدرسة گويژه للبنات في السليمانية .
4 — معرض شخصي في جامعة السليمانية / نادى الكلية .
5 — معرض شخصي في عام 1970 في قاعة نشاط المدرسي السليمانية .
6 — معرض شخصي للوجوه الكاركاتيرية .
7 — معرض شخصي عام 1975 في قاعة مدرسة گويژه للبنات ايضاً .
8 — معرض شخصي عام 1977 في قاعة ثانوية كردستان / السليمانية .

وقام الفنان الكثير من المعارض في المحافظات القطر وفي مجال تصميم الديكورات قام بتصميم ديكورات لعدد من المسرحيات التي قدمتها التربية والتعليم مثل :

1 — تاجر البندقية
2 — مسرحية بيت ريزان سنة 1977 ومسرحيات اخرىٰ عرضت لمناسبة مهرجانات الموسيقىٰ القطرية للمدارس وصمم الكثير من البوسترات الجدرانية .

واخيراً فأن للفنان اسماعيل خياط مكانة مرموقة في الوسط الفني الكردي ولايزال يعطي اعمالاً فنية مبدعة ونتمنىٰ له الموفقية .

KARWAN
CARAVAN

Monthly Cultural Magazine Issued in Kurdish and Arabic languages by the General Secretariat for Culture and youth .

كاروان
المسيرة

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب
باللغتين الكردية والعربية

نرخی (200) فلسه

طبع دار آفاق عربية ـ بغداد

ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەی نیشتمانی (٤٨٣/١٩٨٢)